

**ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»**

ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ КОНЦЕПТИ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

**ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ КОНЦЕПТИ
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ
В УКРАЇНІ**

Київ 2018

УДК 031:061.12(477)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол №5 від 3 грудня 2018 р.)*

Авторський колектив:

Киридон А. М., д. і. н., проф. (керівник авторського колективу); Абрамович С. Д., д. філолог. н., проф.; Арістова А. В., д. філос. н., проф., Білецький В. С., д. т. н., проф.; Борисенко К. Г., к. філол. н., доц.; Гайко Г. І., д. т. н., проф.; Гірик С. І., к. і. н.; Головченко Н. І., к. пед. н., доц.; Гришанова І. Ю.; Калінічева Г. І., к. і. н., доц.; Крайнікова Т. С., д. соц. комунікацій, доц.; Купрієнко С. А., к. і. н.; Литвишюк Л. В., к. пед. н.; Макаренко Т. М., к. б. н., доц.; Межжеріна Я. О.; Панчук Д. М.; Прушковська І. В., д. філол. н., доц.; Радченко О. М., д. мед. н., проф.; Різник О. О., музикознавець, канд. мистецтвознавства; Рогушина Ю. В., к. ф.-м. н., доц.; Старовойт С. В., к. і. н.; Тищенко А. О.; Троян С. С., д. і. н., проф.; Федотова О. О., д. і. н., с. н. с.; Філітук А. Л., к. мед. н., доц.; Черниш Н. І., к. філол. н., доц.; Чикаркова М. Ю., д. філос. н., проф.; Шліхта І. В., к. і. н., доц.

Рецензенти:

*Капелюший В. П. – доктор історичних наук, професор
Туленков М. В. – доктор соціологічних наук, професор*

Традиції та сучасні концепти енциклопедичної справи в Україні: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. – 280 с.

У пропонованій монографії, підготовленій колективом авторів різних установ, представниками різних міст, але об'єднаних прагненням долучитися до обговорення проблем енциклопедистики, порушено низку питань: витоки й традиції енциклопедистики в Україні, теоретичні та практичні аспекти видавничої культури енциклопедії, розвиток галузевих знань та концептуалізація енциклопедичного контенту, інформаційні та маркетингові технології в створенні сучасних енциклопедій. Чільне місце посідають засадничі принципи підготовки енциклопедій, питання оформлення, конструкції, критерії добору гасел широкого спектру напрямів досліджень, стилістичних особливостей енциклопедичних видань, змістового наповнення, створення електронних енциклопедій, унікальності проекту «Великої української енциклопедії», що розробляється в друкованій і електронній версіях тощо.

Видання орієнтоване на науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

Усі права застережені. Передрук дозволяється лише за згодою редакції.

ISBN

© Державна наукова установа «Енциклопедичне
видавництво», 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. Витоки й традиції енциклопедистики в Україні

1.1. «Ізборник Святослава 1073 року» як приклад впровадження книжкової цензури (Федотова О. О.)	7
1.2. «Нові Афіни...» Б. Й. Хмельовського у контексті зміни типу універсального компендіуму в епоху Просвітництва (Абрамович С. Д.)....	14
1.3. Інформативність як провідна ознака українських богословсько-полемічних трактатів межі XVII–XVIII століть (Борисенко К. Г.)	21
1.4. «Українська радянська енциклопедія»: спроба відродження у фактах та особах (Старовойт С. В.)	26
1.5. Єврейська тематика в «Українській літературній енциклопедії» (1988–1995) (Гірик С. І.)	36
1.6. Енциклопедична справа в Україні на зламі радянської та пострадянської епох (на прикладі Енциклопедії «Мистецтво України») (Різник О. О.)	45
1.7. Розвиток енциклопедичного книговидання в українській діаспорі (Черниш Н. І.)	51

РОЗДІЛ 2. Теоретичні та практичні аспекти видавничої культури енциклопедії

2.1. Теоретична модель змістової культури енциклопедичного видання (Крайнікова Т. С.)	84
2.2. Оприявлення видавничої культури в «Енциклопедії українознавства» (Черниш Н. І.)	91
2.3. «Велика українська енциклопедія»: структурно-стильові характеристики друкованої та електронної версії видання (Киридон А. М.)	97
2.4. Біографія як тезаурус: до створення енциклопедичних статей про персоналії (Литвинюк Л. В.)	113
2.5. Культурний ландшафт біографічного енциклопедичного дослідження (на прикладі політичного портрету А. Лінкольна) (Троян С. С.)	125
2.6. Про критерії добору персоналій українських письменників XX–XXI ст. до «Великої української енциклопедії» (Головченко Н. І.)	134
2.7. Роль автора статей ВУЕ у фактчекінгу (на матеріалі гасел з турецької літератури) (Прушковська І. В.)	140

2.8. Стилiстика енциклопедичної статтi з фiлософiї як наукова проблема (<i>Чикарькова М. Ю.</i>).....	147
2.9. Мiсце видеоматерiалiв у сучасних онлайн-енциклопедiях (<i>Тищенко А. О.</i>).....	153

РОЗДІЛ 3. Розвиток галузевих знань та концептуалiзацiя енциклопедичного контенту

3.1. Вища освiта України в енциклопедичному форматi (<i>Калiнiчева Г. І.</i>).....	170
3.2. Енциклопедичнi видання з проблем розвитку освiти в Україні (<i>Калiнiчева Г. І.</i>).....	178
3.3. Цикл праць «Гiрнична енциклопедiя» як термiнологiчна база в гiрництвi й геологiї (<i>Бiлецький В. С., Гайко Г. І.</i>).....	187
3.4. Культурологiя: критерiї вiдбору гасел до «Великої української енциклопедiї» (<i>Шлiхта І. В.</i>).....	192
3.5. Стратегiя розвитку та проблеми сучасної української медичної енциклопедистики (<i>Радченко О. М., Фiлiтюк А. Л., Макаренко Т. М.</i>).....	198
3.6. Бiологiчний контент енциклопедiї: поєднання класичних й сучасних поглядiв в систематицi i таксономiї (<i>Межжєсерiна Я. О.</i>).....	207

РОЗДІЛ 4. Інформацiйнi та маркетинговi технологiї в створеннi сучасних енциклопедiї

4.1. Сучаснi вiкi-технологiї як основа керування знаннями в електронних енциклопедичних виданнях (<i>Рогушина Ю. В.</i>).....	225
4.2. Створення онлайн-версiї «Великої української енциклопедiї» (<i>Купрiєнко С. А.</i>).....	233
4.3. Адаптацiя технологiчних засад Semantic MediaWiki до потреб онлайн-версiї «Великої української енциклопедiї» (<i>Гришанова І. Ю., Рогушина Ю. В.</i>).....	240
4.4. «Велика українська енциклопедiя» як бренд (<i>Панчук Д. М.</i>).....	253
4.5. Правовi проблеми створення мультимедiйних енциклопедiї (<i>Аристова А. В.</i>).....	262

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	277
------------------------------------	-----

ВСТУП

Процес підготовки універсального енциклопедичного проекту – «Великої української енциклопедії» не лише формує фахові навички й досвід, але й оприявнює шерех проблем, що потребують осмислення та обговорення. Передусім йдеться про вироблення наукового інструментарію, теоретико-методологічних та організаційно-методичних засад, вдосконалення методики редакторської підготовки видання тощо.

Зростання ролі Інтернет-ресурсів у соціальних комунікаціях; збільшення популярності й авторитетності соціальних мереж; швидке зростання віртуального онлайн-спілкування засвідчили справжні революційні зміни не лише в суспільстві, але й формуванні й відтворенні знання. Кардинальні зміни в суспільній свідомості, нові культурно-історичні реалії, аналіз контенту мережевих ресурсів актуалізував необхідність створення не лише друкованого формату видання, але й електронного (е-ВУЕ). Це уможливило активне забезпечення формування контенту, систему гіперпосилань, якісне редагування статей, оновлення інформації, контроль актуальності бібліографії, внесення корект, мультимедійну платформу, підтримку інтерактивного інтерфейсу тощо.

Станом на 2018 р. на сервері установи розгорнуто портал (е-ВУЕ) (<http://vue.gov.ua>). Повністю завантажені базові словники та 1-й том ВУЕ. Контент забезпечується ілюстративним матеріалом (карти, схеми, графіки, діаграми, креслення, малюнки, рисунки). Здійснюється підбір тематичного відеоряду для доповнення статті (з відеоархівів телеканалів «Правда тут», «Рада», «Київ», «Суспільне») та аудіо, що є у вільному доступі. Паралельно відбувається озвучування статей. Поступово енциклопедичний портал наповнюється статтями другого тому (літера А) та новими статтями за літерами Б-Я. Інститут програмних систем НАН України продовжує роботу над реалізацією дизайну порталу, що передбачає сучасні елементи веб-сторінки: слайдер, анімовані графічні елементи, плагіни для зручного перегляду відео й програвання аудіо, перегляду ілюстрацій.

Змістова та структурна специфіка електронної версії «Великої української енциклопедії» вимагає також випрацювання інструментарію з огляду на швидкий розвиток технологій та наповнення енциклопедичного простору.

Створення енциклопедій (зокрема енциклопедій універсального характеру) є складною й скрупульозною справою, яка потребує колективної діяльності науковців та установ. Енциклопедистика базується на чітких методологічних засадах, оперує системою фактичних відомостей, актуалізованих у межах конкретного видання й відтворених у статтях.

У пропонованій монографії, підготовленій колективом авторів різних установ, представниками різних міст, але об'єднаних прагненням долучитися до обговорення проблем енциклопедистики, порушено низку питань: витоки й традиції енциклопедистики в Україні (розділ 1), теоретичні та практичні аспекти видавничої культури енциклопедії (розділ 2), розвиток галузевих знань та концептуалізація енциклопедичного контенту (розділ 3), інформаційні та маркетингові технології в створенні сучасних енциклопедій (розділ 4). Чільне місце посідають засадничі принципи підготовки енциклопедій, питання оформлення, конструкції, критерії відбору гасел широкого спектру напрямів досліджень, стилістичних особливостей енциклопедичних видань, змістового наповнення, створення електронних енциклопедій, унікальності проекту «Великої української енциклопедії», що розробляється в друкованій і електронній версіях тощо.

Будь-яка енциклопедія свідчить про рівень розвитку суспільства загалом і його науковий потенціал. Сподіваємося, що монографія сприятиме виробленню навичок створення енциклопедичних видань, опануванню інструментарію, формуванню культури енциклопедистики, слугуватиме ґрунтом для наукових рефлексій над теоретико-методологічними проблемами енциклопедистики.

Розділи підготували: Киридон А. М., д. і. н., проф. (керівник авторського колективу, вступ, розділ 2.3.); Абрамович С. Д., д. філолог. н., проф. (розділ 1.2.); Арістова А. В., д. філос. н., проф. (розділ 4.5.); Білецький В. С., д. т. н., проф. (розділ 3.3.); Борисенко К. Г., к. філол. н., доц. (розділ 1.3.); Гайко Г. І., д. т. н., проф. (розділ 3.3.); Гірик С. І., к. і. н. (розділ 1.5.); Головченко Н. І., к. пед. н., доц. (розділ 2.6.); Гришанова І. Ю. (розділ 4.3.); Калінічева Г. І., к. і. н., доц. (розділи 3.1., 3.2.); Крайнікова Т. С., д. соц. комунікацій, доц. (розділ 2.1.); Купрієнко С. А., к. і. н. (розділ 4.2.); Литвинюк Л. В., к. пед. н. (розділ 2.4.); Макаренко Т. М., к. б. н., доц. (розділ 3.5.); Межжеріна Я. О. (розділ 3.6.); Панчук Д. М. (розділ 4.4.); Прушковська І. В., д. філол. н., доц. (розділ 2.7.); Радченко О. М., д. мед. н., проф. (розділ 3.5.); Різник О. О., канд. мистецтвознавства (розділ 1.6.); Рогушина Ю. В., к. ф.-м. н., доц. (розділ 4.1.); Старовойт С. В., к. і. н. (розділ 1.4.); Тищенко А. О. (розділ 2.9.); Троян С. С., д. і. н., проф. (розділ 2.5.); Федотова О. О., д. і. н., с. н. с. (розділ 1.1.); Філіпюк А. Л., к. мед. н., доц. (розділ 3.5.); Черниш Н. І., к. філол. н., доц. (розділи 1.7., 2.2.); Чикарькова М. Ю., д. філос. н., проф. (розділ 2.8.); Шліхта І. В., к. і. н., доц. (розділ 3.4.).

Директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»
доктор історичних наук, професор *Киридон А. М.*

РОЗДІЛ 1. ВИТОКИ Й ТРАДИЦІЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТКИ В УКРАЇНІ

1.1. «Ізборник Святослава 1073 року» як приклад впровадження книжкової цензури

Однією з історичних пам'яток українського народу богословсько-енциклопедичного напрямку можна по праву вважати «Ізборник Святослава 1073 року». Означена рукописна книга є чітко датованою, як і її другий варіант 1076 року. Зважаючи на виключну роль Ізборника як бібліографічного доробку, слід додатково звернутися до аналізу списків істинних і хибних книг, наведених наприкінці праці. Означені переліки неодноразово ставали об'єктом розгляду дослідників. Так, списки хибних творів детально вивчалися наприкінці ХІХ століття О. Піпіним¹. За радянського періоду дослідженням Індексів рекомендованих церквою та заборонених книг займалися Б. Сапунов², Б. Семеновкер³, Н. Кобяк⁴. Загальну увагу спискам у структурі Ізборника приділили українські вчені Я. Запаско⁵, Н. Музичук⁶. Частково проблеми наповнення Індексів часів Давньої Русі торкнулася у своїй дисертації О. Каракоз⁷. Списки істинних книг у контексті келійного читання детально висвітлено у статті І. Грицевської⁸. Бібліографічні пам'ятки Візантії розкрив Б. Семеновкер⁹. Однак, не дивлячись на наявність чималої кількості праць зарубіжних і українських вчених, у вітчизняній історіографії практично відсутні спеціальні роботи, присвячені аналізу приміщених в Ізборнику списків істинних і хибних книг як проскрипційних матеріалів, чим, власне, і обумовлена актуальність заявленої проблеми та необхідність її подальшої розробки. Зважаючи на викладене вище, метою нашої розвідки є охарактеризувати «Ізборник Святослава 1073 року» як перший приклад впровадження давньослов'янської цензурної практики.

У Київській Русі досить поширеним типом рукописної книги були так звані «Ізборники», під якими розуміємо: «1) богослужбові книги з календарними датами про богослужби протягом року, іноді з текстами бого-

служб; 2) твори, складені з текстів різного походження: перекладні..., також деякі збірники проповідей...»¹⁰.

Свою назву книга отримала від імені її замовника, великого київсько-го князя Святослава Ярославича. Однак, на думку дослідника Я. Запаса, збірник був підготовлений за вказівкою Ізяслава Ярославича, а ім'я його брата вписали пізніше, про що свідчить і хронологія завершення книги¹¹.

Ізборник – копія зі зробленого для болгарського царя Симеона перекладу грецького оригіналу збірника. Ймовірно, текст був скопійований двома переписувачами, один з яких відомий як диякон Іоанн. На жаль, ім'я іншого, який написав більшу частину збірника, точно не встановлене. Книга являє собою чудово оформлений рукопис загальним обсягом 266 аркушів, який виконаний на пергаменті високої якості кириличним уставним письмом, а також прикрашений 10-ма мініатюрами, яскравими заставками (фронтиспісами), окремими елементами рослинного, тваринного та геометричного орнаментів, малюнками на берегах із зображенням знаків зодіаку, ініціалами візантійського (емальєрного) стилю тощо. На сьогоднішній день рукопис зберігається у Москві в Російському державному історичному музеї.

За жанровою приналежністю Ізборник можна вважати збірником-антологією, оскільки він є зібранням літературних текстів відносно невеликого обсягу, створених низкою авторів. У той же час слід також наголосити на його енциклопедичному характері, зважаючи на загальний обсяг та базовий принцип розташування матеріалу, про що переконливо свідчить заголовок: «Събор от мног отецъ: тълкованія о неразумных словесах в еуангеліи и в апостолѣ и в инѣх книгах вкратцѣ съложено напамять и на готов отвѣтѣ» (що в осучасненій мовній версії звучить як «Збірник, складений з творів багатьох отців церкви, тлумачення незрозумілих слів в Євангелії і в Апостоли і в інших книгах, складений коротко для пам'яті й для готової відповіді»)¹².

Наповнення книги формують понад 380 статей¹³ за авторством близько 40 осіб¹⁴. Наведені у збірнику матеріали можна умовно згрупувати за трьома категоріями. До першої відносяться статті, пов'язані із процесом засвоєння етичних принципів християнства, тлумаченням смислу деяких обрядів. Другу категорію сформували пояснення щодо окремих біблійних текстів. Третю репрезентують інформаційно-довідкові статті, присвячені багатьом питанням з богослов'я, філософії, логіки, поезики, граматики, етики, історії, ботаніки, зоології, медицини,

мінералогії, фізики, математики, астрономії тощо, які відповідали інтересам того часу.

Книга цікава для сучасників ще й тим, що дозволяє скласти уявлення про книжковий репертуар означеної доби. Завдяки поданому у збірнику матеріалу давньослов'янський читач мав можливість познайомитися з 35 візантійськими авторами, знаними представниками патристики – Юстином Філософом, Кирилом Александрійським, Василем Великим, Григорієм Ніським, Іоанном Златоустом, Кирилом Єрусалимським, Іоанном Лествічником, Марком Чернецем, Нилом Синайським тощо. До Збірника включені також фрагменти творів менш відомих осіб, таких як: Климент Александрійський, єпископ Ліонський, св. Єпіфаній Кипрський тощо, а також книги заборонених авторів.

Основну частину збірника становить еротапокритичний (у формі запитань-відповідей, або так званій «апорій») виклад (складає близько $\frac{3}{4}$ загального обсягу) Анастасія Синаїта (точки зору дослідників щодо його авторства розходяться). Далі у тексті подано 2 трактати: філософський Феодора Раїфського та Георгія Хіровоска «Про образи». Остання згадана праця є цікавим твором, у якому розглянуто проблеми поезики. Після того розташовано статті про сутність Бога і Святої Трійці, включаючи «Питання і відповіді» святих Григорія Богослова і Василя Великого. За ними фігурують тексти хронологічного характеру, а саме: про обчислення дат найважливіших подій біблійної історії та про найменування місць у різних народів.

Наприкінці книги наведено 10 заповідей, списки істинних і хибних книг, імена пророків і апостолів із стислими відомостями про них. Зокрема, подано статтю під назвою «Богословця від слівес». В історичній науці до недавнього часу існувала точка зору, що згаданий твір складається з двох частин. Перша приписувалася Григорію Богослову і включала список істинних книг. У свою чергу, друга частина, сформована з трьох списків (істинних книг; творів, не зарахованих до істинних; хибної літератури), вважалася авторством Ісидора¹⁵.

Російський вчений Б. Семеновкер на підставі вивчення копій з грецького оригіналу збірника спростував існуючу точку зору і довів, що він включає три самостійних бібліографічних списки істинних і хибних творів¹⁶. Перший належав авторству Григорія Богослова. Наступні два переліки, підготовлені Іоанном Дамаскиним та Ісидором Пелусіотом, можна вважати зразками списків, що могли б увійти до різноманітних за змістовим наповненням збірників, однак не були визнані за канонічні. Йдеться

про авторські роботи, в яких наведене оригінальне трактування канонічних списків істинних і хибних книг. До числа «істинних» належали канонічні твори (книги Святого Письма, визнані богодухновенними на Вселенських соборах), до хибних відносили апокрифи (релігійні твори, за жанровою ознакою дотичні до біблійних, але не включені до Святого Письма).

Загалом до списків Ізборника увійшли 94 книги, з яких 34 – старозавітних, 24 – новозавітних, 9 книг «котрі поза 60» і 25 заборонених писань¹⁷.

Список Іоанна Дамаскина містить заголовок: «Про внутрішні (істинні) книги того ж Іоанна». За поясненням Б. Семеновкера, наведення імені автора з позначенням «того ж» вказує на наявність перед списком його ж статті, присвяченої македонським місяцям. Сама ж назва може свідчити про наміри Іоанна Дамаскина навмисно не виокремлювати «неканонічні» (тобто, «зовнішні» твори)¹⁸. Книги Старого Завіту репрезентовані у списку у вигляді чотирьох джерел П'ятикнижжя. До останнього увійшли також дискусійні твори. Наприкінці переліку книг Нового Завіту подане «Одкровення Іоанна Євангеліста». Після нього приміщений самостійний список «Богословця від слівес» Григорія Богослова. Відсутність імені останнього у назві другого списку свого часу призвело до того, що О. Пипін вважав його авторство спірним¹⁹. Однак, на думку інших дослідників, таке скорочення імені автора було достатньо розповсюдженим²⁰. На авторство Григорія Богослова вказує й віршований канонічний текст у його редакції, разом із вступною частиною.

Надалі у збірнику розташований список «Про 60 книг і тих, котрі поза них» і зазначений його автор – Ісидор. На початку наводиться назва першої частини переліку «Про 60 книг». Подані твори (чотири книги Царств, послання Петра, Іоанна, Павла та ін.) розміщені у суцільній нумерації. Після того наданий список книг «котрі поза 60». Список включає «зовнішні» твори: Премудрість Соломона, Премудрість Сираха, чотири книги Маккавеїв, Есфір, Юдіф і Товит²¹. Наприкінці його фігурує окремих перелік 25 апокрифів.

В основу складання списків істинних та хибних книг була покладена греко-візантійська практика їх підготовки. Вказані переліки входили до складу візантійських, пізніше слов'янських канонічних збірників; кормчих книг, у яких відображалися канони і цивільні закони із церковних справ. Іноді списки переписувалися і включалися до інших тематичних збірників.

Характерними особливостями названих списків у Київській Русі було те, що в них: 1) поруч із забороненими наводилася інформація про твори, рекомендовані для прочитання; 2) наряду з канонічними церковними творами фігурувала давньослов'янська література світського характеру.

Переліки книг Іоанна Дамаскіна та Ісидора Пелусіота є прикладами найдавніших проскрипцій. Цей вид документів побачив світ ще у Римській імперії у вигляді списків осіб, котрі були оголошені поза законом та переслідувалися через політичні (ідеологічні) переконання. Майно таких громадян конфісковувалося, а переховування загрожувало страпою. Історія цивілізації переконливо доводить, що за різних часів правляча верхівка (як світська, так і церковна) активно ініціювала підготовку згаданих списків, до яких заносилися як імена небажаних осіб, так і книги за їх авторством.

Окремі списки істинних книг також містили відомості про неканонічні твори, які не входили до канонів, але й не визнавалися хибними. Загалом списки готувалися відомими церковними діячами і офіційно затверджувалися на соборах. Основним їх призначенням було зорієнтувати читача щодо читання рекомендованих церквою творів і застерегти від ознайомлення з еретичними писаннями, «відреченими книгами». Маємо вточнити, що під останніми розуміємо твори, читання яких заборонено церквою. Між них виокремлюють:

– книги, що визнаються безперечно усіма;

– твори, що визнаються, проте не усіма.

У свою чергу останні розподіляються на книги, що:

– визнаються багатьма, але не всіма;

– визнаються не священними, але й не безумовно хибними;

– визнаються хибними²².

Існує також класифікація відречених книг на: канонічні, позаканонічні та апокрифи. Цікаво, що залежно від часу та місця, списки творів, які входили до певної категорії, суттєво відрізняються.

Відречені книги з'явилися разом з прийняттям християнства. Сформувалася традиція позауставного читання²³. Виникли також Індексисписки, історія складання яких в Україні розпочинається з XI століття. Не дивлячись на знаходження певних заборонених книг у складі відповідних Ідексів, вони зберігали популярність серед широкого населення та продовжували розповсюджуватися. Скажімо, зростання популярності апокрифічних творів було пов'язане з цікавістю оповіді, великою кількістю чудес і казкової фантастики, внаслідок чого читання ставало

доступним і привабливим, а також можливістю ознайомитися з багатьма деталями, які були відсутні у Святому письмі, що значно стимулювало інтерес читача.

Деякі автори розподіляють відречені твори на псевдоепіграфи (неоригінальні, що містять хибні відомості, спростовані усіма як небогодухновенні); антилегомени (дискусійні, які несуть протиріччя) та апокрифи (таємні, що користуються довірою лише окремих людей)²⁴.

У цілому, за підрахунками вчених, у Стародавній Русі були відомі 29 старозавітних позаканонічних праць і аналогічна кількість новозавітних²⁵. Зрозуміло, що наведені дані є досить приблизними, зважаючи на відсутність чіткого розуміння щодо визначення самих апокрифів.

Узагальнений список старозавітних псевдоепіграфів, за нашими підрахунками, включає 17 основних найменувань: чотири легендарні книги (серед них книги Адама і Єви), сім апокаліптичних (апокаліпс-одкровення), чотири повчальні книги, одну історичну й одну поетичну (Псалми Соломона). Однак цими творами перелік не вичерпується. Новозавітних псевдоепіграфів нараховується набагато більше, оскільки ще у IX столітті було відомо близько 280 писань, до яких входили Євангелія (найбільш поширені – від Хоми, Петра, Никодима та ін.); апостольські діяння (про усіх апостолів окремо); послання (серед них, як стверджувалося, навіть лист Христа цареві Месопотамії і 6 листів Павла Сенеці); та «Одкровення» (Павла, Хоми, Стефанія тощо)²⁶.

Апокрифи, як такі, спочатку православною церквою не обмежувалися. Зазвичай їх сюжетні лінії торкалися подій, згаданих у Святому Письмі побіжно, і ставали основою для подальшого створення переказів і легенд. Надалі апокрифічна література стала широко використовуватися єретичними сектами, що знаходилися у стані конфронтації до діючої влади. У контексті боротьби з інакодумцями апокрифи нарешті зазнали заборон.

Авторство апокрифічних творів представниками єретичних сект приписувалося пророкам, апостолам, отцям Церкви. До України вказані твори потрапили з Візантії та Болгарії у вигляді перекладної християнської літератури. У цілому апокрифи можна розподілити на: 1) старозавітні (сюжетно торкаються створення світу, життя Адама та Єви, Ноя, Мойсея, Соломона тощо); 2) новозавітні (присвячені дитинству Ісуса Христа, суду над Спасителем, «кінцю світу», хресним мукам, приходу до пекла, Богородиці та апостолам)²⁷.

Досить розповсюдженими в Україні були також апокрифічні Євангелія від Іакова, Хоми та Никодима.

Старозавітні апокрифи включають у цілому: історичні твори (наприклад, книги Маккавеїв); релігійні оповіді хагдах (наприклад, Товіт, Юдіф); повчальні «книги мудрості» (наприклад, книги Соломона, Варуха); апокаліптичні, «бачення пророків» (наприклад, книга Ездри). У свою чергу серед новозавітних апокрифів можна виокремити: послання «апостольських отців» (наприклад, послання Климента до коринфян); інші апокрифи, які іноді вважаються канонічними (наприклад, діяння апостола Павла; одкровення Петра)²⁸.

До апокрифів також відносять житія, послання, молитви, питання та відповіді, ворожильні книги. Названі жанри суттєво вплинули на формування уявлень давніх слов'ян та розвиток народної творчості. Молитви й ворожильні книги фактично є замовляннями із залученням характерних для них сюжетних ліній і персонажів (Адам і Єва, Авраам, Христос, апостоли, архангели, святі), що позбавляють від нечистої сили (біса, 12 траєсавиць, відьом тощо); спрямованими проти несправедного суду, лихого ока, лихоманки, ревматизму, зубного болю, укусів шкідливих комах і тварин, впливу несприятливих природних явищ тощо.

У контексті «Ізборника Святослава 1073 року» слід розглянути апокрифічні твори, наведені у списку Исидора. Так, до нього увійшли наступні книги: «1. Адам; 2. Енох; 3. Малек; 4. Патріархи; 5. Молитва Йосифа; 6. Ельдад; 7. Заповіт Мойсея; 8. Сходження Мойсея; 9. Псалми Соломона; 10. Одкровення Ілїї; 11. Бачення Ісаї; 12. Одкровення Софонїї; 13. Явлення Захарїї; 14. Повість Іакова, 15. Одкровення Петра, 16. Діяння і вчення апостолів, 18. Послання Варнави, 19. Діяння Павла; 20. Одкровення Павла; 21. Вчення Климента; 22. Вчення Ігнатія; 23. Вчення Полікарпа; 24. Євангеліє від Варнави; 25. Євангеліє від [Матвія?]»²⁹. Як бачимо, до поданого переліку включено як старозавітні, так і новозавітні апокрифи.

З приводу праць, які згадуються у списках Іоанна Дамаскина та Исидора, маємо зауважити, що дані проскрипції допомогли ввести до слов'янської літератури імена письменників, визнаних православною Церквою єретиками, чії твори надалі зникли з книжкового репертуару, – Орігена, Євсевія Кесарійського, Севера, патріарха Антіохійського. Скажімо, відомо, що Орігеном (діячем періоду раннього християнства) написано чимало творів та розроблено більшість форм християнської думки та етики: започатковану релігійну філософію, закладено підґрунтя богослов'я, аскетички, надано пояснення містиці, підготовлено проповіді, бесіди (так звані гомілії), наведено схолії (примітки на полях). Не дивлячись не творчий доробок вченого, фактично усі його книги підпали під церковну цензуру та

були знищені. До нас дійшли лише поодинокі з них – праці «Про початки» і «Проти Цельса», вказані у згаданих вище переліках.

Таким чином, «Ізборник Святослава 1073 року» – унікальна культурно-історична пам'ятка. Зважаючи на загальний обсяг, основну структуру та наповнення книги, доцільно наголосити на її енциклопедичному спрямуванні. Приміщені у збірнику статті Іоанна Дамаскіна, Григорія Богослова та Ісидора є першими відомими у слов'янській традиції бібліографічними списками. Індеси Іоанна Дамаскіна та Ісидора виступають прикладами перших проскрипційних матеріалів часів Давньої Русі, які дозволяють скласти конкретне уявлення про різновиди заборонених православною церквою творів.

1.2. «Нові Афіни...» Б. Й. Хмельовського у контексті зміни типу універсального компендіуму в епоху Просвітництва

Вивчення енциклопедії як феномену культури переважно зосереджується в *синхронічному зрізі* сьогодення: функціонування типів енциклопедії (універсальні, галузеві, регіональні), типи енциклопедичних статей, енциклопедія як жанр, параметри енциклопедичного стилю тощо. Історія ж формування цієї структури, *діахронія* явища, цікавить дослідників набагато менше, хоча процес становлення маркованого феномену містить чимало цікавого та неповторного матеріалу. Так, практично не привертає уваги дуже важливий момент переходу європейського суспільства в пору Просвітництва від архаїчного універсального компендіуму сакрального характеру до акумуляції утилітарно-практичних знань. Зокрема в цьому ракурсі недостатньо досліджено такий неповторний текст, як «Нові Афіни...» ксьондза Б. Й. Хмельовського.

Останнім часом цей твір і його автор, які колись мали гучну популярність, починають помалу заново зацікавлювати вчених. Кілька досліджень з'явилися в сучасній Польщі. Перше – стаття М. Віхової³⁰, де висловлюється незгода з дослідниками минулих часів (Ю. Каленбах, В. Фельдман, Ю. Кржижановський), які бачили тут свідчення невігластва та деградації польської культури на початку епохи Просвітництва. Авторка прагне показати *Нові Афіни* як твір, тісно вписаний у традицію барокової вченості, що породила в тодішній Польщі «безліч видатних особистостей». Зокрема акцентовано, що Б. Й. Хмельовський є прихильником барокової теорії імітації, яка передбачала обов'язкове наслідування стародавніх авторів, і був «освіченим Сарматом» з типово бароковим світоглядом. Тобто дослідниця пропонує оцінювати автора в тій системі

цінностей, яку він сам собі обрав. Подібна за концепцією й стаття В. Пашицького, щовийшладруком у 2014 році³¹. Автор заперечує традиційну репутацію твору Б. Й. Хмельовського, у тому числі й у академічних колах, ствержуючи, що це є ігнорация саксонських часів взагалі. Хоча цей твір і не був достатньо інноваційним в освітянському ракурсі, автор усе ж репрезентує типовий для бароко науковий підхід і є не лише доволі креативним письменником, а навіть предтечею деяких форм сучасної журналістики. Схвально відзначено оригінальний авторський стиль.

В Україні, за винятком академічних оглядів польської літератури, про Б. Й. Хмельовського можна знайти лише нотатки в режимі електронного ресурсу. Заслугує на увагу така оцінка, як «Йосип Флавій мрячної провінції, красвітній Геродот»³². У нарисі А. Альошина письменника оцінено з симпатією, але й доволі ідеалізовано³³.

Цих побіжних прикладів доволі, аби побачити, що оцінка даного твору та його літературних якостей еволюціонує. Тим не менш, структура та специфіка енциклопедії Б. Й. Хмельовського описані в цілому доволі вичерпно.

Метою дослідження є виключно акцентуация особливої ролі книги Б. Й. Хмельовського як індикатора доволі поширеного (хоча й малодослідженого) явища переходу провінційного європейського письменника-клірика епохи Просвітництва у площину наукового мислення (хоча він не зрікається аксіології біблійного тексту). Важливим видається й відтворення історичної перспективи подібних ініціатив.

Від початку цивілізації людство прагнуло до зібрання всіх набутих знань у певний об'ємний супертекст, який сприймався як сакральна книга. Про це свідчать вже самі лише їхні назви: «Веди» – від санскр. «вінець знання», «Авеста» – від давньоперськ. «Абаста» [«закон»], Пополь-Вух – у мові індіанців киче «Книга ради». Біблія, що буквально означає просто «книги» (грецьк.), має популярний титул – «Книга книг». Вони містили як метафізичні концепції та моральні нормативи, так і суму порад для повсякденного життя – аж до правил харчування та гігієни включно. Ці тексти шанувалися як святиня, передана людям вищими силами, як, наприклад, отриманий Мойсеєм на Синаї Декалог. В ортодоксальному християнському богослужінні Євангеліє, окуте в золото, виноситься дияконом на голові на знак найвищої пошани; текст, написаний з чіткими наголосами, щоб не спотворити жодного слова, читається урочистим речитативом, аби його було чути в найвіддаленіших кутках храму; під час читання вірні стають на коліна, а зміст прочитаного витлумачується в проповіді й проектується на повсякденне життя.

Ця східна традиція на європейському ґрунті зустрічається з цілком світським прагненням стародавніх греків озброїти молодь системою знань, потрібних для практичного життя (релігійні поняття осмислювалися тут у дискурсі філософії або поезії). Поєднання слів *enkuklos* – *коло* та *paidia* – *діти* утворило одне з базових понять європейської культури: енциклопедія, тобто певний мінімум знань, що його мали засвоїти діти вільних громадян, аби безконфліктно влитися у життя полісу. Поняття вжив у I ст. до н. е. Діонісій Галікарнаський, хоча ідея вперше була сформульована ще в часи Платона, котрий охарактеризував вчення Гіппія Елейського як «енциклопедичні знання». Давньоримський період надав ідеї енциклопедії монументальності – досить пригадати 37-томну «Історію природи» Плінія Старшого (23–79 рр.).

Прототип сучасної енциклопедії утвердився у форматі розвитку міської культури християнського Середньовіччя, яке утримало від античності ідею акумулятивного зводу знань, хоча це були вже знання виключно метафізичного характеру, теологія (В. Бове, Г. Рейш). Треба гадати, що саме це мав на увазі ренесансний письменник Ф. Рабле, характеризуючи енциклопедію як «кладезі й глибини».

Лише в епоху Просвітництва в європейській свідомості відбувся серйозний зсув. Релігія, яка досі займала чільне, базове місце в культурі, була енергійно витіснена позитивною наукою, яка почала претендувати на роль носія єдино правильного та непомильного знання. Зароджуються основи майбутнього сайєнтізму. Отож еволюціонує й розуміння характеру супертексту-компендіуму. Французьке *Encyclopédie*, утворене від грецького коріння, у філософів-просвітників означає вже науковий словник-довідник³⁴, який імпліцитно протистоїть сакральній Книзі книг і орієнтує не на осягнення метафізичних вимірів буття, а на практичне опанування світу *realia*. Останні мисляться вже не як умопоглядні схоластичні конструкції, а як «корпускулярна» й самодостатня матерія³⁵.

Претензії просвітницької науки діячі релігії сприйняли гостро: доволі пригадати памфлетний острів Лапуту в «Мандрах Гуллівера», написаних пребендарієм дублінського собору св. Патрика Дж. Свіфтом, або спіритуалістичну філософію єпископа Дж. Берклі. Вони розуміли, що втрачається дещо дуже важливе. Адже спрямовував філософів-просвітників до зосередження на земних проблемах та вивчення «реального світу» не лише аристотелізм. Основоположний давньогрецький вплив був ґрунтовно доповнений протягом сторіч ще й впливом біблійним. Книга книг, попри піднесення ідеї не-матеріального Царства Небесного, де-факто

залишає останнє майже що в статусі Непізнаного й переважно орієнтує людину на те, аби прожити за Божими заповідями оце єдине неповторне життя, не даючи надій на реінкарнацію чи інші варіанти посмертного буття в фізичному тілі. Це упродовж Середньовіччя формувало волю до життєпобудови ніяк не менше, ніж культурні ініціативи стародавніх греків (вони навіть ще не мали такого основоположного поняття, як совість³⁶). Коріння європейської лояльності щодо Іншого, пошанування неповторної людської особистості, прагнення до забезпечення прав людини та соціальної справедливості сягає в першу чергу саме християнського ґрунту й максими любові до ближнього. Заклик філософів-просвітників вчитися не у «попів», а у Природи, означав розрив з традиційною біблійною аксіологією, згідно з якою Природа є лише Творіння, а не Творець, і не може розглядатися як джерело моралі, бо в ній присутнє демонічне, богоборче начало. Боротьба з невіглаством, що складала основу програми Просвітництва, стала боротьбою за вивчення і наслідування Природи як такої, з усім іманентно притаманним їй хижацтвом, на протилежність пізнанню християнського Божества як Абсолютного Добра – таке, чим далі, тим частіше, оголошувалося забобою. Характерно, що Гельвецій бачив основу будь-якої моралі в егоїзмі, трактуючи людину як «природну» істоту, що прагне лише до задоволення матеріального інтересу і фізичних насолод. «Блискучі обіцянки просвітників» (К. Маркс) обернуться формуванням утопічних програм і впевненими спробами їх реалізації, що, як покаже досвід ХХ століття, дорого буде коштувати людству.

Утім характер знаменитої французької Енциклопедії й, зокрема, роль Дідро в її створенні, так само, як і функціонування даного типу видань у новітній культурі, висвітлені в науковій думці достатньо широко. У той само час нам мало відомі дуже цікаві спроби створення енциклопедії сучасного типу, які спостерігаються на периферії просвітницького orbis terrarum, зокрема в Польщі, де гуманістичні ідеї не подолали релігійно-католицького світогляду, й, скажімо, польську літературу аж до кінця ХVІІІ ст. розглядають, нарівні зі середньовічною, як «старопольську»: культура творилася тут у цю пору передусім освіченими кліриками, яким залишалися чужими дійстичні або атеїстичні концепції. Саме це спричинило виникнення неповторних «текстів-кентаврів», у яких установка на просвіту народу й продиктована духом часу пошана до науки сполучалися інколи не лише зі звичними релігійними переконаннями та пропагандою церковної аксіології, але й з відвертими забобонами та марновірством.

Саме такою була енциклопедія, видана ксьондзом Йоахимом Бенедиктом Хмельовським у Львові в 2-х томах у 1745–1746 рр.³⁷ Це перша в Польщі популярна енциклопедія нового типу, призначена для широкого кола читачів, яка мала протистояти середньовічним творам подібного характеру. Автор створив компіляцію з приблизно 100 джерел, розподіливши матеріал не за алфавітом, а за темами. Надрукована вона була під довжелезною й трохи чудернацькою назвою «Nowe Ateny, Albo Akademia wszelkiej sciencyi pełna na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozgwykie rugowana» («Нові Афіни або Академія всякої науки повна, на різні назви як на класи поділена, мудрим для запам'ятовування, ідіотам³⁸ для навчання, політикам для практики, меланхолікам для розваги створена»).

Однак стати науковцем у повному розумінні цього слова у душі французьких енциклопедистів та зберегти водночас традиційну благочестивість авторові не вдається. Його сарматсько-барокова «вченість» найчастіше обертається чистісіньким невіглаством, а позиція християнського душпастиря коливається та балансує на грані марновірства. Так, він визнає, що у вченні М. Коперника є позитивні моменти. Та головну особливість цього вчення – його *системність* – наш автор якось не помічає, і його творіння – це гранична безсистемність: відомості з астрономії та астрології чергуються з історичними нарисами, прикладами з природознавства та уроками математики, згадками про рідкісні монети, мовознавчими екскурсами. З іншого боку, теологічна спадщина фактично редукується: ретельно перераховуючи, скажімо, об'єкти релігійного паломництва, Б. Й. Хмельовський зводить справу, як правило, до «реалій» типу – в одному італійському місті є плитка, на якій Пресвята Діва Марія готувала їжу для Ісуса Христа та Йосифа-обручника; тут-таки зберігається й її сукня.

Про спроби автора намалювати грандіозні панорами на сюжети зі світової або національної історії скажу лише, що вони надзвичайно характерні для барокової свідомості з її глобалізмом і прагненням монументальності, але водночас, в силу браку якоїсь певної концептуальності, справляють враження густих і мінливих хмар, у яких розчиняються образи людей і подій. Так, за Б. Й. Хмельовським, Польське королівство називається дорогою перлиною Сарматії, й слово ПОЛЬЩА походить від Поля, де поляки «любили жити і вмирати»; але може бути, що ця назва походить від Arctico Polo, тобто Зірки Півночі, до якої польське королівство належить точнісінько та само, як Іспанія до західної зірки

Hesperus, чому й називається Гесперією (Hesperia). Залишається зняти капелюха перед такою ерудицією.

Усе ж, що стосується фізичної картини світу, визначено або традиціями середньовічного жанру мандрівки, або здебільшого фольклором. Якщо, наприклад, середньовічний письменник розповідав, що в Індії живуть люди з собачими головами, то за цим стояло чи то реально пережите враження, чи то передання про ритуальні храмові танці «країни чудес» з їхньою страхітливою машкарою. У Б. Й. Хмельовського панує стихія відвертого фантазування, що примушує пригадати деякі наївні сторінки Геродота або Страбона.

Про сучасність теж можна дізнатися багато чого цікавого. Пияцтво шкідливе. Популярний фразеологізм «вискочив як Пилип з конопель», як стверджує Б. Й. Хмельовський, утворився з ситуації, коли шляхтич Філіп з селища Конопи заснув в ході сеймових дебатів й, прокинувшись, почав говорити не до ладу (мовознавці це рішуче заперечують³⁹). Турки й татари повертають назад рабів, що утікають від них, за допомогою чорта, бо імена невільників висять у їхніх домівках написані на картках, і коли рабовласник віддає їх чортові, той у вигляді левів, драконів, моря, річки тощо постає перед втікачами, аби завернути їх назад. Бобер при небезпеці вдається до самокастрації. Є місцевості, де живуть велетні, а також безголові люди, у яких обличчя розміщено на грудях; не забуто й про традиційних песиголовців. Існують такі створіння, як риба-єпископ; хвіст у півня буває зміїним; дракона вбити важко, але потрібно намагатися це зробити. Щоби відвернути градову хмару, треба поставити проти неї велике дзеркало.

Усе це – чистісінька літературна фантастика, часто – *пригодницько-мандрівничий жанр*, який нічим не поступається казкам 1001 ночі. Стилістично це типовий *пастиш*, характерний для літератури кризових епох. Вже сучасники осміювали літературний подвиг Хмельовського як компіляцію-плагіат безнадійно застарілих середньовічних уявлень. Тим більше, що невдовзі (в 1781 році) в Польщі з'явився інший приклад: сучасна, справді просвітницька за своїми установками, енциклопедія – майже одноосібно створений в традиції французьких енциклопедистів і написаний доброю літературною мовою, двотомник архієпископа Ігнація Красицього «Zbiór potrzebnej szuchwiadomości» («Зібрання необхідних відомостей»).

Та при всьому цьому бере, як кажуть, за душу простосердечний стиль, така собі «дідусева балаканина», котра дещо нагадує Плутарха, яким його сприймав герой Р. Роллана Жан-Крістоф:

«Czym stracić brodawki? Weź liścia figowego, nim nacieraj brodawki, zgina, byłeś też same liście w ziemię wkołał. Serce gołębia, nim brodawki ścierając, toż sprawuje, według Mizalda autora. Ale ja doświadczyłem, że ziele te, co koło murów starych rośnie, żółto kwitnie, a zerwawszy go żółte z siebie sączy mleko, tym mlekiem jeśli raz-drugi posmarujesz brodawkę, trochę ją zraniwszy zginie; strzec się zaś potrzeba, aby krew ta nie tknęła ciała na innym miejscu, bo tam inna urodzi się brodawka»⁴⁰ (*Nowe Ateny*, t. III, s. 513).

Ця очевидна авторська недосвідченість, ба, навіть кумедність, не завадила значному поширенню книги. Адаже тоді світ масово бачили саме таким, попри прагнення наукової еліти витіснити все не-наукове зі сфери культури. Більше того, творіння Б. Й. Хмельовського часом виглядає милим, майже чарівним – завдяки своєму щемливому провінціалізму, неповторній старосвітській простодушності. Характерно, що звернення до читача автор довірливо закінчив такими віршами:

*Jeśli Autor w czym zblądził, choć ostrożny, raczy
Dyssymulować Mądry, Nieuk nieobaczy.
W Druku też bez errorów nie iest Księga żadna:
Te mądre mu poprawie, lub przebaczyć snadna*⁴¹.

У всякому разі, та стихія невимушеної балачки «про все одразу», яка характеризує стиль французьких енциклопедистів, безсумнівно перелилася і в польську риторичну прозу епохи.

Щось типологічно подібне ми можемо знайти в юного Гоголя (рукописна «Книга всякой всячины, или подручная энциклопедия», у яку майбутній письменник записував і замальовував усе, що до голови приходило, – від зразків українського фольклору до модної жіночої сукні). Сам же вираз «всякая всячина» є відлунням назви відомого журналу сатири «в улыбательномдухе», що його видавала Катерина II, яка репрезентує просвітницький lifestyle з максимальною повнотою. Від цариці до нижинського ліцеїста – величезного розміру дистанція, але десь посередині між ними можна сміливо вмістити й київського католицького каноніка з його неповторною енциклопедією.

Адаже, при всіх своїх недоречностях, книга Б. Й. Хмельовського – це свідчення духовного дерзання особистості Нового часу, яка почувається вже цілком вільною у своїх пріоритетах та оцінках, намагається по своєму витлумачити весь світ – починаючи від його святинь та глобальної історії до рекомендації, як зводити бородавки. І хоча ця людська індивідуальність усе ж таки ніяк не велетень духовний, а особа цілковито пересічна, не переобтяжена ані справжньою освітою, ані дослідницьким

хистом, ані, що б там не говорили, особливим літературним талантом, – вона не має жодного сумніву в тому, що її досвід абсолютно цінний для громадськості й має обов'язково бути виданий друком. Над рівнем звичайного графомана Хмельовського підносить хіба що глибока, невгамовна зацікавленість речами світу цього й одчайдушне прагнення охопити все на світі, а якщо наш автор чогось не знає напевно, то сміливо доповнить прогалину власними вигадками. Його *księga mądrości wszelakich* свідчить, що людина ніколи не зможе жити плодами діяльності самої лише тієї півкулі мозку, яка керує логіко-позитивним, науковим мисленням. І, нарешті, у даному казусі установка на енциклопедичність стає характеристичною ознакою того типу людини, який в епоху Просвітництва тільки-но народжується, але якому суджено велике майбутнє в еру широкого розгортання демократизації, формування постмодерністської свідомості, особливо ж якщо брати до уваги спрямованість руху інформаційного та постінформаційного суспільства до того культу *постправди*, що формується сьогодні на наших очах.

1.3. Інформативність як провідна ознака українських богословсько-полемічних трактатів межі XVII–XVIII століть

Енциклопедистика в Україні має потужну традицію, яка сформувалася в ХХ столітті. Та перш ніж постати як універсальне явище, вона пройшла тривалий шлях становлення, де в синкретичних творах вітчизняних мислителів поступово починав вироблятися науковий стиль. Одним із таких текстів є богословсько-полемічні трактати XVII–XVIII століть, у яких поєднувалися елементи художнього й нехудожнього письма.

Яскравим прикладом цього є «Розыск о Расколнической брынской вѣрѣ» св. Димитрія Ростовського. Твір передовсім цікавий тим, що автор, повідомляючи нову інформацію, прагне бути максимально зрозумілим для своєї церковної громади, до якої входили люди із різним рівнем освіти. Звісно, стверджувати, що богословсько-полемічний трактат є попередником енциклопедистики, є недоречним. Проте варто закцентувати увагу на полемічному трактаті як одному із жанрів, де відбувався пошук шляхів передачі інформації у доступній для широкого кола осіб формі, а саме цей аспект є важливим при створенні довідкових статей. До того ж, у творі святителя справді маємо й цінні для сучасних дослідників повідомлення про назви, звичаї, характерні особливості, кількість тогочасних розкольницьких скитів.

Загалом провідною ознакою «Розыску...» є поєднання художнього й нехудожнього письма, котре подибуємо протягом усього тексту. Якщо

нехудожній компонент постає тут у формі строгих богословських догматів, цитувань релігійних документів, апелювань до Святого Письма чи рясного вживання наукової термінології, то художній знаходить найрізноманітніші вияви – від влучних метафор до вкраплень агіографічної літератури та навіть ритмізованої прози.

Завважмо, що сам автор ніколи не виступає тут у ролі подорожнього. Натомість з'являються люди, які в «брынскихъ лѣсах бывали и живали», й оповідають про бачене, а сам автор подає зібрану й проаналізовану інформацію. Чи не найяскравіше це увиразнюється в двадцятому розділі першої частини, де докладно змальовано побут старовірських скитів. Автор провадить читача осередками розкольникства, що за життя святи-теля налічували 22 ухили, й оповідає про них. Перед нами ніби постає панорама картина, що створюється нагнітанням сюжету, засобом лаконічної характеристики; тож виникає ілюзія руху, коли перед очима один за одним зринають певні візії. Автор фактично подає усю відому під ту пору інформацію про старообрядницькі осередки й вказує джерело: «традиці», які дісталися йому від чорного попа Іоасафа, коли той будував Спасо-Раєвську пустинь. Святитель зазначає й терміни отримання інформації: листопад 1708 року.

Отже, Дмитрій вказує на існування таких скитів: «христовщина», «іконоборщина», «безпопівщин», «іосиповщина», «калиновщина», «кипріиновщина», «іларіоновщина», «серапіоновщина», «козминщина», «волоатовщина», «исаковщина», «стефановщина», «аввакумовщина», «сожегатели», «морельщики». Відтак автор уточнює інформацію, зазначаючи: «В мимо же 1709 год в мѣсяцѣ мартѣ, о первой в великій пост соборной недѣли были у нас таковыя люди, иже в брынскихъ лѣсах бывали и живали тамо, от которыхъ именно сія: Петр Ермилов, ярославец... старец Андроник... старец Пахомій...»⁴², й подає нові відомості про скити старовірів, уже не обмежуючись лише дефініціями, а даючи коротку характеристику кожного: «Христовщина глаголется сего ради, яко нѣкогого мужика, христа глаголемаго, имѣют у себя учителя, и тому, аки истинному Христу, молятся»; «Иконоборщина, иже вся святыя иконы, и старыя и новыя, отметають» чи «Серапіоновщина, тоже есть что и Морельщики, гладом (аки бы за Христа) уморяющіи; но уже Серапіон той умре, ученіе же его еще не погине», – в останньому вже бачимо й аналіз діяльності розкольників, коли святитель проводить певні паралелі між різними скитами, виявляючи як відмінності, так і певну подібність. Додається тут інформація про ще один скит «суботники»⁴³. Як бачимо, автор подає чіткі формулювання, характеризуючи кожен із розкольникських скитів,

і до цих відомостей, як одного з джерел інформації апелюють науковці в розвідках, присвячених проблемі старообрядництва в Росії межі XVII–XVIII ст. Фактично в трактаті Дмитрія вперше систематизовано усю доступну під ту пору інформацію про російських старовірів.

Водночас у художньому аспекті старообрядницькі землі постають в образі якоїсь осібної країни, де панують нещасття, морок, гріх. Посилюється створений ефект формулюваннями на кшталт: «...не всѣ тѣми именами скиты прозываются, развѣ прежде тако бяху. ибо инїи скитоначалники изомроша, иннїи же во инья страны преселишася, и въ Польшу мнози поидоша, тамо бо въ нѣкихъ мѣстахъ множество ихъ (якоже скажуть) поселилися, а здѣ инья вмѣсто оныхъ»⁴⁴. Тут ключовими словами є «изомроша», «инья страны», «поидоша» та часте вживання слова «инья», що посилює враження окремішності та віддаленості розкольників, а водночас вказує на несталість та швидкоплинність подібного явища. Сприяє цьому й постійне повторення протягом тексту формули «вы убо въ пустыняхъ въ горахъ и вертепахъ жительствующи» як синоніму до поняття «старовіри» або «розкольники». Як слушно завважила М. Кузоро: «автор відмовляє старовірам у праві називати себе християнами»⁴⁵. Відтак в уяві реципієнта мало закріпитися уявлення про старообрядництво як інший, відмінний світ.

Варто вказати й на те, що образ розкольницьких скитів розробляється в 3 частині трактату «Про справи». Тут, знову ж таки, автор вказує на джерела, зокрема три послання митрополита Сибірського Ігнатія, в яких описано діяльність розколовчителів із Тюмені: «Их же имена Оська (Иосиф) лжечернец, ему же прозвание Астомен, родом Арменин, от града Казани; Да Якунька (Иаков) отступник, прозванием Лепихин, да Аврамко (Аврам) жидовин, прозванием Венгерский, лживый чернец»⁴⁶. Відтак Дмитрій подає інформацію і про діяльність кожного з них – зокрема дізнаємося, що Аврамко, на відміну від Іосифа та Якова, заперечував самоспалення та проповідував «яко чувственно антихрист приидет во свое ему время, и воцарится в мірѣ...», тому «аврамовцев... именоваху чувственникови...»⁴⁷. Маємо й коротку біографічну довідку про кожного з цих діячів, де найперше наголошено на умовах, за яких втрапив до Сибіру, та наверненні в розкол.

Згадується також і про «ересіарха Капитона черница, в Костромском уѣздѣ, в пусытѣ Колесниковой жившаго, и ученики себѣ собравшаго»⁴⁸. Вказується, що він із прибічниками дотримується суворого посту, не роблячи виключення навіть для найбільших християнських свят, а на

Великдень «вмѣсто красныхъ яицъ луковицы (цебулю) червленныя даяше братіямъ»⁴⁹. Згадуються і московські старовіри кола пр. Аввакума: Микита Пустосвят, Григорій Неронов, піп Лазар та диякон Федір. Тож бачимо, що автор фактично подає характеристики усіх відомих під ту пору старообрядницьких скитів.

Маємо в трактаті й певні статистичні дані стосовно фактів самопалення розкольників, зокрема такі, що в «Пошехонскому уѣздѣ, в Б лосельской волости... сожглося душ обего пола и всякаго возраста 1920»⁵⁰, «в Устюжском уѣздѣ, в Череповской волости, от Устюга града 120 верст...» самоспалося близько 300 людей, а також названо низку сіл, в яких так само відбулися «гарі».

Підсилюються наведені факти художніми образами. Зокрема, описуючи трагедію в селах Мурашкіно та Кягинено, Дмитро Туптало подає нібито видіння двох чоловіків, які, підпаливши своїх одновірців, вже самі хотіли увійти в палаючий дім, але раптом побачили «верху пламене двух бѣсов черных, по подобью ефіопов, по воздуху лѣтающих, крилѣ имѣющих яко нетопыри (мыши летающія), радующихся и плещущих руками, і вопіющих гласно: *наши, наши есте*»⁵¹. А на місці згарища поблизу Тюмені «смад велій исходжаше долгое время», й ті, хто проходив там уранці чи ввечері, чули голоси «*ох, погибли! о, погибли!*»⁵². До того ж автор часто править про запах сірки, пороху й очерету, який відчувають подорожні. У такий спосіб послідовно твориться образ розкольницьких земель як інфернального простору

Зазначмо, що засоби творення цього образу цілком суголосні з тими, якими послуговувалися наші мандрівники, подаючи описи екзотичних земель та святих місць. Однак коли давній пeregрин мав на меті створити «приємний» образ, щоб спонукати реципієнта до мандрів, то Дмитро Туптало, навпаки, прагне унеможливити будь-яке зацікавлення ідеями розкольників. Тож коли паломники в своїх записах творять образ «інші землі» (святі землі) – «райська земля», Димитрій Ростовський творить образ «інші землі» (розкольницькі землі) – «пекельна земля».

Цікаву інформацію бачимо в тексті «Розыску...» в розділі «О брадах», що є чи не «найсекулярнішим» фрагментом тексту, а в художньому плані тут провідним прийомом стає дотеп. Як відомо, один із реформаторських указів Петра I стосувався примусового гоління борід. Відтак це, здавалося б, абсолютно тривіальне рішення викликало потужну хвилю спротиву. Найактивніше противилися здійсненню царської волі прихильники старої віри, ширячи чутки про гоління як відступ від законів Божих.

Безпосереднім приводом до введення цього тематичного розділу до корпусу «Розыску» стала розмова святителя із прихожанами, які після завершення церковної служби в Ярославлі звернулися до нього за порадою: «Владыко святыи, как ты велиши, велят нам по указу Государеву брады брйти: а мы готови главы наши за брады положить. Уне нам есть да отсѣкутся наши главы, неже обрѣются брады наши»⁵³.

Як зазначає сам митрополит, він настільки був заскочений висловленою думкою, що одразу не зміг знайти відповідь, яка би ґрунтувалася безпосередньо на Біблії, тому поставив влучне питання: «Что отрастет, глава ли отсѣченая, или брада обрѣеная?»⁵⁴.

Відтак основним формальним засобом, яким тут послуговується автор, стає питання. Димитрій виказує себе блискучим ритором, що добре володіє матеріалом і може майстерно вправлятися в мистецтві дотепу. Він провадить із реципієнтом своєрідну гру: на початку параграфу нанизує риторичні питання, потім докладно їх аргументує й наприкінці подає влучний висновок, котрий теж, у річищі барокової естетики, характеризується дотепністю та афористичною загостреністю. Подекуди риторичне питання винесене в заголовок: «Что есть брада; и что есть человекская душа; И брады ли ради, или души ради человекския прииде Христос на землю?»⁵⁵. Далі автор подає чітку дефініцію «борода»: «Брада есть влас нечувствен, излишиє человекскаго тѣла, вещество видимое, осязательное, жизни человеческой не нужно: ниже бо живит человекка, ни умерщвляет, вещество временное, с тѣлом в персть гробную вселяющееся, прежде смерти мертвое, недейственное, ниже что ползующее, ни вредящее, растущее при влажных тѣла частех»⁵⁶.

Митрополит окреслює також і зміст поняття душа: «Душа человекская есть образ Божий невидимый, безсмертный, во вѣки пребывающий...»⁵⁷. Як бачимо, Димитрій розробляє мотив «душа – борода», контекстуально змінивши другий її елемент, яким традиційно виступає тіло, – у такий спосіб автор наголошує на безглуздісті самої ідеї надання бороді якогось виключного статусу. Відтак автор переходить до розв'язання іншої проблеми – людських гріхів та спасіння, докладно спиняючись на окресленні категорії «гріх»: «Всяк грѣх иматъ нѣкое услаждение в чувствах или плотских, или в душевных. В чувствах бо плотских содержится похотно, в душевных же яростное. Яростное убо услаждается лщением, похотное услаждается сладострастием плотским»⁵⁸. Тож можемо переконатися, що інформативна складова тісно переплітається з художньою, що цілком відповідає бароковій риторичній. Це загалом харак-

терно для тогочасних вітчизняних текстів, але найяскравіше відобразилося в богословсько-полемічних трактатах та проповіді західного типу.

Отже, можемо зазначити, що провідним завданням трактату Дмитра Туптала є бажання захистити громаду від впливу вчення старовірів. Відтак автор вдається як до каталогізації відомих під ту пару фактів про побут старовірів, так й образно осмислює їх. Поєднання художнього й нехудожнього компонентів у «Розыскові...» (де переконання реципієнта відбувається не лише шляхом наукової аргументації, а й засобами впливу на його почуття через трансформацію авторської емоції) видається нам спробою урівноваження в рамцях тексту *emotio* й *ratio* як складників людського сприйняття. Також трактат є одним із джерел, де вперше систематизовано інформацію про тогочасні старообрядницькі громади, що є потужним підґрунтям для наукових розвідок і для створенням енциклопедичних статей.

1.4. Українська радянська енциклопедія: спроба відродження у фактах та особах

У другій половині 1950-х років на теренах вітчизняної енциклопедистики сталася значна подія: наприкінці 1957 р. уряд Української РСР прийняв постанову про відновлення видавничого проекту «Українська радянська енциклопедія» (далі – УРЕ). Ця енциклопедія стала першим і кількісно найбільшим національним енциклопедичним проектом на теренах колишнього СРСР. Інші республіки почали публікувати свої енциклопедії значно пізніше: перші томи їхніх енциклопедій вийшли упродовж 1968–1981 років. Однак процес творення енциклопедії був далеко непростим і мав свою історію.

Перша спроба підготовки національного енциклопедичного видання прийшлася на межу 1930-х рр., була ініційована тодішнім народним комісаром освіти М. О. Скрипником і змотивована, швидше за все, появою у 1930 р. на львівських теренах першого тому «Української загальної енциклопедії». Під його головуванням у столичному Харкові було створено редакційну колегію, розроблено план-проспект майбутньої енциклопедії, що передбачав появу 20 томів, навіть підготовлено до друку матеріали перших трьох томів. Проте цьому задуму не судилося бути втіленим у життя. Перший том не пройшов урядову цензуру і був заборонений як «націоналістичний». У 1933 р. М. О. Скрипник вчинив самогубство, а 1934 р. проект було закрито. Цей етап докладно розглянуто у наукових розвідках М. Фельбаби та С. Борчука⁵⁹.

Наступна спроба відродження УРЕ відбулася у середині 1940-х рр. Їй присвячено дослідження уже згаданих вище авторів, а також Т. Демиценко⁶⁰. Варто зауважити, що цього разу у справі відродження проекту багато залежало від бажання й зусиль Миколи Платоновича Бажана. Постаті М. П. Бажана присвячено чимало наукових розвідок, однак вони переважно стосуються його літературної творчості. Лише частково торкався теми підготовки енциклопедичних видань в Україні і ролі М. П. Бажана в цьому процесі один із дослідників його громадсько-політичної та наукової діяльності А. Теличко⁶¹.

Ще у жовтні 1944 р., обіймаючи посаду заступника Голови РНК УРСР, М. П. Бажан став ініціатором ухвалення урядової й партійної постанови «Про видання Української радянської енциклопедії». Очевидно мотивацією були спогади про попередній період співпраці у Вільній академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), духовну близькість до багатьох учасників «скрипниківського» енциклопедичного проекту. Можливо він керувався іншими чинниками, але, що б не спонукало його до дії, М. П. Бажан обрав правильну стратегію досягнення успіху, обравши базовою організацією для підготовки енциклопедії Академію наук УРСР. Перебуваючи на високій державній посаді, він часто долучався до вирішення проблем АН УРСР⁶², мав добре уявлення про потужний науковий людський ресурс її установ. Резонно було припустити, що такий великий проект може здійснити тільки потужна наукова організація, якою була Академія наук. Підтвердженням активної участі співробітників АН УРСР у енциклопедичному проекті є розгляд питання про підготовку майбутнього видання на засіданні Президії АН УРСР 17 листопада 1944 р. з висновком зобов'язати бюро Відділів і директорів інститутів надавати всебічну допомогу у роботі редакційної колегії Української радянської енциклопедії, зафіксовано у відповідному протоколі⁶³.

Проект було оголошено масштабний, «націєтворчий», у 20-ти томах, і планувалося завершити його до 1955 р. У цьому проекті М. П. Бажан брав участь як член головної редакційної колегії. До її складу також входило багато провідних вчених АН УРСР: академіки О. І. Білецький, О. О. Богомолець, К. Г. Воблий, М. С. Возняк, О. І. Лейпунський, Є. О. Патон, професори А. О. Введенський, Г. С. Костюк, М. Н. Петровський. Частина співробітників АН УРСР долучилася до роботи в ньому згодом. Однак невдала організація та брак фінансування стали причинами згорання проекту в 1947 р.

Залишивши позаду невдалу спробу 1944–1947 рр., вже як дійсний член АН УРСР (з 1951 р.), М. П. Бажан продовжував діяльність щодо підготовки ґрунту для відродження УРЕ як серед урядовців, так і в науковому середовищі. Вочевидь, що і для Академії наук це був проєкт амбітний і мав широку підтримку у лавах науковців. Як інакше пояснити доволі рідкісне явище у нашій історії, коли масштабний державний проєкт ініціюється не урядовими структурами, а самоврядною науковою установою, нехай і найбільшою на теренах України. Свою позитивну роль, на наш погляд, зіграв факт підготовки другого видання «Большой советской энциклопедии», яке було у самому розпалі. Загальна лібералізація позицій центральної влади після політичних подій 1956 р. стала сприятливим тлом для прийняття позитивного рішення у цьому питанні. Ось ті чинники, які зробили можливою появу 17 томів УРЕ.

Відправною точкою початку реалізації проєкту стала постанова Президії АН УРСР від 28 листопада 1957 р.⁶⁴, згідно з якою при Президії організувалось Видавництво УРЕ зі спеціальною науковою редакцією. Усвідомлюючи масштаби такого видавничого проєкту і те, що використати напрацювання попередніх років навряд чи буде можливо (тобто знову починати все з нуля), керівництво Академії наук вважало, що забезпечити організацію процесу видання УРЕ зможе лише за певних умов: відповідне приміщення (близько 600 м²) для Головної редакції енциклопедії та самостійна поліграфічна база для друку енциклопедичних томів. На жаль, видавничі потужності АН УРСР в той час не забезпечували повністю її власні потреби у друці наукової продукції. Керівництво Академії наук переймалося цим питанням задовго до появи згаданої постанови. Його обговорення зафіксовано у протоколі засідання Президії АН УРСР від 22 листопада 1956 р. та відповідній постанові⁶⁵. Два з можливих варіантів – передавання на баланс Академії київської друкарні Видавництва «Радянська Україна» або друкарні харківського «Вуглетехвидаву».

Успіх проєкту багато в чому залежав від рівня фінансового забезпечення й наявності професійних редакторських кадрів. Для цього був потрібен самостійний кошторис для УРЕ і фінансування через Міністерство фінансів УРСР та додаткові штати. Всі названі вище питання АН УРСР зазначила в проєкті майбутньої урядової постанови про створення УРЕ. За інших умов АН УРСР навряд чи змогла б здійснити видання енциклопедії.

Як бачимо, питання про відновлення УРЕ на базі АН УРСР обговорювалось в Академії задовго до оприлюднення 18 грудня 1957 р. спільної постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про видання Української

радянської енциклопедії»⁶⁶. Відповідно до документу поновлювалася робота з підготовки УРЕ, а видання енциклопедії покладалося на АН УРСР. Упродовж місяця до РМ УРСР мав надійти загальний кошторис витрат на видання енциклопедії, а з Міністерством фінансів УРСР узгоджений кошторис на 1958 р. Президію АН УРСР зобов'язали забезпечити редакцію УРЕ приміщенням для роботи, а Міністерство культури УРСР – окремою поліграфічною базою «з огляду на складність і обсяги майбутнього видання». Ця постанова декларувала основні завдання видавничого проекту, принципи його підготовки та обсяг, персональний склад Головної редакції УРЕ.

Енциклопедія мала широко висвітлити досягнення України в галузі економіки, науки, культури, мистецтва і стати універсальним довідником систематизованих знань з соціально-економічних і природничих наук та техніки для широких громадських кіл. Обсяг визначався 15–16 томами по 36 друкованих аркушів кожний; тираж – 100 тис. примірників кожного тому. Підготувати і випустити УРЕ планувалося упродовж 1958–1962 рр. за умови, що перший том вийде у 1959 р., а з 1960 р. видаватиметься по п'ять томів щороку. До 1 березня 1958 р. головна редакція УРЕ мала підготувати і подати на затвердження до РМ УРСР оформлений макет тому, до 1 липня 1958 р. – словники енциклопедії. Під час їх складання визначалися розміри майбутніх статей і заміток.

До складу Головної редакційної колегії УРЕ увійшли академіки АН УРСР М. П. Бажан, як головний редактор, В. Г. Бондарчук, О. І. Білецький, І. К. Білодід, П. А. Власюк, Ю. К. Делімарський, Д. К. Зеров, Р. Є. Кавецький, О. Є. Корнійчук, В. М. Корецький, М. В. Корноухов, О. П. Маркевич, О. В. Палладін, П. М. Першин, Б. В. Гнеденко, М. В. Птуха, М. Т. Рильський, Л. М. Ревуцький, О. Н. Соколовський, К. Ф. Стародубов, П. Г. Тичина, О. Н. Щербань, дійсні члени Академії будівництва і архітектури УРСР Г. В. Головка та А. М. Комар, члени-кореспонденти АН УРСР О. Ф. Макаренченко, Д. Х. Острянин, К. І. Татомир, доктори історичних наук І. О. Гуржій, І. П. Крип'якевич, доктор технічних наук Г. В. Карпенко, як заступник головного редактора, доктори економічних наук З. П. Шульга та О. О. Нестеренко, доктори фізико-математичних наук М. В. Пасічник та О. З. Жмудський, кандидат філософських наук І. Д. Назаренко, кандидати історичних наук О. К. Касименко, К. Г. Гуслистый, В. М. Самофалов та Ф. П. Шевченко, кандидат філологічних наук М. З. Шамота, народний артист СРСР К. Ф. Данькевич, заслужені діячі мистецтв композитор П. О. Козицький та актор І. І. Чабаненко,

народний художник СРСР В. І. Касян. Як бачимо, представники АН УРСР у ньому склали понад 80 % загальної чисельності. Окремо декларувалося залучення до створення УРЕ видатних українських вчених і фахівців з різних галузей народного господарства, науки і культури. Також створювалась спеціальна наукова редакція УРЕ і затверджувалась її структура.

Регламентувала згадана постанова і деякі фінансові та технічні питання: розмір посадових окладів працівників спеціальної наукової редакції (70 % від окладів працівників Головної редакції БСЄ і Державного наукового видавництва БСЄ), порядок оплати авторської праці (пропорційно залежний від розміру, ступеня оригінальності та якості статей, важливості і складності теми, терміновості виконання). Функцію контролю якості і норм оплати авторської праці було покладено на завідуючих відповідними редакціями УРЕ, а остаточне затвердження – на головного редактора або його заступника. Наводилися навіть конкретні суми по шкалі оплати статей відповідно до кількості знаків: за найменшу замітку розміром до 200 знаків сплачували 40 крб., за статтю до 40 тис. знаків – 4000 крб.; встановлювалася оплата за спеціальне редагування матеріалів та рецензування (не більше 20 та 10 % авторського гонорару відповідно). Не оминули увагою в постанові формат (70 x 108 см, 1/16 частка аркуша) і вартість одного тому майбутнього видання (30 крб.).

Завершення формування складу Головної редакції та забезпечення її діяльності для АН УРСР стало першочерговим завданням після виходу урядової постанови. Так, на засіданні Президії АН УРСР 27 грудня 1957 р. розглядалися питання про її штатний розпис та кошторис (представити їх на наступному засіданні доручили головному редактору академіку М. П. Бажану), приміщення для роботи. З приводу останнього АН УРСР мала на меті отримати в тимчасове користування будинок по вул. Артема, 44-б, який перебував на той час у віданні Управління справами РМ УРСР⁶⁷, про що вирішено було клопотати перед РМ УРСР. На цьому засіданні відбулося й перше кадрове призначення – тимчасово на посаді завідувача виробничого відділу спеціальної наукової редакції УРЕ було затверджено С. В. Розумовського.

Відповідно до традиційної схеми прийняття рішень у розвиток урядової постанови була прийнята постанова Президії АН УРСР від 23 січня 1958 р. про призначення М. П. Бажана головним редактором УРЕ⁶⁸. Вона поклала початок формуванню штату Головної редакції, яке відбувалося впродовж 1958–1960 рр. Дві ключові посади у її складі від самого початку

зайняли співробітники АН УРСР: на посаді відповідального секретаря Головної редакції затвердили с. н. с. Сектору держави і права АН УРСР к. і. н. В. М. Терлецького⁶⁹, а на посаді заступника головного редактора затвердили завідувача відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР д. б. н. І. Г. Підоплічка⁷⁰. Керівниками інших редакцій стали: педагогіки і народної освіти – к. пед. н. М. П. Ніжинський; історії, археології і етнографії – к. і. н. М. Д. Дятленко (з 1959 р. – к. і. н. І. І. Компанієць); історії партії та філософії – к. і. н. В. С. Костенко; мистецтв – к. філол. н. Я. П. Білоштан (з 1960 р. – к. філол. н. О. К. Бабишкін); біології та медицини – к. мед. н. Ю. М. Квітницький-Рижов; літератури, мови і фольклору – член-кореспондент АН УРСР Є. П. Кирилюк (з 1960 р. – к. філол. н. Я. П. Білоштан); теорії та історії держави і права – к. ю. н. Б. М. Бабій (з 1960 р. – к. ю. н. І. М. Разнатовський); економіки – к. е. н. Л. М. Корецький. У 1959 р. на посади завідувачів редакції загальної історії прийнято к. і. н. В. Н. Гулевича, літературно-контрольної редакції – Ю. М. Доленка, редакції техніки будівництва і архітектури – Г. О. Лебедева, редакції словника – Г. М. Пластуна, редакції сільського господарства – к. т. н. М. І. Полякова, редакції фізико-математичних і хімічних наук – Д. Ю. Чепура; у 1960 р. редакцію ілюстрацій і картотек очолив Д. І. Кульбака, науково-контрольну редакцію – Г. А. Швед, редакцію геології та географії – к. г.-м. н. В. П. Франчук, редакцію бібліографії – Ю. О. Меженко⁷¹.

Остаточне юридичне оформлення УРЕ як структурної одиниці Академії наук було здійснено постановою Президії АН УРСР 10 липня 1958 р., за якою Головна редакція УРЕ підпорядковувалась Президії на правах науково-дослідної установи⁷². Відповідальною особою за контроль діяльності Головної редакції УРЕ від Президії був призначений віце-президент АН УРСР академік О. Н. Щербань.

За півроку після виходу урядової постанови далеко не все ыз зазначеного в ній вдалося здійснити. З листа М. П. Бажана до Ради Міністрів УРСР⁷³ дізнаємося, що замість окремого приміщення Головної редакції УРЕ було виділено 11 кімнат у будинку по вул. Пушкінській, 28, де також працювали Видавництво «Молодь», редакції журналів «Барвінок», «Піонерія» і Управління оргнабору робочої сили і переселення при РМ УРСР. Тут зміг розміститися лише адміністративно-управлінський апарат і не було ніякої можливості розгорнути редакційно-виробничу роботу. Звертання щодо приміщення для Головної редакції УРЕ, направлене її керівництвом до РМ УРСР листом від 16 квітня 1958 р. було проігноровано. Тільки у 1959 р. редакція отримала приміщення за адресою вул. Леніна,

51-а, де й зараз діє її «праонука» – Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво».

Питання поліграфічної бази стояло так само гостро. Спеціалізоване поліграфічне підприємство в Києві, яке було б постійною поліграфічною базою для УРЕ, створене не було, так само як і не було визначено, яка книжкова фабрика спеціалізуватиметься на друкові перших томів енциклопедії. Київська книжково-журнальна фабрика, залучена до друку матеріалів енциклопедії, з березня до червня 1958 р. для поліграфічного макета УРЕ здійснила друк лише 1,5 др. арк. в той час, як потреба для друку словників УРЕ орієнтовно складала 60 др. арк.

Посадові оклади працівникам Головної редакції УРЕ були знижені проти зазначених в урядовій постанові. Це створювало труднощі в залученні висококваліфікованих працівників, особливо на посади завідувачів наукових галузевих редакцій. Оклад, встановлений для згаданих посад у розмірі 2500–3000 крб., не давав можливості запросити навіть доцентів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), посадовий оклад яких становив на той час 3200 крб. Про працівників вищої кваліфікації освітянської та наукової сфер діяльності навіть не йшлося. Отже склалася ситуація, коли залучити на постійну роботу висококваліфікованих науковців з окремих галузей науки, які мешкали у Києві, не було можливості через низьку зарплатню, а запрошених з інших міст України – через відсутність житла. Головна редакція УРЕ не мала ніяких лімітів на придбання обладнання, меблів тощо. Для нормальної роботи їй конче необхідні були іноземні енциклопедичні видання й інша довідкова література.

Очевидно, що тільки члени Головної редакції УРЕ не могли забезпечити підготовку і вихід першого тому енциклопедії у 1959 р., як було визначено урядовою постановою. Ця робота вимагала зосередження зусиль багатьох науковців. Тому керівництво АН УРСР зобов'язало директорів всіх академічних установ організувати на засіданнях їхніх вчених рад широке обговорення енциклопедичних словників і статей, а також всебічно допомагати науковим редакторам Головної редакції УРЕ шляхом надання консультацій, довідкових матеріалів, вільного і оперативного доступу до фондів інститутських бібліотек тощо. Як було зазначено у пункті 2 відповідної постанови Президії АН УРСР від 26 вересня 1958 р. «вважати підготовку матеріалів для УРЕ одним з найважливіших завдань наукових працівників – авторів, рецензентів і редакторів статей УРЕ»⁷⁴.

Одним із способів залучення до підготовки енциклопедії фахівців високого рівня стало активне спонукання працівників академічних установ

до енциклопедичної праці з боку керівництва АН УРСР, задля чого воно йшло на деякі поступки навіть в питаннях трудової дисципліни. Кожен випадок роботи за сумісництвом у ВНЗ, чи профільних галузевих установах був предметом розгляду Президії АН УРСР, і надання дозволу на суміщення посад теж було в її компетенції. Однак, співробітникам установ АН УРСР, які працювали за сумісництвом в Головній редакції УРЕ, а також співробітникам УРЕ, які за сумісництвом працювали в академічних установах, як виняток, така праця була дозволена⁷⁵.

Ще один сприятливий крок полягав у затвердженні спеціальних заходів щодо надання співробітникам Головної редакції УРЕ в користування літератури з фондів Державної публічної бібліотеки УРСР, яка також входила до системи академічних установ⁷⁶. Вони отримали можливість першочергового користування іноземними енциклопедіями, бібліографічною та довідковою літературою. В одному з залів Бібліотеки було організовано обслуговування завідувачів галузевими редакціями і наукових редакторів УРЕ, які не мали наукових ступенів і вчених звань, та налагоджено систематичне бібліографічне обслуговування Головної редакції УРЕ, що полягало у підборі бібліографічних джерел та наданні консультацій з питань бібліографії.

Стан підготовки УРЕ неодноразово розглядався на засіданнях Президії АН УРСР. На червневому засіданні 1959 р. увага була сконцентрована на якості підготовлених матеріалів енциклопедії, кадровому та поліграфічному забезпеченні. Для досягнення високого наукового рівня статей ухвалено прискорити підготовку словників наступних томів (і мати можливість заздалегідь замовляти авторам матеріали), обговорювати провідні статті на засіданнях вчених рад наукових установ і кафедр ВНЗ та публікувати деякі з них для апробації у журналах АН УРСР. На стадії підготовки матеріалів до першого тому енциклопедії виявилися певні незгодженості термінологічного характеру, що базувалися на недостатній розробленості саме української наукової термінології. Це спонукало АН УРСР прискорити розробку тих науково-дослідних проєктів у своїх установах, кінцевою метою яких була підготовка і друк термінологічних словників з фізики, хімії, техніки та інших галузей науки.

Тоді ж Головну редакцію УРЕ зобов'язали якнайшвидше повністю укомплектувати кадрами науково-редакційний і виробничий апарат. Також зобов'язали керівників академічних наукових установ сприяти переходу на роботу до УРЕ працівників, у яких була зацікавлена Головна редакція для формування свого кадрового складу. Для запрошення на

роботу фахівців найвищої кваліфікації передбачили виділення для них трьох квартир у Києві протягом 1959–1960 рр.⁷⁷

Попри всі об'єктивні причини, що ускладнювали роботу, надрукувати перший том планувалось до кінця 1959 р. Тому у жовтні був схвалений порядок та список його розсилки, а в листопаді створено комісію Президії АН УРСР для обговорення макета тому під керівництвом віце-президента АН УРСР О. Н. Щербаня, членам якої доручили організувати в академічних установах широке обговорення статей макета⁷⁸. Для успішного розповсюдження тому проводилась широка рекламна кампанія не тільки на території СРСР, а й за кордоном.

Статистика підготовки першого тому така – загалом до його складання було залучено 1054 автори, серед яких 69 академіків АН УРСР, АН СРСР та галузевих академій, 153 професори і доктори наук, 569 доцентів і кандидатів наук⁷⁹. Том друкувався в умовах невідповідності поліграфічних підприємств до такого складного й відповідального видання, що створило додаткові труднощі для Головної редакції УРЕ і дещо відтермінувало його вихід на початок 1960 р. Фактично ж том вийшов у лютому 1960 р., а його тираж друкувався упродовж лютого-травня.

На час виходу першого тому стан справ з поліграфічною базою, незважаючи на неодноразові спроби як керівництва АН УРСР, так і керівництва УРЕ розв'язати цю проблему на різних владних рівнях, не змінився. Поліграфічне виготовлення другого і наступних томів знаходилося під загрозою зриву. Цікаві подробиці щодо цієї проблеми знаходимо у листі М. П. Бажана до Президії АН УРСР від 22 липня 1960 р.⁸⁰. Наприклад, другий том енциклопедії знаходився на виробництві з 12 жовтня 1959 р., підписаний до друку у травні 1960 р. і від травня до часу написання листа надруковано було лише 6 аркушів з 36. Керівництво фабрики «Жовтень», яка мала друкувати чотири томи на рік, планувало виготовлення тиражу другого тому лише на жовтень-листопад, натомість за договором цей термін спливав у серпні-вересні 1960 р. За наявності 7 поліграфічних машин для друкування тому УРЕ виділили лише 2 машини, що ставило під великий сумнів можливість виходу у 1960 р. третього тому; зовсім примарною ставала перспектива друку четвертого.

Такий стан речей змушував М. П. Бажана звертатися з пропозиціями щодо поліпшення поліграфічного забезпечення випуску енциклопедії до різних інстанцій – Президії АН УРСР, РМ УРСР та ЦК КПУ. Насамперед вони торкалися зобов'язань Головополіграфвидаву щодо забезпечення на його поліграфічних потужностях планового друку томів УРЕ, усунення

фактору розпорошеності друку томів між кількома підприємствами, що штучно розтягувало терміни підготовки і створювало ситуацію певної безвідповідальності за кінцевий результат. Власне пропозиція сконцентрувати всі поліграфічні процеси на одному підприємстві була стратегічно важливою, бо Головна редакція не видавала іншої літератури і затримка виходу у світ наступних томів могла поставити УРЕ в скрутне фінансове становище.

З доповіддю про стан підготовки УРЕ та проблемні місця в діяльності Головної редакції М. П. Бажан виступав на засіданні Президії АН УРСР 31 жовтня 1960 р. Його співдоповідачем був голова комісії Президії АН УРСР академік В. П. Комісаренко. Серед досягнутих результатів згадувалося визначення методичних принципів побудови структури енциклопедії, видання посібника «Методичні вказівки для редакторів і авторів УРЕ», складання 42 тематичних словників до УРЕ, що охопили близько 60 тис. термінів. Подавалася хронологія підготовки томів і згадувалися схвальні відгуки про їх вихід у пресі⁸¹. Президія констатувала, що в цілому Головна редакція УРЕ справляється з покладеним на неї завданням по виданню 16-томної енциклопедії. Однак, деякі з питань її діяльності вирішила винести на розгляд РМ УРСР. У доповідній записці від 29 листопада 1960 р.⁸² керівництво АН УРСР просило зобов'язати Міністерство культури УРСР виконати урядову постанову в частині щодо забезпечення поліграфічної бази для видання УРЕ, відсутність якої ускладнювала і гальмувала своєчасний друк томів. Враховуючи велику потребу Головної редакції УРЕ у висококваліфікованих кадрах, воно також клопоталося про залучення до роботи в УРЕ за штатним сумісництвом низки висококваліфікованих фахівців. У зв'язку з тим, що багато проблем, які планувалося висвітлити в УРЕ, ще не були достатньо розробленими, та, зважаючи на складність процесу підготовки статей, висувалася пропозиція про щорічний друк чотирьох томів УРЕ замість п'яти (починаючи з 1961 р.) з тим, щоб закінчити все видання у 1964 р. Проте ця доповідна записка найцікавіша тим, що в ній висловлено думку про доцільність після завершення видання всіх 16 томів енциклопедії видати окремий 17-й том, повністю присвячений Україні, як це було зроблено при підготовці «Большой советской энциклопедии». Таким чином було поставлено фінальну організаційну крапку у формуванні видавничого проекту «Українська радянська енциклопедія». Далі була напружена робота.

Отже, відродження «Української радянської енциклопедії» як видавничого проекту у 1950-х рр. та становлення її як самостійної установи

стало можливим завдяки активній позиції у цьому питанні П. М. Бажана, провідних науковців та керівництва АН УРСР. Питання про майбутній статус Головної редакції УРЕ як самостійної установи, принципи фінансування, кадрове та матеріально-технічне забезпечення були опрацьовані в Академії наук ще на стадії підготовки урядової постанови. Подальше активне сприяння розвитку організаційної діяльності Головної редакції УРЕ, відстоювання на різних владних рівнях її інтересів, стимулювання науковців академічних установ до співпраці у цьому проекті паралельно з основною науковою діяльністю забезпечили успішність підготовки найбільшого національного енциклопедичного видання та теренах колишнього СРСР.

1.5 Єврейська тематика в «Українській літературній енциклопедії» (1988–1995)

1988 року було видано перший том «Української літературної енциклопедії» («УЛЕ»). Перелік уміщених у ньому гасел був доволі еkleктичним – видання реалізувалося в добу Перебудови, тож на ньому позначилися особливості перехідного періоду. Прикметним є використання в передмові згадок про «настанови КПРС з ідеологічних питань» як складову методологічних основ підготовки енциклопедії, які, проте, вжито без звичайних у таких випадках посилань на матеріали останнього з'їзду партії⁸³.

Члени редколегії «УЛЕ» підкреслювали, що до неї поряд із українськими письменниками (за мовною ознакою, включно з письменниками українського зарубіжжя, відбір яких, щоправда, мав обмежуватися представниками «української трудової еміграції») включено «статті про літераторів, які жили й працювали на українських землях, писали українською або іншими мовами»⁸⁴. Крім того, до енциклопедії мали включатися класики інших літератур (світової та «літератур народів СРСР»), зокрема, представлені в українських перекладах на час видання енциклопедії, зарубіжні перекладачі й літературознавці, які займалися українською тематикою, а також узагальнювальні статті про зарубіжні літератури⁸⁵.

У зв'язку з заявленим упорядниками наміром включити до енциклопедії статті про письменників України, які писали іншими мовами, особливо перспективним є розгляд специфіки представлення в ній персоналій, пов'язаних із єврейськими літературами.

Ключове значення для розгляду порушеного питання має аналіз статті «Єврейська література»⁸⁶. Її авторами були російський літературозна-

вєць Залман Лїбїнзон (1918–1992) та український письменник і перекладач Ілля Мазоре (нар. 1938). Відзначимо проблематичність запропонованої авторами цієї статті дефініції: «Єврейська література – література мовами їврит (давньоєвр.) та їдиш»⁸⁷. Це визначення, як і згадка про те, що єврейська література (у запропонованому авторами розумінні) «почала розвиватися у 2 тис. до н. е. давньоєврейською мовою», є надмірно розширеним і не відповідає сучасному стану дослідження цієї проблематики. При цьому, воно є текстуально дуже близьким до визначення поняття «єврейська література», запропонованого «Краткой литературной энциклопедией» («КЛЭ») за чверть століття до початку видання «УЛЕ».

<p>Лїбїнзон З. Х., Мазоре І. Т. Єврейська література // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К.: Головна редакція УРЕ, 1990. – С. 178–179.</p>	<p>Беленький М., Ременик Г. и др. Еврейская литература // Краткая литературная энциклопедия. – Т. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – Столб. 850.</p>
<p>Єврейська література – література мовами їврит (давньоєвр.) та їдиш, почала розвиватися у 2 тис. до н.е. давньоєвр. мовою. Створювалася протягом тисячоліть у різних країнах, що пояснюється своєрідністю історичної долі євр. народу.</p>	<p>Еврейская литература – развивается на древнеевр. языке (гебраистском, или иврите) и на языке идиш. Особенность развития Е. л. в том, что она создавалась на протяжении тысячелетий не в одной стране, а в разных странах. Это объясняется своеобразием историч. судеб евр. народа, его разобшенностью.</p>

Саме поєднання в одній статті «Єврейська література» двох цілковито різних явищ – письменства мовою їврит і мовою їдиш – було новацією «КЛЭ». Сучасні дослідники зазвичай використовують для позначення літератур різними єврейськими мовами термін у множині («єврейські літератури»), маючи на увазі сукупність творів не лише ївритом та їдишем, а й ладїно, бухарською єврейською тощо⁸⁸. Значимо, що відсутність згадок про єврейські літератури іншими мовами як у статті «УЛЕ», так і в «КЛЭ», у тому числі такі, що існували на території СРСР (бухарсько-єврейське письменство в Центральній Азії та єврейсько-татська література в Дагестані) демонструють їхній євроцентризм у вигляді зосередженості винятково на культурному спадку ашкеназів.

Ця особливість властива й текстові в «КЛЭ». Об'єднуючи іврито- і їдишомовні літератури під однією назвою, її автори розбивають свою статтю на окремі часові рубрики (вираз «древнееврейская литература» вони вживають не як мовне, а як хронологічне поняття, поряд із середньовічною, новою й новітньою). Усередині рубрики «Нова й новітня єврейська література» здійснено поділ на підрозділи за мовами творів.

Натомість, у радянському літературознавстві міжвоєнного часу іврито- і їдишомовне письменство, як правило, розділяли. Це відбилося на статтях «Древнееврейская литература» і «Еврейская литература» у «Литературной энциклопедии» 1920–1930-х років («ЛЭ»). Згадані статті містилися в томах 3 і 4 відповідно, виданих за редакцією Анатолія Луначарського. Першу з цих статей підготували два вихідці з Єврейської соціал-демократичної робітничої партії (Поалей-Ціон), які на початку 1920-х стали членами РКП(б) – Олександр Хашин (Цві Авербух) і Меїр Герр. Використаний у її назві прикметник «древнееврейская» позначає лише мову творів, а не час їхнього створення⁸⁹. Причому автори пропонують періодизацію розвитку івритомовного письменства: найдавніша доба (книги Старого Заповіту), давня доба (V ст. до н. е. – V ст. н. е.), середньовічна доба (до XV ст.), доба занепаду (до XVIII ст.) і нове письменство (з XVIII ст., коли поступово формується світська івритомовна література, що перебуває під значним впливом інших європейських культур).

Якщо говорити про інформативність і фактологічну наповненість згаданих енциклопедій, найбільш серйозною з них є «ЛЭ» 1920-х – 1930-х років. За обсягом уміщені в ній тексти цієї тематики значно перевищують статті в «КЛЭ» та «УЛЕ»⁹⁰. Відзначимо також, що стаття в «УЛЕ» за фактом була принаймні удвічі більшою за початково заплановану – її підсумковий обсяг склав 9700 зн. з урахуванням стандартних енциклопедичних скорочень слів, тоді як у проєкті тематичного словника ішлося про обсяг 5 тис. зн.⁹¹ Структура статті «Єврейська література» в «УЛЕ» в цілому повторює структуру статті в «КЛЭ», однак без поділу на підрозділи. Окремі тематичні блоки в ній наведено без підзаголовків, лише з поділом на абзаци. На відміну від «КЛЭ», в «УЛЕ» наведено короткі абзаци про їдишомовну літературу Румунії, їдишо- й івритомовну літературу Палестини часів британського мандату. Кількома реченнями заповнено наявну в «КЛЭ» хронологічну лакуну – автори статті для «КЛЭ», завершивши оповідь про середньовічні тексти івритом та арабською, перейшли до раннього їдишомовного письменства XVII–XVIII ст., натомість автори статті в «УЛЕ» коротко переказали відомості про івритомовну

літературу XVI – початку XVIII ст., наведені у міжвоєнній «ЛЕ», повторивши суб'єктивну думку її авторів про тогочасний занепад письменства цією мовою⁹². Автори «ЛЕ» з цензурних причин не могли згадати про висвітлення теми Голокосту в їдишомовній літературі, обмежившись реченням про те, що «в роки Великої Вітчизняної війни єврейська література відобразила героїчний подвиг радянського народу». Щоправда, на час видання відповідного тому «ЛЕ» тема Шоа вже не була цілком закритою в СРСР – статті про гето й концентраційні табори періодично з'являлися в журналі «ספרא ופארעם היינטיגע זאך», на початку 1960-х років було опубліковано присвячені темі Голокосту твори розстріляних за справою Єврейського антифашистського комітету письменників, розлогі фрагменти «Чорної книги» надрукував у вигляді цитат у своїх спогадах «Люди. Роки. Життя» Ілля Еренбург, а у 1960 уперше було видано в російському перекладі «Щоденник» Анни Франк. В «УЛЕ», натомість, уже міститься коротка згадка про Голокост: «У роки Великої Вітчизн. війни і в повоєнний час єврейська література відтворювала боротьбу народів СРСР проти нім.-фашист. загарбників, трагедію євр. народу (поема «Війна» П. Маркіша, драма «Повстання в гетто» С. Галкіна та ін.)»⁹³.

Узагалі, місце, відведене цьому термінові й іншим гаслам, пов'язаним із єврейськими літературами, у проєкті реєстру гасел «УЛЕ», доволі прикметне. Їх зведено до підрозділу «Єврейська література в СРСР», який – зовсім не відповідно до абетки чи відносної чисельності гасел у підрозділі – розміщено останнім у розділі «Літератури народів СРСР». Перед ним наведено підрозділи з переліками гасел на теми «Література (Sic! Не літератури. – С. Г.) малих народів Крайньої Півночі й Далекого Сходу», «Кримсько-татарська література», «Курдська література в СРСР», «Уйгурська література в СРСР» і «Німецька література в СРСР»⁹⁴. При цьому перелік гасел із «єврейської літератури в СРСР» передбачив включення до енциклопедії загальної статті «Єврейська література», а не «Єврейська література в СРСР», що впливало б із назви підрозділу в реєстрі.

У розділі «Зарубіжна література» цей самий реєстр передбачив окрему статтю «Ізраїлю література» (запланований обсяг – 1700 зн., що цілком вито неможливо з огляду на те, що вона мала охоплювати літератури Ізраїлю івритом, їдишем та арабською) та лише одну біографічну статтю – про Абрама Шльонського, відомого не лише оригінальними творами, а й численними перекладами з російської літератури на іврит (запланований обсяг – 700 зн.). Вражає відсутність у цьому переліку лауреата Нобелівської премії з літератури (1966) Шмуеля-Йозефа Агнона. Цей курйоз

усе ж таки було виправлено – стаття про цього письменника авторства Миколи Сулими з'явилася в 1-му томі «УЛЕ». Вона, однак, була вкрай малою за обсягом (близько 600 знаків), уміщуючи лише фрагментарну базову інформацію⁹⁵. Натомість, у томі 2 «УЛЕ» не знайшлося місця для Іцхока Башевіса Зінгера – єдиного їдишомовного письменника, який отримав Нобелівську премію.

Статтю «Ізраїлю література» (під назвою «Ізраїльська література») було видано у 2-му томі «УЛЕ». Її авторкою стала російсько-українська літературознавиця Тетяна Лебединська (нар. 1937). Підсумковий обсяг цього тексту склав близько 3000 зн. (з урахуванням скорочень)⁹⁶. Він містить загальну інформацію про стилеві течії ізраїльської літератури та перелік чільних її представників. На відміну від статті «Єврейська література», у випадку цього тексту не можна вести мову про суттєвий вплив на її структуру статті на ту ж тему з «Краткой литературной энциклопедии» (обсяг – понад 11 тис. знаків)⁹⁷. Незважаючи на доволі пізній час публікації – 1990, однак точний час написання статті не встановлено – текст є ідеологічно забарвленим. Прикметно, що Т. Лебединська визначає ізраїльську літературу як багатомовну і не ділить статтю на підрозділи за мовами. На відміну від неї, автори статті у «КЛЭ» (П. Л. Лур'є та А. І. Рубінштейн) дали поняттю «ізраїльська література» дефініцію «література ізраїльського народу мовою іврит», подавши відомості про ізраїльські їдишомовну й арабомовну літератури країни окремими підрозділами і, вочевидь, вважаючи їх передусім частинами екстериторіальних арабської і їдишської літератур. Інформації про творчість ізраїльських літераторів іншими мовами, зокрема, російською, стаття в «УЛЕ» (власне, як і в «КЛЭ») не містить.

Основний блок єврейської тематики в енциклопедії складають довідки про окремих письменників і поетів. Натомість, творчість навіть територіально українських літературних критиків і літературознавців, діяльність яких була критично важливою для формування їдишської і новітньої івритської філологічних шкіл, у енциклопедії практично відсутні.

Між попереднім словником і виданою версією «УЛЕ» наявні суттєві відмінності. Так, до 1 тому енциклопедії не було включено заявлені в реєстрі гасла «Аксельрод, Зелік Мойсейович (1904–1941)» та «Аксенфельд, Ізраїль (1787–1866)» (для обох передбачалися короткі довідкові статті по 500 знаків)⁹⁸. Перший із них жив і працював на території Білорусі. До раптового арешту наприкінці травня 1941 року та розстрілу 26 червня в числі політичних в'язнів мінської в'язниці, які не підлягали евакуації, він був

доволі впливовим організатором єврейського літературного життя в Білоруській РСР⁹⁹. Якщо питання про потребу його включення до української літературознавчої енциклопедії можна вирішити по-різному (він не надто вагомий для історії їдишської літератури поза межами Білорусі й не мав суттєвого зв'язку з територією України), то зняття другої статті виглядає дивним. Ізраїль Аксенфельд народився в Немирові і майже все життя прожив у Одесі¹⁰⁰. Саме там було написано майже всі його твори, їхній зміст відбиває побут єврейських містечок і маленьких міст України. Цей літератор – один із родоначальників світської літератури на їдиш, його романи й повісті є одними з перших зразків великої прози цією мовою у світі. Відсутність довідки про нього в енциклопедії – тим паче, що у попередньому реєстрі до неї він значився – пояснити неможливо.

Зрозумілим є включення до енциклопедії довідки про Меїра Альбертона¹⁰¹ (запланований обсяг – 500 знаків, підсумковий – близько 700 знаків з урахуванням скорочень), як і замовлення її написання Григорію Полянкеру. Останній особисто знав Альбертона. Альбертон був помітною фігурою в українському єврейському літературному житті, його найзначніші твори у 1930-х роках перекладено українською. Очікуваним є і включення до «УЛЕ» статті про Арона Вергеліса¹⁰² (запланований обсяг – 600 знаків, підсумковий – близько 900 знаків, автор – Григорій Полянкер) – головного редактора журналу «*תלמוד תורה*» від його заснування 1961 року до ліквідації у 1991, фактичного керівника офіційно дозволеного єврейського літературного життя в СРСР. Те ж саме можна сказати про статті «Кушніров, Арон Давидович», «Лур'є, Ноте Михайлович» (у реєстрі – «Лур'є Натан Михайлович»), «Лур'є Нойах Гершельович» і «Маркіш, Перец Давидович» – це вагомні для історії їдишомовної літератури постаті, які упродовж тривалого часу жили і працювали в Україні, їхні твори неодноразово перекладалися українською. Аналогічне твердження можна зробити про персоналії на літери «Н–Я», включені до енциклопедії, статті про яких так і не було надруковано – видання зупинилося на гаслі «Нечуча-Левицького І. С. будинок музеїв».

До 1 тому увійшли й відсутні в попередньому словнику «УЛЕ» статті «Альтман, Мойсей Єлійович» та «Альтман, Петро Ізраїльович», написані Борисом Буркатовим (1915–2016)¹⁰³. Обидва тексти являють собою короткі довідки обсягом 600–700 знаків. Ці автори жили і працювали на території України, а твори другого кількаразово перекладалися українською. До цього ж тому потрапила аналогічна за обсягом коротка довідкова стаття Григорія Полянкера «Аронський, Мойсей Аронович»¹⁰⁴.

Цей письменник, який загинув 1944 року в Угорщині під час бою, був автором низки творів «виробничого» жанру, які цікаві передусім історикам літератури. Він, однак, жив і працював на території України, а окремі його тексти виходили в перекладах українською, тож у спеціалізованій енциклопедії наявність інформації про нього цілком виправдана. Додано до тому й відсутню у словнику статтю Абрама Кацнельсона про Риву Баясну – одну з найпомітніших фігур у післявоєнній ідишомовній літературі України¹⁰⁵, а також тексти «Блоштейн, Григорій (Герш) Давидович» та «Бухбіндер, Йосип Шмульович» (автор обох – Григорій Полянкер, ці літератори відігравали вагомий роль єврейському літературному життю України після його часткового відродження наприкінці 1950-х років). В «УЛЕ» з'явилися не передбачені попереднім реєстром гасел статті про цілу низку єврейських літераторів України: «Вайнерман, Ханан Абрамович» (автор – Абрам Кацнельсон), «Веледницький, Абрам Маркович» (автор – Григорій Полянкер), «Гарцман, Матвій Давидович» (автор – Абрам Кацнельсон), «Гельмонд, Самуїл Ізраїльович» (автор – Григорій Полянкер), «Гершензон, Мойше Янкелевич» (автор – Ілля Мазоре), «Голбштейн, Матвій Абрамович» (автор – Григорій Полянкер), «Гольденберг, Шимон Рафаїлович» (автор – Віктор Бурбела), «Губерман, Айзек Шмульович» (автор – Борис Буркатов), «Гутянський, Веніамін Іольович» (автор – Григорій Полянкер), «Діамант, Гірш Якович» (автор – Зіновій Грузман), «Друкер, Ірма Хаїмович» (автор – Григорій Полянкер), «Забара, Натан Ілліч» (автор – Григорій Полянкер), «Каган, Ілля Якович» (автор – Ілля Мазоре), «Левіна, Хана Миронівна» (автор – Ілля Мазоре), «Меламуд, Хаїм Гершкович» (автор – Степан Делавурак), «Могилович, Михайло Ехунувич» (автор – Валентина Громова). На жаль, доступ до збережених рукописів до 4 і 5 томів «УЛЕ», що зберігаються в редакційному архіві колишньої «Української радянської енциклопедії», наразі неможливий. У зв'язку з цим невідомо, які відсутні в попередньому реєстрі гасла на наступні літери планувалося додати до «УЛЕ».

Водночас низку статей було знято. Серед них – довідка про Ісаака Борисова, творчість і біографію якого не пов'язано з Україною (він, до того ж, більш знаний як російськомовний спортивний журналіст, ніж як ідишомовний поет). Цікаво, що початково вона мала навіть супроводжуватися його фотопортретом, що зазвичай робилося у випадку дуже вагомих постатей¹⁰⁶. Знято також статтю «Вендров, Залман». Прикметно, що упорядники словника подали гасло як «Вендров, З.» (у інших випадках ім'я або псевдоніми включених до словника персоналій наводилися повністю)

і вказали лише рік його народження (1877), хоча цей письменник і журналіст помер 1971 року, за 14 років до виходу реєстру з друку¹⁰⁷. Невиправданим є зняття з 1 тому статті «Галкін, Самуїл Залманович», наявної в попередньому словнику¹⁰⁸ – цей літератор не був пов’язаний із Україною, однак, як одна з центральних фігур їдишської літератури 1930–40-х років на всесоюзному рівні, перекладач низки творів світової класики на їдиш і один із лідерів Єврейського антифашистського комітету, заслуговує на включення до спеціалізованої літературознавчої енциклопедії. Сумнівною є й доцільність вилучення з «УЛЕ» статей «Годінер, Шмуель Давидович» та «Гордон, Ілля Зіновійович», первісно наявних у словнику – за своїм значенням для їдишської літератури ці письменники заслуговували на представлення в енциклопедії¹⁰⁹. Те ж саме можна сказати про відсутність в «УЛЕ» попередньо передбаченої її реєстром¹¹⁰ статті «Гордон, Єгуда Лейб». Це – один із основоположників світської літератури івритом у середині XIX ст., без впливу якого годі й уявити письменство цією мовою на межі XIX–XX ст., він відіграв колосальну роль у літературному процесі Східної Європи в цілому. Помилкою є усунення з «УЛЕ» статті про Мойше Кульбака (у словнику «Кульбак, Мойсей Соломонович») – одного з найважливіших їдишських прозаїків у Східній Європі в міжвоєнний час, розстріляного у 1937, через кілька років після переїзду до СРСР. Дуже прикрою є відсутність як у попередньому реєстрі, так і в опублікованій версії «УЛЕ», гасла «Ан-ський, Семен Якимович», особливо з огляду на значну увагу упорядників видання до фольклористики й етнографії загалом.

Брак у словнику гасла «Гофштейн, Довид Нахумович», вочевидь, є випадковим недоглядом. Стаття Григорія Полянкера про нього у томі 1 «УЛЕ» – у русифікованій формі «Гофштейн Давид Наумович» – має доволі значний порівняно з іншими статтями цього видання обсяг 1200 знаків, а також супроводжується фотопортретом. Простим недоглядом можна вважати й відсутність у реєстрі гасла «Кіпніс, Ісаак Нухимович» – відповідна стаття Іллі Мазоре також має обсяг 1200 знаків.

Дещо зменшено обсяг статті про класика їдишомовної літератури Довида Бергельсона (його ім’я подано в русифікованій формі «Давид», автор – Григорій Полянкер)¹¹² – близько 1000 знаків замість 1500. Натомість, збільшено (1800 знаків замість 1100 запланованих) статтю про іншого класика їдишомовного письменства Лева Квітка¹¹³.

Незрозумілою є логіка включення в розділ «Єврейська література в СРСР» попереднього словника гасла «Бялик, Хаїм-Нахман»¹¹⁴, хоча, ясна

річ, стаття про цього поета – основоположника нової івритомовної поезії – повинна бути в енциклопедії. Жодного стосунку до СРСР він не мав, оскільки емігрував у 1920. До розділу «Ізраїлю література» це гасло теж потрапити не могло, оскільки Бялик здійснив алію 1924 року і помер у 1934, задовго до проголошення незалежності Ізраїлю. Стаття Полянкера про нього¹¹⁵ є доволі багатою фактологічно, однак містить зумовлені часом її написання політизовані оцінки. Нерозуміння викликає і включення до цього розділу реєстру класиків їдишської літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Менделе Мойхер-Сфоріма, Їцхока-Лейбуша Переца та Шолом-Алейхема, а також івритомовного письменника Шауля Черніховського (виїхав із Петрограда до Німеччини 1922 року та зробив алію у 1931). Жодного стосунку до радянського літературного життя вони не мали, а твори Черніховського в СРСР навіть не перевидувалися. Однак, ураховуючи відсутність іншого розділу з єврейських літератур у словнику, їх можна було згадати лише в цьому.

До енциклопедії вміщено статті лише про два видавництва міжвоєнної доби, які публікували книжки єврейськими мовами: Кооперативне видавництво «Культур-ліга» (обсяг близько 500 знаків, автор – Віктор Бурбела) та Державне видавництво національних меншостей УРСР (обсяг близько 1500 знаків, автор – Олександр Рибалко). Їх не було передбачено попереднім словником.

Уміщено також статті про дві єврейські мови: іврит (автор – семітолог Валерій Рибалкін, близько 1100 знаків замість 700 запланованих) та їдиш (ужито русифіковану форму «їдиш», автор – мовознавець-германіст Володимир Олійник, близько 1000 знаків замість 800 запланованих).

Літературознавців і критиків, вагоме місце в колі зацікавлень яких обіймали єврейські літератури, попередній реєстр «УЛЕ» майже не згадує. Винятком стали статті про Абрама Кацнельсона (обсяг 1900 знаків замість 700 запланованих, авторка – Наталія Костенко) та Юхима Лойцкера (обсяг близько 900 знаків замість 600 запланованих, автор – Ілля Мазоре). У словнику вони фігурували в розділі «Письменники, літературознавці, бібліографи Радянської України»¹¹⁶. Кацнельсон, оскільки він писав майже винятково українською, названий лише українським поетом, літературознавцем і перекладачем¹¹⁷. Лойцкер, натомість, українським і єврейським¹¹⁸. До енциклопедії додано також відсутнє в реєстрі гасло «Мижирицький, Мойсей Юхимович» (обсяг близько 600 знаків, автор – Григорій Полянкер).

Серед єврейських літературних журналів, які виходили в Україні, до попереднього реєстру не внесено жодного. Проте, у томі 1 один із них –

київський «פּראָלײַט» – уже позначено курсивом як передбачений до вміщення в «УЛЕ» (у статті Арона Тростянецького «Всеукраїнська спілка пролетарських письменників»). Натомість, згаданий у статті «Державне видавництво національних меншостей УРСР» київський журнал «סאָוועטישע ליטעראַטור» та названий у статті про Лева Квітка харківський журнал «די ייִדישע וועלט» подано без курсиву. Ба більше, навіть багаторазово згадуваний у різних статтях журнал «סאָוועטיש היימלאַנד», який ще існував на час виходу перших двох томів «УЛЕ», не закурсивлено.

У цілому, у біографічній частині первинного словника «УЛЕ» єврейську складову було представлено дуже слабко. Зокрема, у ній були відсутні численні ідишомовні автори, які жили і працювали в Україні. У процесі підготовки до видання цей недолік було частково виправлено. Вочевидь, визначальну роль у цьому відіграли Григорій Полянкер і Абрам Кацнельсон, які й написали більшість статей цієї тематики. Однак, додавання цих імен супроводжувалося виключенням із реєстру дуже важливих постатей, як-от Єгуда-Лейб Гордон та Мойше Кульбак. Небіографічний блок статей представлено лише шістьма текстами: оглядові статті про літератури («Єврейська література» та «Ізраїльська література»), дві статті про єврейські мови та дві статті про видавництва.

1.6. Енциклопедична справа в Україні на зламі радянської та пострадянської епох (на прикладі Енциклопедії «Мистецтво України»)

Будь-яка епоха соціально-політичних змін, з одного боку, відкриває нові шляхи розвитку енциклопедичної справи, з іншого боку, спричиняє нові виклики до неї, водночас покликаючи до життя нові успішні проекти й спричиняючи досить драматичну долю інших. Особливо вразливими виявляються такі витончені сфери діяльності, як мистецтво і художня література. Надто коли йдеться про здійснення масштабних державно іміджевих проектів у зазначених царинах: започатковані у попередню історичну епоху, з певних причин (як об'єктивних, так і суб'єктивних) вони залишаються нереалізованими або перерваними. До таких проектів, зокрема, належать «Українська літературна енциклопедія» та енциклопедія «Мистецтво України» (далі ЕМУ), здійснювані видавництвом «Української радянської енциклопедії» імені М. П. Бажана.

Чому такі перспективні іміджеві проекти залишилися незавершеними, спробуймо дійти причин у нашій розвідці на прикладі роботи над складанням енциклопедії «Мистецтво України»¹¹⁹.

Задум цього видання припав на початок 1980-х років, коли профільну редакцію культури, мистецтва й архітектури очолив мистецтвознавець Ігор Верба. Спочатку видання планувалося як однотомник, потім – двотомник, а станом на 1985 рік – вже як 4-томне видання. Його концептуальну основу становило щойно завершене 2-е видання УРЕ й фактично ЕМУ мало оприятити тематичні «вижимки» з УРЕ, з деяким їх оновленням і поглибленням. Проте стосовно напрямку й механізм поглиблення виникла низка нерозв'язаних питань. Передусім через те, що низку тематичних напрямків майбутньої енциклопедії включено «дослідницьким авансом», тобто без існуючого на час складання Словника їх науково-дослідного та біо-бібліографічного забезпечення. Зроблено це було з цілком позитивною метою введення в енциклопедичний обіг низку нових мистецьких імен та явищ, але з розрахунком стимулювання науковців до розгортання відповідних досліджень. Серед цих тем:

- статті про заслужених артистів, художників, майстрів народної творчості України. Головною проблемою тут став пошук відповідних матеріалів про ці персоналії, в т.ч. у виході на прямий контакт із ними. З'ясувалося, що в Україні не існувало жодної інституції (включно з управлінськими структурами в царині культури й творчими спілками), яка б системно обліковувала володарів державних почесних звань. Особливо яскраво ця проблема постала щодо представників виконавських мистецтв (музикантів-виконавців, акторів, майстрів хореографічного мистецтва);

- щодо персоналій дорядянського та ранньорядянського періодів до словника тоді увійшло чимало маловідомих (або призабутих) персоналій, які лише побіжно згадувалися в різноманітних нараціях і чий життєвий і творчий шлях ще тільки потребував дослідження аби «набрати» фактажу, достатнього для енциклопедичної статті;

- статті про класиків світового мистецтва, в яких було б висвітлено історію інтерпретації їхніх творів українськими митцями, вплив на формування українського національного мистецтва та культурного ландшафту України назагал та інші зв'язки з Україною. З'ясувалося, що наукові дослідження у цьому напрямку мали спорадичний характер й торкалися лише окремих митців-класиків або окремих жанрів, стилів та напрямків;

- статті про жанри і стилі, композиційні техніки й засоби виразності, в яких мала висвітлюватися історія та специфіка їх втілення в Україні.

Належне, науково якісне втілення такої тематики в ЕМУ потребувало мобілізації всієї мистецтвознавчої, культурологічної та красзнавчої потуги

України. Але задля реалізації такого масштабного (і амбітного) завдання потрібно було підсилити потенціал профільної редакції видавництва, сформованої з фахівців-мистецтвознавців, залученням авторитетного наукового колективу, який би здійснював методичне скерування і становив би основу авторського активу енциклопедії. Втім, тодішнє керівництво Головної редакції УРЕ (передусім в особі першого заступника головного редактора А. В. Кудрицький) відмовилося від такого «інституційного» академічно-наукового кураторства щодо ЕМУ й обмежалося лише залученням наукових консультантів з певних тематичних розділів (зокрема, з театрального мистецтва – Р. Пилипчук, музичного мистецтва – І. Гамкало, архітектури – С. Кілессо, образотворчого мистецтва – В. Афанасьєв та ін.). Редколегія майбутнього видання за всі роки його підготовки провела одне-єдине засідання (березень 1989 р.) й жодного принципового рішення щодо концепції видання та порядку його підготовки не ухвалила. Ці обставини неминуче прирікали наповнення енциклопедичного контенту на «ручний режим».

Зрештою, у 1986 р. для громадського обговорення було видано перший варіант словника ЕМУ в трьох зошитах за основними тематичними напрямками: образотворче мистецтво і архітектура; театральне та екранні мистецтва; музичне, естрадно-циркове мистецтво, народна музична творчість і художня самодіяльність¹²⁰.

За результатами обговорення Словника у 1988 р. видруковано його оновлений варіант, сформований вже за наскрізним абетковим принципом¹²¹.

Втім, Перебудова визначила нову культурно-історичну парадигму, нову тематику й відповідно нові критерії добору матеріалу. Відкрилися для висвітлення заборонені й замовчувані в дотогочасному СРСР тематичні сфери та їхні представники: мистецтво української діаспори, радянського дисидентства, мистецтво учасників українських повстанських рухів ХХ ст., українська духовна музика та національний фольклор в усьому їх розмаїтті. Народжувалися нові форми актуальної культурно-мистецької діяльності – шоу-бізнес, рух театрів-студій, новий галерейно-виставковий рух, що також потребували висвітлення в енциклопедичному виданні.

За нових соціокультурних обставин, ідейним стрижнем яких на межі 1980–90-х років стало українське національне відродження, неминуче загострилося основне концептуальне питання ЕМУ: що має становити основу його контенту – українське національне, «етноорієнтоване»

мистецтво незалежно від його географічної локації, в єдності «корінного» та «діаспорного» українства; увесь культурно-мистецький світ України (у її сучасних кордонах та на теренах традиційного етнічного розселення етнічних українців) в усьому його розмаїтті.

Проблемою була й дивовижно різна активність регіонів: найвищу зацікавленість виявило науково-мистецька спільнота Західної України та Києва, натомість куди як пасивнішими виявилися південний та східний регіони.

Різний ступінь зацікавленості проектом ЕМУ виявили й різні категорії авторів: найохочіше на нього відгукнулися не так фахові мистецтвознавці, як краєзнавці-аматори. Чи не головними «постачальниками» матеріалів для ЕМУ стали, зокрема, краєзнавці Петро Медведик, Іван Лисенко, Микола Кузьмін, Богдан Жеплинський, Людмила Саприкіна.

В підсумку, проект ЕМУ «виріс» до 5 томів, а в 1995 р. побачив світ її I том¹²².

Крім того, на підставі матеріалів, зібраних до ЕМУ, у перші порадянські роки було видано два своєрідних «біографічних дайджести» з нього – довідники «Митці України», до якого увійшли також зведені таблиці з відомостями про основні мистецькі колективи, художні музеї, творчі спілки та архітектурні пам'ятки нашої країни¹²³, і його перероблений та доповнений варіант «Мистецтво України»¹²⁴.

Аби зрозуміти, якою мірою змінилися підходи до формування ЕМУ, достатньо порівняти передмови до його тематичного словника і до виданого 1-го тому: «У виданні будуть вміщені матеріали про розвиток усіх видів мистецтва на території України в історичному аспекті, теоретичні статті про періоди, напрями, течії, види і жанри українського мистецтва, про культурне життя в областях і обласних центрах республіки, творчі зв'язки українських митців з представниками культур братніх народів Радянського Союзу»¹²⁵.

«Читач дістане інформацію про українських митців, які в різний час жили і працювали на батьківщині й за рубезем, про діячів культури інших народів, чії життя і творчість були пов'язані з Україною. У виданні введено в обіг нові документальні матеріали, зокрема про повернутих історії, маловідомих або й зовсім невідомих читацькому загалу митців»¹²⁶.

З наведених текстів вочевидь, з одного боку, зміна політико-ідеологічних акцентів (зокрема, замість «представників культур братніх народів Радянського Союзу» вже фігурують «діячі культури інших народів, чії життя і творчість були пов'язані з Україною»), з іншого боку – у пора-

дянській версії ЕМУ збережено закладений за радянської доби базовий енциклопедичний контент, незалежний від тих чи тих політичних «аберацій» (статті про визначних представників української культури та світової мистецької класики, пов'язаних з Україною, стилі, жанри, напрямки мистецтва, географічні «форпости» національного культурно-мистецького життя, визначні пам'ятки культурної спадщини тощо).

Втім, після видруку 1-го тому ЕМУ реалізацію цього проекту було згорнуто. На нашу думку, це сталося з таких об'єктивних причин:

1. хисткість, неусталеність концепції та, відповідно, критеріїв добору матеріалів для іміджового академічного видання культурно-мистецького профілю, спричинена несталістю соціокультурної ситуації в пізньорадянській та ранньопострадянській Україні;

2. недостатня науково-дослідницька забезпеченість такого видання, що дозволяла би системне наповнення енциклопедичного контенту відповідно до заявленої концепції;

3. низький рівень фінансування підготовки видання, який особливо оприявнився за порадянської доби, що унеможливило залучення фахівців та фахових інституцій належного рівня до його підготовки.

Оскільки проект ЕМУ варто кваліфікувати як державно-іміжжевий, нині цілком доцільно порушувати питання про поновлення його реалізації. З причини ж докорінної зміни соціокультурних обставин, що відбулися від часу його започаткування (понад 30 років тому), спробуємо порівняти основні чинники, що зумовлюють його концепцію та вироблення критеріїв контентного наповнення в «доперебудовчому» СРСР та в новочасній Україні:

1. **Чинники суспільно-політичні**, пов'язані з докорінними змінами як у внутрішньополітичній, так і в геополітичній реальностях щодо України. В СРСР – «радянцентризм» (пріоритет російсько-радянської тематики, зумовлений фактично провінційним статусом УРСР, дозвана інформація про будь-які «нерадянські» реалії українського життя як щодо сучасності (дисидентство, діаспора), так і історичного минулого України), в новітній Україні – україноцентризм, сполучений із інформаційною відкритістю у зовнішній світ (це дає можливість висвітлення в ЕМУ всіх явищ, пов'язаних з українською художньою культурою, незалежно від їхньої естетико-стильової спрямованості та географічної локації), водночас – нові політичні виклики, що неминуче відбиваються на енциклопедичній тематиці, провокуючи нові тематичні обмеження з політичних мотивів (скажімо, щодо висвітлення / не висвітлення інформації про досить

проміментних у культурно-мистецькому середовищі вихідців з України, які публічно демонструють вороже ставлення до її державності – Й. Кобзона, Е. Бистрицької, В. Бортка та ін., а також щодо російських митців, державні відзнаки України яким було надано із суто політичних мотивів – М. Басков, Ф. Кіркоров тощо).

2. **Чинники культурно-мистецькі.** Зокрема, йдеться про добір «формальних» критеріїв наповнення ЕМУ. Так, в УРСР підставою для включення до енциклопедичних видань статей про певні персоналії були наявність у них державних почесних звань, державних та «державно-толерованих» (скажімо, комсомольських) премій у царині культурно-мистецької діяльності (зокрема, у 1980-і роки було засновано премії ім. М. Лисенка і Л. Ревуцького у царині музичного мистецтва, ім. К. Білокур у царині народного образотворчого мистецтва), орденські нагороди за «високі досягнення» у зазначеній царині, перемоги у міжнародних, всесоюзних та республіканських мистецьких конкурсах. При цьому, поряд із відзнаками, присуджуваними вищими органами влади УРСР, діяла й система загальносоюзних нагород (народний артист СРСР, Ленінська премія, Орден В. І. Леніна тощо), відзначеність українського митця якими також слугувала критерієм для включення статті про нього до енциклопедичних видань України. В новочасній Україні, з одного боку, зберігається система почесних звань і основних державних премій, присуджуваних державою, з іншого боку – вже в 1990-і започатковано й низку присуджуваних Мінкультури України премій за досягнення в окремих видах мистецтва (премії ім. В. Косенка, Б. Лятошинського в галузі музичного, ім. Леся Курбаса – театрального, ім. А. Шекери – хореографії, ім. М. Дерегуса – образотворчого мистецтва), нові загальноукраїнські мистецькі конкурси й фестивалі, потрапляння українських митців у міжнародні рейтинги й чарти (Shazam, INTERKULTUR та ін.) тощо.

3. **Чинники розвитку енциклопедично-довідкової справи.** В УРСР енциклопедія «Мистецтво України» мала стати першим в її історії спеціалізованим енциклопедичним виданням із культурно-мистецької тематики. Натомість, у новочасній Україні «конкурентний» спектр відкритих довідкових джерел незмірно ширший: випущено вже 5 томів «Української музичної енциклопедії» (на літери А–П), існує великий масив довідкової інформації з української культурно-мистецької тематики в Інтернеті (в т. ч. у «Вікіпедії»), самим же видавництвом «УЕ» у 1990-і роки видано 2 вищезгадані біографічні довідники; стали публічно доступними енцик-

лопедично-довідковій видання, здійснені українською діаспорою, й вітчизняні видання, що за радянської доби заборонялися. Така «енциклопедична конкуренція» значно підвищує вимоги до майбутнього ЕМУ в разі поновлення роботи над її підготовкою.

ЕМУ – безумовно новаторський проект, що передбачає введення в енциклопедичний обіг багатьох нових тем – зокрема, тих, що потребують додаткового наукового дослідження. Тому й робота над складанням цієї енциклопедії водночас має відігравати роль генератора нових науково-дослідницьких тем, зокрема: «Імперські та іноземні художні культури на теренах України», «Світова мистецька класика у дзеркалі українського мистецтва», «Жанри, стилі й творчі технології в мистецтві України», «Культурні індустрії в Україні» тощо.

Але, з огляду на складність і відповідальність підготовки ЕМУ як інноваційного іміджевого видання, якісне здійснення цього проекту можливе тільки під орудою авторитетної провідної наукової організації. На нашу думку, такими організаціями могли б бути Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України – єдина в нашій країні багатопрофільна наукова установа в царині українського мистецтва та створена 2013 р. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» (як правонаступник Державного підприємства «Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана).

1.7. Розвиток енциклопедичного книговидання в українській діаспорі

Сучасна доба суспільно-політичного та культурно-історичного розвитку України, яка сформувала нового читача з його особливими інформаційними потребами, актуалізувала необхідність створення новітньої національної енциклопедії, що уникла б суттєвих недоліків своїх попередників (йдеться, зокрема, про УРЕ) та водночас не втратила кращих традицій і непересічних здобутків видавців з української діаспори, причетних до енциклопедичної справи. Вільною від ідеологічних нашарувань та диктату тоталітарної системи, позбавленою упереджень, замовчувань, цензурування матеріалів, хибних псевдонаукових теорій та несправедливих оцінок і водночас методично досконалою, збагаченою цінними бібліографічними відомостями та численними ілюстраціями – такою очікують побачити нову українську універсальну енциклопедію широкі кола читачів, що з особливою повагою звикли користуватися авторитетними виданнями цього типу.

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» (право-наступник видавництва «Українська енциклопедія») нещодавно розпочала підготовку багатотомної «Великої української енциклопедії» (перший том вийшов друком у 2016 р.). Безперечно, при втіленні такого фундаментального проекту має бути залучений увесь комплекс накопичених українськими енциклопедистами науково-методичних підходів. Це, в свою чергу, актуалізує потребу ґрунтовного дослідження та глибокого осмислення досвіду енциклопедистів діаспори, завдяки яким зарубіжна читацька аудиторія та українці, що мешкають за межами нашої держави, мають змогу отримати масив цінних довідкових відомостей українознавчого змісту. «Енциклопедія українознавства» може слугувати для сучасних українських видавців зразком об'єктивного та вичерпного в контексті свого часу довідкового видання, а англомовні «Ukraine. A Concise Encyclopedia» та «Encyclopedia of Ukraine» засвідчуватимуть нові можливості інформаційного простору.

Проблеми становлення та подальшого розвитку енциклопедичного книговидання в українській діаспорі вже привертала увагу дослідників. Це засвідчують, зокрема, публікації А. Жуковського¹²⁷, М. Тимошика¹²⁸, Н. Черниш¹²⁹, виступи у періодичній пресі М. Железняка. Особливо цінною є колективна монографія «Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Європі»¹³⁰, де на основі значного масиву архівних матеріалів та новітніх фактичних відомостей розглянуто як історію створення «Енциклопедії українознавства» та загальні питання енциклопедичного книговидання в діаспорі, так і нові виклики, пов'язані зі співпрацею НТШЄ та українських видавців з Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Привертає увагу важлива праця В. Кубійовича та В. Маркуся¹³¹. Автори виокремлюють тематико-типологічні риси «Енциклопедії українознавства» та здійснюють її порівняння з УРЕ. Водночас варто зауважити, що згадані публікації все ж не охоплюють усього масиву енциклопедичних видань української діаспори, досвід яких потребує ґрунтовного дослідження та глибокого осмислення.

У запропонованому підрозділі спробуємо висвітлити історію створення та видання енциклопедичних праць української діаспори («Енциклопедії українознавства», «Ukraine. A Concise Encyclopedia», «Encyclopedia of Ukraine»); виявити й схарактеризувати тематико-типологічні риси, обумовлені специфічними інформаційними потребами читацької аудиторії; показати особливості редакційно-видавничої підготовки їх матеріалів, наголосивши на унікальності залучених фактів; виокремити той цінний

досвід, що може прислужитися видавцям новітньої української універсальної енциклопедії.

Після закінчення Другої світової війни у Західній Європі внаслідок багатьох причин (це, передусім, вивезення на примусові роботи до Німеччини, незгода з репресивною політикою радянського уряду, прагнення жити у вільному, демократичному світі, якими уявлялися європейські країни, зрештою, часто-густо навіть економічні та родинні обставини) опинилися тисячі українців, змушені шукати нової долі. Еміграційні умови були не найкращими для продовження наукової діяльності, однак незважаючи на це у суспільстві сформувалася думка про необхідність відновлення роботи Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) та низки інших українських наукових осередків. У порівнянні з відомими на той час громадськими або науковими установами НТШ було найстарішим об'єднанням українознавців, досягнення якого упродовж багатьох років визнавалися європейською науковою спільнотою. До того ж в еміграції перебували провідні члени осередку – І. Раковський, З. Кузеля, В. Кубішович, Ю. Шевельов та ін.

Центром української еміграції стала Баварія, де зосередилась більшість дійсних членів та членів управи НТШ. У 1946 р. у Мюнхені вже діяло шість українських науково-освітніх осередків, серед яких – Український вільний університет, тому актуальним було їх об'єднання в одну структуру для налагодження науково-дослідної роботи та втілення масштабних видавничих проєктів. 30 березня 1947 р. у Мюнхені на загальних зборах було відновлено діяльність наукового центру та ухвалено новий статут товариства. Тоді ж розпочали роботу три традиційні секції, деякі відомі комісії, згодом було створено й інші комісії та інститути, на які покладались завдання служити новим потребам українського народу, зокрема й тим, що були зумовлені перебуванням частини населення в еміграції. Один з ініціаторів відновлення НТШ писав: «У сьогоднішніх трагічних для нашої країни часах український вчений повинен в першу чергу займатися не тими проблемами, які йому особисто любі і милі, а тими, які сьогодні зв'язані з проблемами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд першочергово тим, на розв'язку яких жде нація і сучасне життя»¹³². Саме тому наукова діяльність НТШ в Європі (НТШЄ) насамперед була пов'язана зі створенням та виданням українських енциклопедій, адже «значення появи енциклопедії з'ясувати не доводиться. Вона дає читачеві синтез сучасної науки, замкнену цілісність знання. Вона є одночасно показником рівня культур-

ності народу. З цього погляду, зокрема, важливе завжди перше видання енциклопедії – кожна нація прагне мати свою книгу знання»¹³³.

Центральною постаттю НТШЄ був В. Кубійович, завдяки якому енциклопедія не лише стала основним видавничим проектом наукового центру, а й позначилась на усіх напрямках його діяльності. Новостворений Інститут Енциклопедії українознавства (ЕУ), а також практично всі секції і комісії НТШ мали зосередити свої зусилля на накопиченні та науково-методичному опрацюванні довідкових матеріалів і подальшому виданні ґрунтовної українознавчої праці, потреба якої на той час була незаперечною.

Науковці зазначили причини, що спонукали їх до швидкого опрацювання енциклопедії: «Пора усвідомити те загрозливе явище, що опинилися ми на еміграції без рідної книжки. Рідна книжка має єднати нас з рідними землями, не дати їх забути, зберігати нас для народу і надихати бажанням працювати для нього... Низку підручників мусить заступити нам одна книга, яка давала б суму найнеобхідніших знань про Україну»¹³⁴. Однак насправді завдання нового видання були значно ширшими: по-перше, ЕУ мала стати авторитетним довідником для українців, що живуть в діаспорі; по-друге, бути джерелом знань про Україну і український народ для всього світу; по-третє (і, на думку видавців, це політичне завдання – найважливіше), видання повинно було подати правдиву інформацію про минуле і сучасне України для українців на рідних землях, протистояти фальсифікаціям у інших довідкових виданнях (тут йшлося, зокрема, про друге видання БСЭ, а згодом – і про УРЕ).

Хоча ідея створення ЕУ виникла в середовищі свідомої української наукової спільноти ще до відновлення діяльності НТШЄ (це засвідчують спроби підготовки першого тому видання, здійснені І. Раковським та Є.-Ю. Пеленським у лютому 1941 р.), остаточно втілилась вона лише у вересні 1947 р. Тоді було започатковано окрему наукову установу – Інститут Енциклопедії, який очолив З. Кузеля. Оскільки робота над виданням на початках практично не просувалась (так, не було вироблено основних засад підготовки праці, не сформульовано принципів, на яких має базуватись подальша енциклопедична діяльність), В. Кубійович вирішив стати одним із його головних редакторів і перебрав на себе більшу частину організаційних заходів, що суттєво прискорило роботу.

Улітку 1948 р. розпочалася європейська фінансова криза, яка була наслідком зміни німецької валюти. Значну частину фондів НТШЄ було заблоковано, та й меценати вже не мали змоги надавати осередку належну

підтримку. Робота над ЕУ цілком би припинилась, якби не єпископ Іван Бучко: він домігся фінансової допомоги від кардинала Є. Тиссерана, особисто перерахував значні кошти на втілення енциклопедії, що мало визначальне значення для початку праці, а в 1952 р. поспривав купівлі будинку в Сарселі, під Парижем, куди переїхали науковці.

У розділі «Перспективи і плани» «Хроніки НТШ» за 1948 р. підкреслено, що «Інститут Енциклопедії Українознавства працює від весни 1948 р., мета його – видати Енциклопедію Українознавства, яка давала б суцільний, ясний, по змозі докладний образ території, людности, культури й господарства українських земель від найдавніших часів по сьогодні на основі повного перевіреного матеріялу із застосуванням найновіших здобутків науки. Енциклопедія мала б появитись українською і чужими мовами. В ній будуть взяті до уваги цілком нові ділянки, яких не було в попередніх енциклопедіях. Завдання цієї Енциклопедії – це дати українцеві й чужинцеві в руки книжку, яка познайомила б його із цілістю української проблематики»¹³⁵.

На початках видання ЕУ планувалось обсягом усього два томи: перший – загальний, другий – гасловий, однак згодом обсяг навіть першої частини було збільшено до трьох томів, з 800 до 1230 с. Для «своєрідного підручника з українознавства» (а саме таким був доволі скромний задум видавців) було накопичено так багато цінного наукового матеріалу, що обмежитися попередньо визначеним обсягом не було можливостей. У передмові до видання наголошувалось, що «“Енциклопедія українознавства” спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому вона має науковий, об’єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства»¹³⁶.

Підготовку першої (загальної або систематичної) частини українознавчої енциклопедії було активно розпочато, як ми вже зазначали, навесні 1948 р. Вона тривала до червня 1952 р., саме тоді було остаточно закінчено редагування третього тому. Ця частина ЕУ створювалася у нелегких умовах еміграції, у знищеній повоєнній Німеччині, при обмежених можливостях користуватися бібліотеками й архівами з українознавчими матеріалами, коли перевірка та опрацювання фактичних відомостей для авторів та редакторів становили неабиякі труднощі. Однак роботу над виданням полегшувала та обставина, що майже всі співробітники видавництва жили у Мюнхені – центрі української еміграції, або недалеко від

нього. Відомі вчені – автори матеріалів ґрунтовно досліджували окремі галузі українознавства, чимало з них на той час вже мали вагомі досягнення в цій ділянці та попередні наукові напрацювання, а тому могли створювати енциклопедичні статті навіть при обмежених бібліотечних фондах. Проте низка матеріалів потребували додаткового фахового рецензування, що передбачало співпрацю з широким колом дослідників. Редакція мала змогу виплачувати невеликі гонорари авторам і редакторам, які підтримували українських науковців у складних умовах тогочасної європейської фінансової кризи¹³⁷. Окрім того, в еміграції вчені мали достатньо часу для роботи над ЕУ. Безперечно, важливу роль для української діаспори відіграло й відчуття спільної праці над таким суспільно необхідним видавничим проектом, який згуртував багатьох видатних науковців.

Загалом перша частина ЕУ (ЕУ-1) була опрацьована й видана за короткий строк, що зумовлено бажанням укладачів якнайшвидше дати українським емігрантам суму знань про Україну, зробити це саме тоді, коли гостро відчувалась фактично повна відсутність довідкової літератури з українознавства. Наклад праці становив три тисячі примірників та розійшовся впродовж семи-восьми років після появи останнього тому.

Енциклопедія віддзеркалює переважно стан українознавчих досліджень 40-х років ХХ ст. та довоєнного періоду. А. Жуковський згадував: «Працювати над першою частиною Енциклопедії було не надто складно, більшу відповідальність покладено на редакторів відділів, а готові матеріали авторів, добрих спеціалістів, не потребували великих змін. Більшість співробітників перебували у невіддалених скупченнях Баварії, тому три томи – 1230 с. сконденсованого енциклопедичного матеріалу – вдалося підготувати за відносно короткий час»¹³⁸.

Від самого початку роботи над першою (загальною) частиною енциклопедії передбачалось підготувати її другу частину – гаслову (алфавітну). Про це, зокрема, йшлося у доповіді В. Кубійовича на зібранні членів НТШ (березень, 1948 р.). Над виданням почали працювати вже в середині 1952 р., у зовсім інших умовах. Центром редакційної колегії на той час стало містечко Сарсель під Парижем, куди з Мюнхена переїхало НТШЄ. Хоча тут умови праці над виданням були далекі від ідеальних, укладачі другої частини все ж мали деякі переваги: у будинку товариства містилася невелика бібліотека, яка об'єднувала майже всі необхідні праці з українознавства, а також багатий архів, зокрема фотографій і карт. Ускладнювало роботу лише те, що співробітники та редактори мешкали у різних країнах.

За задумом видавців, ЕУ-2 мала містити інформацію за загальними напрямками знань, не прив'язаними суто до України та україністики. Ця друга частина мала доповнювати і поглиблювати першу, перетворюючи її з підручника українознавства на повноцінну енциклопедію. До неї мали увійти численні гасла, присвячені видатним діячам з історії України, містам, визначним історичним подіям, культурним, науковим та освітнім закладам. До уваги бралися також події з всесвітньої історії, що мали вплив на Україну, біографії діячів, чия діяльність була пов'язана чи впливала на розвиток подій на українських землях. Також ґрунтовніше планували висвітлити процеси, характерні для національного життя, про які в ЕУ-1 згадувалось побіжно. Важливу складову змісту мали становити й матеріали, що через різні обставини не увійшли до першої частини.

Якщо загальна (систематична) частина ЕУ вміщувала статті значної кількості українських авторів з Баварії, переважно з Мюнхену, то над другою частиною працювало понад 200 науковців, таке ж число осіб надавало додаткову інформацію, ілюстративний матеріал, рецензії тощо. Це вимагало від головної редакції у Сарселі чіткої організаційної роботи, яка б забезпечувала координацію дій усіх, хто був дотичний до видання енциклопедії. Першим етапом роботи над другою (гасловою) частиною ЕУ (ЕУ-2) було створення картотеки назв енциклопедичних статей, що мали пізніше опрацьовуватись. Таку картотеку склали одночасно за абеткою назв та тематикою (змістом) статті, використовуючи матеріали українознавчих гасел УЗЕ, першої частини ЕУ, підручники авторитетних вчених, відомості журналів, що виходили у світ у міжвоєнний період, а також публікації у газетах, передусім «Діло» та «Краківські вісті».

Після підготовчої роботи (понад два роки) редакційний колектив енциклопедії приступив до другого етапу – остаточної підготовки енциклопедичних матеріалів. Праця тривала майже десять років і проходила у доволі складних обставинах (як фінансових, так і організаційних), адже співробітники редакції мешкали у різних країнах. Найбільшою перешкодою був нечисельний склад головної редакції в Сарселі, адже саме на її членів покладалося чимало важливих завдань: ґрунтовне редакційне опрацювання статей, фахове рецензування та подальше внесення необхідних виправлень, літературне оформлення матеріалів, технічна підготовка, коректура тощо.

Енциклопедія – це колективна праця, тому процес її створення вимагає вироблення певних засад щодо організації роботи авторів, редакційної колегії, рекомендацій по укладанню статей та їх оформленню.

Загалом ЕУ створювалася на основі ретельно виваженого плану видання: для загальної частини це був чіткий перелік розділів і підрозділів, а для гаслової – список статей, які мали б увійти до довідника. Його було узгоджено з редакторами тематичних відділів, спільно з ними встановлено граничні обсяги матеріалів та організовано залучення кваліфікованих авторів – вчених української діаспори не лише Європи, а й усього світу. «Велика кількість науковців, що взяли участь у праці над «Енциклопедією українознавства», дала змогу надолужити брак бібліотеки, бо до найменшої ділянки запрошено фахівців, які докладно свою царину опанували. Цим способом можна було усунути не один хибний погляд чи виправити часом однокористів» – зазначали укладачі¹³⁹. Підготовлені авторами матеріали рецензували найавторитетніші вчені, а остаточно опрацьовані (виправлені відповідно до зауважень рецензентів та відредаговані) статті редакційні працівники узгоджували з матеріалами суміжних розділів та з іншими відомостями видання. Така організація видавничого процесу свідчить, що ЕУ – капітальна науково-довідкова праця чисельного колективу українських вчених, що перебували в еміграції, створена на загальних для енциклопедій організаційних засадах, які забезпечили її належний науковий та методичний рівень.

А. Жуковський наголошує: «Іноді порушувалося питання про те, чи є ЕУ науковою працею, і хоча ніхто зі співробітників енциклопедії на це не претендував, проте при написанні статей для ЕУ часто доводилося працювати майже на незораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги про Україну на такі концесії не могли йти, бо це знизило б науково-об'єктивний рівень твору. Більшість українців поділяли і боролися позиції, відстоювані редакцією ЕУ»¹⁴⁰.

Обсяг другої (гаслової) частини ЕУ за час роботи суттєво збільшився – до 10 томів (подібне було також із першою (загальною) частиною, яку видавці спочатку уявляли як однотомне видання). Це було зумовлене значним масивом цінних відомостей українознавчої тематики, що надійшли від авторів, а також новими ґрунтовними дослідженнями окремих важливих проблем. Зокрема, до змісту ЕУ були включені «численні замітки, статті, присвячені українським діячам – відомим постатям в історії, громадсько-політичному, науковому, літературному, мистецькому,

церковному житті, а також українським містам та значнішим населеним пунктам, навчальним і спеціалізованим закладам, театрам, пам'ятникам культури, пресі. Якщо у першій частині енциклопедії українознавчі матеріали подано до всієї території України, то при укладанні другої частини застосовано регіональний підхід: наведено географічні, історичні, етнографічні, культурні, економічні відомості про окремі історичні, природно-географічні краї (Буковина, Волинь, Галичина, Гуцульщина, Закарпаття, Полісся, Полтавщина, Чернігівщина). З огляду на те, що енциклопедія з'явилася на еміграції, вміщено докладну інформацію про українську еміграцію, про українську діаспору та про зв'язки різних народів і країн з Україною»¹⁴¹.

У «Післямові» до десятитомника ЕУ-2, датованій січнем 1989 р., читачів повідомлено також про додатковий том видання, до змісту якого планували залучити низку нових матеріалів, виправлення помилок та неточностей, доповнення біографічних відомостей тощо. З-поміж нових статей вважали за доцільне опублікувати лише ті, що були заявлені раніше, однак з різних причин не опрацьовані. Здебільшого це найскладніші гасла, для написання яких свого часу редакція не могла знайти авторів належної наукової кваліфікації. Видавці ЕУ-2 звернулися за допомогою до НАН України, зокрема до Комітету з науки та культури для зв'язків з українцями за кордоном, де отримали потрібну їм підтримку.

Одинадцятий том ЕУ-2 складається з трьох частин, тут уміщено 178 нових статей (40 з них – посилення), серед яких найважливішим є гасло «Історія України»: у ньому виокремлено 10 періодів, характерних для життя нашого народу, та стисло викладено основні історичні події на українських землях від найдавніших часів до 1989 р. Особливу увагу у статті приділено ХХ ст., передусім його другій половині, адже давніші події достатньо повно висвітлені у попередньо виданих томах. Чимало й інших гасел, дотичних до історії (наприклад, «Гетьманський рух», «Погроми», «Світова війна»), соціології («Нація», «Родина», «Селянство», «Соціалізм»), економіки («Оренда», «Фінанси» та ін.), а головне – ті справді «найскладніші» матеріали, які потребували об'єднання наукових зусиль вчених діаспори та демократичної України (зокрема, статті «Українці», «Українознавство», «Українсько-російські культурні взаємини» та ін.).

Друга частина одинадцятого тому – це «Виправлення» і «Доповнення»: переважно виправлення стосуються виявлених редакцією помилок та неточностей, а доповнення – біографічних матеріалів (дат, місця

народження та смерті – передусім для діячів, репресованих більшовицьким режимом).

До одинадцятого тому, як і до шостого та десятого томів, додано список фундаторів та меценатів, що підтримали проект ЕУ.

Видавничим втіленням усіх 11 томів опікувалося видавництво «Молоде життя» у Мюнхені. Коли у 1972 р. воно перестало існувати, усі справи, пов'язані з виданням енциклопедії, перейшли до новоствореного видавництва «Книга», яке було власністю НТШ. Однак на титульних сторінках усіх томів ЕУ-2 зазначено лише видавництво «Молоде життя».

Словникова частина ЕУ-2 вийшла друком у 11 томах, що нараховують понад 4,5 тис. сторінок. Підготовка статей тривала довгі 35 років (1952–1987) та об'єднувала найкращі наукові сили української діаспори спільною метою та продуктивною працею на благо національної культури.

В історії української енциклопедичної справи ЕУ посідає особливе місце, адже це перша і єдина досі багатотомна краєзнавча енциклопедія, весь зміст якої пов'язаний виключно з Україною – її історією, культурою, громадським життям, розвитком народного господарства, науки та ін.

Визначення типу видання має пріоритетне значення для усіх аспектів його наукової та редакційно-видавничої підготовки. Історія українських енциклопедій свідчить, що існують два протилежних підходи до вибору типу енциклопедії. Перший – вибір краєзнавчої енциклопедії, яка найповніше відповідає інформаційним потребам саме українців як читацької аудиторії та завданням справді національної науково-довідкової праці. Накопичення відомостей для такого видання тривало на українських землях фактично усе ХІХ – початок ХХ ст., коли видатні вчені – народознавці, філологи, історики – активізували збір та публікацію численних наукових розвідок українознавчого спрямування. Все це підготувало ґрунт для розробки національного довідника «Украинский народ в его прошлом и настоящем» та особливо УЗЕ, високий науковий рівень гасла «Україна» якої незаперечний.

Другий шлях характерний для радянських енциклопедій України: він передбачає створення універсального (загального) довідника, що в алфавітному порядку викладає сукупність фактичних відомостей з усіх галузей знань та практичної діяльності, накопичених людством. 30–40 % власне українського матеріалу (йдеться не лише про окремі гасла, а й про українознавчі відомості, яких було відчутно багато в статтях неукраїнознавчої тематики), на жаль, не давали змоги в повному обсязі виявити та

належно продемонструвати читачській аудиторії національний характер таких енциклопедичних видань.

Видавці ЕУ на чолі з В. Кубійовичем не мали жодних сумнівів, визнаючи тип майбутнього довідника. Власне, лише українознавча енциклопедія була в змозі виконати ті складні завдання, які непростий повоєнний час, неоднозначна суспільно-історична ситуація та, зрештою, патріотичний порив українських науковців, що опинилися за межами України, поставили перед нею¹⁴².

За словами головного редактора, «ЕУ мала три завдання: по-перше, це є підставовий (універсальний науковий) довідник з українознавства для двомільйонової маси українців й осіб українського походження, які живуть у діаспорі за межами СРСР та його сателітів. По-друге, мало б бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців. По-третє, і можливо, найважливіше – ЕУ повинна стати джерелом правдивих відомостей про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики замовчують або фальшують те, що становить суть українства. Щоправда, ЕУ попадає нині лише винятково до рук наших земляків на батьківщині, але ми працюємо з вірою, що завтра може бути інакше»¹⁴³.

Редакція та автори ЕУ мали значний науковий та видавничий досвід, важливою складовою якого було ґрунтовне знайомство з кращими світовими енциклопедіями – виданнями Британіки, довідниками фірм Ф. А. Брокгауз, П. Ларусс та ін. Приступаючи до втілення такого складного та відповідального науково-видавничого проекту як ЕУ, вони орієнтувалися на здобутки і традиції попередників не лише в українському, а й у світовому енциклопедичному книговидаванні. Можна припустити, що саме Британіка стала тим зразком, який видавці поклали в основу своєї роботи над структурою ЕУ.

Як відомо, Британіка складається з трьох частин, що пов'язані між собою системою посилань. Перша частина («Макропедія») містить розташовані за абеткою розлогі статті-огляди, призначені найширшим колам читачів, у другій частині («Мікропедії») ці матеріали доповнюють статті-довідки – невеликого обсягу, деталізованого змісту, які стануть у нагоді фахівцям. Третю, службову частину Британіки складає покажчик найважливіших статей («Індекс»), що сприяє швидкому пошуку відомостей у перших двох частинах видання. Як бачимо, Британіка має особливу побудову, відмінну від традиційної алфавітної послідовності окремих статей, яку визначає не їх обсяг, зміст або орієнтація на певне коло читачів, а передусім абетка.

ЕУ також складається з двох, на перший погляд, мало пов'язаних між собою частин. Перша з них – УЕ-1 (3 томи обсягом 1230 сторінок) у певній системі подає ґрунтовні матеріали оглядового характеру та досить значного обсягу з усіх ділянок українознавства. Зміст цих томів такий:

т. 1 – Вступ. Загальні відомості про Україну (32 с.). Фізична географія і природа (94 с.). Людність (населення) (59 с.). Етнографія (136 с.). Мова (47 с.).

т. 2 – Археографія, історія (221 с.). Церква (30 с.). Право (67 с.). Культура (23 с.). Література (63 с.).

т. 3 – Просторове мистецтво (40 с.). Театр, музика, танок (46 с.). Кіно, фото, радіо (10 с.). Наука, освіта, виховання (67 с.). Видавництво, преса (38 с.). Бібліотеки, архіви, музеї (21 с.). Народне господарство (103 с.). Суспільство (23 с.). Народне здоров'я і фізична культура (20 с.). Військо (30 с.).

Як бачимо, тут поряд з традиційними, загальноприйнятими в енциклопедіях розділами вміщені й цілком оригінальні: звичні матеріали про «Людність» (населення), «Літературу», «Науку» тощо поєднані з розділами «Військо», «Видавництва і преса», «Церква» тощо. Загалом перша частина ЕУ у чіткому систематичному порядку (за тематичними розділами, що побудовані хронологічно) віддзеркалює широку та багатогранну картину українознавчих наукових досліджень, висвітлює їх здобутки, а головне – забезпечує читачів безцінними українознавчими відомостями.

Друга частина ЕУ побудована у традиційній формі алфавітного енциклопедичного словника, який, за задумом видавців, доповнює і поглиблює відомості, вміщені раніше. Основні типи статей тут – невеликого обсягу довідки, біографічні матеріали, передусім ті, що присвячені визначним українським історичним діячам, церковним, громадським особам, видатним науковцям, митцям, літераторам. Привертають увагу й різного обсягу гасла про міста і села України, галузі промисловості, навчальні заклади, відомі видавництва, часописи тощо. Загалом матеріал ЕУ-2 більш деталізований, він цінний та корисний не лише фахівцям певної галузі знань, а й широким колам читачів. Зрештою, ЕУ-2 може бути використана як самостійне енциклопедичне видання, що має цілком завершений вигляд та зміст.

Раціональним та продуманим як з наукового, так й з редакторського боку є взаємозв'язок між першою (систематичною) та другою (гасловою)

частинами ЕУ, кожна з яких відносно самостійна та водночас доповнює іншу. Укладачі, власне, наголошували: «Читачі, що мають першу частину «Енциклопедії українознавства» знайдуть тут [у другій частині] її доповнення і кінче потрібне продовження. Тому в дуже багатьох місцях ми маємо безпосередні посилання на першу частину. Але маючи на увазі численних читачів, що першої частини не придбали, редакція намагалася надати цій словниковій частині закінченого вигляду. Тож, не повторюючи, зрозуміла річ, оглядів з першої частини, ми заміняємо їх або короткими статтями, або – в ряді випадків – великими хронологічними таблицями з відповідним коментарем, які дають чіткий перегляд явища». Зокрема, у ЕУ-2 привертають увагу хронологічні таблиці (Додаток 4), які компактно, наочно, без втрат важливих для читачів фактів характеризують певне явище. Так, у 1 томі вміщено хронологічну таблицю «Геологічна історія України» обсягом 5 с., у 8 томі – «Театр на Україні» (7 с.), у 10 томі – «Церква в Італії» (8 с.). Відомості таблиць перегукуються своїм основним змістом з матеріалами відповідних розділів ЕУ-1, зокрема, «Фізична географія і природа» (1 т.), «Церква» (2 т.), «Театр» (3 т.), однак вони компактніші, зручніші для читачів.

Майже половину обсягу гаслової частини енциклопедії відведено для висвітлення різноманітних проблем у невеликих за обсягом статтях (1–6 с.), які тісно пов'язані між собою системою посилань, уживаною та традиційною саме у алфавітних працях. Так, у довідці про Р. Шухевича (Тараса Чупринку) вміщені посилання на матеріали більшого обсягу – «ОУН», «УПА», «УГВР», а у статті «Чудотворні ікони», навпаки, читача скеровують до конкретних довідок про окремі з цих ікон (наприклад, «Зарваницької Божої Матері» та ін.). Привертає увагу фахово та чітко опрацьованою системою посилань і стаття «Шестидесятники», що пов'язана з біографічними довідками про Л. Костенко, І. Дзюбу, І. Світличного, В. Симоненка, І. Калинця, де наведені детальні бібліографічні матеріали, які забезпечують читача додатковими відомостями. Безперечно, видавці ЕУ-2 багато уваги приділили взаємозв'язкам між статтями енциклопедії, зробили все від них залежне, щоб уникнути дублювання відомостей, оптимізувати обсяг довідок, надавши читачам усі необхідні факти. У «Післяслові» наголошено ще одне: «Енциклопедія українознавства» повинна була б завершуватися особливим (додатковим) томом, який би зосередив статті, що на них посилалися у попередніх книгах (власне, такі як «Кібернетика», «Село», «Желехівка» та ін.)»¹⁴⁵. Цим томом, власне, став ІІ, як ми зазначали раніше.

Загалом побудова ЕУ засвідчує, що видання вирізняється оригінальною структурою, зумовленою двома чинниками: по-перше, залученням досвіду кращих світових енциклопедій, по-друге, фаховим та відповідальним процесом опрацювання відомостей, які укладачі мали на меті викласти. Зразком для видавничого колективу, вірогідно, стала Британіка, що об'єднує дві довідкові частини з різними типами статей (грунтовними оглядами або ж компактними довідками), покликаними задовольнити інформаційні потреби різних читацьких аудиторій, та має розгорнутий покажчик вміщених матеріалів.

Початкова мета видавців – створити довідкову працю, яка б нагадувала підручник з українознавства та мала обсяг один том – у подальшому трансформувалася у відповідальне завдання – видання першої української краєзнавчої енциклопедії, адже накопичений фактичний матеріал був настільки цінним та важливим, що викласти його у межах одного або навіть трьох томів виявилось не реальним. Саме тому видавці ЕУ-2 обрали оригінальну, загалом не традиційну для національного енциклопедичного книговидання побудову праці, що дала змогу вповні забезпечити інформаційні потреби читачів, сприяла глибокому висвітленню усіх ділянок українознавства.

ЕУ надзвичайно багата передусім на українознавчий матеріал, тоді як в УРЕ понад 50 % змісту становлять неукраїнські відомості¹⁴⁶. Справді, усі факти, що наводяться в довіднику, стосуються України. Поряд з оригінальними статтями про українське релігійне життя, добу визвольних змагань, історію західних земель України, українську трудову та політичну еміграцію і діаспору, політичний та жіночий рухи на Україні, ґрунтовними відомостями про життя та працю видатних діячів нашого народу (безсумнівно, перелік тем можна продовжити) читач знайде у виданні, на перший погляд, загальні, однак за змістом тісно пов'язані з Україною гасла «Австрія», «Австралія», «Китай», «Бразилія», «Польща», «Рим» та інші. Річ в тім, що ці матеріали вміщують українознавчу інформацію, «відзначаючи не лише наших прихильників, але також і ворогів чи осіб, що своєю діяльністю були зв'язані з Україною»¹⁴⁷. Зокрема, у статті «Австралія» чимало відомостей про українську еміграцію на цей континент, а короткі загальні географічні факти (з огляду на те, що читач знайде їх у будь-якій іншій універсальній енциклопедії) наведені одним реченням. Зрештою, весь зміст статті пов'язаний з Україною та українцями, що проживають в Австралії: це матеріали щодо політичної еміграції з України до Австралії, працевлаштування українських емігрантів, їх

громадянського, політичного, духовного життя на новому місці. Аналогічні також огляди «Аргентина» та «Бразилія», де, як відомо, зосереджено чисельні українські громади.

Українознавчий матеріал енциклопедії цінний ще й тому, що формує об'єктивну картину минулого та сучасного життя українського народу, наводить факти, які здебільшого замовчувалися або фальсифікувалися в довідниках, виданих на теренах Радянської України. Відмовляючись від ідеологічних догм, ЕУ вміщує відомості з історії України неупередженими, достовірними, неперекрученими та правдивими. Тому й не дивно, що читач знайде у праці багато цінних фактів, пов'язаних з Україною, однак заборонених для вміщення у радянських енциклопедіях. Зокрема, це відомості з історії церкви, політичної історії західноукраїнських земель, національних визвольних змагань 1917–1920 рр., матеріали про зв'язки України з західноєвропейськими державами, про ОУН-УПА, голодомор 1932–1933 рр. та багато інших. Тривалий час ЕУ була єдиним достовірним довідковим виданням, яке наводило якнайґрунтовніше українознавчі матеріали. Безперечно, у неоднозначних історичних та суспільно-політичних обставинах, коли здійснювалося видання УРЕ, його укладачі були змушені більшу частину суттєвого українознавчого матеріалу оминати увагою на угоду панівним ідеологічним догмам, теорії єдності України та Росії, що спотворювало об'єктивну картину національного життя.

Радянські ідеологи тривалий час намагалися принизити значення, а то й взагалі стерти з історії українську культуру, науку, освіту, прагнули довести, що українська наука і культура не можуть розвиватися самостійно, без тісного взаємозв'язку з Росією. Натомість фактичний матеріал ЕУ переконливо свідчить, що незважаючи на утиски, українська наука не втратила своєї оригінальності, а навпаки, піднеслася до світового рівні. Ґрунтовні огляди (зокрема, такі як «Археологія України», «Адвокатура», «Акушерство», «Архітектура», «Військові науки», «Геральдика», «Ґрунтознавство», «Етнографія», «Законодавство», «Мистецтвознавство», «Поліграфічна промисловість» та багато інших) незаперечно засвідчують самодостатність української науки, плідний і стрімкий розвиток багатьох галузей знань та практичної діяльності.

На особливу увагу заслуговують біографічні матеріали. Енциклопедія згадує тих діячів культури, науки, політики, історії, які вважалися «ворогами народу» та у виданнях радянської доби або взагалі не згадувалися, або ж негативно таврувалися. Це, зокрема, І. Виговський, А. Волошин,

М. Драй-Хмара, М. Зеров, І. Кочерга, Л. Курбас, К. Левицький, Б. Лепкий, Є. Петрушевич, І. Пулюй, О. Теліга, В. Самійленко, М. Филипович, А. Шептицький та безліч інших імен, що, без сумніву, належать кращим синам та дочкам України. ЕУ наводить правдиві факти з життя цих видатних діячів України, висвітлює їх внесок у розвиток національної культури та громадське життя.

ЕУ вміщує численні факти, пов'язані з репресіями Радянської влади проти української інтелігенції, яких ми у жодному іншому довідковому виданні не знайдемо. Зокрема, ці відомості висвітлюються у статтях «Голод», «М. Єжов», «Концентраційні табори», «Заслання», «Русифікація» та ін. Такі матеріали давали світовій громадськості змогу дізнатися про об'єктивну, незаангажовану історію України, про сфальсифіковані та перекручено витлумачені іншими енциклопедіями події, а головне – про реальні пріоритети Радянської влади.

Окремо варто наголосити, що ЕУ знайомить читача з історією церкви, розвитком релігії на Україні (зокрема, у статтях «Богословіє», «Богослужбова мова», «Греко-католицька церква», «Духовна освіта», «Ікона» та ін.). Вміщені і численні біографічні довідки про видатних служителів української церкви, передусім митрополита Андрія Шептицького та патріарха Йосифа Сліпого.

Статті «Армія УНР», «Гетьманський уряд», «Державний секретаріат», «Директорія УНР», «Західноукраїнська Народна Республіка» введуть читача у вир історичних подій, які засвідчують спроби України здобути державність, стати соборною, незалежною, самостійною. Загалом ця тема висвітлюється у матеріалах довідника на широкому історичному тлі із залученням неупереджених архівних матеріалів.

Таким чином, можна зробити висновок, що фактичний матеріал ЕУ є особливим, унікальним. Його вибір визначальною мірою зумовлений типом видання (а саме краєзнавчим характером енциклопедії) та тими завданнями, які перед собою ставили видавці. Українознавчі відомості праці багатогранні, об'єктивні, вони формують цілісну картину минулого та сучасного життя українців, висвітлюють факти, що їх замовчували в інших довідниках або фальсифікували. Матеріали ЕУ переконливо свідчать, що українська наукова думка піднеслася до світового рівня, зафіксувавши вагомі здобутки українського народу.

Українознавча тематика стала однією з ключових причин успіху видавничого проекту ЕУ, адже саме вона згуртувала видатних українських вчених з різних країн¹⁴⁸. Зрештою, видання енциклопедії виявилось

тією формою боротьби за незалежність України, яку українська діаспора могла проводити в умовах еміграції та протистояти періоду повоєнного часу. Об'єднані зусилля видатних українських науковців на чолі з В. Кубійовичем – натхненником та керівником цього проекту, чітке усвідомлення ними суспільної важливості спільної праці дали поштовх піднесенню українознавства на найвищий рівень, сприяли випуску у світ багатотомного енциклопедичного краєзнавчого видання, яке суттєво збагатило інформаційний простір в українській діаспорі, а ще – переконливо виявило світові непересічні здобутки національної наукової думки.

Від самого початку праці над ЕУ її укладачі, передусім В. Кубійович, передбачали, що, окрім україномовного, будуть здійснені і видання іноземними мовами. Власне, питання про необхідність видрукування енциклопедії про Україну найпоширенішими європейськими мовами обговорювалось на з'їзді НТШ у Берхтесгадені (1948 р.) в Німеччині: тоді йшлося про переклад «Енциклопедії українознавства» французькою, німецькою та іспанською мовами. В реаліях втілити усі масштабні плани вдалося лише в контексті англomовного видання – «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (АЕУ-1).

У 1952 р. одразу після переїзду НТШЄ до Сарселю В. Кубійович намагався організувати групу перекладачів, які б здійснили переклад першої (систематичної) частини ЕУ англійською мовою. За задумом видатного енциклопедиста, до редакції мали б увійти, окрім нього, Ю. Шевельов (на вченого покладали відповідальність за редагування матеріалів) та Л. Мишуга (саме він, як планувалось, підготував би англomовний текст). Однак втілити цей задум не вдалося, адже всі наукові сили НТШЄ на той час було зосереджено на опрацюванні статей до другої, словникової частини ЕУ.

До англomовного видання ЕУ-1 повернулися наприкінці 50-х років ХХ ст., коли працю над українським варіантом ЕУ-2 вже було добре налагоджено, томи енциклопедії вчасно виходили у світ і редакція мала змогу взяти на себе складні додаткові обов'язки. Окрім НТШЄ, до реалізації проекту було залучено Український Народний Союз у США (угоду з ним уклали у 1958 р.; на думку В. Кубійовича та інших, дотичних до справи, це – найкращий видавець енциклопедії), редакцію щоденної газети в діаспорі «Свобода», що виходила у США, та видавництво Торонтського університету. Фінансування майбутнього видання забезпечував також Український Народний Союз, який тоді очолював Й. Лисогір.

Осередок мав чималий досвід публікації українознавчих матеріалів англійською мовою, що вирішальною мірою вплинуло на вибір енциклопедистів.

Хоча в основу «Ukraine. A Concise Encyclopedia» було покладено український варіант ЕУ-1, її матеріали суттєво доопрацювали, передусім оновили зміст та змінили обсяг статей. Видавці на початках планували випустити лише один том АЕУ, а це, безперечно, вимагало суттєвих скорочень. Однак в процесі роботи стало зрозумілим, що енциклопедію варто поділити на два томи, інакше вповні забезпечити інформацією читачів не вдасться, до того ж докладні індекси (покажчики), які сприяють зручному пошуку відомостей, потребують певного обсягу. Головним редактором «Ukraine. A Concise Encyclopedia» став В. Кубійович (він не лише здійснював загальне керівництво видавничим проектом, а й декілька разів особисто виїжджав до США, щоб на місці контролювати підготовлені до друку тексти), членами редколегії – Ю. Луцький, О. Оглоблін, Ю. Шевельов. З боку Українського Народного Союзу справою опікувався А. Драган, який очолював групу перекладачів у складі Б. Кравціва, Б. Цюцюри, Ю. Луцького, В. Душника, М. Соневицького. До роботи у разі необхідності залучали й інших фахівців (детальну інформацію про редакційну колегію та авторський склад вміщено на початкових сторінках енциклопедії)¹⁴⁹.

У передмові до «Ukraine. A Concise Encyclopedia» Е. Дж. Сіммонс зазначав, що це видання – «об'ємний збірник авторитетного інформаційного матеріалу про Україну і її народ, який ґрунтовно опрацьовано і фахово упорядковано для легкого користування. Як у структурі «Енциклопедії», так і в її змісті виявляється найкраща тенденція об'єктивної науки. Науковий колектив авторів і редакторів, співпрацюючи українські наукові товариства, які уможлилювали появу цього знаменитого довідника, заслужують на вдячність усіх учителів і студентів слов'янознавства англословного світу. Наявність цього твору не лише спонукає до ствердження ідентичності України та її народу як нації, але також розширюватиме науковий горизонт дослідників українознавства, й одночасно служитиме посібником для великої кількості інших англословних користувачів, що бажатимуть отримати інформацію...»¹⁵⁰ (переклад наш. – Н. Ч.).

АЕУ-1 – не адаптована або ж спрощена англословна версія ЕУ-1. Високоавторитетний колектив авторів, редакторів, фахових перекладачів, рецензентів і консультантів не лише здійснили переклад українознавчих матеріалів англійською мовою, а передусім актуалізували, оновили

фактичні відомості та дещо змінили їх з урахуванням специфічних потреб читачької аудиторії. Так, приміром, якщо розділи з етнографії, літератури та історії до 1945 р. здебільшого зазнали незначних змін, то суттєвого доопрацювання потребували матеріали, дотичні до проблем мови, населення (тут, зокрема, були використані результати перепису 1959 р.) та особливо новітньої історії України.

Переклад і редагування першого тому «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» завершено 1963 р., того ж року він надійшов до читачів. Обсяг тому – 1186 с., з них 85 – індекс (покажчик). Том готували до видання 58 авторів, які виклали відомості з різних сфер знання, що їх класифіковано на 8 рубрик: загальна інформація; фізична географія та природна історія; населення; етнографія; мова; історія; культура та література. В свою чергу, розділи поділяються ще на низку підрозділів. Така деталізована рубрикація дозволяє читачеві легко орієнтуватися у вміщених відомостях та зручно віднаходити необхідні довідки. Найбільший за обсягом розділ – «Історія», він становить третину всього видання (близько 400 с.). Його структуровано на такі підрозділи: «Археологія», «Українська історіографія», «Ранній період в історії України», «Середньовічна історія України: княжа доба», «На зорі нового часу: Україна під литовською та польською владою», «Відродження держави: Україна в часи гетьманського правління», «Україна в складі Російської імперії в XIX – на початку XX ст.», «Західноукраїнська держава в складі Австро-Угорщини, 1772–1918 рр.», «Відродження України: українська держава періоду Центральної Ради, 1917–1920 рр.», «Україна в період між двома світовими війнами», «Україна під час Другої світової війни», «Україна після Другої світової війни», 1949-1962 рр.».

Другий том енциклопедії вийшов у світ 1971 р. обсягом 1394 с., з них 132 – індекс (покажчик). До опрацювання матеріалів (оновлення фактичних відомостей, удосконалення структури та зміни обсягів розділів, перекладу) було залучено 87 осіб. Щодо змісту, то другий том включає такі розділи: право; українська церква; наука, освіта і шкільництво; бібліотеки, архіви, музеї; видавництва і преса; музика і хореографія; театр і кіно; народне господарство; охорона здоров'я; фізична культура; військо. Крім того, значно більше уваги було присвячено сучасному періоду української історії. Також сюди додано цілком новий розділ про українську діаспору, якого не було в ЕУ-1.

З редакційно-видавничою підготовкою другого тому було значно більше складнощів, оскільки за час, який минув після виходу у світ ЕУ

(нагадаємо, що систематичну частину було завершено ще 1952 р.), з'явилося чимало різноманітних досліджень з українознавства – як в діаспорі, так і на теренах Радянської України. Безперечно, їх відомості треба було включити до змісту розділів, а також залучити нові джерела до списків літератури. Водночас ця ситуація дещо спрощувала роботу перекладачів, адже нові матеріали автори одразу писали англійською мовою і вони потребували лише незначного редагування.

Під час підготовки «Ukraine. A Concise Encyclopedia» видавничий колектив зіткнувся з проблемами, пов'язаними з правилами транслітерації (зокрема, прізвищ, географічних назв, абрєвіатур та ін.) англійською мовою. Редактори енциклопедії вважали доцільним розробити і вмістити у виданні окремих додаток, в якому розшифровуються та пояснюються правила транслітерації, уживані у праці.

У «Ukraine. A Concise Encyclopedia» подано короткі відомості з історії підготовки та випуску українознавчих енциклопедій, передусім УЗЕ, ЕУ та УРЕ, яка на той час ще не була завершена. Цю інформацію вдало унаочнено ілюстраціями – зображеннями титульних сторінок та інших елементів зазначених видань. На початкових сторінках енциклопедії видавничий колектив висловлює подяку усім, хто долучився до випуску «Ukraine. A Concise Encyclopedia»: фінансував проєкт, брав участь у створенні нових розділів, рецензував або ж перекладав матеріали. Першочергово виокремлено заслуги Л. Мишуги (головного редактора української щоденної газети «Свобода», що виходила у США), Д. Галичина (президента Української національної асоціації) та К. А. Меннінга (професора кафедри слов'янських мов Колумбійського університету).

Привертає увагу оригінальне художньо-технічне оформлення видання: палітурка першого тому має чорно-білі неспіврозмірні лінії, другого – коричнево-білі, що привертають увагу до енциклопедії, вирізняють її з-поміж інших аналогічних праць. Проте з огляду на суттєвий обсяг томів (1 т. – 1185 с., 2 т. – 1392 с.) та невеликий як для енциклопедії формат, довідник досить незручний у користуванні.

Науково-довідковий апарат двох томів уніфікований: передмова Е. Дж. Сіммонса, індекс (показчик з вказівкою сторінок та колонок – *a*, *b*, які свідчать про залучення систем пошуку Британіки, добре відомої американським читачам).

Загалом «Ukraine. A Concise Encyclopedia» ґрунтується на великому масиві авторитетних довідкових матеріалів, адже укладачі свідомо зосередили увагу на ключових подіях та основних фактах, використали

численні ілюстрації, карти, діаграми, статистичні таблиці, що, зрештою, сприяло легкому доступу до відомостей про різноманітні сфери життя, побуту, історії, культури та науки України для англомовного читача. Енциклопедія виконала своє завдання – стала для інших країн світу яскравим свідченням національної ідентичності та високого інтелектуального рівня українського народу, джерелом достовірних наукових відомостей про Україну.

Після виходу «Ukraine. A Concise Encyclopedia» та позитивних відгуків, які отримала ця праця серед науковців і пересічних читачів, цілком логічно постало питання про випуск другої, алфавітної частини ЕУ. Безперечно, два томи попереднього видання не могли вичерпно задовольнити інформаційні запити англомовної аудиторії щодо українознавчих матеріалів; до того ж помітно зросла чисельність української діаспори в США, яка потребувала відомостей про батьківщину.

Справді, на перший погляд, випуск ЕУ-2 англійською мовою видається логічним, закономірним і очікуваним. Однак за словами А. Жуковського, для В. Кубійовича цей крок був «відважним, навіть ризикованим». Ось як вчений пояснив свою думку: «У своїй праці і плануванні В. Кубійович умів брати рішення, які були відважними, навіть ризикованими. Чи не найважливіше було започаткування праці над англійським виданням гаслової ЕУ, так званої АЕУ-2. Відважне це рішення було тому, бо в 1975–1977 рр., коли це рішалося, робота над ЕУ-2 була ще далеко незакінчена. Знаємо, що багато навіть близьких співробітників В. Кубійовича сумнівалися у можливості паралельної праці над двома енциклопедіями. Але сьогодні, коли українське видання вже майже закінчене, а процес над англомовним добігає до літери «М», рішення про АЕУ-2 було виправдане»¹⁵¹.

Як і при підготовці «Ukraine. A Concise Encyclopedia», на початках видавці планували лише перекласти «Енциклопедію українознавства» англійською мовою, однак одразу ж виникли неабиякі труднощі. Справа в тому, що значний обсяг матеріалів ЕУ-2 суттєво застарів, втратив свою наукову цінність і важливість для читачів, адже від їх публікації минуло майже два десятиліття. Передусім це стосувалось тих статей, які вміщені в перших томах енциклопедії, датованих 1955–1959 рр. Тому завдання редакторів англомовної праці не обмежувалось лише перекладом підготовлених раніше матеріалів, а вимагало оновлення, актуалізації, доповнення їх змісту, подекуди навіть внесення принципових та суттєвих змін. Враховуючи це, головний редактор останніх томів АЕУ-2 Д. Струк зазначав,

що «Encyclopedia of Ukraine» є продовженням ЕУ, однак не прямою копією, а «дитиною-спадкоємцем». АЕУ є доповненням і осучасненням ЕУ. Твори виринають з того самого джерела, але різняться так, як різняться батьки і діти»¹⁵².

Нове видання отримало назву «Encyclopedia of Ukraine» (АЕУ-2), роботу над ним розпочали 1978 р. Тоді ж було розроблено план майбутньої енциклопедії, який українська діаспора обговорила на наукових конференціях у Торонто (жовтень 1978 р.) та Нью-Йорку (грудень того ж року) за участю В. Кубійовича. Члени НТШ сподівались, що видавцем АЕУ-2 (так само, як і АЕУ-1) стане Український Народний Союз, проте на той час він не мав змоги фінансувати проект. Довелося шукати підтримки інших: до видання долучились Фундація українських студій Канади (президент П. Саварин, згодом І. Сташук) та Канадський інститут українських студій (КІУС) в Едмонтоні (голова М. Лупул).

У 1979 р. було остаточно сформовано редакційну колегію енциклопедії, склад якої практично збігався з редколегією ЕУ-2 (долучився лише Ю. Луцький): головний редактор – В. Кубійович, з 1985 р. – Д. Струк; члени – А. Жуковський, Б. Винар, І. Кошелівець, Ю. Луцький (редактор англomовного тексту до 1982 р., згодом – Д. Струк), В. Маркус, О. Оглоблин, Ю. Шевельов, С. Янів. 22 наукові редактори – фахівці різних галузей знань, 137 авторів енциклопедичних матеріалів наполегливо працювали над втіленням нової українознавчої англomовної енциклопедії.

Енциклопедія була чітко зорієнтована на англomовного читача, якого цікавлять визначні події, явища та персоналії української дійсності – від минулого до сучасного. Саме тому завдання видавничого колективу полягало в тому, щоб виокремити такі об'єкти і подати відомості про найважливіші з них. Як правило, укладачі енциклопедії детально не розглядали (або ж взагалі оминали увагою) події, особи, місцевості локального значення, натомість доволі широко подавали матеріали про українську діаспору в англomовних країнах, довідки про культурних, політичних, церковних діячів України ХХ ст. (у тому числі й репресованих тоталітарною владою). Варто наголосити, що у процесі актуалізації й оновлення фактичного матеріалу більшу увагу приділяли не природничим та технічним наукам, а суспільно-політичним – економіці, соціології, політології, вносили численні виправлення у статистичні матеріали та особливо бібліографію до великих за обсягом енциклопедичних статей.

Неабиякі труднощі очікували видавничий колектив на початку роботи, під час підготовки першого тому енциклопедії, що, зрештою, цілком

закономірно. Матеріали ЕУ-2 на літери А-Д були опрацьовані доволі давно, а тому здебільшого застаріли та потребували ґрунтовного редакторського втручання. Внаслідок цих обставин праця над першим томом АЕУ-2 (він нараховує 2800 статей) тривала 8 років, читачі ознайомилися з ним лише 1984 р. Громадськість української діаспори з ентузіазмом підтримала новий енциклопедичний проект на презентації першого тому, що відбулася у листопаді 1984 р. в Бібліотеці ім. С. Петлюри (м. Париж).

Другий том потребував менших зусиль редакційно-видавничого колективу, адже майже 70 % усіх статей були запозичені (з незначними змінами) з українського видання. До 1993 р. видано останній – п'ятий том енциклопедії, з яким мали змогу ознайомитися і читачі незалежної України. Загалом робота над «Encyclopedia of Ukraine» тривала майже два десятиліття – з 1984 до 1993 р. Світ побачило 5 томів видання загальним обсягом 4344 с.

Змістове наповнення АЕУ-2 таке: перший том уміщує інформацію на літери А–F, його обсяг 952 с.; другий – літери G–K, 737 с.; третій – літери L–Pf, 872 с.; четвертий – літери Ph–Sr, 864 с.; п'ятий – літери St–Z, 886 с. Кожний із п'яти томів налічує близько 3 тис. гасел (статей) різного обсягу – від кількох рядків до 32 с. (найбільша стаття – «Історія України»). Значним є масив якісного та добре підбраного ілюстративного матеріалу, особливо у трьох останніх томах (це, зокрема, кольорові зображення витворів українського мистецтва, вишивки, національні орнаменти, портрети видатних діячів та ін., карти «Українці в світі», «Монастирі в Україні» тощо).

2001 р. видано додатковий том «Encyclopedia of Ukraine» з виправленнями та доповненнями, обумовленими кардинальними змінами у національному розвитку та суспільно-політичному житті України, а також бурхливим розгортанням українознавчих досліджень. Серед його матеріалів можна виокремити декілька тематичних груп. По-перше, це статті з географії, природного середовища (геологія, ґрунти, рослинний і тваринний світ, клімат і гідрографія), археології, історії юриспруденції (у тому числі матеріали українського законодавства), відомості про церкву, українську мову і літературу, освіту, мистецтво, театр, музику – зрештою, переважно традиційні для енциклопедії загальні довідки. По-друге, статті, дотичні до різних наукових дисциплін – стислі з технічних галузей знань та більш розлогі, наприклад, з антропології, економіки, природознавства. Третю групу складають матеріали, які стосуються природних географічних та історичних регіонів України (наприклад, «Азовське

море», «Бесарабія», «Буковина», «Карпати», «Чернігівська обл.», «Крим», «Донбас» та ін.). Тут достатньо інформативно описано природу, історію регіону, охарактеризовано стан його економічного і культурного розвитку, а також залучено карти, що відіграють важливу роль. До четвертої групи належать здебільшого гасла, які стосуються відносин України з іншими країнами світу, контактів між українським та іншими народами в минулому і сучасному, країн, до яких українці емігрували, а також національних меншин в нашій державі. Однак більшу частину обсягу АЕУ-2 становлять все ж матеріали п'ятої тематичної групи – про осіб, що можуть зацікавити англomовну читацьку аудиторію, події та явища, періодичні видання, товариства, установи, асоціації української діаспори, історичні, політичні, юридичні та економічні аспекти її життя.

Зауважимо, що традиційні для всіх енциклопедичних видань загальні відомості поєднані у виданні з широким масивом українознавчої інформації, хоча переважають все ж матеріали, покликані задовольнити інформаційні запити зацікавленої англomовної аудиторії та української діаспори, що, зрештою, цілком відповідає завданням енциклопедії.

АЕУ-2 – ошатне видання великого формату в оправі (палітурка оздоблена золотим тисненням), у футлярі. Текст заверстано у два стовпці, багато шрифтових виокремлень, які сприяють швидкому пошуку відомостей. На початку вміщено «Preface» (передмову) та «Contributors» (список авторів матеріалів і редакторів видання), «Explanatory Notes» (пояснювальну записку, яка радить читачеві, як користуватися довідником: тут роз'яснено принципи транслітерації, написання географічних назв та скорочення)¹⁵³.

Енциклопедичні видання, створені та видрукувані в українській діаспорі, є невід'ємною складовою національної культури, свідченням зрілості наукової думки найкращих вітчизняних представників різних галузей знань. Фундаментальна багатотомна «Енциклопедія українознавства», праця над якою тривала майже піввіку, об'єднала у своєму змісті цінні українознавчі відомості, передусім з тих ділянок, які за часів тоталітарної влади упереджено й неповно висвітлювались в інших енциклопедіях (зокрема, УРЕ), численні біографічні довідки про видатних українців, подала докладні матеріали про українську еміграцію та діаспору. Видані у подальшому англomовні праці – це не лише англomовний переклад авторитетного українознавчого енциклопедичного видання, яким є ЕУ, а цілком самостійні, довершені наукові праці, що мали на меті подати вичерпні та достовірні відомості про ті сфери й аспекти українського життя,

які викликають зацікавлення зарубіжної аудиторії. Грунтовні зміни, передусім оновлення фактичного матеріалу статей (події першого тому доведені до 1961–1962 рр., другого – до 1968 р.), оптимізація їх обсягів, часто-густо написання нових важливих гасел, пристосованих до специфічних потреб читачів зробили АЕУ унікальними виданнями – першими, з яких англомовний читач має змогу отримати об'єктивну інформацію про Україну, усі аспекти її національного життя. Інтелектуальна еліта НТШ (в Європі та США) об'єднала свої наукові зусилля та спромоглася втілити масштабний видавничий проект, цінний не лише для зарубіжної читацької аудиторії, а й для українців, що проживають в діаспорі та потребують ґрунтовних українознавчих довідників широкого тематичного спектру.

¹ Пыпин А. Для объяснения статьи о ложных книгах / А. Пыпин // ЛЗАК за 1861 г. – СПб., 1862. – Вып. 1. – С. 1–55.

² Сапунов Б. В. «Богословца от словес» в Изборнике 1073 г. и проблема читателя на Руси в XI в. / Б. В. Сапунов // Изборник Святослава 1073 г. – М., 1977. – С. 234–246.

³ Семеновкер Б. А. Греческие списки истинных и ложных книг и ихрецепция на Руси / Б. А. Семеновкер // ТОДРЛ. – 1985. – Т.40. – С. 206–223.

⁴ Кобяк Н. А. Индекс ложных книг и древнерусский читатель / Н. Кобяк // Христианство и церковь в России феодального периода. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 352–363.

⁵ Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / Я. Запаско. – Львів, 1995. – 480 с.

⁶ Музичук Н. Найдавніша українська енциклопедія [Електронний ресурс] / Н. Музичук // Громада (Часопис українців Угорщини). – 2007. – №4(90). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhiv.ukrajinci.hu/arhiv/hromada_90/ukrznastvo/enceklop.html

⁷ Каракоз О. Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву (1917–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / О. Каракоз. – К., 2006. – 21 с.

⁸ Грицевская И. М. История келейного чтения на Руси и индексы истинных книг // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 6–2. – С. 37–43.

⁹ Семеновкер Б. А. Библиографические памятники Византии / Б. А. Семеновкер. – М.: Изд-во Археографический центр, 1995. – 232 с.

¹⁰ Изборники 1073 і 1076 / Енциклопедія Українознавства. Словниковачастина. – Париж, Нью-Йорк, 1959. – II. – Т. 3. – С. 857.

¹¹ Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / Я. Запаско. – Львів, 1995. – 480 с.

- ¹² *Изборники 1073 і 1076 / Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* – Париж, Нью-Йорк, 1959. – II. – Т. 3. – С. 858.
- ¹³ Дзюба О. М. *Изборник 1073 / Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.* – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл.
- ¹⁴ Музичук Н. *Найдавніша українська енциклопедія [Електронний ресурс] / Н. Музичук // Громада (Часопис українців Угорщини).* – 2007. – №4(90). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhiv.ukrajinci.hu/arhiv/hromada_90/ukrznastvo/enceklop.html
- ¹⁵ Пыпин А. *Для объяснения статьи о ложных книгах / А. Пыпин // ЛЗАК за 1861 г.* – СПб., 1862. – Вып. 1. – С. 1–55.
- ¹⁶ Семеновкер Б. А. *Библиографические памятники Византии / Б. А. Семеновкер.* – М.: Изд-во Археографический центр, 1995. – С. 142.
- ¹⁷ Музичук Н. *Найдавніша українська енциклопедія / Н. Музичук // Громада.* – 2007. – №4(90). – Режим доступу: http://arhiv.ukrajinci.hu/arhiv/hromada_90/ukrznastvo/enceklop.html
- ¹⁸ Семеновкер Б. А. *Греческие списки истинных и ложных книг и их рецепция на Руси / Б. А. Семеновкер // ТОДРЛ.* – 1985. – Т.40. – С. 218.
- ¹⁹ Пыпин А. *Для объяснения статьи о ложных книгах / А. Пыпин // ЛЗАК за 1861 г.* – СПб., 1862. – Вып. 1. – С. 1–55.
- ²⁰ Семеновкер Б. А. *Греческие списки истинных и ложных книг и их рецепция на Руси / Б. А. Семеновкер // ТОДРЛ.* – 1985. – Т.40. – С. 218.
- ²¹ Там само. – С. 206–228.
- ²² *Книги отречённые [Електронний ресурс] // Полный православный богословский энциклопедический словарь. В двух томах.* – СПб.: Изд-во П. П. Сойкина, 1913. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://theological_encyclopedia.academic.ru/508/Книги
- ²³ Грицевская И. М. *История келейного чтения на Руси и индексы истинных книг / И. Грицевская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского.* – 2009. – № 6(2) – С. 37–43.
- ²⁴ Головащенко С. І. *Біблієзнавство / С. І. Головащенко.* – К.: Либідь, 2001. – 496 с.
- ²⁵ *Апокрифы Древней Руси: Тексты и исследования.* – М.: Наука, 1997. – 256 с. (Общественная мысль: исследования и публикации).
- ²⁶ *Нові незаперечні свідчення, що потребують вироку / Джош Мак-Дауелл; Передм. Вільям Р. Брайт.– Черкаси: Стефанус, 2005.* – 1112 с.
- ²⁷ Дзира Я. І. *Апокрифы [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.* – К.: Вид-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Апокрыфы>
- ²⁸ *Апокрифы Древней Руси: Тексты и исследования.* – М.: Наука, 1997. – 256 с. (Общественная мысль: исследования и публикации)

²⁹ «Богословца от словес»: Из Изборника великого князя Святослава [Електронний ресурс] // Азбука веры: Православная библиотека. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://azbyka.ru/otechnik/bibliog/bogoslovtsa-ot-sloves/#sel=>

³⁰ Wichowa M. Biografistyka w «Nowych Atenach» ks. Benedykta Chmielowskiego /Maria Wichowa // *Literaturoznawstwo : historia, teoria, metodologia, krytyka*. – 2009. – № 1 (3). – S. 51–69.

³¹ Paszyński W. Czarna legenda Nowych Aten Benedykta Chmielowskiego i pryby jej przeżyczenia / Wojciech Paszy ski / Wojciech Paszyński // *Prace Historyczne*, 2014, № 141 (1). – S. 37–59.

³² Нові Афіни – Бігуни – e-Readinghttps://www.ereading.club/chapter.php/1054231/24/Tokarcuk_-_Biguni.html.

³³ Артур АЛЬОШИН. (Не)відомі волиняни: творець першої енциклопедії з Луцька www.hroniky.com/.../4917-ne-vidomi-volyniiany-tvoret-pershoi-entsyklopedii-z-luts

³⁴ Насправді творіння французьких просвітників не було зосереджене виключно на позитивному знанні й мало назву «Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers» («Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел»). Окрім того, до колективу енциклопедистів входили й прихильники деїзму. Але тенденція до піднесення науки понад усе тут виразно домінувала. Слово «енциклопедія» ще й у ХІХ ст. мало значення «системний огляд різних галузей якоїсь певної науки»: так, у медичних вишах читалася дисципліна під назвою «енциклопедія медицини».

³⁵ Про те, що у ХХ ст. матерія «щезне» й у теорії, і в експерименті та фактично перетвориться на аналог ведичної Майї, Дідро, Д'Аламбер, Вольтер та ін. аж ніяк не здогадуються.

³⁶ Див. докладно: Ярхо В. Н. Была ли у древних греков совесть? / Виктор Ноевич Ярхо // *Античность и современность*. – М.: Изд-во АН СССР, 1972. – С. 251–263.

³⁷ Через 10 років побачило світ друге видання, вже у 4-х томах.

³⁸ Слова «ідіот» тут ужито в корінному, давньогрецькому значенні: ἰδιώτης – людина, що живе окремішно й не знає, як поводитись, невіглас.

³⁹ Івченко А. Ще раз про Пилипа з конопель. – Електронний ресурс. – Режим доступу: kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine46-47-26.pdf.

⁴⁰ Цит. за статтею М. Віхової: «Як видалити бородавки? Візьми листя фігове, ним натирай бородавки, коли згинуть, те листя зарий в землю. Серце голуба, яким бородавки натирають, теж допомагає, згідно з Мізальдом автором. Але я переконався також, що зілля, яке коло старих мурів росте, жовтим розцвіта, будучи зірваним, жовте з себе точить молоко, тим молоком якщо раз-другий потреш бородавку, тріхи її поранивши, згине; остерігатися проте слід, щоби ця кров не торкнулася тіла в іншому місці, бо там інша народиться бородавка».

⁴¹ Якщо автор в чимсь зблукав, хоч берігся, – значить,
Звольт Мудрий розсудить, Неук не побачить.
В друку теж без помилок не є книга жодна:
Мудрий те все виправить, чи ж пробачить годний

⁴² Туптало Дмитро (св. Дмитрій Ростовський). Розыск о Расколнической брынской вѣрѣ. – К., 1748. – Арк. 65.

- ⁴³ Там само. – Арк. 67.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 65–65 (зв.).
- ⁴⁵ Кузоро К. А. Церковная историография старообрядчества: возникновение и эволюция (вторая половина XVII – начало XX в.) / К. А. Кузоро / под. Ред. Е. Е. Дуктчак. – Томск: Изд-во Том. Ун-та. 2011. – С. 49.
- ⁴⁶ Туптало Дмитро. Розыск... – Арк. 492.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 521.
- ⁴⁹ Там само. – Арк. 523.
- ⁵⁰ Там само. – Арк. 491.
- ⁵¹ Там само. – Арк. 491 (зв.).
- ⁵² Там само. – Арк. 492.
- ⁵³ Там само. – Арк. 256 – 256 (зв.).
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 256 (зв.).
- ⁵⁵ Там само. – Арк. 290 – 290 (зв.).
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 290 (зв.).
- ⁵⁷ Там само.
- ⁵⁸ Там само. – Арк. 294 (зв.).
- ⁵⁹ Фельбаба М. Нездійснений проект: З історії підготовки скрипниківської «Української Радянської Енциклопедії» // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей / Редкол. : П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 362–370; Борчук С. Українська радянська енциклопедистка. Скрипниківська доба. (1927–1937 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2010. – Вип. 18. – С. 55–60.
- ⁶⁰ Борчук С. Друга спроба підготовки «Української Радянської Енциклопедії» (1944–1947 рр.) // Галичина. – 2013. – С. 115–124; Борчук С. Маловідома сторінка «розширення прав союзних республік»: «Українська Радянська Енциклопедія» – 2 (1944–1947 рр.) // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 188–199; Демиденко Т. Маловідомі сторінки з історії української енциклопедистики: Спроба відродження проекту УРЕ у 1944–1947 рр. // Український історичний збірник; [НАН України. Інститут історії України, Рада молодих вчених; редкол.: Т. В. Чухліб (голов. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 12. – С. 215–224.
- ⁶¹ Теличко А. М. Громадсько-політична діяльність М. Бажана у 1953–1959 рр. // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2007. – № 2. – С. 159–163; Теличко А. М. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана // Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. н. за спец. 07.00.01 – Історія України. (Рукопис). – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2009. – 202 с.
- ⁶² Історія Національної академії наук України. 1941–1945. Ч. 1. Док. і матер. – К., 2008. – С. 381–382, 394–395.

- ⁶³ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 136, арк. 206–212.
- ⁶⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 674, арк. 50.
- ⁶⁵ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 699, арк. 133, 141.
- ⁶⁶ Там само, спр. 726, арк. 304–306.
- ⁶⁷ Там само, спр. 751, арк. 286, 288.
- ⁶⁸ Там само, спр. 806, арк. 203.
- ⁶⁹ Там само, спр. 806, арк. 234.
- ⁷⁰ Там само, спр. 808, арк. 63.
- ⁷¹ Там само, спр. 808, арк. 266; спр. 810, арк. 4; спр. 811, арк. 40, 149, 150; спр. 874, арк. 248; спр. 943, арк. 5; оп. «Наукові кадри і аспірантура», спр. 248, арк. 68; спр. 272, арк. 72, 78, 79; спр. 286, арк. 8, 16.
- ⁷² Там само, оп. 1, спр. 809, арк. 132.
- ⁷³ ЦДАВО України ф. 2, оп. 9, спр. 4954, арк. 4–6.
- ⁷⁴ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 810, арк. 143.
- ⁷⁵ Там само, спр. 941, арк. 173.
- ⁷⁶ Там само, спр. 873, арк. 82–83.
- ⁷⁷ Там само, спр. 874, арк. 89.
- ⁷⁸ Там само, спр. 877, арк. 117.
- ⁷⁹ Там само, спр. 874, арк. 86.
- ⁸⁰ Там само, спр. 978, арк. 122–123.
- ⁸¹ Там само, спр. 944, арк. 92–94.
- ⁸² Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1.
- ⁸³ Від редакційної колегії // Українська літературна енциклопедія. Т. 1. – К.: Головна редакція УРЕ, 1988. – С. 5.
- ⁸⁴ Там само.
- ⁸⁵ Там само. – С. 5–6.
- ⁸⁶ Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К.: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. – С. 178–179.
- ⁸⁷ Там само.
- ⁸⁸ Для прикладу, цей принцип послідовно проведено у фундаментальному загальному навчальному виданні з єврейських студій, виданому Oxford University Press: The Oxford Handbook of Jewish Studies / Ed. by M. Goodman, J. Cohen and D. Sorkin. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1037 p. Український переклад: Єврейська цивілізація. Оксфордський підручник з юдаїки. У 2 т. – К.: Дух і літера; Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2012.

⁸⁹ У Російській імперії та СРСР упродовж тривалого часу термін «єврейська мова» позначав винятково їдиш, а іврит називався «давньоєврейською мовою». Після виходу «Иврит-русского словаря» (М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963), підготовленого Феліксом Шапіро, доволі активно вживаються слова «іврит» і «їдиш» або вираз «єврейська мова» з уточненням у лапках, про яку з цих двох мов ідеться. Інші єврейські мови в текстах цього часу фігурують під своїми традиційними назвами.

⁹⁰ «ЛЭ»: понад 33 тис. зн. (зі скороченнями слів, ст. «Древнееврейская литература») + 67 тис. зн. (зі скороченнями слів, ст. «Еврейская литература»); «КЛЭ»: близько 41 тис. зн. (зі скороченнями слів); «УЛЕ»: 9700 зн. (ст. «Єврейська література»). Таким чином, сукупний обсяг двох окремих оглядових статей про єврейські літератури у «ЛЭ» в 10 разів більший, ніж обсяг однієї оглядової статті про них в «УЛЕ», та у 2,5 рази більше, ніж обсяг єдиної такої статті в «КЛЭ».

⁹¹ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 280.

⁹² Це твердження цілковито помилкове. Насправді, саме в ці століття мав місце розквіт жанру містичних (зокрема, каббалістичних) трактатів, а також поява світських історичних хронік, одним із найяскравіших зразків яких є оповідь Натана Ганновера про події Хмельниччини «תולדות ישראל» (український переклад, на жаль, зроблений не з оригіналу, а шляхом компіляції академічних російського, англійського й польського перекладів: Ганновер Н. Глибокий мул. – К.: Дух і літера, 2010).

⁹³ Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – С. 179.

⁹⁴ Наводимо цей перелік у порядку, у якому їх уміщено у проекті.

⁹⁵ Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – С. 24.

⁹⁶ Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – С. 302–303.

⁹⁷ Лурье П. Л., Рубинштейн А. И., Израильская литература // Краткая литературная энциклопедия. – Т. 6. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – Столб. 75–78.

⁹⁸ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 280.

⁹⁹ Загальна інформація про нього міститься у статті у «Краткой еврейской энциклопедии» та додатку до неї: Аксельрод, Зелик // Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 1. – Иерусалим: Еврейский университет в Иерусалиме, 1976. – Столб. 72; Аксельрод, Зелик // Краткая еврейская энциклопедия. – Дополнение II. – Иерусалим: Еврейский университет в Иерусалиме, 1995. – Столб. 32.

¹⁰⁰ Аксенфельд, Израиль // Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 1. – Иерусалим: Еврейский университет в Иерусалиме, 1976. – Столб. 73.

¹⁰¹ Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – С. 49.

¹⁰² Там само. – С. 291.

¹⁰³ Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – С. 51.

¹⁰⁴ Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – С. 87.

¹⁰⁵ Там само. – С. 121.

- ¹⁰⁶ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 280. Статті, які мали супроводжуватися портретом, у реєстрі позначено літерою «П» біля планованого обсягу у знаках.
- ¹⁰⁷ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 280.
- ¹⁰⁸ Там само.
- ¹⁰⁹ Там само.
- ¹¹⁰ Там само.
- ¹¹¹ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 281.
- ¹¹² УЛЕ. – Т. 1. – С. 151.
- ¹¹³ УЛЕ. – Т. 2. – С. 442.
- ¹¹⁴ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 280.
- ¹¹⁵ УЛЕ. – Т. 1. – С. 257.
- ¹¹⁶ Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії. Рукопис для обговорення. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 127, 136.
- ¹¹⁷ УЛЕ. – Т. 2. – С. 433.
- ¹¹⁸ УЛЕ. – Т. 3. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. – С. 226.
- ¹¹⁹ Упродовж 1986–1995 років автор цих рядків брав участь у підготовці ЕМУ як науковий редактор розділу «Музичне мистецтво», а в січні-вересні 1998 р. – як завідувач профільної наукової редакції.
- ¹²⁰ Проект тематичного словника Енциклопедії «Мистецтво України». Зошит 3: Музичне мистецтво, народна самодіяльна творчість, естрадне і циркове мистецтво. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 210 с.
- ¹²¹ Алфавітний реєстр слів Енциклопедії «Мистецтво України». – К.: Головна редакція УРЕ імені М. П. Бажана, 1988. – у 4-х т.: Т. 1: А–Д. – 212 с.; Т. 2: Е–К. – 262 с.; Т. 3: Л–Р. – 254 с.; Т. 4.: С–Я. – 252 с.
- ¹²² Мистецтво України: Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: Кудрицький А.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во «Українська Енциклопедія» імені М.П.Бажана, 1995. – Т. 1: –В. – 400 с.: іл.
- ¹²³ Митці України: Енциклопедичний довідник / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – К.: «Українська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. – 848 с.
- ¹²⁴ Мистецтво України: Біогр. довідник / Упоряд.: М. Г. Лабінський, А. В. Кудрицький. За ред. А. В. Кудрицького. – К.: «Українська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1997. – 700 с.
- ¹²⁵ Проект тематичного словника Енциклопедії «Мистецтво України». – Цит. Вид. – С. 3.
- ¹²⁶ Мистецтво України. Т. 1: А–В. – Цит. вид. – С. 5.

- ¹²⁷ Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Вип. 1. – С. 14–22.
- ¹²⁸ Тимошик М. С. Українська книга і світ / М. Тимошик // Передм. Володимира Іваненка. – К. : Наша культура і наука; Вашингтон : Український університет, 2018. – 516 с.
- ¹²⁹ Черниш Н. Енциклопедія української діаспори / Н. Черниш. – Поліграфія і видавнича справа. – 1994. – Вип. 29. – С. 169–173.
- ¹³⁰ Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Д. В. Бурім, О. О. Кучерук, О. О. Маврін. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.
- ¹³¹ Кубійович В. , Маркусь В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусь. – Нью-Йорк : Пролог, 1961. – 146 с.
- ¹³² Сьогочасне й минуле. – 1948. – Ч. 1. – С. 9.
- ¹³³ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 5.
- ¹³⁴ Там само.
- ¹³⁵ Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка за час від 25.6.1939 – 15.3.1949 р. – Мюнхен, 1949. – Ч. 75. – С. 25.
- ¹³⁶ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 6.
- ¹³⁷ Про фінансування проекту ЕУ див. також: Борчук С. М. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження / Степан Борчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – С. 373–374.
- ¹³⁸ Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – Львів, 2009. – Ч. 1. – С. 17.
- ¹³⁹ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 6.
- ¹⁴⁰ Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – Львів, 2009. – Ч. 1. – С. 17.
- ¹⁴¹ Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – Львів, 2009. – Ч. 1. – С. 17.
- ¹⁴² Про це також пише С. Борчук, наголошуючи, що саме українознавча тематика стала однією з ключових причин успішності проекту ЕУ (див.: Борчук С. М. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження / Степан Борчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – С. 386.
- ¹⁴³ Кубійович В. Мені 85 / Володимир Кубійович. – Мюнхен : Молоде життя, 1985. – С. 276.
- ¹⁴⁴ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 7.

¹⁴⁵ Енциклопедія українознавства : Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк, 1955. – Т. 1 – С. 7.

¹⁴⁶ Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусь. – Нью-Йорк : Пролог, 1961. – С. 10.

¹⁴⁷ Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусь. – Нью-Йорк : Пролог, 1961. – С. 5.

¹⁴⁸ Див.: Борчук С. М. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження / Степан Борчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – С. 386.

¹⁴⁹ Див.: Ukraine. A Concise Encyclopedia. University of Toronto Press. – Prepared by Shevchenko scient. Society, (Sarselles, Franch) / Ed. by V. Kubijovyc. – V. 1, 1963. – P. 5–7.

¹⁵⁰ Ukraine. A Concise Encyclopedia. University of Toronto Press. – Prepared by Shevchenko scient. Society, (Sarselles, Franch) / Ed. by V. Kubijovyc. – V. 1, 1963. – 1185 p ; Vol. 2, 1971. – P. 10.

¹⁵¹ Жуковський А. Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) / А. Жуковський // Український історик. – 1998. – Ч. 91–92. – С. 21.

¹⁵² Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Д. В. Бурім, О. О. Кучерук, О. О. Маврін. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 333.

¹⁵³ Encyclopedia of Ukraine: [1–5 vol.] / Ed. By V. Kubijovyc, D. H. Struk; Canad. inst. of ukr. stud. (University of Alberta), Shevchenko scient. Society (Sarselles, Franch), Canad. found. for ukr. stud. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 1984–1993. – P. 8.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИДАВНИЧОЇ КУЛЬТУРИ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

2.1. Теоретична модель змістової культури енциклопедичного видання

Типологічні особливості як детермінанта культури видання

Видавнича продукція – явище багатоманітне. Упродовж історії вона типологічно ускладнювалася, розвивалася, внаслідок чого сформувалися масиви видавничої продукції, котрі мають відмітні характеристики і в змісті, і у формі.

Сучасну типологію видавничої продукції вносить ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять». У розділі, що подає класифікацію видань за цільовим призначенням, серед видів довідкових видань представлено енциклопедію та енциклопедичний словник. Подано такі дефініції: «Енциклопедія – довідкове видання, що містить узагальнені основні відомості з однієї, кількох чи всіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей, розташованих за абеткою їхніх назв чи в систематичному порядку»¹, «Енциклопедичний словник; словник-довідник – енциклопедія, що містить статті невеликого обсягу, викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв»².

Наведені дефініції окреслюють конститутивні ознаки відповідних продуктів, підсумковий канон їхньої видавничої культури. Однак, властиво, не задають аспектів, параметрів видавничої культури конкретних енциклопедій та енциклопедичних словників для тих чи тих аудиторій. Що таке «узагальнені основні відомості»? Яка міра «невеликого обсягу» та «стислої форми»? Коли доречно вдаватися до абеткового, а коли систематичного викладу статей? Таких питань постає чимало, і вони вкрай важливі для об'єктивної книжкової критики енциклопедичних видань та для видавців таких продуктів. Тож *мета розвідки* – виробити теоретичну модель змістової культури енциклопедичних видань, яка могла би слугувати ідейною основою для розроблення та втілення змістових концепцій відповідних проєктів в умовах сучасного видавничого ринку.

При цьому вважаємо, що *культура енциклопедичного видання* – рівень досконалості енциклопедичного видання, що виявляється у його концептуальній цілісності, довершеності контенту і дизайну, навігації, правильності оформлення бібліографічної інформації; міра добротності видання як специфічного товару, призначеного для задоволення пізнавальних, естетичних, розважальних та інших потреб читача.

На нашу думку, культура енциклопедичного видання має чотири основні складники:

- 1) змістова культура;
- 2) дизайн-культура;
- 3) культура навігаційної системи;
- 4) бібліографічна культура.

Усі ці складники детерміновані культурою маркетингової діяльності видавництва, але не зводяться в неї, як доданки в суму. Між культурою видання та маркетинговою культурою видавництва значно складніша кореляція. Культура видання – поняття, що описує рівень досконалості конкретного продукту, тоді як культура маркетингової діяльності видавництва описує всю його активність, всю парадигму ринкової поведінки (відносини з клієнтами, відносини з конкурентами тощо). Про маркетингову культуру детальніше писав В. Теремко³. У цій розвідці ми зосереджуємося на першій позиції в переліку складників культури енциклопедичного видання.

Змістова культура енциклопедичного видання – це певний рівень довершеності контенту, що пізнається шляхом оцінювання відповідності пропонованого контенту інформаційним запитам аудиторії, актуальності, унікальності, достовірності, повноти матеріалів, структурованості та логічності енциклопедичних статей, дотримання у викладі норм літературної мови та редакційного стилю.

Оскільки це явище є малодослідженим, вважаємо за доцільне розробити *теоретичну модель культури сучасного енциклопедичного видання* – комплекс логічно взаємопов'язаних понять, критеріїв, що описуватимуть предметну область культури енциклопедичного видання. Для теорії видавничої справи – це спроба дати тлумачення неясного поняття. Для видавничої практики – спроба розробити якісні орієнтири, які можуть бути в пригоді тим, хто працюють над енциклопедичними проектами.

Проблеми контенту енциклопедичних статей

Практика свідчить, що існують типові проблеми контенту енциклопедичних статей, – і саме до їх усунення зводиться редакторська робота:

Плагіат, копіляція, що призводить до неунікальності текстів і може спричинити конфлікти редакції із справжніми авторами, чий права на відповідні інтелектуальні продукти порушуються (на редагування час від часу приходять статті, рівень унікальності яких програмні ресурси оцінюють у 0 %).

Фактичні помилки: неперевірені імена, назви, дати, числові показники тощо (частина їх виникає внаслідок некоректного перекладу матеріалів зарубіжних інтернет-ресурсів).

Помилкові акценти у викладі фактів, викривлення реальної їх значимості: у статті можуть згадуватися прохідні твори, неключові постаті, а важливі натомість пропускатися; диспропорції викладу фактів також можуть ставати причиною надто великого обсягу статті, присвяченій менш помітній постаті чи явищу, а недооцінка / брак матеріалу може призводити до надто малого обсягу статті про значні реалії.

Застарілі, неоперативні дані, що суттєво знижує актуальність, інформаційну цінність енциклопедичної статті: неоновлені соціологічні, статистичні дані, застарілі дані про переведення на іншу посаду, зміну наукового ступеня чи вченого звання науковця, про нову премію митця тощо.

Необ'єктивні, упереджені, застарілі оцінки, пов'язані з тим, що автор відходить від теми, викладає власні суб'єктивні судження про певну епоху, стиль, твір або, скориставшись літературою ще радянських часів, наводить міркування, що видаються кон'юнктурними, несучасними (наприклад, пише про стиль реалізму і типові образи як найбільш художньо досконалі в історії мистецтва).

Неетичні, дискримінаційні формулювання: назви національностей, рас (наприклад, негри, цигани тощо), статусів і станів людей (наприклад, інваліди).

Неструктурованість енциклопедичної статті, невідповідність типовій схемі, що затверджена в методичних рекомендаціях проекту; це призводить до порушення уніфікації всіх статей проекту, які належать до однієї категорії (наприклад, статті про видавництво, статті про транспортні засоби).

Нелогічність викладу: порушення обраного принципу викладу (хронологічної чи тематичної послідовності), причиново-наслідкових зв'язків між фактами, недоречність прикладів та ін.

Порушення норм літературної мови (росіянізми, синтаксис, образний стиль, орфографія, пунктуація тощо).

Брак ілюстрування до тексту. Текст – основа енциклопедичного контенту. Проте є гасла, суть яких розкрити без ілюстрування вкрай складно. Тому брак ілюстрацій (фото, малюнків, інфографіки, відео-, аудіоматеріалів) робить статтю неповною та недостатньо цікавою.

Формальність списків творів, праць, рекомендованої літератури, що наведені наприкінці статті: списки можуть містити книги, які виходили кілька десятиліть тому, тоді як у науковому обігу є праці, опубліковані в поточному чи минулому році; до списків потрапляють наукові статті, а не значно свіжіша за часом і повніша за інформацією монографія; у списках подають російські переклади зарубіжних авторів, хоч на ринку вже є переклади цих книг українською.

Таким чином, проблеми контенту енциклопедичної статті виявляються у різних аспектах: у формуванні її фактажу, структуруванні матеріалу, стилі викладу та етичності викладу, бібліографічному оформленні тощо.

Обґрунтування теоретичної моделі змістової культури енциклопедичного видання

Розроблюючи комплекс аспектів змістової культури енциклопедичного видання, ми орієнтуємося на два чинники: по-перше, на функціонально необхідні параметри енциклопедичного продукту, по-друге, на типові проблеми його контенту (про те й те детальніше йшлося вище).

На нашу думку, змістова культура енциклопедичного видання має такі параметри:

Відповідність інформаційним запитам аудиторії. Контент та читацька адреса енциклопедичного видання – категорії конгруентні: зміст енциклопедії повинен відповідати інформаційним потребам та інтересам читача. Щоб вивчити цільову аудиторію, з'ясувати її якісні та кількісні характеристики, проводять різноманітні аудиторні дослідження (анкетування, телефонні опитування, глибинні інтерв'ю, фокус-групи, збирають статистику сайту видавництва та його соцмереж тощо).

На основі проаналізованих даних розроблюють змістову концепцію енциклопедії, надаючи майбутньому виданню множинних атрибутів. Зміст-стиль-образ енциклопедії конкретизується:

- за характером інформації: універсальна, спеціалізована (галузева, тематична, персональна), регіональна;
- за цільовим призначенням: наукова, науково-популярна, популярна;
- за форматом: настільна друкowana, портативна друкowana, мультимедійна;
- за способом виготовлення: друкowana, електронна тощо.

Тож культура контенту енциклопедії найбільшою мірою зумовлюється тим, чи задовольняє ця енциклопедія цільову аудиторію. Кількість проданих примірників, кількість унікальних відвідувачів сайту за день / рік, відгуки, активність аудиторії на заходах, що проводить редакція енциклопедії, – все це стане свідченням того чи того рівня змістової культури енциклопедичного видання.

Унікальність контенту. Вище вже йшлося про проблему порушень авторського права під час підготовки енциклопедичних статей. Так, працювати слід «по-білому» – творити справжні авторські тексти та інші матеріали. До речі, самостійна підготовка фотографій, інфографіки, аудіоматеріалів тощо, причому в єдиному стилі проекту, є менш важливою, ніж написання унікальних текстів. Відсутність нарікань на енциклопедичний проект із боку авторських кіл, висока вимогливість редакції до унікальності текстів (не менше 90 %) – показники змістової культури енциклопедичного видання.

Достовірність фактичного матеріалу. Достовірність факту – це його перевіреність, безсумнівність, цілковита точність. У журналістиці вже кілька десятиліть застосовується «фактчекінг». При підготовці енциклопедії перевірка фактів не менш важлива, ніж у новинарстві.

За кордоном це розуміють: видавництво, що випускає енциклопедію «World Book» («Світова книга»), має окремий фактчекінговий відділ, навмисно несуміщений із відділом редагування. Фактчекери перевіряють кожне ключове положення статті за мінімум трьома джерелами, не вдаючись до інших енциклопедій⁴.

Українські редактори енциклопедій фактчекінг зазвичай роблять самотужки. Практика свідчить: варто використовувати такі інструменти фактчекінгу енциклопедичного контенту:

- зовнішня перевірка – звіряння даних з авторитетними джерелами (офіційні статистичні збірники, матеріали офіційних сайтів, прес-релізи організацій, статті у рецензованих журналах);
- внутрішня перевірка – аналіз контексту конкретного оригіналу (виявлення різних написань імен, назв);
- офіційне підтвердження – звернення до установ, закладів, експертів із відповідним запитом.

Природа досліджуваного факту диктуватиме вибір інструменту, також доцільно застосовувати згадані інструменти у комплексі.

Повнота фактичного матеріалу. Одним із відомих прийомів маніпулювання громадською думкою є неповнота представлення даних. Про це

влучно пише соціолог М. Шульга: «Механізм функціонування суспільного склерозу полягає в тому, що інформаційний простір суспільства перенасичується, соціальний суб'єкт не в змозі утримувати в пам'яті цей величезний масив інформації і виробляє звичку тримати в пам'яті тільки те, що потрапило в пам'ять сьогодні. Формується специфічний тип соціальної пам'яті, що утримує в своєму полі тільки ту інформацію, яка відтворюється, підкріплюється багаторазовим повторенням протягом доби за допомогою ЗМІ. Одноразові повідомлення дуже швидко розчиняються, тонуть у повторюваній інформації і вже через день-два про них ніхто не пам'ятає. У суспільство вкидається тільки та стійка інформація, яка вигідна маніпуляторам. Без підкріплення її в пам'яті суб'єкта через багаторазове відтворення в ЗМІ настає її забуття. Зовні все виглядає демократично: ніхто не накладає табу ні на яку інформацію, не існує ніяких інститутів цензури. Але з точки зору маніпуляції громадською думкою, установками, орієнтаціями людей така система є більш ефективною, ніж будь-яка система, заснована на цензурі – вона забезпечує суспільний склероз щодо певних видів інформації»⁵.

Тенденційне представлення інформації, формування своєрідного «порядку денного» (описано у відомій соціокомунікаційній теорії М. МакКомбса та Д. Шоу (Maxwell McCombs і Donald Shaw), 1968.), маніпулятивний соціальний інжиніринг за допомогою знаннєвого ресурсу – все це серйозно знижує рівень змістової культури енциклопедичного видання.

За якими критеріями здійснено відбір гасел до словника? Чи всі статті, явища, події одного порядку наведено в енциклопедії та чи в співмірному обсязі? Чи не пропущені важливі віхи, факти в описі тих чи тих реалій? На таких підставах доцільно оцінювати повноту інформації в енциклопедії.

Актуальність та швидка оновлюваність інформації. Сучасне медіавиробництво високотехнологічне та оперативне. Висока продуктивність призводить до того, що інформація швидко втрачає актуальність. На ці виклики повинен реагувати енциклопедичний контент – постійним оновленням даних. Звісно, в паперових енциклопедіях зробити це не просто. Хіба що випускати щорічно т. зв. том року (така практика в енциклопедистиці існує).

Ще адекватнішою відповіддю на виклики оперативності є видання електронних енциклопедій. Це не тільки «швидкі» медії, а й загальнодоступні через Мережу. Тому сьогодні активно розвиваються онлайн-енциклопедії, наприклад, «Encyclopaedia Britannica» (<https://www.britannica.com/>),

«Brockhaus» (<https://www.brockhaus.de/ecs/julex/article/online-informatik>), «Grand Larousse encyclopédique» (<https://www.larousse.fr/encyclopedie>). *Постійна перевірка та оновлення даних, оперативне удосконалення статей у разі виявлення помилок можуть стати запорукою успіху національної е-ВУЕ, вагомим чинником її змістової культури.*

Стандартизованість структури викладу. Будь-яка енциклопедія – книга високоорганізована, дисциплінована, цілісна. Саме тому багатомні енциклопедичні проекти розпочинаються з розроблення методичних рекомендацій, в яких описуються вимоги до структурування контенту на різних рівнях – усього проекту, окремих тематичних розділів, типологічно подібних об'єктів опису .

Зокрема, культура енциклопедичного контенту передбачає, що статті одного порядку (статті про персоналії, статті про хвороби, статті про клас чи родину рослин тощо) матимуть співмірний обсяг, типову структуру, підходи до ілюстрування тощо.

Із практичного досвіду відомо, що дієвими способами стандартизації структури енциклопедичних статей одного порядку є такі:

- дотримання визначеної кількості знаків;
- дотримання схеми статті, затвердженої в методичних рекомендаціях;
- згортання інформації в таблиці, інфографіку, діаграми, схеми тощо;
- підготовка статей за гніздовим методом: корінна стаття з найбільш загальною інформацією плюс пакет статей на конкретніші теми (наприклад, корінна стаття «Ренесанс» плюс статті «Архітектура Ренесансу», «Музичне мистецтво Ренесансу», «Література Ренесансу» та ін.), причому предметніші статті повинні бути структурно й стилістично подібними;
- забезпечення гіперпосилань, розгортання навігаційної системи в усьому енциклопедичному проекті.

Енциклопедичний стиль викладу, грамотність. Мова енциклопедичної статті для дорослого читача є специфічною.

Енциклопедичне письмо – об'єктивне, тобто неоціночне, позбавлене компліментарних і патетичних тверджень на кшталт «видатний митець» чи «геніальний твір».

Виклад тяжіє до мінімалізму, синтаксис спрощується, стає «телеграфним», перевага – простому реченню та неускладненим конструкціям. У друкованій версії видання широко застосовують скорочення, при цьому неухильно дотримуючись затвердженого *Списку скорочень та умовних позначень*.

Усі слова максимально інформаційно насичені, якщо речення прочитається без певного слова, його краще викреслити. Редактор працює за логікою: чи можна про це сказати ще простіше.

Енциклопедія повинна бути зразковою книгою за багатьма параметрами, також за грамотністю, неухильним дотриманням правописних норм.

Отже, культура енциклопедичного видання є рівнем досконалості енциклопедичного видання. Вона має чотири основні складники: 1) змістова культура, 2) дизайн-культура, 3) культура навігаційної системи, 4) бібліографічна культура.

Змістова культура енциклопедичного видання – це певний рівень довершеності контенту.

Об'єктивне оцінювання культури енциклопедичного видання потребує певного обґрунтованого підходу, котрий міг би послідовно використовуватися для предметного та компаративного аналізу різних енциклопедичних продуктів. Ми запропонували теоретичну модель культури енциклопедичного видання, яка має такі складники:

- відповідність інформаційним запитам аудиторії;
- унікальність контенту;
- достовірність фактичного матеріалу;
- повнота фактичного матеріалу;
- актуальність та швидка оновлюваність інформації;
- стандартизованість структури викладу;
- енциклопедичний стиль викладу, грамотність.

Запропонована модель є лише частиною інструментарію, який необхідний для оцінювання культури енциклопедичних видань. У подальшому необхідно розробити теоретичні моделі дизайн-культури, культури навігаційної системи, бібліографічної культури енциклопедичних видань.

2.2. Оприявлення видавничої культури в «Енциклопедії українознавства»

Створення «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) підтвердило не лише високу наукову кваліфікацію авторів, їх широку обізнаність в усіх сферах національного життя, що втілилося у цінних фактичних відомостях довідника (зрештою, це цілком закономірно, адже праця об'єднала кращі сили НТШЕ та усіх, без перебільшення, відомих українських вчених, які перебували в діаспорі), а й виявило вміння видавничого колективу вдало розв'язувати складні питання культури енциклопедії, фахово

опрацьовувати її важливі складові (зокрема, науково-довідковий апарат, ілюстрації, мову та стиль). Можливо, тут видавцям прислужився їх досвід користування як українськими працями (передусім УЗЕ), так і зарубіжними довідниками (Британікою, виданнями енциклопедичних фірм Ф. А. Брокгауза і П. Ларусса – країн, де перебував осередок НТШЕ), а ще – участь в інших видавничих проектах (для багатьох науковців – в УЗЕ). Зрештою, «Енциклопедія українознавства» завдяки кваліфікованому, фаховому підходу її видавців та укладачів відповідає усім критеріям справді якісного культурного видання.

Це підтверджує передусім ілюстративний матеріал довідкової праці, що є повноцінним, а часом і незамінним засобом подання тих відомостей, які неможливо або недоцільно наводити у тексті. Загалом енциклопедія вміщує багатий та різноманітний ілюстративний матеріал. Укладачі систематичної частини подбали про те, щоб залучити якомога більше ілюстрацій, що унаочнювали б текст. У «Передньому слові» зазначено: «Ілюстративний матеріал – малюнки, таблиці, діаграми і карти – є кінцевим доповненням до тексту. Зокрема, це стосується основної кольорової карти України з багатим топографічним змістом, яка додається при останньому томі. Подані при окремих географічних замітках римські й арабські цифри допомагають визначити місце оселі, озера і т. д. на відповідному полі між паралелями й меридіанами на цій карті»⁷.

Окрім основної карти, у словниковій частині ЕУ бачимо чимало науково-пізнавальних ілюстрацій предметного характеру (зокрема, це фотографії певних осіб та незначна кількість рисунків), а також умовно-предметних зображень (діаграми та карти). Портрети історичних діячів, письменників, вчених, політиків, які зробили вагомий внесок у розвиток української науки та культури, громадське життя, вміщені переважно поряд з текстом відповідних енциклопедичних статей, що надає читачам можливість зручно користуватися ними. На жаль, трапляються біографічні довідки, які не супроводжуються портретом та порушують принципи уніфікації (наприклад, статті про О. Телігу, М. Максимовича, О. Огоновського – осіб, які, без сумніву, добре відомі широкому загалу та повинні мати портрет).

У енциклопедії також багато фотографій об'єктів, описаних у текстах енциклопедичних матеріалів, що зазвичай мають бути унаочнені (наприклад, «Копальня земного воску в Бориславі», «Густинський монастир», «Палац культури залізничників у Харкові», «Софійський собор» тощо), пейзажних знімків («Яремче. Водоспад Прута», «Гуцульські

Альпи», «Паркова зона Києва» та ін.). Такі ілюстрації не лише подають інформацію, а й прикрашають видання енциклопедії, задовольняючи естетичні потреби читачів.

Привертає увагу багатий та різноманітний ілюстративний матеріал статті «Т. Г. Шевченко»: це і кольорові репродукції кращих малярських творів поета, і портрети самого Т. Г. Шевченка, виконані художниками у різні періоди його життя, і фотографії пам'ятників видатному сину України у найбільших містах світу. Як виняток малярські твори Т. Г. Шевченка подані у кольорі на окремих аркушах-вклейках, що, безперечно, сприяє кращому ознайомленню читачів з особливостями художньої манери майстра (зауважимо, що це єдині кольорові ілюстрації, які супроводжують енциклопедичні матеріали).

Із огляду на вибірковий характер читання енциклопедичних статей, особливі вимоги ставляться й до їх зв'язку з ілюстраціями: неприпустимим є розміщення тексту та ілюстрацій, що його унаочнюють, на різних сторінках або різних розворотах енциклопедії. Портрети, схеми, карти, діаграми та інші види ілюстрацій заверстані в ЕУ безпосередньо поряд з текстом, який вони унаочнюють. Це засвідчує турботу видавців про читачів, виявляє прагнення створити оптимальні умови для сприйняття інформації (дещо віддалена від тексту лише згадана вище вклейка з кольоровими репродукціями картин Т. Г. Шевченка).

Видавці «Енциклопедії українознавства» доклали багато зусиль для того, щоб збагатити текстові відомості, унаочнити їх завдяки використанню різноманітних видів ілюстрацій. Відповідно до виду літератури, типу видання та читацьких потреб в енциклопедії переважають науково-пізнавальні ілюстрації, передусім карти, фотографії, схеми тощо, що мають функціональне призначення. Водночас залучення пейзажних знімків виконує й естетичні функції, а значний за обсягом масив кольорових репродукцій творів Т. Г. Шевченка (окрім свого головного пізнавального значення) ще й прикрашає видання. Зрозуміло, що обмежені фінансові та організаційні можливості видавців не давали змоги ширше застосувати кольорові ілюстрації, зокрема, бажаними були б різноманітні карти, однак за рахунок цікавого розміщення зображень вигляд «Енциклопедії українознавства» заслуговує високої оцінки. За загальними для світових енциклопедій правилами використано різноманітні шрифти, колонелементи (колонтитули та колонцифри), які забезпечують зручний пошук необхідної довідки.

Раціональний, добре опрацьований апарат є, безперечно, показником культури видання, адже він підвищує інформаційну цінність праці,

робить книгу зручною для використання. ЕУ вирізняється серед інших український енциклопедичних видань ґрунтовно підготовленим довідковим апаратом, покликаним задовольнити потреби не лише підготовленого читача, а й найширших кіл нефахівців, що звернуться за необхідною довідкою. Зокрема, корисними є передмови (як до ЕУ-1, так і до ЕУ-2), де видавці обґрунтовують нагальну потребу випуску праці, наголошують на особливостях її побудови та відбору фактичного матеріалу, обумовлюють специфіку правопису тощо. Так, у «Передньому слові» до ЕУ-1 основну увагу приділено завданням енциклопедії, принципам її побудови, додатковим елементам («індексам», тобто покажчикам), особливостям редакційного опрацювання матеріалів. Укладачі наголошували: «Редакція обмежилася на відомостях про Україну в найширшому розумінні, бо загальні відомості зацікавлені можуть легко знайти в аналогічних чужинських енциклопедіях. Йшлося про те, щоб зробити книжку приступною для кожного, пристосованого до умов нашого життя»⁸. Щодо принципів опрацювання та вміщення бібліографії видавці зазначали: «Ми подаємо лише найголовніші бібліографічні відомості, і то тільки при статтях та найбільших зошитах»⁹.

Передмова («Переднє слово») до ЕУ-2 не обмежується лише цими матеріалами: укладачі енциклопедії основну увагу приділяють тут відмінностям другої частини, міркуванням щодо дискусійності вміщених фактів, а також публікують звернення до читачів з проханням надсилати пропозиції та рекомендації, які б сприяли поліпшенню видання. Чимало уваги приділено й особливостям взаємозв'язків між першою та другою частинами. Певна річ, ці матеріали важливі для читачів, передусім для тих, які не мають усього видання у комплекті. Видавці зазначали: «Маючи на увазі численних читачів, що першої частини не придбали, редакція старалася надати словниковій частині закінченого вигляду. Тож, не повторюючи, зрозуміла річ, оглядів з першої частини, ми замінюємо їх або короткими статтями, або в ряді випадків великими хронологічними таблицями з відповідним коментарем»¹⁰.

Крім передмов, важливу роль відіграють й післямови, які є окремо у третьому томі (до ЕУ-1) та десятому томі (до ЕУ-2). Післямови називаються «Післяслово» і подають відомості про перебіг роботи над виданням, осіб, які у різний час входили до складу редакційної колегії та брали участь в опрацюванні матеріалів окремих тематичних розділів, підготовці ілюстративного матеріалу тощо. Підкреслимо особливі елементи післямови: це, по-перше, наочна таблиця (тут вміщено відомості про

число статей, а також про кількість посилань на них); по-друге, вказівка на деякі недоліки видання, що їх зауважили самі укладачі: «Мали намір видати додатковий том з доповненнями статей, на які у попередніх томах були посилання, але яких не було надруковано («Москва», «Кібернетика», «Село» тощо). Був би дуже бажаний окремих том з абетковим предметно-іменним покажчиком, що полегшило б користування»¹¹. Редакція ЕУ-2 у післямові висловила також щире подяку всім авторам, редакторам, науковим та громадським осередкам, які доклали зусиль до появи енциклопедії.

Для енциклопедичних видань характерне широке використання умовних скорочень, що дає змогу суттєво зменшити обсяги статей та видання загалом. Не є виключенням ЕУ-1 та ЕУ-2. Про використані у текстах умовні скорочення читач дізнається зі «Списку скорочень елементів основного тексту» та особливого переліку – «Скорочення, прийняті у бібліографічних вказівках». Тут наведені ті імена, назви, джерела, символи тощо, які часто трапляються у тексті та сприймаються з ускладненнями. Укладачі енциклопедії подбали, щоб списки не були обтяжливими та читач міг легко охопити їх оком (зокрема, у списку скорочень, уживаних у бібліографічному описі, всього 17 назв).

Є й інші елементи апарату, що доповнюють видання – це списки карт (вони вміщені в кінці кожного окремого тому і складаються з назви карти або плану та сторінку тексту, де їх вміщено, та перелік найважливіших розділів і статей. Останній має в енциклопедії особливе значення, адже виконує функції своєрідного змісту, та дає змогу читачам швидко віднайти необхідне. Тут два різних переліки: по-перше, перелік розділів, що становлять відомості перших трьох томів ЕУ-1, та, по-друге, перелік найважливіших статей наступних десяти томів ЕУ-2. До складу останнього укладачі включили переважно великі за обсягом статті-огляди, зазвичай доповнені списками рекомендованої літератури.

Видавці ЕУ багато уваги приділили бібліографічним матеріалам, що супроводжують найважливіші статті видання та мають переважно рекомендаційний характер, збагачуючи інформаційні можливості довідника. Наприклад, у статті «Шевченко Т. Г.» наведено 19 стовпців авторитетних джерел про життя і творчість поета, у статті «Шевченкознавство» – ще 3 стовпці, де докладно розглянуто ґрунтовні праці, дотичні до вивчення цієї проблеми, а у статі про митрополита Андрея Шептицького наведено 7 стовпців джерел як світського, так й релігійного змісту. У списках зазначені переважно праці українських дослідників, однак чимало й

іноземних джерел (французьких, німецьких, англійських, американських авторів).

Загалом рівень опрацювання науково-довідкового апарату ЕУ цілком відповідає тенденціям розвитку тогочасної енциклопедичної справи, а окремі елементи виявляють творчий підхід укладачів до цього аспекту.

Як відомо, енциклопедії вирізняються з масиву науково-довідкових праць особливим стилем викладу – уніфікованим, стислим, позбавленим прикмет авторської індивідуальності. Це обумовлено типологічними особливостями даного виду видань, адже мета енциклопедії – забезпечити читача короткою довідкою. Власне, саме тому укладачі та редактори енциклопедій уникають публіцистичності викладу, довгих, заплутаних та ускладнених речень, незрозумілих широким колам читачів термінів, які не витлумачуються у тексті, нечіткості та неточності формулювань. Видавці енциклопедичних довідників завжди прагнуть зробити працю зразком української мови, піднести мовну культуру на найвищий рівень, усунути невластиві українській мові слова та звороти, а також досягти стислості викладу, точності термінології, популярності при глибокій науковості та обґрунтованості, максимальної довідковості.

Зазначені загальні засади опрацювання мови та стилю стали основоположними і для укладачів українознавчої енциклопедії. Зокрема, у «Передньому слові» до ЕУ-1 зазначено: «При літературному опрацюванні «Енциклопедії українознавства» в основу покладено єдиний всеукраїнський правопис 1928 р., затверджений і Всеукраїнською академією наук, і Науковим товариством ім. Шевченка, а також опрацьовану ВУАН наукову термінологію з різних ділянок знання»¹². Особливості енциклопедичного подання відомостей обумовлені укладачами довідника так: «З конечности ми змушені подавати наші матеріали якнайстиліше, послідовно користуючись скороченнями, по змозі найприступнішими для українських і чужинських читачів»¹³.

Сучасний український читач помітить і вживання особливих українських слів (*мана* – карта, *світлина* – фотографія, *людність* – населення та ін.), що засвідчує прагнення укладачів ЕУ зберегти ту мову, яку вони використовували на рідних землях. Відмінними від звичних є й окремі випадки слововживання, зокрема: *синтеза* (жін. рід), *матеріяли*, *запляновано*, *простудіювала* (тобто вивчила), *чужинці* (іноземці) та чимало інших, які, зрештою, не ускладнюють ознайомлення зі змістом енциклопедичних статей.

Як можемо переконатися, досвід видання першого національного краєзнавчого довідника – ЕУ – має важливе значення для всіх видавців,

редакторів, адже засвідчує творчий і відповідальний підхід до всіх аспектів підготовки енциклопедії.

Отже, ЕУ стала видатним досягненням української науки та національного енциклопедичного книговидання. Її значення не обмежується лише тим, що вона забезпечила нагальні інформаційні потреби тих українців, які після Другої світової війни опинилися за межами Батьківщини. Створена у вільному світі, неупереджена, позбавлена догматизму та заангажованості, енциклопедія увібрала найкращі традиції як національних довідкових видань, передусім УЗЕ, так і фундаментальних європейських праць – Британіки, енциклопедій фірм Ф. А. Брокгауза та П. Ларусса – країн, де перебував осередок НТШ в Європі.

2.3. «Велика українська енциклопедія»: структурно-стильові характеристики друкованої та електронної версії видання

Важливу роль на сучасному етапі інформаційного розвитку відіграють енциклопедичні видання, які є джерелом комплексних, різнобічних відомостей, викладених у зручній для читача компактній формі. У сучасних умовах інформаційного розвитку суспільства, де основним ресурсом нового суспільного порядку є інформація, національні енциклопедії «набувають особливого значення як форма інтелектуальної адаптації до світового життя і концентроване вираження власного творчого потенціалу»¹⁴.

Національні енциклопедії універсального характеру віддзеркалюють інтелектуальний потенціал суспільства, оприявнюють синтез здобутків культурно-історичного розвитку нації, репрезентують розгалужений комплекс різноманітної соціальної та наукової інформації, виконують місію збереження духовної спадщини, а відтак є важливим засобом узагальнення і примноження культурних надбань країни, і мають бути справою загальнодержавного значення. Наявність національної енциклопедії універсального типу є вагомим елементом престижу й авторитету держави, мірилом розвиненості відповідного суспільства та його культури, цивілізаційного рівня нації. Як слушно зауважив М. Бажан: «Енциклопедія – це не лише довідкове видання. Це – конденсоване відбиття історії культури того чи іншого народу, його портрет, змальований найголовнішими рисами, його узагальнений упорядкований підсумок».

Енциклопедичні видання належать до пріоритетних серед інших суспільно значущих видань. Адже енциклопедія – це:

– важливий засіб узагальнення і примноження культурних надбань,

- розгалужений комплекс різноманітної соціальної на наукової інформації,
- синтез здобутків культурно-історичного розвитку нації;
- втілення досягнень цивілізаційного розвитку будь-якої країни.

Ці видання виконують важливі інформаційно-довідкові, науково-освітні й культурні функції в суспільстві; інтегрують наукові знання; відображають загальний рівень знань та культури певного часового проміжку в тій чи іншій країні; подають цілісне уявлення про світ. Найважливіше завдання будь-якого енциклопедичного видання – адекватно представити сучасну наукову картину світу в усій її повноті й різноманітності, надати читачеві універсальну, повну, достовірну інформацію, викладену систематизовано й доступно для розуміння¹⁵.

Загальновизнано, що саме енциклопедія є свідченням духовної зрілості нації. Акумулюючи відомості з різних галузей знань і практичної діяльності, систематизуючи й узагальнюючи здобутки світової та національної культури, такі праці віддзеркалюють інтелектуальний потенціал суспільства, виконують високу місію збереження духовної спадщини, а отже, є справою загальнодержавної ваги¹⁶.

«Велика українська енциклопедія» (ВУЕ) за характером інформації – універсальна енциклопедія, яка має стати виявом духовної зрілості нації, своєрідним підсумком її цивілізаційного розвитку впродовж століть, одним із провідних ретрансляторів національної ідеї та національної культури. ВУЕ подає найважливіші довідкові матеріали практично з усіх галузей знань та виробничої діяльності. В енциклопедії відображено як класично усталену термінологію (одним із принципів енциклопедистики є оприявлення усталених і перевічених позицій), так і поняття й терміни, що характеризують сучасні тенденції розвитку (фіксація новітніх знань з огляду на перспективу).

Концептуально «Велика українська енциклопедія» передбачає створення не лише сучасного компендіуму людських знань на виробленому досвідом провідних національних універсальних енциклопедій рівні, але й систематизацію та репрезентацію в доступному вигляді (друкованій та електронній версіях) напрацювань попередніх поколінь. Основою підготовки проекту є україноцентричність: за усталеною для універсальних енциклопедій традицією, частка власне національного матеріалу в ВУЕ становитиме не менше третини обсягу видання.

Концепція «Великої української енциклопедії» зорієнтована на сучасне наукове осмислення та об'єктивну наукову інтерпретацію картини світу,

історії людської цивілізації, внеску в неї українського народу. Змістово у ній представлені найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури, мистецтв, інших сфер людської діяльності; інтерпретовані найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю світу і народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Також знайшли відображення докорінні зміни в політичній карті світу, сучасні вчення в галузі природничих наук, філософії, історії, політології, соціології, культурології, естетики тощо. Україна виступає не лише як органічна складова частина цієї інтелектуально інтерпретованої картини світу, але й як суб'єкт інтерпретації – в тому значенні, що цю енциклопедію творили українські вчені, даючи самостійний інтелектуальний продукт на підставі освоєння досягнень світової науки і методологій і таким чином репрезентуючи здатність українства запропонувати свій оригінальний внесок у спільне самопізнання людства.

До універсальних енциклопедій як до авторитетного джерела за довідкою звертаються найширші кола читачів з різним рівнем підготовки. У цій ситуації важливого значення набуває проблема доступності інформації. Для сучасного світового суспільного розвитку характерними є істотне трансформування сучасної соціокультурної реальності, де головним об'єктом управління стають не матеріальні об'єкти, а символи, ідеї, образи, інтелект, знання. В умовах розвитку новітніх інформаційних технологій третього тисячоліття сформувалася нова генерація людей цифрової ери, переважна більшість з яких – молодь та діти, так зване «екранне покоління», котре вже не уявляє свого життя без технічних засобів та глобальної мережі і яке, обираючи між друкованою та електронною книгою, надає перевагу останній¹⁷. Розвиток новітніх технологій, широке впровадження у видавничу справу здобутків інформатики, можливостей, які дає Інтернет, сучасні електронні бази даних, нові пошукові системи тощо – спонукають до вироблення особливих підходів до формування енциклопедій.

Відтак співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» від 2017 р. реалізується надскладне завдання – підготовка відразу двох версій (фактично двох проектів) «Великої української енциклопедії» – друкованої та електронної (e-BUE).

Національна універсальна енциклопедія є іміджевим продуктом, відтак видання має бути досконалим, без жодної логічної, змістової чи фактологічної похибки. Тому при створенні енциклопедії ми керувалися

відповідними теоретико-методологічними принципами щодо культури видання. Йдеться про формування чіткої структури оригінальної фундаментальної праці та комплекс показників, що сприяють найефективнішому використанню видання читачем: раціональний обсяг, оптимальний науково-довідковий апарат (який на порядок підносить інформаційні можливості видання), сучасне художньо-технічне оформлення, високоякісне поліграфічне виконання, зрештою відповідність усіх елементів книги типу видання¹⁸.

Серед принципів формування контенту «Великої української енциклопедії» є науковість, достовірність, вивіреність, повнота охоплення матеріалу, ґрунтовне й багатоаспектне опрацювання проблеми, виявлення цінної та науково бездоганної інформації. З метою надання вичерпної інформації з того чи іншого питання використовується система гіперпосилань. Засадничим при створенні ВУЕ стало положення, артикульоване М. П. Бажаном: «Енциклопедія – це не сума статей, а єдиний багатотомний твір, де всі матеріали мають бути пов'язані в єдину струнку систему». Відтак відбувається постійний пошук стрункої оптимальної системи, як єдиного багатотомного видання, коригування тематичних словників, схем-планів статей, розробка принципів ілюстрування видання, а для порталльної версії е-ВУЕ – принципи озвучування статей, створення медіатеки, відбір відеосюжетів тощо. Ми керувалися (як одним із принципів створення енциклопедії) не лише загальним рівнем читачів, але й потребою активного сприяння його формування.

Як відомо, формою подання матеріалу в будь-якій енциклопедії слугує енциклопедична стаття, у словнику (якщо це не суто перекладний чи суто мовний словник) – словникова стаття, у довіднику – довідкова. Вона відрізняється особливою структурою і стилем викладу. Основним завданням кожної з таких статей є розкриття змісту тієї або тієї проблеми та висвітлення її найважливіших аспектів. Серед засадничих вимог: відповідність цільовому призначенню видання, вичерпність поданої інформації, науковість і водночас доступність змісту широкому колу читачів за будь-якої складності теми.

З огляду на вироблені критерії відбору гасел і різнорівневість відповідних обсягів, за характером і обсягом статей у «Великій українській енциклопедії» типологізовано статті-огляди, статті-довідки, статті-тлумачення (останні містять тільки дефініцію і в разі запозичення слова з іншої мови – етимологію). Перші два типи статей, що відрізняються переважно обсягом, є визначальними: вони містять основну інформацію щодо суті

питання. Засадничим є положення щодо внутрішньої структури статей довідкового видання: за аналогічної побудови рівнозначні статті повинні мати приблизно рівний обсяг і однакове інформаційне навантаження.

Колективом Установи випрацьовані чіткі критерії відбору гасел (термінів), які формують каркас енциклопедії. Принциповим стало положення щодо чіткості формулювань назв статей, досконалості дефініцій з наукової точки зору, їх відповідності читацькому призначенню довідника, тісному та водночас розгалуженому взаємозв'язку між окремими статтями енциклопедії за допомогою фахово опрацьованої системи посилаць, раціональному використанні умовних скорочень, залученні рекомендованої бібліографії (списків літератури), обміркованому доборі ілюстрацій тощо.

У випадку слово сполучених назв, з метою забезпечення оптимального для читача пошуку відомостей при устійненні назви статті / гасла орієнтувалися психологію читача, а відповідно на найімовірніший варіант пошуку ним довідкового матеріалу (тобто виходили з міркувань: на яке саме слово читач найвірогідніше шукатиме важливу для нього інформацію, яке слово він шукатиме в словосполученні). Суттєвою ознакою енциклопедичного видання є розгалужена система взаємозв'язків між статтями (оглядами, довідками, тлумаченнями) одного тематичного циклу та між тематичними циклами, переважно близькими за наведеним матеріалом. Подібна система взаємопов'язаності уможливорює надання вичерпності інформації, корелює інформативну складову видання.

Особлива увага при створенні статті надається дефініціям, які (відповідно до науково-методичних вимог) формулюються чітко й стисло, узагальнено характеризуючи основний зміст гасла. Дефініція має бути науково точною, загальноновизнаною у сучасній науці, до того ж (навіть за складності теми) доступною й зрозумілою широкому колу читачів українських довідкових видань¹⁹.

Значну увагу при створенні енциклопедії приділено текстовому наповненню, мові й стилю статей, які забезпечують засвоєння її змісту. Ми виходили з того, що «текст енциклопедичної статті має бути науково-інформаційний, без ситуативного коментаторства і другорядного матеріалу»²⁰. При формуванні контенту енциклопедії найпершим постає складне для вирішення питання про відповідність авторського оригіналу статті формальним ознакам і умовам замовлення (тобто попередньому задуму довідкового видання). Найважливіша вимога до мови довідкової літератури – її нормативність. Мова енциклопедичної статті характери-

зується суворою науковістю й водночас доступністю викладу. Останній повинен викликати відповідні асоціації, вдаючись не тільки до логічного, а й до емоційного аспекту сприйняття, створюючи особливу систему уявлень. Енциклопедичні дефініції та змістовий виклад мають бути вивіреними й глибокими (як у семантичному, так і в прагматичному плані). Відтак особливої уваги потребував аналіз визначень соціально забарвленої лексики. Колективом установи акцентовано також увагу на транслітерації й передаванні українською мовою іноземних прізвищ і назв подій. Стиль енциклопедичної статті характеризується стислістю, лаконічністю викладу сутності предметів чи явищ, тобто «у мінімум місця потрібно втиснути максимум точного перевіреного інформаційного матеріалу. Водночас стаття не повинна повторювати змісту суміжних за тематикою статей»²¹.

Однією з найскладніших і болючих при створенні енциклопедій є проблема обсягів статей. Принагідно зауважимо, що аналогічні проблеми поставали й перед видавцями «Большой советской энциклопедии», яка готувалась до друку під керівництвом академіка О. Шмідта, та республіканської універсальної енциклопедії. Як зауважує дослідниця енциклопедистики Н. Черниш, «на жаль, без належного науково-методичного досвіду колективу Головної Редакції УРЕ, особливо при підготовці першого видання універсальної енциклопедії, доводилось діяти методом спроб. Суттєве збільшення обсягів матеріалів уже в перших томах енциклопедії призвело до порушення середніх розмірів статей одного рівня, однакових за важливістю»²². Як наслідок, перший-шостий томи першого видання УРЕ перевищили норму на 3 млн. знаків, фактично на пів тому. Певна річ, редакційна колегія намагалась дотримуватись запланованих і зазначених у словнику обсягів статей, але водночас стояла на перешкоді появі коротких довідок, що збіднювали зміст видання, знижували його науковий рівень. На жаль, і в сьомому, і в восьмому та дев'ятому томах перевищення обсягів та норм збереглося. Не випадково на вимогу М. Бажана було ухвалено спеціальну постанову Головної редакційної колегії першого видання УРЕ щодо суворого дотримання обсягів томів та окремих статей²³. Водночас, хоч Бажан і вважав проблему перевищення обсягів статей «однією із найболючіших», коли справді це було необхідно, він давав свою згоду. Для М. Бажана важливим було насамперед те, щоб матеріал доповнення збагачував зміст, поглиблював уявлення про предмет.

Енциклопедія – це цілісний інформаційний комплекс. У «Великій українській енциклопедії» кожен компонент структурної композиції розгля-

дається як самостійна складова цілісного інформаційного простору. Останній у друкованій версії компонується текстом, ілюстраціями, інфографікою, бібліографією, а в е-ВУЕ додаються аудіо– та відеозаписи тощо. Відтак при формуванні кожного сегменту цього простору ретельно добирається матеріал. Звісно складно, до прикладу, при формуванні бібліографії до статей подати вичерпний перелік праць із проблеми. Відтак абсорбовуються найвагоміші досягнення та новітні дослідження, які найповніше оприявнюють явище / подію тощо. Базовим є підхід: оптимальний науково-довідковий апарат підсилює інформаційність статті.

Окрім того, культура енциклопедичного видання визначається також високою якістю редакційного опрацювання статей, бездоганністю відомостей – прізвищ, ініціалів, дат, бібліографічних даних, точністю й вивіреними наведеними фактами, недопущенням фактичних, граматичних, друкарських помилок.

При створенні енциклопедій універсального плану серед шеругу важливих (і зазвичай складних для вирішення) є проблема автора: досить часто важко знайти потрібного фахівця, здатного підготувати енциклопедичну статтю²⁴.

Отже, при формуванні ВУЕ ми керувалися тим, що енциклопедія – це довідково-інформаційний масив на паперових або електронних носіях, з певним алгоритмом пошуку інформації – як правило, у вигляді алфавітного розташування статей, покажчиків (індексів), відсилян (гіпертексту), інших пошукових систем, при складанні якого дотримано такі необхідні вимоги:

- Повнота інформації за даним критерієм добору матеріалу.
- Системність викладу кожної галузі знання – як ієрархічна (від вищого до нижчого), так і лінійна (горизонтальна).
- Відсилення (у самій статті або у вигляді відсильних статей) – необхідний елемент забезпечення системності енциклопедії.
- Науковість, тобто виклад встановлених наукою і суспільною практикою фактів прийнятими в науці термінами і поняттями – як правило, без опису авторських гіпотез і прогнозів, а також без використання авторських неологізмів.
- Об'єктивність при характеристиці понять, подій, об'єктів і біографічних даних, в т.ч. шляхом дотримання пропорцій обсягу.
- Фактологічна точність.
- Уніфікація подання матеріалу, що не виключає в багатотомних універсальних енциклопедіях (головним чином у великих оглядових статтях) збереження стилістики автора.

- Лаконічність і популярність викладу.
- Наявність дефініції (визначення) в кожній статті.
- Схематичність викладу (більш-менш жорстка – в залежності від типу видання і характеру енциклопедичної статті).
- Наведення фактів без емоційних особистісних оцінок (як позитивних, так і негативних).
- Ілюстрації й карти в енциклопедії – не «прикраса» книги, а невід’ємна частина системної науково-довідкової інформації, тісно пов’язана з текстом статей, в т. ч. через підписи під рисунками/малюнками й легенди карт²⁵.

У контексті практичного досвіду укладання паперової версії наблизилися до усвідомлення необхідності електронної версії «Великої української енциклопедії» (е-ВУЕ). Ми виходили з того, що динамічні процеси сьогодення внеможливають у друкованих енциклопедичних виданнях оперативну фіксацію новітніх змін чи явищ суспільно-політичного, культурного, економічного життя, внесення важливих та необхідних корект у зміст довідкової літератури (статистичні відомості, бібліографію тощо), а також враховували неспроможність утримувати в друкованих виданнях всіх видів даних, зокрема анімацію, звук і відео; висока собівартість виробництва й розповсюдження тощо. Як зауважила Н. Черниш, видання друкованих енциклопедій, ретельно підготовлених численним авторським і висококваліфікованим науково-редакційним колективом, видрукованих на належному рівні культури та поліграфічного відтворення (тобто з використанням якісних матеріальних ресурсів), потребує, по-перше, значних організаційних і науково-методичних зусиль, по-друге, тривалого часу, і по-третє, неабияких фінансових витрат. Саме тому в різних країнах світу в останнє десятиліття ХХ ст. розпочався бурхливий процес створення електронних енциклопедій, як тих, що є мультимедійними аналогами друкованих видань, так і тих, які існують у вигляді самостійних праць на CD або DVD чи у мережевих версіях²⁶.

У комунікативному процесі одна із провідних ролей на сьогодні належить Інтернет-середовищу як інструменту, через який реалізується пізнавальна діяльність людини. За рівнем всеохопності і взаємопов’язаності Інтернет-комунікація стала універсальним середовищем продукування культурних сенсів і значень, які експлікуються в сучасний соціокультурний простір, набуваючи нових обрисів у вигляді семантичних конструктів, ціннісних відношень. Сьогодні електронні видання відіграють важливу роль у забезпеченні доступності інформації, виступають невід’єм-

ною частиною інформаційного суспільства і виконують низку важливих функцій, серед яких:

- реалізація гарантованого права на доступ до інформації;
- створення та зберігання величезних масивів інформації;
- системна організація електронних ресурсів за галузями знань та іншими ознаками.

Перед колективом установи постала необхідність актуалізувати й узагальнити наявний матеріал про правила, способи та засоби підготовки онлайн-енциклопедії. Найпростішим був шлях – створення аналогової версії видання. *Електронний аналог друкованого видання* (електронна книга) – електронне видання, що в основному відтворює відповідне друковане видання, зберігаючи розташування на сторінці тексту, ілюстрацій, посилань, приміток тощо²⁷. Так, друкований аналог мають «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія політичної думки» та інші. Натомість, наприклад, українська «Вікіпедія», такого друкованого аналога не має.

Однак колектив Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» взявся за реалізацію не аналогової версії друкованої продукції, а цілком самостійного мультимедійного проекту створення електронної версії (e-ВУЕ). Концептуальною відмінністю електронного видання від друкованого аналогу є широке функціональне застосування інтерактивних та мультимедійних засобів, елементів навігації, гіпертексту й пошуку.

Побудова e-ВУЕ уgruntована на усвідомленні того, що середовище інтернет-комунікації спричинилося до формування нового культурного простору, який в новому дискурсі окреслюється концептами віртуальної, мережевої, дигітальної, цифрової культури; ряду мистецьких явищ з переважанням візуального компонента на основі медіа-технологій з використанням комп'ютерної графіки, відео-інсталяцій, що створюють мультисенсорний інтерактивний простір²⁸. У віртуальному просторі змінюється не тільки ресурсна база, а й технологія підготовки та репрезентації інформації. Водночас варто зауважити, що автори більшості сучасних електронних та друкованих видань спираються на різні теоретичні позиції в доборі, інтерпретації та відтворенні матеріалу.

Сьогодні фахівці інформаційних технологій та різних галузей знань активно пропонують створення електронних версій видань, зокрема – енциклопедичних. Відповідно до чинного ДСТУ 7157: 2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості», «*електронне видання*» – це електронний документ або сукупність

електронних документів, які пройшли редакційно-видавниче опрацювання, мають вихідні відомості та призначені для розповсюдження у незмінному вигляді²⁹. Водночас Стандарт не виокремлює за цільовим призначенням й не подає жодних відомостей про електронні енциклопедії (або ж електронні енциклопедичні видання).

На підставі синтезу запропонованого Стандартом загального поняття «енциклопедія»³⁰ та «електронне видання», Н. Черниш запропонувала сучасну дефініцію поняття «електронна енциклопедія»: це електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи усіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо– та відеоматеріали, а також має зручну (спрощену) систему пошуку й дає змогу переходити від однієї статті до іншої за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщена на електронному носії інформації або в мережі Інтернет. При цьому авторкою враховано як загальні типологічні ознаки енциклопедії (зокрема наголошено, що вона містить відомості з однієї, декількох чи всіх галузей знань, викладені у вигляді статей, має зручну систему пошуку інформації), так і особливості її матеріального втілення (наприклад, зазначено, що в електронній енциклопедії наявні гіперпосилання в тексті, а сама вона може бути розміщена або на електронному носії інформації, або в мережі Інтернет)³¹.

Отже, на відміну від паперових видань, де способами організації фігурують алфавітний (впорядкування заголовкових слів та словосполучень за абеткою) та ієрархічний (за тематичною добіркою), електронним енциклопедіям властиве застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема:

- застосування широкого спектра подання інформації, а саме: тексту, таблиць, графіків, діаграм, анімації, аудіо– та відеоматеріалів;
- залучення низки навчальних та консультаційних матеріалів;
- можливість постійного оновлення та редагування інформації;
- інформаційне моделювання та грамотна навігація;
- особливий сервіс, визначальними рисами якого є:
- використання гіперпосилань, що забезпечує динамічний зв'язок між об'єктами обраної статті та іншими джерелами;
- детальна система класифікаторів (рубрикаторів);
- зручний інтерфейс користувача;
- розвинений пошуковий механізм із урахуванням функції ігнорування реєстру літер³².

У сучасному інформаційному просторі України існує низка електронних енциклопедій, покликаних своїм змістом задовольнити потреби різних категорій читачів (як фахівців певних галузей знань, так і масової аудиторії, а також користувачів наймолодшого віку). Класифікація електронних енциклопедій зорієнтована на врахування загальних критеріїв типологічного поділу (йдеться про цільове призначення, читацьку адресу, характер інформації, структуру праці) та особливостей електронних видань (наявність друкованого аналога, включення до змісту зображень, аудіо– чи відеоматеріалів, формат тощо)³³.

3-поміж переваг електронних енциклопедій – компактність, зручність пошуку необхідних довідок, відсутність обмежень у доступі до різних праць, зокрема й зарубіжних, можливість інтерактивної взаємодії між читачем та електронним виданням, низька вартість тощо. Забезпечення онлайн-доступу дозволяє отримати інформацію інтегровано та комплексно. Водночас є й недоліки: незвичність електронної форми подання довідкової інформації для окремих категорій читачів; шкідливість тривалого концентрування зору на матеріалі, розміщеному на екрані; обов'язкова наявність спеціальних пристроїв та відповідних навичок користувача електронної техніки тощо. Відтак у сучасних умовах прогнозується тривалий період співіснування та взаємодоповнення друкованих енциклопедій і електронних енциклопедичних ресурсів. Бурхливий розвиток останніх можливий передусім за умов їх тематичного урізноманітнення та суттєвого якісного поліпшення, зокрема, піднесення наукового рівня фактичного матеріалу, мовностилістичних властивостей, естетичного вигляду, а також усунення недоцільної в енциклопедіях реклами. У майбутньому електронні ресурси переважатимуть над друкованими виданнями та забезпечуватимуть інформаційні потреби користувачів у актуальній, оперативній інформації, однак навряд чи остаточно витіснять традиційні енциклопедії³⁴.

На підставі вищевикладеного, попри складність технічно-організаційних та інших проблем, колектив Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» взявся за реалізацію унікального національного проекту е-ВУЕ. *Особливість і унікальність проекту ВУЕ* полягає в тому, що фактично створюється дві версії – друковану й електронну. Йдеться про співіснування та взаємодоповнення друкованої версії та електронного енциклопедичного ресурсу. Концептуальною відмінністю електронного видання від друкованого аналогу є широке функціональне застосування інтерактивних та мультимедійних засобів, елементів навігації,

гіпертексту й пошуку. Одна з причин створення е-ВУЕ базована на тому, що енциклопедичні видання виконують важливі інформаційно-довідкові, науково-освітні й культурні функції в суспільстві; інтегрують наукові знання; відображають загальний рівень знань та культури певного часового проміжку в тій чи іншій країні; подають цілісне уявлення про світ. Найважливіше завдання будь-якого енциклопедичного видання – адекватно представити сучасну наукову картину світу в усій її повноті й різноманітті, надати читачеві універсальну, повну, достовірну інформацію, викладену систематизовано й доступно для розуміння³⁵.

Відтак е-ВУЕ розглядаємо як мультимедійне видання – електронне видання, що містить систематизований матеріал, який пройшов редакційно-видавничу обробку, поєднує традиційну статичну (текст, графіку) та динамічну інформацію різних типів (музику, відеофрагменти, анімацію, тощо), впливає одночасно на декілька органів чуття реципієнта (органи зору і слуху)³⁶.

Розробка е-ВУЕ вимагає творчого підходу й оригінальних рішень. Випрацювання концептуальних засад створення е-ВУЕ уґрунтоване на концепції «подвійного кодування» канадського психолога Аллана Пайвіо. На його думку, специфіка обробки візуальної і вербальної інформації вимагає наявності різних систем у слухачів/глядачів/читачів. Ці системи створюють самостійні репрезентації (вербальні і візуальні коди). Візуальний код забезпечує вирішення завдань одномоментного просторового плану. Аудіальний та вербальний коди забезпечують вирішення завдань абстрактної символіки. Тож, на всіх підсистемах людської психіки (виконавця/слухача/глядача/критика) працює «первісна сенсорна обробка». Вагомим стало усвідомлення й того, що Інтернет з точки зору семіотики – фактично є вторинною семіотичною системою, що використовує знаково-символічні коди, на основі перетворень яких з доданими новими елементами вибудовуються нові символічно-знакові конструкти. При цьому важливим є врахування інформаційних інтересів суспільства, потреб та запитів аудиторії, цілі й мотиви споживання нею тієї чи іншої продукції. Інформаційний інтерес як головний мотив звернення аудиторії до мас-медіа належить до її соціально-психологічних характеристик.

При підготовці концепції й розробки семантичного простору е-ВУЕ враховано й те, що упродовж відносно нетривалого періоду розвитку Інтернет-комунікація набула сталих ознак і характеристик, які якісно відрізняють її з-поміж інших медіа. У визначенні сутності особливостей се-

мантики Інтернет-середовища важливу роль відіграє розуміння принципів його організації та функціонування, що зумовлено комунікативними й технологічними чинниками. Окрім віртуальної реальності (а також такого самого часу і простору), до засадничих понять Інтернет-комунікації Л. Компанцева долучає гіпертекст та гіпертекстуальність як загальну властивість мережі. У середовищі Інтернет-комунікації пріоритетність візуального компонента над вербальним з додаванням відео– та звукоряду, анімації вможливили символічно-текстові поєднання, які утворили синтетичне семантичне середовище існування зразків Інтернет-культури, що ретранслюють цінності та ціннісні орієнтири. Інтернет-комунікація характеризується також інтерактивністю, варіативністю, особливим співвідношенням наявної інформації зі знаковими системами її кодування, появою знаків без означуваного, активною взаємодією з позамережевим середовищем. Усі ці чинники утворюють єдиний простір, у межах якого функціонують різноманітні тексти, що ним і формуються, і опосередковуються. Так само вони є визначальними в започаткуванні різноманітних гібридних візуально-текстових жанрів та загалом у віртуальному дискурсі Інтернет-середовища³⁷.

Вагомим видається й те, що видання енциклопедії в електронному форматі породжує власну комунікативну мережеву культуру. Основою Інтернету залишається саме текст, який не ототожнюється з текстами традиційних видань. Сучасний електронний текст поєднаний численними зв'язками (nodes, links) з іншими e-texts, являючи собою безкінечну текстову тканину, яка збільшується кожної хвилини й сприяє поширенню комунікативного процесу з іншими комунікантами. Аспект тотального зростання тексту в гіперпросторі відображає поняття «гіпертекст»³⁸. З точки зору знаково-символічної репрезентації культури тексти / твори Інтернет-середовища є полікодовими багаторівневими утвореннями з варіативною інтерпретацією на основі конотацій, контекстних відношень та набуття знань, характерних для певного соціокультурного простору³⁹.

Підготовка e-BUE (як очевидно й створення інших подібних видань) потребувала здійснення кількох взаємопов'язаних процесів, де виразилися:

- вибір контенту;
- розробка алгоритму сюжетних ліній;
- робота автора;
- редакторська підготовка статті;

- підготовка графічного матеріалу (підбір, опрацювання й промальовування ілюстрацій);
- озвучення статей;
- створення відеоряду;
- обрання технології створення інтерактивного видання;
- розроблення дизайну та системи інтерфейсу;
- верстка тексту;
- організація системи навігації;
- тестування;
- упровадження тощо⁴⁰.

Стрімкий розвиток Інтернет-енциклопедій став можливим завдяки появі wiki-технології, яка представила методи, що підходять для створення проектів енциклопедичного характеру, та інструментарій, який сприяє швидкому розвитку енциклопедичних документів. Нині за допомогою wiki-технології побудовано більшість інтернет-енциклопедій, як універсальних, так і вузькоспеціалізованих⁴¹. Створення електронних енциклопедій складається з декількох значних/суттєвих етапів:

1. Семантична обробка повнотекстової електронної інформації з метою виявлення основних елементів структури.
2. Безпосереднє формування словникової частини, яка складається зі статей до понять, виявлених на першому етапі, з використанням сучасних інформаційних технологій.
3. Розміщення електронного словника у спеціалізованих галузевих бібліотеках, з метою надання доступу до нього фахівців галузі та інших користувачів.
4. Поповнення електронної енциклопедії новими термінами та новим змістом вже присутніх в ній термінів⁴².

Важливими компонентами підготовки е-ВУЕ є створення елементів навігації, алагодження гіпертекстових посилань; формування аудіосупроводу, відеофрагментів, ілюстративного матеріалу тощо.

Перевагами проекту е-ВУЕ є ансамбльованість складових:

- Динамічність, простота оновлення матеріалу, а також висока швидкість, із якою ці зміни передаються користувачам.
- Можливість побудови простого і зручного механізму навігації.
- Мультимедійність (об'єднання в інтерактивний продукт кількох способів подання інформації: текст, статична ілюстративна частина, динамічна ілюстративна частина та звук. Мультимедійні об'єкти поєднуються між собою гіперпосиланнями, відтак видання стає гіпермедійним).

- Розвинутий пошуковий механізм.
- Можливість переходу за посиланнями до додаткових джерел інформації.
- Зручний перегляд інформації.
- Інтерактивність, тобто наявність зворотного зв'язку.

При цьому з-поміж головних принципів створення залишаються якість; глибина й повнота довідок; персоніфікація статей: перевіреність фактів і достовірність інформації; україноцентричність тощо. В електронному виданні (порівняно з друкованим) змінюється не змістове сутнісне наповнення, а в першу чергу, архітектоніка енциклопедії⁴³. Особливість матеріального втілення е-видання (е-ВУЕ): розміщена на електронному носії інформації або в мережі Інтернет; наявність гіперпосилань. Створення е-ВУЕ відбувається на основі використання wiki-технології.

Таким чином, стрімкий розвиток інформаційних технологій докорінно змінив сучасне суспільство. Інформаційне та технологічне середовище фактично зумовило не лише інтенсивність інформаційного навантаження, але й кардинальні перетворення всіх сфер суспільного буття в практичній площині та багатьох аспектах світоглядного і ціннісного відношень, трансформуючи усвідомлення різних рівнів людського життя в умовах новітніх медіа-комунікацій. Медіальний простір разом з нарощуванням комунікативного потенціалу сформував власне семантичне поле, утворюючи нові способи знаково-символічного освоєння і осмислення мозаїчної реальності, застосовуючи при цьому технологічний цифровий інструментарій. Як реалія інформаційного суспільства, мережеві е-видання поступово зміцнюють свій вплив в інформаційному середовищі та перетворюються на чинник, що обумовлює подальший розвиток сучасного суспільства. У цьому інформаційному просторі електронна версія «Великої української енциклопедії», оприєвнена на порталі, має стати постійним, систематично оновлюваним ресурсом з фаховою репрезентацією різноманітних галузей знань. Під енциклопедичним порталом розуміємо веб-орієнтовану інформаційну систему для надання довідкових, аналітичних, комунікаційних, наукових, освітніх та інших інформаційних послуг; забезпечення інтегрованого та персоніфікованого доступу користувачів до інформації, додатків і інструментів співпраці.

Особливістю сучасності є зростання темпів і масштабів перетворень, обумовлених становленням інформаційного суспільства, в якому пріоритет мають інформація та інформаційні процеси, знання та високі технології. Упровадження в усі сфери діяльності комп'ютерних технологій,

формування електронних інформаційних мереж, активне поповнення і використання небачених раніше можливостей електронного світового середовища свідчить про входження людства в еру інформаційного суспільства. Середовище Інтернету – поєднання інформаційно-комунікативної й технічної складової із соціокультурною, що стало уособленням та синонімом інформаційного суспільства і його розвитку, головним чинником та виразником світової цивілізації. Перетворюючись поступово із суто каналу і засобу комунікації в потужне медіа– і культурне середовище, Інтернет став мультифеноменом для різних сфер суспільного буття та окремих індивідів⁴⁴.

Розміщення «Великої української енциклопедії» на порталі уможливіє кілька унікальних якостей.

По-перше, оновлення контенту. Он-лайн енциклопедія уможливить підтримку належного рівня та актуальність репрезентованих е-ВУЕ даних: із певною періодичністю вносити зміни до вже існуючих статей і додавати нові, спричинені розвитком науки й суспільства без необхідності републікації всього змісту.

По-друге, різнорівнева аудиторія. Перед укладачами паперової енциклопедії поставала дилема між науковою повнотою та доступністю викладу. Он-лайн енциклопедія покликана забезпечити органічне поєднання різних рівнів викладу інформації, спрямовуючи читача за допомогою перехресних посилань та зі застосуванням складного пошуку від довідкової статті рівня мікропедії до статей, що висвітлюють питання на глибшому, деталізованому рівні.

По-третє, комплексність подання матеріалу. Створення енциклопедичного порталу відкриває необмежені перспективи щодо розв’язання дилеми повнота/обсяг викладу, включаючи до комплексу посилань матеріали галузевих енциклопедій та довідників, індексуючи їх таким чином, аби статті утворювали якомога повнішу, по-справжньому енциклопедичну картину довідкових матеріалів. Розташування на порталі е-ВУЕ поряд із власне універсальною енциклопедією низки галузевих енциклопедій надасть можливість забезпечити користувачів доступом до широкого та різнорівневого комплексу фахових енциклопедичних статей.

По-четверте, пошук інформації. Онлайн-енциклопедія із гнучкою та зручною системою пошуку та гіперпосилань органічно розв’язує цю проблему в інтересах користувача та створює сприятливі умови щодо здійснення якісних досліджень завдяки доступу до достовірної інформаційної,

джерельної, бібліографічної бази, ілюстративних та мультимедійних матеріалів.

По-п'яте, існування енциклопедичного порталу уможливить використання нових інтерактивних технологій шляхом долучення користувачів до процесу творення енциклопедії без шкоди для її структурної логіки та наукового рівня текстів.

«Велика українська енциклопедія» – амбітний за задумом проект, який має стати непересічним за науковим рівнем і видавничим втіленням. ВУЕ – має стати:

- фундаментальним науковим довідником, який віддзеркалюватиме найновіші досягнення в усіх ділянках науки, техніки, суспільного та культурного життя України й світу;
- помітним явищем наукового й культурного життя України й світу;
- символом держави.

2.4. Біографія як тезаурус: до створення енциклопедичних статей про персоналії

Усе більше можливостей розкривають учені щодо застосування ДНК-технологій. Висуваються пропозиції зробити їх доступними кожній людині навіть у повсякденному побутовому використанні⁴⁵. Бажання пізнати людську індивідуальність спричинило грандіозний прорив у науці – розшифрування геному конкретної особи зруйнувало уявлення про надзвичайно високу генетичну подібність людей. Безсумнівно, розвиток персональної генетики, відкриває широкі перспективи для пізнання секретів онтогенезу людини, однак досвід соціальної взаємодії, особливості організації її життя зберігаються в її пам'яті та пам'яті інших осіб, фіксуються та відображаються переважно у слові.

Одним із способів утримання та репрезентації цього повідомлення є енциклопедичні видання, значну частину яких становлять персоналії (від. лат. особисті дані), тобто статті, що й розкривають найсуттєвішу інформацію про життя тієї чи іншої особи, яка відображає її особливості та унікальність⁴⁶.

Дослідник А. І. Шушківський зазначає: «У більшості енциклопедичних видань статті-персоналії складають зазвичай третину всього матеріалу. Такою є світова практика, що існує в енциклопедичних виданнях. Наприклад, у передмові до багатотомного видання «Українська радянська енциклопедія» зазначено, що серед загальної кількості статей близько третини – біографічні матеріали. «Большая российская энциклопедия»

також у передмові декларує, що біографічні статті – це найбільший за кількістю розділ енциклопедії. В ЕСУ (Енциклопедія сучасної України – *прим. автора*) частка статей-персоналій дещо більша і складає зазвичай 50% обсягу загальної кількості статей»⁴⁷.

Персоналії, як підстави для пізнання життя та історії, укладаються за різними рекомендаціями. Зокрема, у проєкті методичних рекомендацій із підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» запропоновано типові схеми біографічних статей: про діячів науки і техніки; про вченого у галузі суспільних наук (філософії, історії, економіки, права, літературознавства, мовознавства і т. п.); про вченого у галузі природознавства і техніки (а також про конструктора, винахідника та ін.); про військового діяча; про державного, політичного діяча; про діяча мистецтва (музиканта, актора, художника і т. п.); про педагога, діяча народної освіти; про письменника, спортсмена; про монарха / правителя⁴⁸. Проте при підготовці енциклопедичних персоналій перед автором завжди постають завдання найповніше показати життєвий шлях її об'єкта та проблема критеріїв відбору для цього матеріалів і фактів. І попри те, що «Україна переживає своєрідний енциклопедичний бум», М. Чорна, одна із авторів колективної монографії «Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій», зазначає, що «основною проблемою української енциклопедистики є малодослідженість... статей біографічного характеру»⁵⁰. Тож для відповідного наукового оформлення біографічних статей необхідно визначити та обґрунтувати можливі методологічні і дослідницькі підходи до укладання життєписів особистості.

Звичайно, відобразити всю проблематику біографічного методу, його історії нелегко, тому відправною точкою у наших роздумах стане енциклопедична стаття «Біографія. Наративний жанр. Альтернативна назва: біографічна література», яку написав для енциклопедії «Британіка» професор англійської мови Університету штату Канзас Пол Мюррей Кендалл, автор, зокрема, трьох важливих біографій для історії XV століття: короля Англії Річарда III, французького короля Людовика XI, англійського політичного та військового діяча Річарда Невілла⁵¹.

Пол Мюррей Кендалл визначає біографію як форму літератури, предметом якої є життя людини. Мабуть, це найзагальніше визначення поняття біографії, яке використовується в біографістиці та гуманітаристиці загалом. Вважаючи біографію однією з найстаріших форм літературного вираження, П. М. Кендалл вказує, що вона прагне відтворити у словах

життя людини – як воно розуміється з історичної або особистої точки зору автора – шляхом використання всіх доступних доказів, у тому числі й збережених у пам'яті, як письмових і усних, так і живописного матеріалу. Аспекти біографій – історичний, психологічний, етичний і естетичний⁵². П. М. Кендалл зазначає, що біографії важко класифікувати і дотепер не розроблена стандартна основа для такої класифікації. Водночас корисним є попередній погляд на фундаментальний поділ: біографії, написані на основі особистого знання предмета, й ті, що написані на основі досліджень. Відповідно, постають такі види біографій: «знання із перших рук»; довідкові колекції; ескізи персонажів; інформаційна біографія; критична біографія; «стандартна» біографія; інтерпретативна біографія; вигадана біографія; художня література представлена як біографія. Останню категорію Пол Мюррей Кендалл називає відвертою фікцією. До шістьох основних перелічених видів біографій дослідником додаються: «спеціальна» біографія; неофіційна автобіографія; листи, щоденники й журнали; спогади; формальна автобіографія, спеціалізовані форми автобіографії⁵³.

В енциклопедичних статтях про персоналії для розкриття людського життя потрібно звертатися до всіх аспектів біографії (історичного, психологічного, етичного, естетичного) та до різних її видів. Водночас для розширення масштабів, поглиблення дослідження, забезпечення повноти такого відображення схарактеризуємо потенціал можливих підходів до пошуку та аналізу біографічного матеріалу.

Людина як текст. Виходимо передусім із того, що Людину можна розглядати як текст. В інтерпретації розробника ймовірно орієнтованої філософії В. Налімова віднаходимо, що свідомість людини являє собою текст, через який відбувається розпакування семантичного континууму, носієм якого є особистість. Тож людина, на думку дослідника, постає як особливий надзвичайно гнучкий, рухомий, динамічний текст, здатний змінювати систему своїх смислів, тобто інтерпретувати самого себе адекватно до нової ситуації⁵⁴.

Людина-текст розгортається у сукупності біографічних документів та у множині біографічно-комунікативних практик, тобто у різних способах використання методик і технологій осягнення людської індивідуальності шляхом вивчення різноманітних біографічних репрезентацій її життєвого шляху.

Біографічно-комунікативна практика енциклопедичного опису біографії має своїм завданням як опис перебігу життя особистості, так і її внеску в

історію, культуру. Але в енциклопедіях здебільшого зостається в тіні величезна частина особистого та соціального людського досвіду⁵⁵, яка, на думку М. Епштейна, «залишається нам невідомою через переважання наративних прийомів і неопрацьованість тезаурусних полів⁵⁶. Потрібно погодитись із дослідником, що людське життя, зведене до наративного ланцюжка подій, виглядає односторонньо. Тому для повного його осягнення та представлення (зокрема в енциклопедичному виданні) на часі розроблення додаткових методів опису біографії. М. Епштейном пропонується використання з цією метою тезаурусного підходу.

Поняття «тезаурус» Вал. Луков і Вол. Луков тлумачать так: «У найзагальнішому вигляді тезаурус може бути визначений як повна систематизована сукупність освоєних соціальним суб'єктом знань, істотних для нього як засіб орієнтації у навколишньому середовищі, а понад це також знання, які безпосередньо не пов'язані з орієнтаційною функцією, але розширюють розуміння суб'єктом себе та світу, дають імпульси для радісного, цікавого, багатогранного життя»⁵⁷.

У дисертаційному дослідженні «Ідентифікаційні практики масової культури: соціально-філософський аналіз» О. Сінькевич подає визначення поняття тезаурусного підходу, що тлумачиться як «такий спосіб суб'єктно організованого гуманітарного знання, котрий відповідає місцю і ролі суб'єкта в оточуючому світі і дозволяє йому цей світ осягати, орієнтуватись в ньому, змінювати його, реалізуючи власний творчий потенціал»⁵⁸. Тезаурусний підхід, як стверджує дослідниця, «дозволяє розкрити послідовність, логіку, ієрархічність пізнання сучасної соціокультурної реальності, накопичити та структурувати результати цього пізнання. Він дозволяє дослідити специфіку мікро– та макросередовища людського існування. Тезаурусний підхід озброює дослідника новими засобами для опису і розуміння тих явищ і процесів, яким притаманне «тезаурусне зрощення» – змішування смислів, поєднання протилежностей, характерне для соціокультурної динаміки перехідних періодів. Він дозволяє розширити соціокультурний тезаурус, котрий визначала традиція, новими елементами, які відображають сучасний стан соціокультурного буття людини, побачити складні процеси взаємовпливів та взаємопроникнення різних стійких шарів тезаурусів»⁵⁹.

У сучасній гуманітаристиці спостерігається актуалізація дослідження та використання тезаурусного підходу. С. Клепко зауважує, що «тезаурусний підхід покладено в основу суб'єктно орієнтованих напрямів досліджень у галузі соціальної філософії, культурології, соціології, антропо-

логії, філології, а також таких прикладних галузей діяльності, як соціальне й соціокультурне проектування, дизайн, гуманітарна експертиза. Він показав свою евристичність у культурології, у рамках якої формується тезаурологія – своєрідна суб'єктна культурологія»⁶⁰. Наявні спроби використання тезаурусного підходу у педагогіці та андрагогіці, публічному управлінні, його методологічні засади осмислюються у філософії освіти.

Тезаурусний підход до біографії: концепція М. Епштейна. Спроба застосувати тезаурусний підхід до біографії представлена у довідковій біографістиці та визначається дослідниками (С. Ляшко, Н. Марченко) продуктивним у практиці створення персональних біографічних довідкових видань: «за цим принципом побудований біобібліографічний довідник «Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии». Він складається з блоків: «Воспитанники гимназии» та «Преподаватели и служащие», сукупна інформація яких дає змогу створити образ провінційного педагогічного, наукового, інтелектуального середовища, в якому М. В. Гоголь формувався як людина та письменник, спектр його оточення, зв'язків, контактів, впливів тощо»⁶¹.

Запропонована М. Епштейном концепція тезаурусного підходу до розуміння біографії полягає у можливості опису життя індивіда наративним і тезаурусним способами, які є відмінними за своєю суттю. Наративний підхід відображає події, епізоди, їхні причини та учасників у хронологічній послідовності. Проте свідомість є системою знань і уявлень людини про неї саму та про світ. М. Епштейн зазначає: «Свідомість має свій словник, свій тезаурус, який охоплює увесь зміст життя не у часовій послідовності, а як наявне мені тут і зараз, у всьому обсязі мого буття, яке я пам'ятаю»⁶². Цей тезаурус, як вказує дослідник, містить імена та образи людей, з якими особі довелося мати контакти, письменників, із творчістю яких познайомилася, міста, в яких побувала, речі, які її оточували, емоції, які пережила, ідеї, якими захоплювалася чи які не визнавала та ін. Тезаурусний підхід до біографії дає розуміння окремої складової (географічного імені, терміна, поняття, історичної чи календарної події, соціальної чи професійної інституції тощо) як частини цілісної картини життя. Це спосіб розповіді в тематичному порядку⁶³.

Структурною одиницею життєвого цілого М. Епштейн визначає біограму, «накреслення, або письмовий знак життя»⁶⁴. Відповідно, тезаурус біографії складається із системно організованої сукупності біограм, кожна з яких має значення для збагачення (розширення чи поглиблення) особистого досвіду. Як приклад, М. Епштейн наводить такі біограми:

«дружба», «самотність», «зустріч», «розставання», «навчання», «хвороба», «заміжжя», «пологи» тощо.

Отже, біографія кожної людини може бути представлена не лише як послідовно нанизані події її життя, а як картинка, складена з подібних елементів – одиниць життєвого цілого – біограм.

Структура біографічного тезаурусу. О. Сапоговою подібні конструкції одиниць життєвого цілого названо «біографемами», які, на її думку, становлять «образно-семантичні одиниці фіксації значень подій, учасником або свідком яких була людина протягом свого життя»⁶⁵. Біографеми «адаптують вироблені в суспільстві значення життєвих концептів у прийнятну і зрозумілу особистості форму, змішуючи засвоєне значення з «Я-концепцією», з накопиченим особистістю досвідом (не просто «дружба», а «моя дружба», «мною зрозуміла дружба», «дружба, як я її собі уявляю»)»⁶⁶.

Окрім біографем, О. Сапогова виокремлює ще два типи елементів персонального тезаурусу людини: автографеми та міфологеми. Відмінність автобіографем від біографем вона визначає тим, що біографеми переважно орієнтовані на соціальне значення, що надається у суспільстві та культурі окремим фрагментам життя. Натомість автографеми є одиницями опису та збереження екзистенційного досвіду індивіда, тобто тих подій життя, які конкретна особистість освоювала через власний досвід, переживання, смислові конструкції та ціннісні системи. О. Сапогова ілюструє поняття автобіографеми на прикладі біографеми «моя дружба», до якої можна зіставити такі автобіографеми: «яке значення має/мала моя дружба з ... для мене» або «вірна дружба», «дружба, яка переросла в кохання». Автографеми особистості, як зазначає дослідниця, найкращим чином розкривають її саму та неповторність її життя. Ядро цього стисненого мікросюжету складається з якоїсь події, а оцінки, переживання, уявлення, образи, різні домисли суб'єкта біографії становлять периферію⁶⁷.

Автобіографеми класифікуються дослідницею на домінуючі, унікальні, прецедентні та альтернативні.

Домінуючі автографеми, на її думку, засвоюються людиною у процесі її первинної соціалізації – особі пропонується загальна система категорій для структурування та вимірювання її життя. Ця система категорій є характерною для певної етно– або субкультури⁶⁸. Для деякого домінуючими є автографеми, пов'язані зі спілкуванням, взаємодією, соціальним впливом; для когось – із професійними досягненнями, пізнанням або почуттєвий комплекс автографем⁶⁹. *Прецедентні автографеми* виникають

у процесі соціалізації індивіда на основі ознайомлення з ресурсами культури, відібраними батьками, шкільною навчальною програмою, самостійно визначеним колом читання. Вони виконують роль «ціннісно та істиннісно насичених зразків для ідентифікації»⁷⁰. *Унікальні автографіми* виникають внаслідок порушення загальної логіки перебігу людського життя (рання втрата дорогих людей, досвід екзистенціального саморозкриття). Вони визначають у свідомості людини коло особистісно значущого для неї та спонукають до рефлексії індивідуального самотнього життя. *Альтернативні автографіми* тлумачаться вченою як наративізовані події, що могли б трапитися у житті, виходячи із розуміння особою самої себе, розробленого нею біографічного сценарію, її цінностей.

Третьою складовою біографічного тезаурусу, за О. Сапоговою, є міфологеми, які утворюються внаслідок повторної герменевтичної роботи над автографімами екзистенціального досвіду як надання окремим епізодам життя надзначущості. «Вони символічно акумулюють усе те, що людина хоче думати і / або повідомляти про себе та своє життя ...»⁷¹, наприклад, міфологемами є самооцінки: «Я» – океанська глибина», «Я» – екзистенційна спокуса», «Я» – хмара, під якою хтось був щасливим», «Я» – справжній друг». «Особистісні міфологеми виступають як образнопонятійні утворення свідомості, які імпліцитно поєднують у собі смисли цілої низки особистісно значимих епізодів, що злилися для суб'єкта в інтегральний «символ Я»⁷².

Отже, застосування тезаурусного підходу до пізнання біографії сприяє розширенню масштабів і глибини осягнення людського життя та особистісного біографічного досвіду. У біографічному тезаурусі структурні елементи (біограми чи біографіми) систематизуються за логіко-семантичними, асоціативними, емоційними відношеннями та розташовуються за їх значущістю для опису самої особи та її життя. При наративному описі життєпису людини послаблюються системно-семантичні зв'язки між ключовими подіями її життя, що має небезпеку залишити біфуркаційні точки, екстремуми її біографії без належної уваги або не розкрити імплікації її вчинків.

Водночас, як зазначає М. Епштейн, життєве ціле вибудовується пам'яттю як серія епізодів і як система біограм. Обидва описи взаємодоповнюються: на основі наративу можна укласти персональний тезаурус, а тезаурус розгорнути для розлогішої та повнішої ілюстрації визначених біограм. При цьому «усередині наративу складається своя тезаурусна картина світу, а всередині тезаурусу є місце для життєвих історій»⁷³.

Завдання дослідника біографії (біографа), поєднати обидва способи пізнання біографії таким чином, щоб відкрити унікальність конкретного буття, адже, як пише Ортега-і-Гассет, «кожне життя – точка зору на все-світ. Власне кажучи, що воно бачить, не може бачити жодне інше життя. Кожен індивід – людина, народ, епоха є незмінним органом осягнення істини... Без розвитку, постійних змін і незліченних випадковостей, що й становлять життя, всесвіт, всеосяжна істина лишилися б незаними»⁷⁴.

Отже, пропоновані укладачами енциклопедій схеми підготовки біографічних статей мають перелік біограм (біографем) як суспільно передбачуваних, ймовірно визначених складових життя індивіда. Біографу необхідно не лише наповнити їх біографемами, які їх уточнюють, конкретизують щодо життя певної особи, вибудувати їх у хронологічній послідовності, а й представити найсуттєвіші автографемати у межах цього тематичного поля. Наприклад, якщо йдеться про здобуття особою освіти, варто не лише вказати навчальні заклади, які вона закінчила, а й значення, яке надавала / надає їй сама особа.

Безумовно, зважаючи на стислість енциклопедичних текстів, виявляється неможливим вибудувати всі семантичні гнізда у межах тематичних полів, заданих біографемами, однак слід відобразити найвагоміші автографемати для самої особи чи подальшого розгортання її життєвого сценарію. Можливо, дати морфологеми сприйняття людиною самої себе в той чи інший період життя, в тому чи іншому місці, при виконанні певної роботи тощо.

Процес підготовки енциклопедичних статей стосовно персоналій є дослідницькою діяльністю, результати якої піддаються ретельному аналізу з позиції значущості кожного компонента життєпису для суб'єкта біографії та ранжування за ступенем його важливості для висвітлення особливостей життя.

Наприкінці своєї статті «Життя як наратив і тезаурус» М. Епштейн порушує низку питань, які актуальні як для розвитку енциклопедій, так і біографічного методу навчання. Енциклопедії та самопізнання, яке, по суті й здебільшого, виступає у формі біографічного дослідження, – явища культури, що фундаментально взаємозалежні. Підготовка енциклопедичних статей стосовно персоналій – біографічні розвідки, що розкривають унікальність окремого життя та формують розуміння життя взагалі, спонукають до саморефлексії та конкретизації життєвих планів. Біографічне самодослідження – це укладання тексту про своє минуле та проектування майбутнього цілісного тексту про власне життя.

Перше питання, яке порушує М. Епштейн, – що таке життя в тезаурусі? Метафорично життя в наративі можна представити у вигляді кадрів, слайдів, на яких життєві події послідовно змінюють одна одну. Життя у тезаурусі постає як набір пазлів для створення його загального зображення, коли необхідно віднайти кожному з елементів відповідне місце розташування на основі виявлення чи встановлення взаємних контактів. Оскільки характерними рисами будь-якого тезаурусу, як визначають Вал. Луков і Вол. Луков, є фрагментарність складових його елементів, єдність яких забезпечується суб'єктивно (внутрішньою логікою), зокрема, через єдність особистості; а також творча активність суб'єктів у творенні та переосмисленні тезаурусу, різноманітність і мінливість тезаурусів⁷⁵, життя в тезаурусі можна представити як динамічне зображення – у процесі діяльності суб'єкта біографії з переосмислення значущості структурних складових життєпису, подальшого здійснення біографічних актів, уточнення або віднаходження нових, раніше невідомих фактів його життя, кількість і місце фрагментів картини з часом можуть змінюватися.

Друге питання – як збирати та узагальнювати емпіричний матеріал – не-наративні життєписи, автобіографії, написані в жанрі тезаурусу? Перш за все необхідно оволодіти понятійним апаратом біографічного дослідження, зокрема зрозуміти семантичні мережі в рамках самого концепту «біографія». Нам не вдалося встановити, чи існує термінологічний словник біографістики, проте на сьогодні наявна низка спроб укладання тезаурусу біографії, зокрема, англійською мовою. У Power Thesaurus подаються 233 синоніми поняття «біографія», 7 антонімів, 11 слів із ширшим і 10 понять із вузьким значенням, 392 – асоціативно чи семантично пов'язані з ним⁷⁶. У візуальному словнику Free Visual Dictionary & Thesaurus наочно представлено розташування відповідних понять за наближеністю чи віддаленістю їхнього значення до ключового концепту – «біографія»⁷⁷. Ці словники й можуть слугувати орієнтиром у розробленні змісту біографічних інтерв'ю, визначенні документів, методик проведення розвідок, ураховуючи можливості сучасних Інтернет-ресурсів.

Варто звернути увагу на те, що біографічна інформація розпорошена в мережі Інтернет по сайтах організацій і персональних сайтах осіб, блогах, соціальних спільнотах. Це ще одне поле для біографічних розвідок, що містить, зокрема, багатий для вивчення пласт автобіографічного матеріалу. Таку спробу здійснено в статті, присвяченій проблемі персональних сайтів учителів як джерела біографічних досліджень⁷⁸.

Емпіричний біографічний матеріал вважаємо за можливе збирати двома варіантами: шляхом заповнення пропонованого переліку біограм індивідуальним змістом на основі усної історії, письмових джерел, візуальних і аудіоматеріалів, а також укладання реєстру біограм, виявлених при опрацюванні різноманітних текстів. Для окреслення спектру біографем (біограм) життя окремої особистості чи біограм певної категорії осіб придатним видається укладання частотного словника біографічних і автобіографічних текстів. На підставі отриманих результатів можливе групування семантично близьких понять у роди та види.

Окрім того, поряд із збиранням матеріалу за методом нарративного біографічного інтерв'ю актуальними є розроблення його тезаурусного аналізу та методики проведення тезаурусного інтерв'ю.

Третє питання – як розвивати тезаурусну свідомість, як відкрити ті межі досвіду, які не можуть бути виражені в наративі? Досвід розвитку тезаурусної свідомості педагогічних працівників маємо в рамках реалізації на Полтавщині у післядипломній педагогічній освіті проекту «Формування лідерської компетентності в школі засобами біографічних досліджень у контексті освітнього краєзнавства». Провідні освітні краєзнавці краю (науковці, учителі) від 2012 року проводять дослідження біографій учителів, випускників шкіл, представників учительських династій. Виявлення методик дослідження біографій в освіті є, по суті, встановленням переліку біограм і автографем людського життя взагалі та відповідної категорії осіб. На основі зібраного емпіричного матеріалу (як нарративних, так і тезаурусних біографій) можемо встановити перелік біограм, притаманних представникам педагогічної професії: мотиви вибору педагогічної професії, наставники, педагогічні переконання, педагогічне кредо, принципи професійної діяльності, пріоритети педагогічної діяльності, методи і технології роботи, освітні ініціативи, інновації, кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, професійні конкурси, стажування, обмін досвідом, публікації, вивчення досвіду, самоосвіта / підвищення кваліфікації, експериментальна діяльність, дослідництво, редакторські обов'язки, викладацька робота, управлінська діяльність, громадська діяльність, ставлення до праці, досягнення учнів, ставлення батьків учнів / школярів / колег / адміністрації / громади, визнання, відзнаки та нагороди, педагогічний стаж, професійні плани, особистісно-професійні якості, професійні прорахунки, участь в організаціях, об'єднаннях, спільнотах тощо.

У ході дослідження вчительських династій акценти розставлено так: окреслення кола осіб, які вплинули на вибір педагогічної професії, чинни-

ків та обставин, в яких формувалося прагнення оволодіти саме цією професією, встановлення механізмів передачі секретів педагогічної майстерності між поколіннями династій.

Четверте питання – які методологічні та педагогічні процедури можуть вести до зростання тезаурусної свідомості не тільки в окремих особистостях, а й в цілому суспільстві, щоб міг бути артикульований глибокий його історичний досвід, що не зводиться до «історій»? Зростання тезаурусної свідомості суспільства можливе при впровадженні та розвитку в усіх секторах вітчизняної освіти біографічного методу навчання (біографічного навчання), спрямованого на формування у суб'єктів освіти здатності здійснювати аналіз чужого й особистого біографічного досвіду з метою виявлення та розроблення власних адаптаційних технологій до умов сьогодення, прогнозування, планування та визначення індивідуальної біографічної перспективи. Актуальність біографічного навчання, а саме звернення до власного минулого особи задля свідомого конструювання нею біографії, підтверджують дослідження у сфері нейробіології. G. Miller⁷⁹ і D. Hassabis⁸⁰ довели залежність здатності людини уявляти, створювати нові сюжети від її пам'яті про автобіографічні враження минулого.

Біографічне навчання спрямоване, фактично, на встановлення наявних біографем, автографем і міфологем чужого та особистого життя, укладання спектру бажаних елементів у біографії, а також визначення можливих способів розвитку себе та розроблення схем діяльності з їх досягнення. Біографічне навчання формує в людини системне бачення життя як іншої особи, так і власного, розуміння варіативності, змінності та взаємозалежності його складових.

В освіті необхідно навчати людей відкривати межі досвіду, які не можуть бути виражені в наративі. Прикладом для цього, зокрема, можуть слугувати літературні персональні словники та енциклопедії, довідники енциклопедичного типу, видані в різних країнах світу: п'ятитомні «Дантівська енциклопедія» («Enciclopedia dantesca») і «Вергілійська енциклопедія» («Enciclopedia virgiliana»); тритомна «Гораційська енциклопедія» («Enciclopedia oraziana»); «Шекспірівський словник («A Dictionary of Shakespeare», «Шекспірівська енциклопедія»); «Лексиконі Гете» («Goethe-Lexikon», «Лексикон Гете: Люди – Речі – Терміни» («Metzler-Goethe-Lexikon: Personen – Sachen – Begriffe»); «Дікенсівський словник: А-Я найбільшого романиста Англії» («The Dickens Dictionary: An A-Z Of England's Greatest Novelist»); двотомник «Кафка: Путівник» («Kafka-Handbuch»): т. 1 – «Людина та її час» («Der Mensch und seine Zeit»), т. 2 –

«Творчість та її вплив» («Das Werk und seine Wirkung»); «Кафка: Путівник: Життя – творчість – впливи і рецепція» («Kafka-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung»); «Діккенсівський словник: А-Я найбільшого романіста Англії» («The Dickens Dictionary: An A-Z Of England's Greatest Novelist»); «Пушкинская энциклопедия», «А. С. Пушкин: Школьный энциклопедический словарь»; «Лермонтовская энциклопедия»; «Янка Купала» і «Франциск Скарына і яго час», «Максім Багдановіч», «Słownik Mickiewiczowski»; «Mickiewicz. Encyklopedia»; Шевченківський словник у двох томах; «Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії» та інші. Докладний перелік таких видань зробили М. Жулинський і Є. Нахлік у передмові до першого тому семитомної «Франківської енциклопедії»⁸¹ та колектив працівників Інституту енциклопедичних досліджень НАН України у науковому збірнику «Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи»⁸². Як зазначають дослідники, «формат (призначення, тематика, структура, зміст, обсяг) літературних персональних енциклопедій може бути різним залежно від особливостей творчості письменника, його суспільної активності, міри їх вивченості; наявності, фаховості й досвіду авторів; зорієнтованості на певні читацькі кола. Різні варіанти енциклопедій можуть містити, побіч власне гасел, бібліографію, літопис життя і творчості, твори, документи, статистичні матеріали та покажчики»⁸³. Різноманіття форматів цих видань також викликають дослідницький інтерес, особливо в контексті компаративного аналізу однієї й тієї ж постаті.

У біографічному навчанні особливу увагу варто приділити такій біографічно-комунікативній практиці, як розповіді суб'єктів освіти про окремі тематичні поля своєї біографії. Автобіографування – самодослідження автобіографом особистого життя. Як слушно зауважує О. Сапогова, під час творення біографічного тексту людина веде діалог із собою, ставить запитання та шукає на них відповіді, дає собі індивідуально упереджені оцінки, одночасно виступає і об'єктом самоспостереження, і суб'єктом власної життєтворчості⁸⁴.

Таким чином, з метою багатогранного, системного дослідження біографії особистості та відображення унікальності її життя в енциклопедичних статтях, присвячених персоналіям, перспективним видається використання тезаурусного підходу, представленого у концепціях М. Епштейна, О. Сапогової, С. Ляшко, Н. Марченко. Для вдосконалення таких енциклопедичних статей необхідно зробити кілька кроків. По-перше, потрібно розширити спектр біографем, притаманний певній категорії осіб.

По-друге, у межах кожного тематичного напрямку в життєписі особистості, заданого біографемами, слід укласти перелік характерних йому автографем. Виявлення останніх можливе, звичайно, на основі дослідження нарративних письмових текстів чи усних розповідей. Однак продуктивнішим, зважаючи на необхідність відтворення біографії у стислій формі, є заповнення у процесі біографічних розвідок таблиці, до якої б заносили лаконічну характеристику кожної автографема, а також встановлені відповідні їм міфологеми біографії. По-третє, у біографічних інтерв'ю варто передбачити питання, спрямовані на з'ясування міфологем життєпису особистості, на кшталт: «характеризуйте себе у період Вашого навчання у закладі вищої освіти в коротких (одне складнопідрядне речення) конструкціях «я+характеристика, бо...». Це уможливило повноту осягнення людського життя та його репрезентацій; дозволяє зрозуміти внутрішній стан суб'єкта біографії, подальші його вчинки, визначити критичні точки життя, а можливо й наблизитись до істинних причин їх виникнення.

2.5. Культурний ландшафт біографічного енциклопедичного дослідження (на прикладі політичного портрету А. Лінкольна)

Поняття культурного ландшафту запозичене нами з географії, зокрема з ландшафтознавства як її складової. Послугуючись методологічним підходом української дослідниці студій пам'яті А. Киридон⁸⁵, уважаємо за доречне віднести концепт «культурний ландшафт» до термінів-метафор, які в якості певної теоретичної конструкції слугують для пояснення відомих явищ. Вживаючи його у широкому контексті, під культурним (антропогенним) ландшафтом маємо на увазі свідомо створені людиною для забезпечення своїх потреб умови життєдіяльності, в тому числі в духовній сфері. Це своєрідний соціально освоєний національний історичний простір, створення якого є тривалим творчим процесом. При цьому на культурний ландшафт впливає низка чинників, з-поміж яких історичні умови розвитку, культурна традиція, духовні надбання та інтелектуальні цінності, етнокультурна комунікація, особливості нації– і державотворення тощо. Вони формують потреби людей у певному наборі та рівні знань.

Найважливішою частиною культурного ландшафту є культурна спадщина, яка зберігається у вигляді предметів або інформації. У цьому сенсі культурний ландшафт як об'єкт спадщини повинен володіти кількома важливими властивостями – автентичністю, цілісністю і універсальністю. Це знаходить відображення й оформлення насамперед у такому

конкретному вираженні як науковій праці, довідковій видання і, врешті, енциклопедії. Останні, з точки зору ступеня антропогенних культурних перетворень і впливів, належать до категорії цілеспрямовано створених (рукотворних) надбань індивідуального і унікального характеру. Енциклопедіям притаманна певна планувальна композиція. У сенсі тематичного реєстру гасел вони включають дві основні групи – біографістику і загальні поняття. З огляду на необхідність дотримання певного балансу між ними формується й утілюється на практиці відповідна стратегія і методика підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії»⁸⁶, яку слід розглядати як одне з вагомих надбань сучасного вітчизняного культурного ландшафту.

У групі «біографістика» сформовано такі категорії: військові діячі (частково перетинається з напрямом «Військова історія»); державні діячі; політичні діячі; громадські діячі; релігійні і церковні діячі (перетинається з напрямом «Релігієзнавство»), до словника з історичних наук включаються лише персоналії, які мали значення як політичні або громадські діячі); провокатори, терористи; історики (перетинається з напрямом «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»). Критерії відбору біографічних гасел «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) ґрунтуються як на досвіді української – радянської, еміграційної й сучасної – енциклопедистики (обох видань «Української радянської енциклопедії» (УРЕ-1 і УРЕ-2), «Енциклопедії українознавства» (словникова частина – ЕУ-С), а також галузевих енциклопедій гуманітарного профілю), так і зарубіжному досвіді (радянському і російському, який за принципами формування багато в чому є ідентичним українському «материковому», та досвіді західних енциклопедій)⁸⁷.

З огляду на те, що в соціогуманітарній частині словника ВУЕ майбутні статті про окремих персоналії складають майже половину з загального числа гасел, вироблені чіткі критерії для кожної категорії з групи «біографістика». Візьмемо за приклад лише державних, політичних діячів в хронологічному діапазоні до ХХ ст. (до цього кола входять голови великих держав, королі колоніальних держав й імператори колоніальних імперій, голови урядів великих держав, папи римські, голови держав, до складу яких входила Україна або окремі частини її території). Окремо включаються засновники нових держав, засновники королівських і імператорських династій. Саме до цієї категорії належить постать президента США Авраама Лінкольна, яка слугуватиме нам ілюстрацією опису відповідного біографічного гасла.

ЛІНКОЛЬН Авраам (Abraham Lincoln)⁸⁹ 16-й президент США (1861–1865), один з найпопулярніших американських державників, перший президент від Республіканської партії, національний герой США. Видатний державний і політичний діяч, який у ході Громадянської війни Півночі та Півдня (1861–1865) зберіг і зміцнив єдність держави. У результаті подолання сецесії південних штатів, скасування рабства, впровадження закону про вільний продаж земель, введення стандартизації долара та державної монополії на друк грошей, проголошення політики реконструкції Півдня заклав основи майбутньої могутності США⁹⁰.

Біографічні дані. Народився 12 лютого 1809 р. поблизу м. Ходженвілла, округ Гардін, штат Кентуккі. Походив із родини бідного фермера. Складні умови життя виховали у Лінкольна звичку багато працювати і вміння долати труднощі. У пошуках кращих земель наприкінці 1816 р. сім'я Лінкольна переїхала в штат Індіана, а в 1830 р. – ще далі на захід, до штату Іллінойс. Допмагаючи батькам, Лінкольн працював лісорубом, мисливцем, поштмейстером, помічником окружного землеміра, агентом торгової компанії. У нього не було часу на навчання і отримання освіти, але інтерес до читання книг, природна допитливість, кмітливість, енергія, діловитість, ініціативність, які завжди дуже цінувалися в Америці, допомогли йому реалізувати себе як особистість. Авторитет і популярність Лінкольна зросли також завдяки успішній участі в експедиції 1832 р. проти індіанського вождя Чорного Сокола. Під час походу Лінкольна обрали капітаном, але вибори до законодавчих зборів (палати представників) штату Іллінойс того ж року успіху йому не принесли – 8-е місце з-поміж кандидатів.

Лінкольн мав романтичні стосунки, але офіційно не був заручений з Е. Рутледж (померла 22 серпня 1835 р. у віці 22 років). 4 листопада 1842 р. Лінкольн одружився з М. Тодд (1818–1882), уродженкою штату Кентуккі. У подружжя народилося четверо синів: Роберт (1843–1926), Едвард (1846–1850), Вільям (1850–1862), Томас (1853–1871). Старший син Р.Т. Лінкольн служив капітаном в армії генерала У. Гранта під час Громадянської війни, обіймав посади військового міністра (1881–1885) і посланника в Англії (1889–1893). Він був присутнім під час замахів на трьох президентів США – свого батька, Дж. Гарфілда і У. Мак-Кінлі.

Лінкольн був високого зросту (193 см), брав участь у спортивних змаганнях і найуспішніше виступав у боротьбі. Він користувався авторитетом і популярністю у людей, притягуючи їх, за словами одного із сучасників, своєю енергією і магнетизмом. Лінкольн самостійно вивчив право,

захоплювався історією та літературою, проявляв неабиякий інтерес до механіки і математики. Зокрема, погодившись наприкінці 1833 р. на роботу землеміром, він упродовж шести тижнів посилено вивчав «Теорію і практику топографічної справи» Гібсона і «Курс геометрії, тригонометрії і топографії» Флінта. Він пробував самостійно робити різні прилади і навіть запатентував плавучий сухий док, але робота так і не була завершена. За свою звичку вчасно віддавати борги він отримав прізвисько «Чесний Ейб».

Політична кар'єра. 1834 р. Лінкольн став депутатом палати представників штату Іллінойс від партії вігів. Саме там упродовж 1834–1842 рр. він здобув свій перший політичний досвід, зокрема на посаді голови комітету з фінансів. З того часу його глибоким переконанням став принцип безумовного пошанування конституції та законів країни як «політичної релігії». У 1836 р. після серйозної підготовки Лінкольн здав екзамен на адвоката, отримав ліцензію на юридичну практику, яку розпочав у м. Спрингфілд штату Іллінойс. Вона принесла йому не лише гонорари, успіхи, часом розчарування, але й популярність і позицію провідного юриста в штаті Іллінойс, давши можливість осилити наступну сходинку в політичній кар'єрі. Упродовж 23 років своєї роботи юристом Лінкольн узяв участь у розгляді 5100 справ (без врахування незареєстрованих) і понад 400 разів виступав перед Верховним судом штату. У 1847–1849 рр. Лінкольн був депутатом Палати представників, а в 1854 став членом новоствореної Республіканської партії, очоливши її партійний осередок в Іллінойсі. Тоді ж він нажив собі серйозних ворогів, виступаючи проти війни з Мексикою і проти поширення рабства на нові штати.

1856 р. Лінкольн спочатку програв С. Дугласу в боротьбі за місце сенатора від штату Іллінойс, а потім був кандидатом від республіканців на посаду віце-президента, але перемогу на виборах отримала Демократична партія. 1858 р. Лінкольн виголосив свою відому промову «Поділений дім», в якій причиною такого поділу в США назвав рабство. Водночас він, щоправда, вважав, що його відміна – це справа окремих штатів, а втручання федеральної влади було б неконституційним. Незважаючи на таку суперечливість у позиції Лінкольна, південні штати серйозно повоювалися подальшого піднесення його політичної кар'єри.

У травні 1860 р. на республіканському конвенті в Чикаго Лінкольн був обраний кандидатом на посаду президента від Республіканської партії.

Перебування на посаді глави держави. Чергові президентські вибори відбулися 6 листопада 1860 р. Перемозі Лінкольна сприяв розкол Демо-

кратичної партії на дві фракції, кожна з яких висунула свого кандидата – сенатора С. Дугласа і віце-президента Дж. Брекенріджа. Ще одним конкурентом за президентське крісло був кандидат від консервативної Партії конституційного союзу Дж. Белл. При явці понад 80% виборців Лінкольн отримав перемогу з перевагою майже в 0,5 млн голосів над С. Дугласом і став президентом меншості (сумарно три його конкуренти дістали більше голосів виборців), його також підтримали 180 виборщиків при 123-х проти. Водночас у 9-ти південних штатах прізвище Лінкольна було відсутнє у виборчих бюлетенях і йому вдалося виграти там лише у 2-х округах з 996-ти.

Рабовласники південних штатів розцінили перемогу Лінкольна як пряму загрозу своїм економічним і політичним позиціям і ще до його інавгурації (4 березня 1861 р.) оголосили сецесію: 11 штатів вийшли із Союзу, проголосили Конфедерацію штатів Америки, прийняли свою конституцію й обрали президентом колишнього сенатора від штату Міссісіпі Д. Девіса. Спочатку столицею Конфедерації стало м. Монтгомері (штат Алабама), а потім – Річмонд (штат Вірджинія). У складі Союзу залишилося 23 штати. Між південними і північними штатами розпочалася Громадянська війна, яка тривала з 12 березня 1861 по 9 квітня 1865 рр.

На президентських виборах 8 листопада 1864 р. Лінкольн вдруге був обраний президентом США, перемагши з перевагою в 10% (приблизно 400 тис. голосів виборців) генерала Дж. Макклеллана. Він отримав явну перевагу у всіх північних штатах, окрім Нью-Джерсі і Делавера. 4 березня 1865 р. Лінкольн виступив із своєю інавгураційною промовою, у якій містився заклик до тривалого мирного розвитку держави, а 9 квітня завершилася Громадянська війна і Конфедерація припинила своє існування. Однак Лінкольну не судилося реалізувати свою повоєнну програму: 14 квітня 1865 р. на діючого президента США був учинений збройний замах у ложі театру Форда у Вашингтоні 26-річним актором і прихильником конфедератів Дж. Бутом. Пострілом з пістолета Лінкольн був смертельно поранений у голову і наступного дня помер. Поховали Лінкольна в штаті Іллінойс на Окріджському цвинтарі м. Спрингфілда.

Основні досягнення періоду президентства. Лінкольн увійшов в історію як перший американський президент від заснованої в 1854 р. Республіканської партії й один із найпопулярніших президентів США. Його успіхи ґрунтувалися на хорошому знанні та розумінні життя й особистісних рис простих американців, усвідомленні демократичних принципів державної єдності, людської свободи і вільної праці як наріжних каменів у

фундаменті успішного розвитку американського суспільства і держави. Відповідні принципи знайшли відображення в найвідоміших промовах Лінкольна: Першій інавгураційній промові 4 березня 1861 р., Геттисберзькій промові 19 листопада 1863 р., Другій інавгураційній промові 4 березня 1865 р.⁹¹

Першим фундаментальним досягненням Лінкольна як президента було збереження і зміцнення єдності США в результаті подолання сецесії південних штатів і перемоги Союзу в Громадянській війні 1861–1865 рр. Новообраний на той час президент США зустрівся з найбільшим викликом, який загрожував самому існуванню устоїв американської державності та, незважаючи на нелегкі, а почасти й суперечливі рішення, зумів не лише здобути перемогу, але як президент-переможець окреслити основні завдання по зміцненню і розбудові єдиної федеративної держави після завершення Громадянської війни між Північчю та Півднем.

У ході Громадянської війни викристалізувалися і яскраво проявилися особистісні риси Лінкольна як державника. Він зміцнив виконавчу гілку влади і всю свою діяльність підпорядкував збереженню єдності США, надаючи цьому першорядне значення у порівнянні, наприклад, з питанням скасування рабства. Президент пройшов еволюційний шлях зростання як головнокомандуючий союзних військ. Усі його зусилля на цій посаді були спрямовані на безумовне досягнення перемоги і ліквідацію розколу в країні, розвиток і зміцнення демократії в державі. Лінкольтн проявив глибоку повагу до американського народу, віддавши належне героїзму і самовідданості солдатів на полі бою і простих американців у тилу, що знайшло яскраве вираження у його виступі на відкритті військового національного цвинтаря у Геттисбергу (штат Пенсільванія) 19 листопада 1863 р. «Ми повинні урочисто постановити, що ці смерті не будуть марними і наша нація з Божою допомогою отримає нове джерело свободи, і цей уряд з народу, створений народом і для народу, не вмере на землі», – сказав Лінкольтн.

Другим важливим досягненням періоду президентства Лінкольна було скасування рабства на всій території США. У цьому питанні його позиція еволюціонувала від визнання переважаючого права окремих штатів у вирішенні питання скасування рабства та неконституційності втручання у цей процес центральної федеральної влади до життєво важливої для майбутнього держави ідеї про повне і неухильне скасування системи рабовласництва. Безумовно, тут на Лінкольна особливий вплив справили дві обставини: по-перше, умови війни і потреба заручитися підтримкою

нових союзників, якими мали стати звільнені раби; по-друге, загальні демократичні світоглядні позиції президента, які базувалися на принципах свободи і рівності. 22 вересня 1862 р. була оприлюднена прокламація про звільнення рабів на території південних штатів, яка набрала чинності з 1 січня 1863 р. На цій основі у 1864 р. була прийнята 13-а поправка до Конституції США про повну ліквідацію рабства на території всієї держави. Наприкінці війни війська Півночі налічували в своїх лавах 180 тис. афро-американців.

Третім вагомим здобутком Лінкольна як президента стало прийняття Закону про гомстеди (так званого Гомстед-акту) 20 травня 1862 р. (набрав чинності 1 січня 1863 р.). Він передбачав, що кожен громадянин США чи іммігрант старше 21 року, який не воював проти Півночі, міг отримати від уряду ділянку землі до 160 акрів (65 га) за 10 доларів реєстраційного збору з правом власності через 5 років. Загалом було продано майже 2 млн. гомстедів загальною площею біля 285 млн. акрів (115 млн га). Такий продаж земель не лише посприяв майбутньому успіху Півночі в Громадянській війні, але й дуже позитивно позначився на перспективах капіталізації сільського господарства, направивши його розвиток по фермерському шляху.

До успіхів президентства Лінкольна слід віднести його здобутки в економічній і фінансовій сферах і окреслення перспектив посилення могутності США. Так, за часів його правління проклали трансконтинентальну залізницю до Тихого океану, що в господарському плані стала важливим інфраструктурним елементом, який об'єднав американський Схід і Захід. Для боротьби з фальшивомонетниками і підробками доларів була створена спеціальна Секретна служба США. Саме Лінкольн уперше ввів єдиний долар і державну монополію на друк грошей. Він запровадив також нову банківську систему. Окреслена в другій інавгураційній промові програма розвитку США після завершення Громадянської війни фактично була спрямована на тривалий мирний поступ, що в історичній перспективі привело не лише до економічного оздоровлення і зміцнення держави, але й перетворення її у провідну світову силу.

Урешті, треба відзначити загалом успішну для єдності США зовнішньополітичну діяльність адміністрації президента Лінкольна. Найбільшою загрозою для США була можлива війна з Великою Британією. Однак він зумів заручитися підтримкою Росії, яка в 1863–1864 рр. направила свої військові кораблі до берегів США (Сан-Франциско і Нью-Йорк), що знівелювало англійську військову ініціативу і дозволило

Лінкольну уникнути дуже не вигідної сутички з флотом і армією «володарки морів».

Лінкольн отримав визнання за: успішну внутрішню політику в умовах складної Громадянської війни 1861–1865 рр., яка практично хронологічно збіглася з двома термінами (другий – незавершений) його президентства. Лінкольн зумів зберегти і зміцнити державну єдність США. Він не боявся включати своїх політичних супротивників до уряду: після президентських виборів 1860 р. посаду держсекретаря США отримав В. С'юард, міністра юстиції – Е. Бейтс, міністра фінансів – С. Чейз. При ньому було ліквідовано рабство, що разом з прийняттям Закону про гомстеди не лише сприяло демократизації американського суспільства, але й вирішило земельне питання, прискорило розвиток капіталізму, призвело до зміцнення внутрішніх устоїв і міжнародних позицій США.

Основні невдачі періоду президентства. Лінкольн був критикований за певну лояльність до своїх конкурентів по політичній боротьбі та до противників у військовому протистоянні. Така недооцінка мала для Лінкольна трагічні наслідки, убитий він був за відсутності президентського охоронця в державній ложі театру. Окрім того, незважаючи на всю силу характеру, вміння вдумливо і рішуче приймати доленосні для держави і народу рішення, Лінкольн часом зволікав при здійсненні конкретних управлінських кроків і навіть відзначався проявами меланхолії. Він зволікав з рішучими діями проти сепаратистських південних штатів, що призвело не лише до загострення конфлікту між Півднем і Північчю, але й до тривалої в часі Громадянської війни. Важким випробуванням для президента стали воєнні поразки Півночі, які разом з важким соціально-економічним становищем викликали велике невдоволення в суспільстві. Внаслідок затягування з повною і остаточною ліквідацією рабства Лінкольн встиг лише розпочати процес цілковитого зрівняння в правах афроамериканців і білих.

Оцінка світовою громадськістю. Найвищою оцінкою Лінкольна, що визнається усією світовою громадськістю, є насамперед віднесення його до когорти чотирьох президентів, які визначили історичний розвиток США: соратниками Лінкольна стали Дж. Вашингтон, Т. Джефферсон і Ф. Рузвельт. Пам'ятники на честь Лінкольна споруджені у багатьох країнах світу, його іменем названі вулиці, проспекти, бульвари. Лінкольна, який не отримав класичної освіти, також по праву вважають одним із найінтелектуальніших президентів США. Проголошені ним та реалізо-

вані на практиці ідеї свободи та рівноправ'я зберігають своє значення та гуманістичну цінність і в умовах сьогодення.

Відомі особистості про Авраама Лінкольна

- Лінкольтн займався тим, що читав і мріяв. У нього не було ніяких справ і він міг днями сидіти зі своїми думами, ніхто не відривав його. Під цією зовнішньою непорушністю проходило розумове і моральне визрівання, повільно і неухильно (*К. Сендберг*).

- Жодна риса характеру містера Лінкольна не була настільки очевидною, як його таємнича і глибока меланхолія (*Г. Уїтні*).

- Я... побачив Лінкольна в кутку, він сидів самотньо. Його обличчя за-тьмарювалося глибокими сумними переживаннями (*Г. Уїтні*).

- На Півночі війна породила величнішого героя в особі Абрагама Лінкольна – діяча, що над усе прагнув спаяти воєдино Союз не насиллям і карами, а теплотою та гуманізмом (*Г. Синкотта*).

- Sic semper tyrannis! (Отак завжди з тиранами!) (*Джс. Бут*).

- Ще ніколи так, як тоді, сповненого тривоги квітневого ранку, люди не лили сліз у зв'язку із смертю цієї людини, якої ніколи не бачили: не-мовби забрали від них супутнього друга, полишивши натомість холод-нечу і морок. Ще ніколи похоронні панегірики не виявлялися такими про-мовистими, як ті співчутливі погляди, що ними безмовно перекидалися незнайомі люди, перестрівшись того дня. Їх прості змужнілі серця втра-тили щось рідне (*Джс.Р. Ловелл*).

Цитати Авраама Лінкольна

- Коли я роблю добро, я відчуваю себе добре. Коли я вчиняю погано, я відчуваю себе погано. Ось моя релігія.

- Я перемагаю своїх ворогів тим, що перетворюю їх на друзів.

- Не можна здаватися не тільки після однієї, але і після ста поразок.

- Виборчий бюлетень сильніший від кулі.

- Ніхто не буде захоплюватися людиною, яка оступилася. Але гідний захоплення той, хто зміг піднятися.

- Можна весь час дурити декого, можна деякий час дурити усіх, але не можна весь час дурити всіх.

- Більшість людей щасливі настільки, наскільки вони вирішили бути щасливими.

- Якщо хочеш досягти успіху, продовжуй вірити в себе навіть тоді, коли в тебе вже не вірять ніхто.

- Те, що я хочу знати, є в книгах; Мій найкращий друг – це людина, яка дасть мені книгу, яку я не читав.

- Свобода вище власності, людина вище долара.
- Якщо будинок розколотий сам у собі, він не встоїть. На моє переконання, наша держава не може довіку лишатися напіврабською – напіввільною.

2.6. Про критерії добору персоналій українських письменників XX–XXI ст. до «Великої української енциклопедії»

Велику частину статей до «Великої української енциклопедії» – інтелектуально-іміджевої національної візитівки України складають біографічні статті (персоналії), у яких представлено основні довідкові відомості про видатних українських діячів із різних галузей знань.

Добір гасел до статей біографічного блоку енциклопедії зумовлюється певними критеріями: місцем діяча у державно-політичних процесах, внеском у розвиток науки, техніки, літератури, мистецтва, суспільного життя. Водночас враховується популярність того чи іншого діяча, зумовлена творчими досягненнями, а не лише наявністю офіційних звань, премій, нагород. Обсяг біографічних статей визначається масштабністю постаті, а також наявністю історичної інформації, доступної на момент укладання статті.

Довідкові відомості біографічної статті мають містити: найважливіші події з біографії діяча; основні риси світогляду чи наукових поглядів; окреслювати місце в історії українського народу. Біографічні статті укладаються і про літераторів – уродженців України та українців за походженням, що є класиками української літератури, лауреатами Національної премії України ім. Шевченка, діячами літератури, відомими своєю творчістю у світовому культурному середовищі.

Стаття про письменника зазвичай має таку структуру:

- Прізвище, ім'я, по батькові.
- Дата і місце народження та смерті / поховання.
- Дефініція: до якої літератури належить за мовною та державною ознакою; у якій галузі літератури працює.
- Короткі біографічні відомості: походження, профільна освіта; професія (якщо літературна творчість не була єдиною професією) тощо.
- Рік появи та вагомість першої публікації.
- Належність до певного літературного напрямку, школи.
- Характеристика творчості. Основні етапи творчого шляху. Найважливіші твори і дати публікації їх, переклади.
- Нагороди і премії, зокрема міжнародні й державні.

• Бібліографія: а) найважливіші твори письменника; б) праці про нього⁹³.

Досвід формування блоку статей-персоналій про українських письменників ХХ–ХХІ ст. до «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) доводить, що проблемними є декілька позицій із заявлених критеріїв. Ідеться насамперед про:

- наявність чи відсутність документально підтвердженої, повної, вивіреної історичної інформації про окрему категорію персоналій, а також брак достатньої кількості якісних літературознавчих розвідок щодо творчості письменника;

- світоглядні переконання, які станом на тепер сприймаються, наприклад, як просоветські;

- премії, що з плином часу втратили свою вагу чи, навпаки: відсутність в Україні персоналій – лауреатів найпрестижніших премій світу в галузі літератури;

- сповідування письменником естетичних принципів і стильових форм неklasичного мистецтва (модернізму чи постмодернізму);

- місце в історії української літератури письменників – українців за походженням;

- переклади творів іноземними мовами;

- включення / не включення творів письменника до шкільних програм з української літератури.

Розглянемо ці критерії детальніше.

1. Проблема наявності чи відсутності документально підтвердженої, повної, вивіреної історичної інформації, а також брак достатньої кількості якісних літературознавчих розвідок щодо їхньої творчості, торкається насамперед імен письменників ХХ ст., що були репресовані за часів радянської влади. Не всі джерела з цієї теми оприявлені, досліджені та проаналізовані. Хоча є низка публікацій про список репресованих українських письменників⁹⁴, опубліковано перелік імен митців епохи «розстріляного відродження» або «червоного Ренесансу»⁹⁵, «український список Сандармоху»⁹⁶, а також імена письменників із когорти репресованого шістдесятництва (В. Стуса, І. Світличного, О. Бердника, Є. Сверстюка, І. Дзюби та ін.). Також досліджено творчість багатьох відомих митців – М. Хвильового, В. Чумака, Миколи Зерова, Василя Еллана-Блакитного, Михайля Семенка, Валер'яна Поліщука, Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника, В. Винниченка та ін. Однак, щодо багатьох персоналій бракує і біографічних відомостей, і опису творчості, і досліджень про

рівень їхніх літературних досягнень. Наприклад, творчість Василя Худяка, Дмитра Тася, Григорія Вакара, Петра Ванченка, Марка Вороного, Петра Губера, Лавріна Дяченка та ін. не представлена ґрунтовними науковими розвідками.

2. Суперечливі оцінки творчості українських письменників, успішних, відзначених званнями і преміями за радянської доби. Це стосується певною мірою класиків соціалістичного реалізму, наприклад, Івана Ле, Андрія Головка, Віталія Петльованого, Вадима Собка, Якова Баша та ін. Так само нинішня письменницька і наукова молодь часом дуже критично налаштована щодо постатей, наприклад, Миколи Бажана чи Дмитра Павличка через те, що ці письменники були / є обдарованими митцями, але свого часу йшли на компроміси та співпрацю із советською владою. Якщо особистість, «вершини і провалля, високі здобутки й принизливі манівці» М. Бажана намагається пояснити дослідниця Віра Агеєва (монографія «Візерунок на камені»⁹⁷), то Д. Павличко донині є активним учасником і політичного⁹⁸, і культурного життя країни, чим провокує різні оцінки своєї діяльності. Так, поетичну творчість Д. Павличка фахівці поцінують високо й захоплено коментують⁹⁹, але компроміси поета з радянською владою гостро засуджуються у публіцистичних публікаціях, наприклад, у статтях «Олександр Сич: Вважаю крайнім цинізмом нагороджувати бандерівською відзнакою затятого антибандерівця Дмитра Павличка»¹⁰⁰ та «Моє звернення до холуя і лакея Дмитра Павличка» Руслана Коцаби¹⁰¹.

Як чинити укладачам ВУЕ, як писати про письменників, що не без моральних і мистецьких утрат проходили свій шлях між Сциллою і Харибдою радянської доби? Очевидно, що об'єктивно. Про продуктивність об'єктивного підходу до висвітлення творчого здобутку того чи іншого письменника радянської доби наголошує письменник і видавець М. Слабошпицький: «Література радянської доби – це загалом строкате видовище. З одного боку, можна сказати, що це був тотальний соціалістичний реалізм, тобто в літературі були регламентовані ідеї, сюжети, конфлікти, міра відвертості автора і його свобода. Попри цей безрадінний літературний ландшафт були острівці, які не можна назвати соцреалізмом. Скажімо, складно назвати письменником-соцреалістом Григора Тютюнника, Валерія Шевчука, Ліну Костенко. Були окремі письменники, чия присутність у літературі випала на епоху соцреалізму, але вони не стали типовими репрезентантами цієї епохи, зберегли себе, свій таланти. Були великі поети і прозаїки. Завжди з подивом думаю про поета, який ніби змалів у

сприйнятті і розумінні, але не змалів як літературна постать. Це, скажімо, Микола Бажан – майстер вірша, поет великого таланту, який нагадував бідного прочанина, який ставив свічку і богові, і чортові, тобто писав геніальний твір «Сліпці» і водночас оди Сталіну... Це була така література, і треба дуже спокійно підходити до цього, викидати з історії і замовчувати її не можна, треба належно це сприйняти – так, як воно було, і зрозуміти. Ці талановиті письменники не вимагають нашого адвокатства чи виправдань, вони були такими, як мусили бути в ту добу, уцілівши фізично на полі смерті, де викошували і талантів, і посередності»¹⁰².

3. Щодо премій різного рівня. В Україні немає жодного нобеліата, хоча на цю премію за різних обставин висувалися твори І. Франка, В. Стуса, П. Тичини, М. Бажана, Т. Осьмачки. Проте є митці, що нагороджені іншими престижними міжнародними преміями. Наприклад, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Сергій Жадан відзначені, відповідно 2006, 2013, 2015, літературною нагородою Центральної Європи «Ангелус» (Nagroda Literacka Europy Środkowej «Angelus»), яка вручається щороку за найкращу прозову книгу, опубліковану польською мовою. Організатором і фундатором премії від 2006 року є місто Вроцлав (Польща); її лауреатом може стати письменник, що походить із Центральної Європи. Українська письменниця Тетяна Малярчук перемогла в конкурсі німецькомовної літератури, який проходить в м. Клагенфурт (Австрія), і стала лауреатом премії Інгеборд Бахманн (Ingeborg-Bachmann-Preis) 2018.

З іншого боку, національна премія імені Т. Шевченка, заснована 1961, вручалася і за радянських часів, і за доби незалежності. Саме це нівелює її статус серед частини сучасних потенційних номінантів і літературних критиків. Про «бабцю шевченківку», розмитість критеріїв у доборі її лауреатів та неготовність учасників оргкомітету сприймати новітню українську літературу писала критик Тетяна Трофіменко¹⁰³ та ін.

Окрім того, в Україні щороку вручається понад 20 інших літературних премій міжнародного, державного, всеукраїнського рівня в різних галузях літературної творчості, є також низка міських і регіональних премій. І отут із чіткими критеріями часом визначитися важко: чи брати до уваги імена лауреатів премії «Книга року Бі-Бі-Сі» (вручається автору найкращої повнорозмірної книжки художньої прози українською мовою та автору найкращої дитячої книги українською мовою); лауреатів щорічної премії Президента України «Українська книжка року» (висуваються книжкові видання українською мовою, видані в Україні протягом остан-

ніх трьох років); лауреатів «Коронації слова» (міжнародного літературного конкурсу рукописів романів, п'єс, кіносценаріїв, пісенної лірики та творів для дітей); лауреатів літературної премії імені Джозефа Конрада-Коженевського від Польського інституту в Києві (присуджується українському письменникові / письменниці віком до 40 років, незалежно від місця його / її проживання, прижиттєво, за прозову україномовну творчість, що порушує актуальні теми, змушує до рефлексії, розширює знання про інші культури...) або лауреатів Міжнародної українсько-німецької літературної премії імені Олеса Гончара за найкращий твір молодого автора?.. На ці питання треба відшукувувати відповідь у кожному окремому випадку.

4. Складним питанням є проблема добору імен персоналій до ВУЕ серед числа сучасних письменників. Нинішній літературний процес не є структурованим, регламентованим. Окрім колись єдиної авторитетної організації – Спілки письменників України – створено нові письменницькі асоціації, угруповання чи об'єднання. Частина авторів не є учасниками якихось спілок, але є помітними постатями в царині літературної творчості. З іншого боку, бракує фахової літературної критики, яка не є клановою, заангажованою чи суб'єктивною. Як зауважує М. Слабошпицький: «У теперішньому суспільстві письменник перестав бути сакралізованою особистістю. Наша література сьогодні нагадує справді щось таке як анархізм, махновщину – в ній є все, дозволено все. Іде період скидання з постаментів усіх тичин, бажанів, рильських. І це інколи робиться брутально і вульгарно. З іншого боку, коли подивитися на тих, які є найяскравішими представниками сьогоденної літератури – це справді дивовижне розмаїття стилів, шкіл, тенденцій, яскраві імена, пасіонарні особистості»¹⁰⁴.

Не підпасти під вплив добре розпіреної посередності чи суб'єктивних смаків і втратити при цьому ім'я насправді непересічного автора (за відсутності ґрунтовних наукових досліджень до теми) в царині сучасної літератури – ось ризики, які чигають на укладачів національних енциклопедій.

5. Мистецтво модернізму і постмодернізму донині багатьма реципієнтами від літератури в Україні сприймається як негативне явище [детальніше про це йшлося у статті автора «Актуальні проблеми тлумачення наукового терміну в енциклопедичній статті (на прикладі літературознавчих категорій)»¹⁰⁵]. І якщо ім'я певного автора пов'язують із модерною чи постмодерною літературною практикою, то його твори часом оцінюють як негативне явище. От, наприклад, яку гру слів зустрічаємо в особистому блозі Галини Пагутяк (до слова, лауреатки Шевченківської премії з літе-

ратури 2010 року): «У кожній літературі присутні авторитети, аферисти, епігони, плагіатори, популісти, дилетанти, і просто вар'яти. Тільки в Україні перших трьох звірів називають постмодерністами, що дає змогу мобілізувати наступне покоління епігонів»¹⁰⁶. Не заглиблюючись у теоретичний аспект проблеми (детальніше див. хоча б статтю «Український варіант постмодернізму» з навчального посібника для студентів ВЗО Р. Харчук¹⁰⁷), зауважимо: якщо сприймати постмодерністський стан культури як виключно негативне явище, то, виходячи з таких упереджених позицій, добра половина сучасних українських письменників не має шансів потрапити до ВУЕ.

6. Ми ще не готові сприймати письменників чи літературознавців українського походження з-за кордону, бо або мало знайомі з творчістю таких авторів, або не готові критично сприймати творчий доробок їх. І якщо письменниця Емма Андіївська, що народилася на Донеччині, а проживає то в Німеччині, то в США, 2018 була відзначена Національною премією України імені Тараса Шевченка, то щодо претендента на цю премію 2016 року Григорія Грабовича, професора кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету, що походить з родини українських емігрантів, в Україні здійнялася ціла буря¹⁰⁸. Як наслідок, американський літературознавець українського походження не став лауреатом Шевченківської премії у номінації «Літературознавство та мистецтвознавство» за праці «Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика» та «Шевченко, якого не знаємо. З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета».

Характеризуючи творчий доробок Г. Грабовича у статті «Грабович, якого не знаємо», професор Тамара Гундорова наголошує на необхідності подолання провінційності, дилетантизму та винятково позитивістських підходів до аналізу та інтерпретації художнього тексту, творів Т. Шевченка в тому числі: «Формування повноцінного науково-критичного дискурсу про Шевченка – без популяризації, міфологізації і замовчування складних сторінок його творчості – це ті критерії, які впроваджує в сучасне шевченкознавство Григорій Грабович. Він також дає зразки, так би мовити, методологічно «чистого» прочитання творчості поета – структуралістського, герменевтичного, психоаналітичного, з одного боку, і включає шевченкознавство в русло загальнотеоретичних пошуків світового літературознавства. Для українського літературознавства і гуманітаристики в цілому це школа, без якої неможливо вийти поза межі провінційності, дилетантизму і позитивістської емпірики. В основі такої

школи – високий професіоналізм, глибинне чуття художнього тексту і любов до Шевченка, а також пропозиції нових, відкритих для дискусій інтерпретацій. Такого Грабовича варто знати!»¹⁰⁹.

7. Переклади текстів українських письменників іноземними мовами – критерій, що підтверджує популярність українського митця слова не лише в Україні, а й за кордоном. Твори авторів радянського періоду перекладалися переважно мовами народів советського союзу та мовами країн соціалістичного табору. І це було державною політикою. Нині іншими мовами, переважно європейськими, перекладено твори Андрія Куркова, Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Марії Матіос, Євгенії Кононенко, Василя Шкляра, Ірен Роздобудько, Лариси Денисенко, Ірени Карпи та інших сучасних письменників. Зазвичай це переважно особиста ініціатива авторів чи їхніх літературних агентів, а не державний менеджмент. З іншого боку, бракує відомостей про переклади іноземними мовами творів, наприклад, Любові Голоти чи Світлани Короненко, але ці письменниці – потужні сучасні авторки. Отож, і цей критерій – кількість творів певного автора, перекладених іноземними мовами, не може бути абсолютним.

8. Включення творів до шкільного канону також було одним із критеріїв авторитетності письменника. Однак, традиційна методика вивчення української літератури в школі і тут «набила оскому». Сучасні популярні письменники, Ю. Андрухович і С. Жадан зокрема, за словами укладачів програми з української літератури, просили вилучити їхні тексти зі шкільної програми, бо це, мовляв, негативно вплине на імідж автора. З іншого боку, є багато письменників, твори яких включено до шкільних хрестоматій для читання, для початкової школи наприклад. Але чи про всіх цих авторів маємо укладати статтю до ВУЕ?..

Тільки побіжний перелік питань, які ускладнюють об'єктивний і виважений підхід до укладання статей-персоналій, переконливо доводить, наскільки важливим є процес консолідації зусиль наукової еліти України в царині літературознавства для того, щоб виважено та об'єктивно вписати когорту українських письменників ХХ–ХХІ ст. до «Великої української енциклопедії».

2.7. Фактчекінг помилок та фактоїдів (на матеріалі гасел з турецької літератури)

Актуальність проблеми обумовлена необхідністю впорядкування й розширення сучасного україномовного інформаційного простору довідково-енциклопедичного характеру. Пропонуємо розкрити значення фак-

тчечінгу у процесах фіксації та поширенні ціннісних знань світової цивілізації на матеріалах гасел з турецької літератури.

Фундаментальне універсальне енциклопедичне видання відображає, фіксує й закріплює рівень знань та культури свого часу, народу, суспільства, держави, світової цивілізації в цілому¹¹⁰. Концепція «Великої української енциклопедії» зорієнтована на сучасне наукове осмислення картини світу, історії людської цивілізації, внеску в неї українського народу¹¹¹.

Застосування інструментарію фактчекінгу до створення статей ВУЕ близьке до логіки методологій і технологій наукової роботи, помножених на авторську відповідальність, зацікавленість і небайдужість, а інтелектуальний продукт «всіх, хто має здатність і потужність в інтелектуальному плані допомогти в написанні статей»¹¹² стає інтерпретацією спільного самопізнання людства. Зокрема, вирішення прикладних питань енциклопедистики, які включають поширення знань про іншомовний літературний простір, відбувається шляхом пошуку дискурсів між текстами та сучасними загальнокультурними уявленнями. Те, що метою ВУЕ є максимальне розширення географічних горизонтів, зокрема долучення енциклопедичної інформації про східні країни, їхні культури, традиції, літератури, вкотре доводить життєдайність української інтелектуальної еліти. Адже, приміром, у Туреччині дуже бракує досліджень з української філології. Є надія, що з відкриттям у Стамбульському університеті кафедри української мови та літератури (2017 р.) ця лакуна буде поступово заповнюватися. Сьогодні ж турецькі читачі знають переважно лише тих українських письменників, які стали класиками світової літератури і твори яких написані російською мовою, таких, як, наприклад, М. Гоголь. Лише упродовж останніх років турецькі літературознавці почали відкривати для себе імена відомих українських митців слова. Донедавна вони знали лише Шевченка-футболіста, а тепер знають і поета-Кобзаря. Але турецький читач навіть не здогадується про щирі приязнь між земляками Миколою Гоголем та Тарасом Шевченком, широкому загалу не відома й ілюстрація Шевченка до «Тараса Бульби» Гоголя, його вірш «Гоголю» тощо.

Сьогодні кількість авторів, які представлені у перекладі турецькою, можна перелічити на пальцях однієї руки (Т. Шевченко «Кобзар» (вибране)¹¹³, П. Загребельний «Роксолана»¹¹⁴, П. Вольвач «Кляса»¹¹⁵, С. Дзюба (вибрані вірші)¹¹⁶, І. Корсак «Отаман Чайка» (не опубліковано). Заглядаючи до турецькомовної вікіпедії у розділ «Українські письменники», бачимо лише вісім позицій: Блаватний Никифор Іванович, Олесь Олексійович Бузина, Роман Іванович Іваничук, Тарас Григорович Шевченко,

Віктор Петров, Ганна Григорівна Яблонська і чомусь В. Маяковський та П. А. Аршинов. Можна сподіватися й мріяти про те, що в Туреччині чим скоріше хоча б в енциклопедіях залунають імена великих синів України, тоді як імена турецьких митців стають все більш відомими завдяки плідній праці укладачів ВУЕ.

Створення гасел з турецької літератури у ВУЕ є досить кропітким, цікавим, подекуди складним через певні розбіжності в необхідній інформації у наявному автентичному й перекладному матеріалах. Наразі йтиметься, зокрема, про біографічні гасла турецьких літераторів. Для українського соціуму знання про турецьку культуру у персоналізованих формах утворює міжкультурно-діалогічну академічну енциклопедичну біографістику. Біографія є джерелом первинної соціологічної інформації. Для енциклопедичної біографії необхідним є скрупульозне представлення фактів й максимально об'єктивне змальовання подій (за О. Л. Валевським). Представлений у біографічному гаслі матеріал має бути і стислим, і схематизованим, презентувати вивірену інформацію. Це не має бути «сухий» матеріал про те, що людина народилася, жила й померла, а має бути максимально змістовним і сповненим цікавинок (як, наприклад, рубрики «Додатково» й «Дослівно» у ВУЕ).

Визначені ВУЕ гасла, які містять біографічну довідку про певного турецького автора, можна умовно поділити на два види. Перший – імена та постаті, що відомі світові, інформація про яких є доступною не лише турецькою мовою, але й слов'янськими, романськими, германськими тощо, що спрощує підбір необхідної інформації, але разом із тим потребує фактчекінгу й виявлення можливих фактоїдів. Другий – маловідомі імена, переважно сучасних авторів, інформація про яких доступна лише турецькою мовою і не завжди у повному обсязі. Тут мова йде як про фактчекінг, так і про заповнення біографічних лакун шляхом звернення до доступних інтерв'ю зі згаданими авторами, соціальних мереж (веб-сторінок автора), а також шляхом безпосереднього листування автора укладання гасла ВУЕ із турецькими письменниками.

Зупинимося на прикладі формування українською мовою біографічної інформації відомого усьому світові Мевляни Джелаледдіна Румі. Українська громада вбачає у Румі великого поета, автора безсмертного «Месневі» та «Дивану». Життєвий шлях Джеляледдіна Румі в українських джерелах представлений у формі трикутника: життя поета до знайомства з Шамседдіном, вплив Шамседдіна на Румі, поява Румі-поета. А втім слід наголосити на тому, що сам Румі не вважав себе поетом: «Де я і де поезія?

Аллах свідок, я далекий від поезії. На мою думку, немає нічого гіршого за поезію. Яку цінність має для мене поезія, що я можу про неї сказати? Я оволодів мистецтвом, яке відрізняється від мистецтва та вміння інших поетів. Я люблю Аллаха»¹¹⁷. Румі вважав себе суфієм-практиком, тому важливими у його біографії є знайомства з Сеїдом Бурханеддіном, Салахеддіном Заркубі, Хусамеддіном Челебі.

Румі в українській рецепції є не лише поетом, але й засновником ордену Мевлеві: «Румі Джалаледдін. Перський поет-містик, заснував орден танцюючих дервішів»¹¹⁸. У дійсності основи цього ордену були закладені Хусамеддіном Челебі та Султаном Веледом, сином Румі¹¹⁹. Сам Мевляна досить негативно ставився до братств та орденів, ніколи у своїх працях не згадував назви братств чи імена святих, пов'язаних із ними. На його думку, існувало єдине братство – братство пророка Мухаммеда (тарікат аль-мухаммадія) і шлях божественної любові (тарікат аль-ашк аль-іляхі)¹²⁰. Румі бачив усі народи та релігії в одній перспективі. У своєму «Месневі» він казав: «У кожній общині свої сходи. Усі люблять тільки свої сходи, не усвідомлюючи існування інших. Але так чи інакше, всі вони ведуть до вічності»¹²¹. «Прочитаймо лишень притчу «Як мусульманин умовляв зороастрійця прийняти іслам» або «Про Мусу і молитву пастуха» й побачимо, з якою повагою ставився Румі до людини, шануючи її погляди і переконання»¹²². Виявлений під час роботи над монографією «Творчість Шейха Галіба у контексті літератури індійського стилю» (2008)¹²³ фактоїд щодо створення Мевляною ордену Мевлеві, виявляється, «кочував» довгий час з однієї української енциклопедії до іншої і сприймався українським реципієнтом за істину. Певно, через збільшення доступу до турецькомовних й перськомовних джерел сьогодні у існуючих інтернет ресурсах і, насамперед, у Вікіпедії, виправлено: «Син Джалаледдіна, Султан Велед, після смерті свого батька створив суфійський орден Мевлеві, хоча батько при житті був проти того»¹²⁴.

Праця над створенням енциклопедичних біографічних статей турецьких письменників, які отримали «право на біографію» завдяки «...визнанню суспільства та зафіксованими культурною пам'яттю як позитивний зразок...»¹²⁵, проте які не є широко відомими за межами Туреччини, потребує окремої скрупульозності у пошуках достовірної й вичерпної інформації.

Станом на 2018 рік для ВУЕ підготовлено близько двадцяти гасел, які «відкривають» українському читачеві турецьких літераторів. Одним із окремих випадків проблематичності формування повної біографічної

картини є гасло «Ак Бехіч». Ак Бехіч (1956) – карикатурист, драматург, дитячий письменник, режисер-документаліст, автор численних праць (оповідань для дітей, п'єс, романів, збірок карикатур), володар почесних нагород. Існування власного веб-сайту, а також численних інтерв'ю у турецькій публіцистиці, окремих статей-досліджень творчості Б. Ака сприяє максимально швидкому збору достовірної інформації для створення гасла. Проте жодне джерело, включаючи і твори автора, і веб-сайт автора, не дає інформації про повну дату народження автора. За енциклопедичними вимогами біографічні дані можуть бути максимально короткими, без зайвих подробиць, проте є дані, які мають бути вказані обов'язково, зокрема дати життя. Безрезультативні пошуки спонукали автора створюваного гасла до безпосереднього звернення до письменника електронним листом з надією на відповідь: «Saygıdeğer Behiç bey! Adım İrina, Ukrayna'da Taras Şevçenko Milli Üniversiteside Türkoloji bölümünde çalışıyorum. Sizi rahatsız ettiğim için özür dilerim ama izin verirsiniz önemli bir iş içindir. 2013 yılında cumhurbaşkanımız milli projeler çerçevesinde Büyük Ukrayna Ansiklopedisini çıkartma kararını verdi. Bu ansiklopedi için farklı uzmanlardan makale hazırlanması istiyor. Türk yazarlarıyla ilgili de yazılar hazırlanıyor. Ben profesörlük tezimi Türk Dramaturji üzeride savunduğum için ve sizin değerli piyeslerini tanıma fırsatına sahip olduğum için benden sizinle ilgili bir ansiklopedik yazı hazırlamamı rica ettiler. O yazıda (linkleri size gönderiyorum ama ne yazık ki hepsi Ukraynaca) yazarın hayatı, eserleri, üyüleri hakkında yazılır. Çoğunu buldum ama maalesef sizin doğum günü ve ayı hiçbir yerde yazılmıyor, sadece yıl. Büyük ricayla sizden bu bilgileri isteyebilir miyiz lütfen? Saygılarımla». Приємно подивований зацікавленістю української енциклопедистики своєю персоною, Бехіч Ак не забарився з відповіддю і тим самим допоміг заповнити лакуну в українському варіанті своєї біографії.

Формування автором біографічної статті максимально повної картини життя певної персоналії – запорука успішного виконання поставленого завдання. Під час роботи над гаслом «Анар Іхсан Октай» була вірогідність облишити широко доступну інформацію щодо дитинства відомого письменника, а саме його частих пропусків навчання, неуспішність, через яку довелося змінити не один навчальний заклад. Таке представлення справляє хибне враження від поведінки Іхсана-підлітка. У менш доступних джерелах знаходимо роз'яснення такої його поведінки, і це дозволило доповнити існуючу інформацію, сформувавши максимально правдивий портрет відомого письменника: «Початкову й середню освіту отримав у

м. Стамбул. Навчався в лицї для хлопчиків «Каршикая» (1975–1977), з якого вибув через часті пропуски і неуспішність: **любив тікати з уроків до Національної бібліотеки, аби почитати Мопассана, Гоголя, Чехова.** Продовжив навчання в Ізмірському вечірньому коледжі. Зручний шкільний розклад (уроки тривали з 18.20 – до 22.10) **дозволяв І. О. Анару днями зачитуватися художніми творами, що заклало міцний фундамент його майбутньої творчої діяльності.** У вільний час багато малював».

Можливість безпосереднього зв'язку з особою для уточнення фактів – позитивна сторона укладання біографії сучасника. Проте не варто забувати і про делікатність роботи над біографіями сучасників, адже тут йдеться про можливість нанесення певної шкоди (наявність суперечливого матеріалу, інформація негативного, сумнівного, упередженого характеру тощо). Стиль написання має бути стриманим, нейтральним, зосередженим на фактах, без суб'єктивної оцінки.

Прикладом може слугувати гасло до ВУЕ «Четін Алтан» (1927–2015) – турецький журналіст, газетяр, письменник. У рубриці «Життєпис» згадується його родина: дружина й двоє синів – Агмет Алтан та Мегмет Алтан, які живуть і працюють в Туреччині. Як і їх батько, який був відомий політичними настроями і гострим журналістським словом, вони сьогодні мають опозиційну точку зору, через яку перебувають у в'язниці Туреччини. Не вдаючись до суб'єктивних оцінок і занурення у масив матеріалу щодо ситуації навколо цих двох імен, українською мовою зафіксовано лише, що вони на сьогодні є політв'язнями в Туреччині: «Згодом Ч. Алтан взяв шлюб із Солмаз Камуран, стоматологом за освітою, яка стала його правою рукою у всіх видавничих справах. У шлюбі народилося двоє синів – Агмет Алтан (журналіст) і Мегмет Алтан (науковець): політичні в'язні (2017 р.), дочка Зейнеп Бакан».

Якщо окремі сторінки класичної спадщини Сходу потребують іноді років дослідження та роздумів, то сучасний контент доступний тому, хто опанував мову першоджерел і може дослідити першоджерело або підтвердити інформацію з декількох незалежних джерел, як того вимагає фактчекінг. Сьогодні турецької літератури багате на сучасні кольори та культурно-історичні традиції класики. Стисла, лаконічна форма викладу матеріалу енциклопедичної біографії має бути насичена фактичним матеріалом, від обсягу якого залежить змістовність статті. Якщо матеріал презентується вперше, то насиченість статті має бути максимальною. Більшість гасел з турецької літератури у ВУЕ є новими для українського реципієнта. Тому пропонувані біографічні статті вводять у

науковий обіг усі віднайдені факти, підкреслюють внесок у розвиток турецької і, досить часто, світової культури. Так, приміром, у частині пропонованих для ВУЕ біографічних статей про турецьких письменників інформацію у рубриці «Додатково» представлено максимально широко через відсутність перекладів українською мовою творів авторів, що сприяє хоча б поверховому знайомству із глибиною турецького тексту.

У гаслі «Айваз Улькю» представлений аналіз п'єси автора «Сам», «Відправитися у дорогу», «Повернення», «Очікувати» з наведеними перекладами українською мовою цитат із творів, а також загальний літературний аналіз драм. Так само у гаслі «Октай Араїджи» представлено п'єси автора: у трагедії на дві дії «Суспільна анатомія смерті» найважливішим меседжем, який «прочитувала» аудиторія, був саме підтекст – крізь нібито локальні взаємини держави і селянина виразно прозирала модель напівфеодальної держави, якою залишалася Туреччина 1960-х. Структурно п'єса нагадує традиційну турецьку народну драму з елементами епічності: велика кількість персонажів, голос автора звучить від імені оповідачів – таких собі меддахів, які створюють атмосферу відкритого театрального майданчика:

Перший: Шановні глядачі, вітаємо, дякуємо, що прийшли.

Другий: Зараз перед вами постануть події 1960–1961 рр.

Третій: А створив цю дивовижну трагедію Октай Араїджи.

Четвертий: Події відбуваються в минулому, а п'єса – в майбутньому.

Сьомий: Ми всі задіяні у п'єсі: ми – актори, ви – глядачі.

Третій: Ось і скінчилася наша п'єса. А хор вже заспівав, що треба.

Перший: Ось і вся правда, ось і провина, ось і винні...¹²⁶.

Прозові монологи брехтівського типу чергуються із «зонгами», але відтепер це народні пісні чи авторські вірші, що в сукупності формують загальну картину драми: «Абдюльгані: Хайдар? А ви про сина Хасана. Я покликав його друга Рюстема, але той не прийшов (Відходить у бік, приймаючи позицію глядача)»¹²⁷.

Особливої уваги потребує «краса наукового етикету» (У. Еко) – бібліографічні списки до пропонованих біографічних статей. Чим менш відома особа, тим ретельніше варто укладати її бібліографію. Враховуючи великий відсоток ще незнаних в Україні турецьких персоналій, усі пропоновані бібліографічні списки до їх біографій мають бути перевірені *de visu*.

Отже, завдяки сучасним Інтернет-технологіям спрощується процес фактчекінгу, адже при написанні енциклопедичної статті часом виявля-

ється невідповідність або відсутність інформації. Автор статті завжди має відповідати за достовірність представленої інформації, уникати однобічного викладення матеріалу, вміти правильно згрупувати накопичені масиви інформації. ВУЕ складає велику довідкову цінність, зокрема й біографічні гасла. Дорога митців до вічних цінностей є непростою. Документально-об'єктивні аспекти інтелектуальних біографій та творчості мають сприяти діалогу різних і самодостатніх культур, пошуку перетину сенсів, переосмисленню традиційних інтерпретацій Сходу та Заходу. Український науковий та суспільний дискурс розширює горизонти, а різноманіття пропонованих до створення гасел заохочує до нових творчих пошуків, до цілісного світосприймання.

2.8. Стилїстика енциклопедичної статті з філософії як наукова проблема

Справжня, повноцінна дослідницька робота повинна базуватися на науковому стилі мовлення, що використовується для викладення результатів оригінального дослідження, й метою тут є не лише повідомлення про результат, але й тлумачення відкриття. Недаремно найпоширенішою формою цього стилю є монолог. У численних статтях, вміщених у різноманітних довідниках, активно підкреслюється, що науковий стиль покликаний не лише забезпечити точний виклад інформації, а й підкреслити, довести його новизну. З огляду на аудиторію, у рамках цього стилю виділяють три підстили: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний. Відповідно одні вимоги – до жанру наукової монографії, дещо інші – до підручника, й специфічні – для наукової журналістики.

Жанр універсальної енциклопедії природно мислиться найперше як сфера власне наукового стилю, який покликаний адекватно подавати наукову інформацію. Його адресат – вузьке коло спеціалістів. До найхарактерніших формальних ознак цього стилю належать такі: книжність та неухильна логічність; насиченість термінами – часто іншомовного походження; складний синтаксис, уникання простих речень; широке використання вставних слів (наприклад, отже, таким чином, тощо); перевага надається розповідним реченням – питальні речення припустимі переважно в полеміці тощо.

Енциклопедію читають фахівці найвищого культурного гатунку та видатні мислителі рангу Вольтера¹²⁸. Цільова аудиторія видання такого масштабу, як національна енциклопедія, орієнтована не лише на науковців а й на учнівську молодь, студентство, пересічних громадян. І тут вагому роль відіграє науково-популярний стиль, який дозволяє використовувати

відверто «письменницькі» прийоми, яскраві образні вирішення та аналогії, гумор, анекдот, стильовий пастиш тощо. Елементи такого роду просто необхідні і в форматі науково-навчального стилю, до якого охоче вдаються автори підручників і навчальних посібників. Звідси виникає загостреність питання з обох боків: як авторові енциклопедичної статті зберегти високий рівень науковості, не втративши елементу зацікавленості, захоплення творчого та непересічного дослідника своїм об'єктом?

Усе це особливо актуально в сьогоденних умовах панування ринкових відносин, які породжують небувалу девальвацію інтелектуальних цінностей, зокрема в сфері видання різноманітних енциклопедій, відверто розрахованих на невибагливого та малокультурного читача (пригадаймо хоча б цілу серію книжок під назвами на кшталт «100 найвідоміших... (театрів, тиранів, таємниць тощо) світу», які створюють ілюзію енциклопедичності знань з тієї чи іншої галузі.

Енциклопедії бувають різні, аж до дитячо-популярних включно (які можуть поєднувати освіту з грою – наприклад, енциклопедії можуть включати наліпки, пазли тощо). Відтак має вирізнятися й стилістика видань. Стиль же, як відомо, багато в чому визначається наперед жанровим завданням.

Безперечно, що видання енциклопедичного рангу *ab ovo* мислиться як жанр, що потребує виключно власне наукового стилю, позбавленого щонайменшого відтінку емоційності та суб'єктивності. В ідеалі авторами цього видання мають бути вчені найвищої кваліфікації, які чудово розуміють важливість критерію наукової об'єктивності. Утім, з науковою об'єктивністю нині теж не все так просто, як було у часи класичної філософії¹²⁹. До цього додається усталена в еру комп'ютеризації установка: будь-яка емоція є виключно інформаційним шумом, цінність якого дорівнює нулю.

Людина в своїй пізнавальній діяльності користується гармонійною співпрацею обох півкуль мозку, котрі відповідають паралельно за логіко-аналітичну та емоційно-образну активність психіки. При цьому логіко-аналітична діяльність є генетично вторинною, виробленою в процесі еволюції. Філософія ірраціоналізму взагалі (й небезпідставно) вважає, що логічні моделі – лише маскування емоційної установки, упередження, і що за допомогою «нейтральних» силогізмів можна довести що завгодно, в тому числі й необхідність знищувати буржуа чи євреїв заради світлого майбутнього позосталого людства.

Сучасна енциклопедична стаття мусить базуватися не стільки на традиційному для науки XVIII–XX завданні (яке, в принципі, не має вирі-

шення) – адекватно й об'єктивно описати усі явища «навколишнього світу», скільки розгорнути перед читачем критично осмислену систему концептів, які не можуть претендувати на роль «підсумкового слова в науці»; це усього лише «останнє слово», яке сигніфікує сучасний рівень заглиблення в проблему.

Стилістичні параметри словниково-енциклопедичної статті знаходяться в центрі уваги сучасної лінгвістики (І. А. Воронцова, І. М. Магідова, Н. Б. Мальцева, І. В. Медчук та ін.)¹³⁰. Окреслено й проблему межі суб'єктивності автора при написанні енциклопедичної статті¹³¹. Однак ця проблема потребує подальшого дослідження, оскільки суб'єктивність автора може свідчити як про його наукову незрілість, так і, навпаки, про високу кваліфікованість, зумовлену ерудованістю та самостійністю позиції, що дає усі підстави для вільного, «розкутого» тлумачення матеріалу.

У будь-якому разі очевидно, що традиційна схема «адекватного опису дійсності», як і всяка ідеальна схема, входить в протиріччя з «недосконалою» реальністю – невичерпністю світу та способів його пояснення, де істина завжди неминуче релятивна. Так, сьогодні природознавство, не кажучи вже про гуманітарне знання, базується на понятті «картина світу», осмисленому в науковій свідомості зі врахуванням «фатальної» апроксимації об'єкта в свідомості реципієнта – як людини, так і приладу. Отож увагу в цій ситуації перенесено на суб'єктивну свідомість дослідника, і мірою тут стає його здатність особисто інтерпретувати те, що ми звикли іменувати «реальною дійсністю». Ніхто ще не відмінив правила, згідно з яким наукове пізнання починається з подиву перед явищем, яке хвилює закорінене в інтелектуалізмі маститого вченого не менше, ніж вид раптово запаленого блискавкою дерева вражає первісну, дологічну свідомість дикуна. Голого чоловіка, який шалено мчить вулицями стародавніх Сиракуз із вигуком «Еврика!», немає підстав трактувати як беземоційного високочолого мудреця, вже наче висіченого з мармуру.

Найкраще звернутися до прикладів з галузі філософії, яка за природою своєю базується на абстракції і виразно потребує унаочнення, що завжди є проблемою для фахівців у цій сфері. Звернемося, наприклад, до визначення омфалоса – «пупа світу», який в давньогрецькій протофілософії символізує початок усього суцього. У храмі Аполлона в Дельфах цей «початок початків» вшановувався у вигляді фалічного символу, декорованого архаїчним орнаментом, пов'язаним з культом плідності. У словниках, що функціонують на пострадянському просторі, зустрічаємо гроно

більш або менш точних і розгорнутих визначень, яким, проте, явно бракує живого відчуття об'єкту. Так, перекладений з німецької «Словник античності» подає ситуацію більш ніж лаконічно: «Омфал (грец. пуп). Стародавній культовий об'єкт у Дельфах, що вважався центром («пупом») Землі (вважалося, що існує і «пуп моря»). Цей присвячений Аполлону камінь зберігався в його храмі, мав вигляд монолітної глиби та знаходився у целлі»¹³². У філософському словнику італійця Н. Убальдо знаходимо таке пояснення: «Цей дивний предмет, що нагадує гібрид узбічної захисної тумби та різдвяного куліча, з отвором у верхній частині (куди опускалися пожертви) це omphalos, або пуп світу, ймовірно, найшанованіший символ у всій Греції. Встановлений у центрі храму у Дельфах, міста, яке, у свою чергу, вважалося центром Греції, він позначав самий центр (тобто пуп) світу»¹³³. Звертають на себе увагу невимушеність та суб'єктивність, з якими автор описує екзотичний артефакт давньогрецької культури, прагнучи пробудити активність свідомості пересічної людини, котра мусить адаптувати нове знання про міфічний «пуп світу». Тут їй має допомогти повсякденний досвід, позаяк вуличну тумбу читач бачить щоденно; неважко також вловити в цьому предметі й подібність до великодньої паски – хоча бачать її значно рідше – раз на рік, але вона закарбована в нашій свідомості завдяки своєму ритуально-урочистому характеру. Так впевнено робиться крок від вже відомого до нового знання.

Розглянемо постать Діогена, який уособлює граничну соціопатичність. Замість того, аби розгорнути перед читачем низку «схоластичних» міркувань про полісну свідомість, виділення індивідуальності з полісного світу, її епатажності тощо, автор вдається до конкретно-зорових прикладів, легко досягаючи своєї мети: «ДІОГЕН КІНІК: грецький філософ (Синоп, 413–323 до Р. Х.). неважав багатство та соціальні умовності й жив зазвичай у діжці. У Коринфі, коли Александр Великий спитав його, чи не бажає він чого-небудь: «Так, відповів Діоген, щоби ти не закривав мені сонце». Він відчував настільки сильне презирство до людей, що одного разу з'явився на вулицях Афін ясним полуднем, тримаючи у руках ліхтар. У відповідь на здивування оточуючих, він заявив: «Шукаю людину». Та якщо усе ж таки можна закинути, що Н. Убальдо подає матеріал занадто «розважально», а Д. Жюліа не підноситься над рівнем тривіальності, то у «Філософському словнику» А. Конт-Спонвіля авторська суб'єктивність вигідно відтіняє об'єктивно-наукову змістовність статті. Ось початок статті «Аббат»: «Від арамейського «абба», яке пізніше перейшло у церковну грецьку та церковну латинську, батько. Вольтер за-

уважив у зв'язку з цим, що аббатам слід було би плодити дітей, тоді від них була би хоч якась користь... Мабуть, на цей раз у своїй пристрасі до етимології він зайшов далекувато <...> Колись аббатом називали настоятеля монастиря; нині називають будь-якого священика, духовного отця ченців або своєї пастви. Вольтер дорікав аббатам у багатстві, марнославстві та надмірностях. «Ви використали часи невігластва, марновірства, безумства, аби відняти у нас нашу спадщину та топтати нас ногами, аби погладшати, висмокчуючи соки з нещасних; тремтіть, аби не настав день розуму» («Філософський словник», стаття «Аббат»). Навряд чи він помилявся, говорячи про сучасних йому аббатів. Але нині, коли така велика кількість аббатств стоять порожні чи майже порожні, мені нерідко випадало, вступаючи під безлюдні величні зводи Нуарлака, Сенанка чи Фонтене, з жалем думати про ці занедбаність та вбогість і, дивлячись на плоди настільки майстерного будівничого мистецтва та сліди настільки очевидного піднесення духу, відчувати чудернацьку суміш вдячності, захоплення та жалю за минулим... Чи настав день розуму?»¹³⁵.

Звернемо увагу на те, що автор використовує класичні риторичні прийоми зацікавлення, один з найефективніших жарт або парадокс на початку тексту (промови). Він вдається також до риторичного питання («Чи настав день розуму?»). Це явище зазвичай нехарактерне для стилю енциклопедій пострадянського простору, але не таке вже рідкісне на західних обширах.

Якщо попередній приклад являє собою жарт як той «hook» (гачок), на який «ловиться» аудиторія, то у наступному прикладі, який взято з багатотомної філософської енциклопедії використано парадокс. «АФРИКАНСЬКА ФІЛОСОФІЯ. Багато хто з великих мислителів сучасної ери, включаючи Девіда Г'юма, Імануїла Канта та Томаса Джеферсона вважав африканців та їхніх нащадків такими, що відчувають утруднення й інтелектуально неспроможні філософствувати, нездатними до моральних і наукових міркувань. Тому, до двадцятого століття, ідея африканської філософії була, для більшості європейців і американців, оксюморonom». Видається, що подібний прийом дозволяє створити «інтригу», пробудити цікавість до описуваного явища, і цілком має право існувати на сторінках поважних енциклопедичних видань, а не лише в усних виступах науковців.

Отже, питання про стиль енциклопедичних видань залишається відкритим. Попри його позірну очевидність, насправді їхня стилістика може

бути вельми різною, і багато що тут визначається специфікою тієї аудиторії, на яку розраховане видання. Зрозуміло, наприклад, що текст (як і певні риторичні прийоми), орієнтований на науковців, вимагає іншого подання, ніж той, що орієнтований на учнів. Найскладнішим варіантом є той випадок, коли виданням передбачається надзвичайно широке охоплення цільової аудиторії. Таким виходом може стати особлива структурованість словникових статей. На наш погляд, доволі влучним може стати поєднання власне наукової стилістики з популяризаторськими елементами, що її демонструє «Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей». Обравши найскладніші філософські терміни, яким непросто підібрати відповідник в іншій мові, його автори вміло поєднали високоінтелектуальну працю з певними розважальними «родзинками». Так, наприклад, у статті, присвяченій грецькому терміну «фронесіс», з одного боку, подано його найадекватніші переклади латинською, англійською, іспанською, італійською, німецькою та французькою мовами, прослідкована еволюція його коннотацій у різні епохи, а з іншого – суто науковий матеріал доповнено історією про падіння у колодязь Фалеса, над яким глузувала власна служниця. Анекдот про Фалеса подано у вставці, і він не заважає сприйняттю міркувань, скажімо, про діанотетичні чесноти Аристотеля.

Висловимо міркування, що, можливо, сучасним енциклопедичним виданням не варто все ж таки аж надто ретельно прагнути неухильно зберегти старосвітські графарети «відстороненої об'єктивності». На наш погляд, нині, коли самі критерії об'єктивності хитаються та стають розпливчастими, і навіть наближення до неї виглядає недосяжною ціллю, думається, що не варто «у поті чола» працювати над викоріненням неповторного індивідуального стилю здібного й захопленого своєю дослідницькою темою автора, аби відредагований текст почав і справді ілюструвати собою відомий анекдот: Телеграфний стовп – це добре відредагована сосна. Водночас, зрозуміло, що не варто штучно стимулювати установку на самі лише розважальність і популярність, оскільки вони, в принципі, несумісні з домінуючими принципами власне наукового стилю. Такі елементи припустимі як спеція, яка не псує смак страви в цілому.

Утім, на жаль, на практиці головна проблема – аж ніяк не занадто яскрава індивідуальність нашого автора, яку треба всіляко оберігати, а, здебільшого, його боязкість, наукова та загальна малограмотність, схильність до елементарного плагіату, гранична сірість, невміння не те щоби сформулювати власну концепцію, а й просто скопіювати логічний

і добре структурований текст з суми чужих спостережень, не втрачаючи почуття цілого. На превеликий жаль, частіше маємо справу не зі впевненим і захоплюючим жонгливанням словами, а просто з невмінням елементарно побудувати речення, відділити головне від другорядного, безпомічним тупцюванням в межах застарілих і призабутих світовою наукою ідеологічних «краалів», жалюгідним списуванням чужих думок. Особливо вражає, що йдеться не обов'язково про статті початківців, а й про доробок деяких професорів та академіків, чиє ім'я оточене аурую пошани й довіри.

Вочевидь потрібно всіляко уникати й тіні іміджу того вченого-енциклопедиста, якого нещадно затаврував ще Дж. Свіфт в образі високочолого Лапутянина, котрий без допомоги слуги не може навіть пройти рівним шляхом, але претендує на роль носія «справжньої мови» й носить за плечами торбу всілякого мотлоху, демонстрацією якого намагається замінити повноцінне й живе слово, котре базується на емоції і художньому образі не менше, аніж на препарованих скелетах традиційних логічних силігізмів.

2.9. Місце відеоматеріалів у сучасних онлайн-енциклопедіях

Друкована – класична версія енциклопедії і онлайн версія (цифрова версія або електронна версія), звісно різняться.

Класична версія завдяки своєму багатолітньому розвитку отримала вагому спадщину: усталені правила підготовки, вироблені канони для редагування статей, своя специфіка роботи із текстом (стиль, скорочення, виділення тощо), ілюстративним матеріалом (інфографіка, ботанічна ілюстрація тощо), які на сьогоднішня кардинальних змін не зазнали.

На мій погляд, суттєві та практичні зміни для процесу підготовки та видання друкованої енциклопедії будуть приходити із запровадженням інновацій у поліграфії та у зв'язку з розвитком інтерактивної книги але не через міграцію контенту у мережу, а навпаки у пошуках «золотої середини» – надрукований текст відіграє роль материнської основи або є ґрунтом для побудови різних віртуальних доповнень (додатків, які іноді надаються споживачеві на платній основі) та інших надбудов¹³⁸.

Натомість, цифрова версія, уґрунтовуючись на міцному потужному фундаменті енциклопедичної традиції, а також з урахуванням розвитку технічного прогресу розбудовує нову віху енциклопедистики та поле для енциклопедичних досліджень.

Не вдаючись до очевидних, зрозумілих відмінностей між друкованою та цифровою енциклопедією, наголосимо на понятті «самостійного ін-

формаційного поля», яке можливо схарактеризувати й пояснити через формування пошукового (довідкового) запиту читача.

Текст енциклопедичної статті на паперовому носії звично доповнюється влучною ілюстрацією, літературою, творами або першоджерелами, іноді цитатами. Всі ці елементи, що доповнюють статтю, є своєрідними «супутниками», що обертаються навколо ядра – гасла, тематики та змісту статті.

Відповідно без змістового (текстового) наповнення тіла статті ілюстративний матеріал, література, цитати тощо самостійно не здатні повномасштабно й точно відтворити довідкову інформацію, закладену в текст. Проте ці компоненти надають іншу інформацію, що пов'язується з тематикою статті через категорію, науковий напрям тощо. Наприклад, стаття «Академізм»¹³⁹ (напряму, що склався в мистецьких академіях 16–19 ст. і ґрунтувався на догматичному наслідуванні зовнішніх форм класичного мистецтва (античного та епохи Відродження), що розміщена на сторінках друкованої та онлайн версії 1-го тому «Великої української енциклопедії», доповнена ілюстративним матеріалом: картинами художника Олександра Кабанеля «Офелія» (1883) та Федора Бруні «Мідний змії» (1841). У тексті статті вищенаведені художники згадуються побіжно, як представники академізму, а їх картини демонструють сам стиль «академізм». Натомість, сюжети картин відсилають читача до «Гамлета» Вільяма Шекспіра та біблійних сюжетів Старого Завіту, тобто ілюстративний матеріал, з одного боку, орієнтований на зміст статті «Академізм», а з іншого, може аналогічно доповнювати зміст інших статей, наприклад, «Гамлет», «Мойсей» або «Офелія», «Мідний змії» тощо.

Відтак ілюстративний матеріал та подібні за довідковою функцією додатки до статті (цитати, твори тощо) є самостійним інформаційним полем, тобто можуть існувати окремо від тексту статті.

В онлайн-енциклопедіях, побудованих на популярній і безкоштовній, можливо наразі одній з кращих систем управління веб-сайтом енциклопедичного спрямування – MediaWiki (веб-сайти «Вікіпедія», «Циклопедія»¹⁴⁰ тощо), ілюстрації об'єднуються та розміщуються у єдиному сховищі, де категоризуються за тематикою, автором, джерелом тощо. Аналогічно існують сховища цитат, даних, джерел, творів. Функціонал сховищ дозволяє читачеві формувати такі недоступні для друкованої енциклопедії довідкові запити/команди: «показати всіх художників 19 ст.», «всі цитати про кохання», «філософські трактати» тощо.

Існує сховище й для відео, але на відміну від перелічених «супутників» статті, відео не завжди виступає самостійним інформаційним полем. Якщо відео демонструє хімічну реакцію, наприклад, візуалізуючи контент статті «Лакмус», його можливо за аналогією до ілюстративного матеріалу називати самостійним інформаційним полем. Якщо відео вміщує текст статті, паралельно його озвучення, демонстрацію хімічної реакції тощо, відео становить єдине інформаційне поле, як і енциклопедична стаття у комплексі з додатками: текстом, ілюстрацією, цитатою, творами, джерелами, літературою, бібліографією, автором та ін. В останньому випадку, незважаючи, що відео може бути еквівалентним до статті, не можна стверджувати, що відео повноцінна заміна енциклопедичної статті, зараз перевага останньої безперечна через швидкість доступу до інформації. Звісно у майбутньому розвиток цифрових відеоформатів та штучного інтелекту дозволить працювати з відео як із текстом (здійснювати пошуковий запит у відео контенті).

За умов інформаційного суспільства – оперативність/швидкість доступу до інформації відіграє провідну роль поряд з якістю інформації та гнучкістю пошукового запиту до баз даних. Тому відео, як лінійне відтворення інформації, що обмежується часом, доцільно використовувати як самостійне інформаційне поле відносно єдиного інформаційного поля енциклопедичної статті, як одну із його складових. Винятком є випадок включення відео у рубрики енциклопедичної статті «Додатково», «Дивіться також», що не є головними до тематики статті (тобто тут відео може слугувати єдиним інформаційним полем). Наприклад, є бібліографічна стаття про письменника. Стаття доповнена відео – уривок інтерв'ю письменника, де він коментує свій популярний твір. Також, стаття містить цитату, що характеризує творчість митця, відтворену у відеоформаті. В обох випадках відеоконтент використаний доцільно і є самостійною інформаційною одиницею. Але якщо подати відео – документальний фільм про письменника у «тілі» статті (наприклад, поряд з дефініцією), увага читача частково або повністю може перейти до відео від тексту, чи навпаки відео буде заважати сприйняттю тексту статті. Відеоконтент обов'язково повинен доповнювати зміст статті, а тому розміщується або створюється з огляду на потребу змісту статті, а не навпаки, оскільки відео виконує «службові функції», використовуючи свою властивість візуалізувати дію, процес, явище тощо.

Пропонуємо варіанти використання відеоконтенту в енциклопедичній статті (таблиця 1).

Таблиця 1

№ п. п.	Тематика	Стаття	Відео
1	Архітектура	«Акант»	3D модель композиції
2	Біологічні науки	«Агресивність (біологія)»	Демонстрація агресивної поведінки тварини
3	Ветеринарні науки	«Акарапідоз»	Поведінка бджіл
4	Географічні науки	«Айсберг»	Відео дрейфування
5	Геологічні науки	«Етна (вулкан)»	Виверження вулкану
6	Історичні науки	«Битва під Ватерлоо»	Анімація протистояння або фрагмент сучасної історичної реконструкції битви
7	Медицина	«Акупунктура»	Демонстрація лікувальної техніки
8	Музичне мистецтво	«А капела»	Різні види акапельного співу
9	Музичний інструмент	«Авлос»	Демонстрація гри
10	Музичні гурти	«АББА»	Відома пісня гурту
11	Персоналія, актор	«Абазопуло Володимир Костянтинович»	Фрагмент акторської гри.
12	Персоналія, державний діяч	«Аденауер, Конрад»	Відео-цитата: фрагмент інтерв'ю
13	Персоналія, спортсмен	«Аксьонова, Людмила Василівна»	Демонстрація виступу на змаганнях або встановлення рекорду тощо

Продовження таблиці.

№ п. п.	Тематика	Стаття	Відео
14	Психологічні науки	«Емоції»	Демонстрація емоційних станів
15	Релігієзнавство	«Астральний культ»	Виконання колядки
16	Робота механізму	«Шасі»	Приземлення літака
17	Сільськогосподарські науки	«Агролісо-меліорація»	Створення захисних лісових насаджень
18	Соціальні комунікації	«Буктрейлер»	Буктрейлер
19	Спорт	«Академічне веслування»	Уривок змагань, тренування
20	Техніка	«Автогудронатор»	Робота під час ремонту доріг
21	Технічні науки	«Компас»	Робота компаса
22	Фізика	«Надпровідність»	Демонстрація надпровідності
23	Хімія	«Окиснення»	Демонстрація горіння
24	Хореографія	«А ля згонд»	Демонстрація пози класичного танцю

Окрім використання відеоматеріалів у енциклопедичній статті ми не повинні забувати про використання інших можливостей та функцій відео для енциклопедії як виробничої структури, організації, інституції.

Зупинимось на таких необхідних видах відеоконтенту для успішної роботи видавництва, яке спеціалізується на підготовці та виданні універсальної та галузевих енциклопедій, як презентаційний, іміджевий, навчальний, соціальний.

Наразі набули широкого поширення різні сервіси відеохостінгу (YouTube, Vimeo.com, MetaCafe, Vevo, HowCast та ін.), на яких розміщено різні за тематикою/жанром ролики. Звично, що різні компанії, організації, установи мають свої акаунти на популярних відеохостінгах із різною метою: маркетингом, рекламою, брендінгом, торгівлею, освітньою діяльністю тощо.

Для сфери енциклопедистики влучним прикладом є діяльність видавництва Encyclopædia Britannica, Inc¹⁴¹. (далі «Енциклопедія Британіка») на відеохостінгу YouTube, яке представлено не одним відеоканалом, а кількома, кожен з яких репрезентує певний окремий напрям у діяльності видавництва:

Назва	Початок дії	Статистика	Підписники переглядів
Encyclopaedia Britannica ¹⁴²	22.12.2005	7,123,713	15,134
Britannica Classic ¹⁴³	29.01.2007	20,387,711	3,329
Britannica Learn ¹⁴⁴	26.01.2016	7,440	496
Merriam-Webster Dictionary ¹⁴⁵	26.01.2009	1,378,838	29,848

Табл. 2. Основні канали Encyclopædia Britannica, Inc., станом на 25.12.2018.
Джерело: <https://www.youtube.com/user/britannica/channels>

Розглянемо детальніше кожен з каналів. Зауважимо, що кожне відео слугує єдиним інформаційним полем (тобто не слугує додатком до тексту статті, а включаючи текст, ілюстрацію, озвучення тощо, може бути еквівалентним заміником тексту статті).

«Encyclopaedia Britannica» – головний канал, що репрезентує діяльність видавництва та енциклопедію «Британіка». Містить презентаційні ролики (наприклад «How do your kids explore? | Britannica Kids»¹⁴⁶, «Introducing Britannica Digital Studios on YouTube»¹⁴⁷, «Calling all contributors: Write for Britannica!»¹⁴⁸), іміджеві ролики (наприклад відео «Encyclopaedia Britannica turns 250 years old»¹⁴⁹) та навчальні.

Ролики навчального характеру різні, деякі класично відтворюють інформацію гасла (наприклад «Ванкувер»¹⁵⁰, «Древній Єгипет»¹⁵¹, «Оксфордський

університет»¹⁵²), інші відповідають рубрикам: «Britannica Wire»¹⁵³ (авт. – «Повідомляє Британіка»), «Britannica File»¹⁵⁴ (авт. – «Британіка. Досьє»), «Demystified»¹⁵⁵ (дослівно «Демістифіковано»), «Britannica Spotlight»¹⁵⁶ (авт. – «Британіка. Актуально»).

«Britannica Wire» – рубрика, що включає відеоповідомлення про наукові відкриття, знахідки та ін.

«Britannica File» – рубрика, що включає відео-відповідь на будь-які питання, висвітлює різні тематичні топи.

«Demystified» – рубрика, що включає відео, які розвінчують усталені міфи.

«Britannica Spotlight» – рубрика, що охоплює відео, яке висвітлює події, що потрапляють в центр уваги суспільства.

Канал видавництва «Britannica Classic» – включає кінохроніки, освітні ролики та інші матеріали з архіву студії «EB Films». Під описом до відео є посилання на енциклопедичні статті, що більш детально розповідають про предмет відеороликів.

«Britannica Learn» – канал, що присвячений навчальному проекту Britannica Digital Learning.

«Merriam-Webster Dictionary» – канал, що присвячений філіалу видавництва, компанії Merriam-Webster, Inc., яка видає різні словники. Головна тематика відео представлена рубрикою «Ask the Editor»¹⁵⁷ (авт. – «Запитай редактора»).

Досвід видавництва «Енциклопедії Британіки» став підказкою для створення Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво» акаунту на відеохостінгу YouTube¹⁵⁸. В умовах інформаційного суспільства взаємодія енциклопедії зі споживачем через відеоконтент є нагальною потребою, а використання відео у енциклопедичній статті значно розширює її довідково-інформаційний потенціал для читача.

¹ ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – К. : Держспоживстандарт України, 2016. – С. 14.

² Там само.

³ Теремко В. Маркетингова культура як концептуальна проблема видавничої сфери в Україні / Василь Теремко // Освіта регіону. – 2010. – № 4. – С. 158–162.

⁴ Why World Book? URL: https://www.worldbook.com.au/why_world_book.htm (дата звернення: 15.11.2018)

- ⁵ Шульга М. О. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине. – К. : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – С. 112.
- ⁶ Див.: «Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань» (К.: НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень, 2015), «Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» (проект)» (К.: Енциклопедичне видавництво, 2015), «Редакторська підготовка текстів е-ВУЕ – портальної версії «Великої української енциклопедії» (К.: Енциклопедичне видавництво, 2017) та ін.
- ⁷ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 5.
- ⁸ Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 5.
- ⁹ Там само. – С. 7.
- ¹⁰ Енциклопедія українознавства : Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 7.
- ¹¹ Там само. – С. 5.
- ¹² Енциклопедія українознавства : Систематична частина. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 6.
- ¹³ Там само. – С. 7.
- ¹⁴ Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf>
- ¹⁵ Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань: посібник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К., 2015. – С. 3.
- ¹⁶ Черниш Н. І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи: Навч. посібн. – К.: Наша культура і наука, 2009. – 112 с. – С. 9. Черниш Н. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика – Львів: Світ, 2015. – С. 7.
- ¹⁷ Коржик Н.А. Інтерактивна книга як сучасний видавничий продукт // Вісник ХДАК. – 2018. – Вип. 53. – С. 50.
- ¹⁸ Сикорский Н.М. Теория и практика редактирования. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1980. – С. 49.
- ¹⁹ Черниш Н. Видавничий доробок Миколи Бажана: монографія. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2012. – С. 175.
- ²⁰ Онищенко О. С. Вітальне слово // Українська енциклопедистика: матеріали Третньої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 року). – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 8.
- ²¹ Серажим К. С. Особливості редагування довідкових видань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4245/1/Serazhym.pdf>

- ²² Черниш Н. І. Видавничий доробок Миколи Бажана: монографія. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2012. – С. 175.
- ²³ Черниш Н. І. Видавничий доробок Миколи Бажана: монографія. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2012. – С. 175.
- ²⁴ Железняк М. Г. Від ЕУ до ЕСУ (Коротка історія феномену сучасної України) // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 року). – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – 282 с. – С. 53.
- ²⁵ Что такое энциклопедия? Методические и методологические критерии и требования. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rubricon.com/about_rubricon.asp?pid=2
- ²⁶ Черниш Н. І. Електронні енциклопедії в Україні // Соціальні комунікації. – 2016. – № 1 (71). – С. 168.
- ²⁷ Положення про електронні освітні ресурси: затверджене наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1060 від 01.10.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>
- ²⁸ Денисюк Ж.З. Семантика Інтернет-простору як середовища формування творів пост фольклорного типу // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: 36. наук. праць. – К.: Міленіум, 2017. – Вип. 38. – С. 16.
- ²⁹ Інформація та документація. Електронні видання. Основні види та вихідні відомості: ДСТУ 7157: 2010. – К.: Держспоживстандарт, 2010. – С. 2; Положення про електронні освітні ресурси: затверджене наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1060 від 01.10.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>
- ³⁰ Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017–95. – К.: Держспоживстандарт, 1995. – 45 с.
- ³¹ Українські електронні енциклопедії як складова національного інформаційного простору // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 2. – С. 30.
- ³² Жежнич П., Гірняк М. Особливості формування енциклопедії в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Комп'ютер. науки та інформ. технології. – 2012. – №732. – С. 403.
- ³³ Черниш Н. І. Електронні енциклопедії в Україні // Соціальні комунікації. – 2016. – № 1 (71). – С. 168.
- ³⁴ Черниш Н. І. Електронні енциклопедії в Україні // Соціальні комунікації. – 2016. – № 1 (71). – С. 180–181.
- ³⁵ Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань: посібник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К., 2015. – С. 3.
- ³⁶ Коржик Н. А. Інтерактивна книга як сучасний видавничий продукт // Вісник ХДАК. – 2018. – Вип. 53. – С. 51.
- ³⁷ Денисюк Ж. З. Культурне середовище Інтернету у функціонуванні аксіосфери суспільства // Культура України. Серія: Культурологія: 36. наук. праць. – Х.: ХДАК, 2017. – Вип. 58. – С. 180.

- ³⁸ Буряк В. В. От текста к гипертексту // Культура народов Причерноморья. – 2001. – Вып. 23. – С. 21.
- ³⁹ Денисюк Ж. З. Культурне середовище інтернету у функціонуванні аксіосфери суспільства // Культура України. Серія: Культурологія: 36. наук. праць. – Х.: ХДАК, 2017. – Вип. 58. – С. 181.
- ⁴⁰ Див.: Коржик Н. А. Інтерактивна дитяча книга як комунікаційний феномен, Культура та соціальні комунікації: інновації стратегії розвитку: матер. міжнар. наук. конф. 23–24 листопада. 2017 р., м. Харків. – Харків: ХДАК, 2017; Лисенко А. Особливості співіснування електронних та друкованих книжкових видань // Український інформаційний простір: Наук. журн. Ін-ту журналістики і міжнародних відносин Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв / Гол. редактор М. С. Тимошик. – Число 1. – У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: КНУКІМ, 2013. – С. 241–246.
- ⁴¹ Лісіна С., Мартинюк К. Електронні енциклопедії: сучасність і перспективи // Information, communication, society (ICS-2017) (18-20 MAY 2017, SLAVSKE, UKRAINE). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/38408/1/126_261-262.pdf
- ⁴² Лісіна С. Українські електронні енциклопедії як компонент типових електронних інформаційних ресурсів // Інформація, комунікація, суспільство : матер. І Міжн. наук. конф. ІКС-2012. – Львів, 2012. – С. 52–53.
- ⁴³ Черниш Н.І. Електронні енциклопедії в Україні // Соціальні комунікації. – 2016. – № 1 (71). – С. 186-187.
- ⁴⁴ Денисюк Ж.З. Культурне середовище інтернету у функціонуванні аксіосфери суспільства // Культура України. Серія: Культурологія: 36. наук. праць. – Х.: ХДАК, 2017. – Вип. 58. – С. 179.
- ⁴⁵ Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.
- ⁴⁶ Сукиасян Э. Р. Классификационный (систематический) поиск в эпоху электронных каталогов : (статья вторая) // Научные и технические библиотеки. – 2009. – № 10. – С. 38–47.
- ⁴⁷ Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.
- ⁴⁸ Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
- ⁴⁹ Шушківський А. І. Особливості статей-персоналій в Енциклопедії сучасної України / Наука України у світовому інформаційному просторі : [зб. наук. ст.]. Вип. 12 / НАН України. – Київ : Академперіодика, 2015. – Т. І. – С. 122–127.
- ⁵⁰ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» (проект) / за ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.
- ⁵¹ Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристика найважливіших видань / Т. І. Березюк, О. С. Іщенко, Р. В. Пилипчук, О. В. Савченко, Н. М. Фещенко,

А. І. Шушківський // Наука України в світовому інформаційному просторі. – 2015, 12. – С. 9–114.

⁵² Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 46.

⁵³ Biography. NARRATIVE GENRE. Alternative Title: biographical literature. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Biographical-literature-today>

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Налимов В. В. Спонтанность сознания: вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. – М. : Изд-во «Прометей» МГПИ им. Ленина, 1989.

⁵⁷ Эпштейн М. Жизнь как нарратив и тезаурус // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 4. – С. 47–56.

⁵⁸ Там само. – С. 55.

⁵⁹ Луков Вал. А., Луков Вл. А. Тезаурусы : Субъектная организация гуманитарного знания. – М. : НИБ, 2008. – С. 67.

⁶⁰ Сінькевич О. Б. Ідентифікаційні практики масової культури: соціально-філософський аналіз : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Сінькевич Ольга Борисівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – С. 62.

⁶¹ Там само. – С. 62.

⁶² Клепко С. Ф. Тезаурусний підхід до навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників // Постметодика. – 2014. – № 3. – С. 5.

⁶³ Ляшко С. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання ХХІ ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 34. – С. 470.

⁶⁴ Эпштейн М. Жизнь как нарратив и тезаурус // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 4. – С. 47–56.

⁶⁵ Там само. – С. 49.

⁶⁶ Там само. – С. 50.

⁶⁷ Сапогова Е. Автобиографирование: «бытие-под-собственным взглядом» // Развитие личности. – 2016. – № 1.– С. 114.

⁶⁸ Там само. – С. 104.

⁶⁹ Сапогова Е. Е. Личностная герменевтика и смысловые тезаурусы автобиографирования // Актуальные проблемы психологии личности. Сб. научных статей: в 2-х ч. Ч. 2. – Гродно: ГрГУ, 2012. – С. 148–173.

⁷⁰ Там само.

- ⁷¹ Сапогова Е. Автобиографирование: «бытие-под-собственным взглядом» // Развитие личности. – 2016. – № 1. – С. 92–115.
- ⁷² Там само. – С. 107.
- ⁷³ Там само. – С. 110.
- ⁷⁴ Там само. – С. 114.
- ⁷⁵ Эпштейн М. Жизнь как нарратив и тезаурус // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 4. – С. 51.
- ⁷⁶ Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – М. : Наука, 1991. – 408 с. – С. 47.
- ⁷⁷ Луков В. А. Тезаурусный подход: исходные положения // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». 2008. № 9 – Комплексные исследования: тезаурусный анализ мировой культуры. URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/9/Lukovs_Thesaurus_Approach/[архивировано в WebCite] (дата обращения: 10.04.218).
- ⁷⁸ Power Thesaurus. – Режим доступа : <https://www.powerthesaurus.org>
- ⁷⁹ Free Visual Dictionary & Thesaurus. – Режим доступа : <http://www.snappywords.com/?lookup= biography>
- ⁸⁰ Литвинюк Л. В. Персональні сайти вчителів як джерело для біографічних досліджень в управлінні педагогічним колективом школи // Постметодика. – 2012. – № 4. – С. 40–45.
- ⁸¹ Miller G. A Surprising Connection Between Memory and Imagination // Science. – 2007, 19 January. – Vol. 315. – No. 5810 P. 312.
- ⁸² Hassabis D. et al. Patients with Hippocampal Amnesia Cannot Imagine New Experiences // Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. – 2007, January 30. – Vol. 104. – No. 5. – P. 1726–1731.
- ⁸³ Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – 680 с.
- ⁸⁴ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К., 2015. – 252 с.
- ⁸⁵ Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – 680 с. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/65467>
- ⁸⁶ Сапогова Е. Автобиографирование: «бытие-под-собственным взглядом» // Развитие личности. – 2016. – № 1. – С. 92–115.
- ⁸⁷ Киридон, А. М. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – К.: Ніка-Центр, 2016. – С. 169 – 180.
- ⁸⁸ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії / За ред. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.

⁸⁹ Велика Українська Енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Історичні науки» (Історія України. Всесвітня історія) / Укладачі Гірік С. І., Киридон А. М., Троян С. С.; за ред Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 5, 7.

⁹⁰ Там само. – С. 12.

⁹¹ В основу тексту покладений матеріал до енциклопедичного видання «Американський президентіалізм»: Троян С. С. Авраам Лінкольн // Хома Н. М. (Ред.). Американський президентіалізм: інститут глави держави США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія. – Львів: Новий Світ–2000, 2018. – С. 127–132.

⁹² Див., напр.: Берри С. Миф Линкольна. – М.: Эксмо, 2016. – 544 с.; Иванов Р. Ф. Авраам Линкольн и Гражданская война в США. Москва: Эксмо, 2004. – 448 с.; Сэндберг, К. Линкольн. – М. : Терра-Книжный клуб, 2003. – 616 с.; Ronald C. White A. Lincoln: A Biography. – Random House, Inc., 2009. – 816 p. та ін.

⁹³ Авраам Лінкольн // Інавгураційні промови Президентів США. – Харків: Фоліо, 2009. – 336 с.

⁹⁴ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» (проект) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 71.

⁹⁵ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» (проект) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015.. – С. 82.

⁹⁶ Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – Київ : Дніпро, 1993. – 447 с.

⁹⁷ Юрій Лавріненко. Розстріляне відродження: Антологія 1917 1933. Поезія – проза – драма – есей. Paris, Instytut Literacki, 1959. // Київ, Просвіта, 2001. – 794 с.// К.: Смолоскип, 2007. – 976 с.

⁹⁸ Український список Сандармоху (оновлений). Частина 1. Публікацію підготував Сергій Шевченко // Вектор Ньюз. ЕКСКЛЮЗИВ. 27.09.2016. URL: <http://uk.vnews.agency/exclusive/20171-ukrayinskiy-spisok-sandarmohu-onovleniy-chastina-1.html>

⁹⁹ Агєєва В. Візерунок на камені : Микола Бажан : життєпис (не)радянського поета. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 496 с.

¹⁰⁰ Павличко Д. Пане Ющенко, не встрявайте у виборчу кампанію! // Українська правда: 26.08.2012. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2012/07/26/6969585/>

¹⁰¹ Радько Г. Поетика сонетарію Дмитра Павличка у контексті світової традиції // Київська старовина. – 2010. – січень. №1(341). С. 125–141. URL: https://www.libr.dp.ua/text/kievstar2010_1__Radko.pdf

¹⁰² Олександр Сич: Вважаю крайнім цинізмом нагороджувати бандерівською відзнакою затятого антибандерівця Дмитра Павличка // Politiko. 18.09.2018. URL: <http://politiko.ua/blog-post/7171>

- ¹⁰³ Коцаба Р. Моє звернення до холуя і лакея Дмитра Павличка // Галицький кореспондент. 26.07.2012. URL: <http://gk-press.if.ua/x7192/>
- ¹⁰⁴ Палажій Г. Михайло Слабошпицький: Україна проходить ганебно-сумний період під назвою варваризація. // ZIK. 19.10.2018. URL: https://zik.ua/news/2018/10/19/myhaylo_slaboshpytskyu_ukraina_prohodyt_ganebnosumnyy_period_pid_nazvoyu_1430135
- ¹⁰⁵ Трофименко Т. Бабця шевченківка: реанімація затягується // ТСН. Культура. Блоги. 9 березня 2017. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/books/babcya-shevchenkivka-reanimaciya-zatyaguyetsya-885249.html>
- ¹⁰⁶ Палажій Г. Михайло Слабошпицький: Україна проходить ганебно-сумний період під назвою варваризація. // ZIK. 19.10.2018. URL: https://zik.ua/news/2018/10/19/myhaylo_slaboshpytskyu_ukraina_prohodyt_ganebnosumnyy_period_pid_nazvoyu_1430135
- ¹⁰⁷ Головченко Н. І. Актуальні проблеми тлумачення наукового терміну в енциклопедичній статті (на прикладі літературознавчих категорій) // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 261–278.
- ¹⁰⁸ Пагутяк Г. Літературний бестіарій // Галина Пагутяк. Листопад 2018. URL: <http://pahutyak.com/%D0%BB%D1%96%.....ZXW75Mk>
- ¹⁰⁹ Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – С. 5–28.
- ¹¹⁰ Українські митці та інтелектуали звернулися до Порошенка з листом на захист Грабовича // Українська правда. Життя. 21 грудня 2015. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/21/205188/>
- ¹¹¹ Гундорова Т. Грабович, якого не знаємо // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис. 08.12.2015. URL: <http://uamoderna.com/event/hundorova-grabowicz>
- ¹¹² Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 5
- ¹¹³ Там само, С. 72.
- ¹¹⁴ Киридон А. М. Покроково до великої мети. Досвід. Новаторство. Професіоналізм (передвиборча програма) [Електронний ресурс] URL:<http://ev.vue.gov.ua/2017/04/03>
- ¹¹⁵ Şevçenko T. Kobzar (sezmeler) / T. Şevçenko [Türkçeye çeviren T. Arnaut]. – Ankara, 2009. – 148 s.
- ¹¹⁶ Zahrebelniy P. Hürrem Sultan / P. Zagrebelniy [Ukr. çev. Ö. Dermenci]. – İstanbul: DA Yayıncılık, 2006. – 613 s.
- ¹¹⁷ Volvaç P. Kankalar / P. Volvaç [Ukr. çev. Ö. Dermenci]. – İstanbul: DA Yayıncılık, 2011. – 368 s.
- ¹¹⁸ Тетяна і Сергій Дзюби. Вірші 60-ма мовами світу. – Канада: Новий Світ, Міжнародна літературно-мистецька Академія України, 2015. – Т. 3. – 315 с.
- ¹¹⁹ Джан Ш. Мевляна Джалаледдин Руми – жизнь, личность, мысли. – М.:Новый свет, 2008. – С. 282–283.

- ¹²⁰ 9, с. 1070 Універсальний словник-енциклопедія. – К.: Всеуито, 2003. – 1416 с.
- ¹²¹ [http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=370521? Cilt 37 sayfa 521]
- ¹²² Джан Ш. Мевляна Джалаледдин Руми – жизнь, личность, мысли. – М.: Новый свет, 2008. – С. 409.
- ¹²³ Там само, С. 410.
- ¹²⁴ Зарубіжна література: Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу. – К.: Київський університет, 2006. – 689 с. 4, с. 356
- ¹²⁵ Прушковська І.В. «Краса і Любов» Шейха Галіба (до проблеми індійського стилю у турецькій літературі). Монографія. – К.: Четверта хвиля. – 256 с.
- ¹²⁶ Джалаледдін Румі [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
- ¹²⁷ Лотман Ю. Литературная биография в историко-литературном контексте // Учёные записки Тартуского университета. – Тарту, 1986. Вып. 683. – С. 110.
- ¹²⁸ Arayıc O. Bütün oyunlar / Oktay Arayıcı. – İstanbul: Mitos boyut, 2012. – С. 171.
- ¹²⁹ Там само, – С. 114.
- ¹³⁰ Альбина Л. Л. Вольтер читатель «Энциклопедии» / Лариса Лазаревна Альбина // Французский ежегодник 1978. – М.: Наука, 1980. – С. 62–69.
- ¹³¹ Детальніше див.: Чікарькова М. Наукова об'єктивність: істина чи міф? / Марія Чікарькова // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія. 2017. – Вип. 14. – С. 17–25.
- ¹³² Медчук І. В. Структурні особливості словникової статті: зіставний аспект (на матеріалі українських та англomовних енциклопедичних видань) / І. В. Медчук // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 110. – Т. 2. – С. 35.
- ¹³³ Абрамович С., Чікарькова М. Про суб'єктивний первінь енциклопедичної статті / Семен Абрамович, Марія Чікарькова // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. А. М. Киридон. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 89–91.
- ¹³⁴ Словарь античности / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1989. – С. 395.
- ¹³⁵ Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Никола Убальдо. – М.: БММ АО, 2006. – С. 23.
- ¹³⁶ Жюлиа Д. Философский словарь. – Москва: Международные отношения, 2000. – С. 117.
- ¹³⁷ Конт-Спонвиль А. Философский словарь / Андре Конт-Спонвиль. М.: Этерна, 2012. – С. 15.
- ¹³⁸ Encyclopedia of Philosophy / Ed. D. M. Borchert. – Detroit NY San-Francisco, 2005. – Vol. 1. – P. 82–83.
- ¹³⁹ Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / Наук. кер. проекту: Б. Кассен, К. Сігов. – К.: Дух і Літера, 2009. – Т. 1. – С. 529.
- ¹⁴⁰ Ринок інтерактивних книг в Україні / І. Л. Побідаш, В. О. Рожанська, Н. М. Фіголь // Обрії друкарства. – 2018. – № 1. – С. 160–169.

- ¹⁴¹ Афанасьев В. А., Корнеева Л. Л. Академізм // Велика українська енциклопедія. URL: <http://vue.gov.ua/Академізм>
- ¹⁴² Циклопедія:FAQ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclowiki.org>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 18.08.2017.
- ¹⁴³ Encyclopædia Britannica [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Encyclopædia Britannica, Inc., 2018]. – Режим доступу: www.britannica.com – Назва з екрана.
- ¹⁴⁴ Encyclopædia Britannica [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/user/britannica/about>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 22.12.2005.
- ¹⁴⁵ Britannica Classic [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/user/BritannicaOnline/about>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 29.01.2007. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁴⁶ Britannica Learn [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCuAEa5va5Pw-B8d2oM-_PGQ/about. – Назва з екрана. – Дата публікації: 28.01.2016. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁴⁷ Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/user/MerriamWebsterOnline/about>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 26.08.2009. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁴⁸ How do your kids explore? | Britannica Kids [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=2_7-EFnj310. – Назва з екрана. – Дата публікації: 12.12.2018. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁴⁹ Introducing Britannica Digital Studios on YouTube [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=reFn373dshI>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 13.11.2016. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁰ Calling all contributors: Write for Britannica! [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=74pf84sc4Ic>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 07.05.2017. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵¹ Encyclopaedia Britannica turns 250 years old [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=BIJagHRES9c>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 03.12.2018. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵² Vancouver [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=COG4chMagj8>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 26.08.2010. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵³ Egypt, ancient [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=R6DoVp3lBhs>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 17.09.2010. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁴ Oxford University [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YhAMiCn7K1I>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 11.03.2009. – Дата перегляду: 25.12.2018.

- ¹⁵⁵ Britannica Wire: Queen Elizabeth's dress discovered [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=pTylcHTYwFc>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 16.02.2017. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁶ Britannica File: How humans reacted to early fossil discoveries [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=AJC-mOmR9Pts>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 20.12.2016. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁷ DEMYSTIFIED: Why is Christmas in December? [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=0m3cbnChKb4>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 18.12.2018. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁸ Britannica Spotlight: The Attack On Pearl Harbor [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=PbJrC3p6rIk>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 07.12.2017. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁸ The True Story of the Backward Index - Merriam-Webster Ask the Editor [Електронний ресурс] / Encyclopaedia Britannica // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ouyE7Le1r2M>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 15.04.2016. – Дата перегляду: 25.12.2018.
- ¹⁵⁹ Енциклопедичне видавництво [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UCANa6I5sv5Qs1w8YE1gT6Ww/about>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 11.12.2018. – Дата перегляду: 25.12.2018.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ГАЛУЗЕВИХ ЗНАНЬ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО КОНТЕНТУ

3.1. Енциклопедичні видання з проблем розвитку освіти в Україні

Бурхливий розвиток сучасного інформаційного суспільства, перетворення інформації на рушійну силу глобального суспільного розвитку та зростаючі соціальні потреби в отриманні різнопланової достовірної інформації з усіх наукових галузей та сфер життєдіяльності людини актуалізують проблему підготовки фундаментальних, високоякісних, науково-обґрунтованих інформаційних видань та довідкової літератури. В першу чергу, йдеться про енциклопедичні та довідкові видання, словники широкого тематичного спрямування, підготовка яких вимагає від усіх причетних до енциклопедичної справи фахової компетентності, ґрунтовного наукового підходу, високого професіоналізму, максимальної інформативності, та, безумовно, зацікавленості у результатах своєї роботи.

Проблеми розвитку сучасної енциклопедистики в Україні стали предметом аналізу фахівців наукових установ НАН України⁴⁰, вітчизняних університетів, галузевих наукових установ⁴¹ та окремих науковців. Широке коло проблем обговорювалося на наукових конференціях Інституту енциклопедичних досліджень НАН України⁴², Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»⁴³. Фахівцями провідних наукових установ в галузі енциклопедичної справи було підготовлено низку видань науково-методичного характеру⁴⁴, які мали на меті визначити алгоритм підготовки та написання статей до енциклопедичних видань на паперових та електронних носіях. Серед численних наукових публікацій з енциклопедичної проблематики, на наш погляд, вартують особливої уваги роботи Н. Черниш⁴⁵, М. Железняка⁴⁶, А. Киридон⁴⁷, О. Любовець⁴⁸, О. Березовського⁴⁹, Т. Крайнікової⁵⁰, С. Борчука⁵¹, Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Фещенко, А. Шушківського⁵², Г. Боряка, Г. Папакіна, В. Смоля⁵³ та ін.

Широкий спектр проблем модернізації сучасної української освіти, у т.ч. й вищої освіти, упродовж 1991–2018 рр. знайшов своє висвітлення у

величезному масиві наукових та аналітичних матеріалів, згадка, узагальнення та аналіз яких потребує окремого розділу. Серед солідної кількості вітчизняних публікацій (наукових статей, монографій, дисертаційних досліджень) з освітньої проблематики, у т.ч. й проблем реформування національної системи вищої освіти, маємо відзначити науковий доробок В. Андрущенко, В. Астахової, К. Астахової, Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, І. Дебич, С. Калашнікової, В. Кременя, М. Михальченка, О. Романовського, В. Рябченка, В. Огнев'юка, З. Самчука, О. Сисоевої, О. Сухомлинської, Т. Фінікова та ін.

Суспільно-політичні трансформації, яких зазнала Україна від здобуття незалежності у 1991 році, відбулися на усіх галузях суспільного життя. Одним із майданчиків для реформаторських експериментів (як правило, без відповідної науково-обґрунтованої стратегії, а тому й незавершених, а почасти – й невдалих), стала вітчизняна освітня система. Глобальні та локальні виклики, перед якими опинилося українське суспільство, освіта і наука, детермінували потребу переосмислення й упорядкування знань, прискорили інтеграційні і комунікативні процеси. Ці тенденції є особливо характерними для освітнянської галузі, яка зазнала принципових змін у методології, змісті, науково-методичному забезпеченні, оцінюванні якості освіти тощо.

Паралельно з науковим аналізом різноманітних викликів, що постали перед освітньою системою України, проводилася робота і щодо підготовки й видання довідкових, енциклопедичних видань з освітньої проблематики. Проте, окрім фрагментарної згадки науковців Інституту енциклопедичних досліджень НАН України про окремі енциклопедичні видання, що присвячені національній системі освіти⁵⁴, ґрунтовної наукової роботи, в якій би було здійснено комплексне дослідження підготовки тематичних енциклопедичних видань з освітньої галузі за роки незалежної України, в українській історіографії не існує. Тому метою нашої наукової розвідки є узагальнення та аналіз тематичних енциклопедичних видань з освітньої проблематики за роки незалежної України (1991–2018 рр.).

Аналізуючи енциклопедичний доробок вітчизняних освітян і науковців у царині освіти, ми спираємося на наукові підходи українських вчених-енциклопедистів, які виокремлюють такі види науково-інформаційної літератури: 1) енциклопедії як багатотомні великі довідники, що містять найважливішу інформацію про різні поняття, представлені в алфавітному порядку; 2) енциклопедичні словники – невеликі за обсягом (1–2 томи) довідники, що містять лише основну інформацію з певної галузі знань. За

цільовим призначенням розрізняють: наукові, науково-популярні та популярні; за характером інформації – універсальні, спеціалізовані та регіональні; за принципом розміщення статей – абеткові та систематичні. До цього переліку Г. Боряк та Г. Папакін включають також біографічні (біо-бібліографічні) довідники, які за змістом відносять до групи енциклопедичних довідників, але з огляду на надзвичайну затребуваність, вузьку тематичну спрямованість, специфіку подавання матеріалу тощо вважають за доцільне виділити їх в окрему групу. У категорії спеціалізованих видань вони виокремлюють галузеві і тематичні енциклопедії⁵⁵.

Заслугове на увагу типологія енциклопедичних видань, запропонована Н. Черниш, яка, спираючись на аналіз досягнень та досвіду українського і світового енциклопедичного книговидання, а також теоретичні дослідження з типології довідкових видань, опублікованих у різні роки, називає такі критерії цієї класифікації: 1) цільове призначення (наукові, науково-популярні, ужиткові); 2) читацька аудиторія (фаховий читач, читач дитячого віку, масовий читач); 3) характер інформації (універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні); 4) структура (або розташування матеріалу): алфавітні, систематичні або змішані (алфавітно-систематичні) енциклопедії; 5) обсяг (великі, малі, короткі, енциклопедичні словники); 6) формат (настільні, портальні, кишенькові)⁵⁶.

Енциклопедистика в Україні, маючи давню традицію та чималі здобутки, представлена широкою палітрою енциклопедій – від багатотомних загальних до одностомних вузькогалузевих, які висвітлюють різні галузі науки, техніки, освіти, культури, спорту тощо. Вітчизняна освітня галузь представлена в енциклопедичному просторі різноплановими за змістом, формою та спрямуванням виданнями, які мають відповідне спрямування, характер та значення для читацької аудиторії.

Перманентні реформації в освітній галузі, неузгодженість, а подекуди й суперечливість окремих нормативно-правових актів в галузі освіти, детермінувала необхідність підготовки доступних для широкої освітянської громади відповідних тематичних словників, в яких би були розтлумачені основні поняття, терміни та визначення в освітній галузі. Серед опублікованих довідкових видань з освітньої нормативно-правової проблематики вартують уваги словники «Освіта в Україні: словник термінів нормативно-правових актів»⁵⁷ та словники-довідники основних понять та визначень українського освітнього законодавства (2010 р.58, 2011 р.59), в яких авторами-упорядниками було представлено впорядкований термінологічний апарат сучасного законодавства, що регулює освітні від-

носини. В цих словниках було зібрано понад 1000 основних понять та визначень сучасного освітнього законодавства України та здійснено їх порівняльний аналіз. Ухвалення законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про освіту» (2017 р.) ставлять на порядок денний підготовку аналогічних довідково-словникових видань, які б враховували всі зміни та інновації в нормативно-правовій термінології освітньої галузі та специфіку цих нововведень.

Водночас розвиток наукової думки та соціальної практики в Україні «створюють об'єктивну необхідність у подальшому вдосконаленні мови науки, відборі лексичних засобів, що оптимально точно висвітлюють наукове знання в матеріальній знаковій формі». Ця теза Ю. Гончарук набуває особливого значення для освітньої системи, адже педагогічна терміносистема як понятійно-термінологічний апарат науки в силу суспільно-політичних трансформацій та постійного реформування всіх ланок освітньої системи, більше, ніж інші науки, потребує максимального впорядкування. «Понятійно-термінологічний апарат науки засвідчує рівень розвитку відповідної теорії, висвітлює різноманітні сторони, відношення реальних об'єктів та розмаїття пізнавальних завдань, що виникають у процесі навчання та виховання людини. Оперування поняттями науки є необхідною умовою для побудови та вивчення теоретичних моделей, осмислення процесів навчання в динаміці та перспективі, дозволяє більш чітко визначити предмет дослідження та побудувати послідовну концепцію його вивчення. Система вимог закріплює це понятійне усвідомлення та розрізнення», – наголошує Ю. Гончарук⁶⁰.

В освітній царині одними з перших з'явилися довідкові видання з педагогіки та психології, педагогічної соціології, конфліктології, серед яких «Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів»⁶¹, «Український педагогічний словник»⁶², «Педагогічний словник»⁶³, «Довідник з педагогіки та психології»⁶⁴, словник «Основні поняття і терміни педагогічної соціології»⁶⁵, «Соціолого-педагогічний словник»⁶⁶, «Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів»⁶⁷, «Словник-довідник з педагогічної майстерності»⁶⁸, «Словник-довідник термінів з конфліктології»⁶⁹, «Словник основних термінів і понять з превентивного виховання»⁷⁰, словник довідник зі шкільної термінології⁷¹ та ін.

Зокрема, в енциклопедичному виданні «Український педагогічний словник» (1997) С. Гончаренко започаткував авторський підхід щодо української педагогічної термінології, її збагачення та приведення у

відповідність з термінологією, прийнятою в розвинутих країнах світу. Основний обсяг науково-довідкового видання (близько 3000 статей) становлять поняття педагогічної науки. Водночас автор включив до словника терміни суміжних із педагогікою наук (психології, філософії, медицини, фізіології, інформатики та ін.), розкриваючи лише педагогічний зміст терміну. До словника також включено інформацію про відомих вчених, письменників, діячів науки та культури. У другому науково-довідниковому виданні «Українського педагогічного словника» (2011)⁷² міститься близько 4000 статей, в яких подано узагальнену й систематизовану інформацію з теорії і практики навчання та виховання. У цьому словнику розкрито широке коло понять педагогічної науки та репрезентовано різнобічний довідковий матеріал: основні поняття й терміни, якими послуговуються освітяни у процесі навчально-виховної діяльності, а також висвітлено нові педагогічні теорії й концепції.

Однією з перших робіт енциклопедичного характеру в освітній галузі став виданий у Харкові Народною українською академією «Глосарій сучасної освіти»⁷³, який містить понад 1000 термінів, що використовуються у сфері освіти та розкривають зміст сучасних освітніх процесів у взаємозв'язку з різними суспільно-політичними явищами як на глобальному, так і на регіональному рівнях. У глосарії визначається та пояснюється внутрішня структура системи освіти, виокремлюються її елементи та функції, розглядається зміст освітнього процесу як єдність навчання та виховання. Авторському колективу вдалося розкрити соціальну сутність освіти, її інтегрованість в культурну, духовну, політичну, економічну та професійну сфери. Незаперечною заслугою упорядників є представлення у глосарії не тільки широко відомих термінів, якими фахівці послуговуються у теорії та практиці освіти, а й новітніх термінів, що віддзеркалюють інноваційні процеси та тенденції в освітній царині та розкривають теоретичні й ідеологічні підходи до навчання та виховання.

Динамічні зміни в освітній галузі, пов'язані з євроінтеграційними процесами, та ухвалення нового Закону України «Про вищу освіту» обумовили вихід друком у 2014 році другого видання Глосарію. Це видання, що ґрунтується на аналізі сучасних наукових досліджень та в якому враховані нормативно-правові зміни та нововведення, стало в нагоді для широкої читачької аудиторії в осмисленні освітньої євроінтеграційної стратегії, теоретичному обґрунтуванні та критичному аналізі мети і завдань модернізації, а також проблем розвитку національного інституту освіти в цілому та вищої освіти зокрема⁷⁴. Логічним продовженням започатко-

ваної науково-педагогічними працівниками НУА енциклопедичної роботи стало видання «Глосарію економіки освіти» (2015 р.) та його перевидання у 2017 році. У цьому довіднику містяться терміни, що тлумачать економіко-правові аспекти розвитку сучасної освіти⁷⁵.

Знаковою подією в інформаційному освітянському просторі став вихід друком у 2008 році довідниково-аналітичної роботи енциклопедичного характеру «Енциклопедія освіти»⁷⁶, у якій було висвітлено широкий спектр проблем теорії, історії та практики української освіти, походження понятійно-термінологічних основ педагогічної і психологічної наук.

Зміст енциклопедії ґрунтується на тематичних статтях, в яких розкрито сутність сучасних проблем із філософії і теорії освіти; нові концептуальні підходи до розвитку освітянської галузі, фундаментальні напрями, наукові положення, базові знання з психології і педагогіки, інноваційні здобутки вітчизняної та зарубіжної освітньої практики. Чільне місце в енциклопедії відводиться понятійно-термінологічному апарату сучасної освіти, у висвітленні якого враховано виклики світових процесів інтеграції та глобалізації, специфіку переходу до інформаційного суспільства, соціально-економічні зрушення в українському соціумі, що детермінували істотні зміни в понятійному і термінологічному апараті окремих теоретичних і прикладних аспектів освіти. В енциклопедії відображено як класично усталену термінологію, так і включено нові педагогічні поняття і терміни, що характеризують сучасні тенденції розвитку освіти. Поряд цим, представлено окремі поняття інших галузей знань, які на міждисциплінарному рівні тісно пов'язані з освітою та поглиблюють розуміння сутності сучасних освітніх трансформацій та сприяють неупередженому аналізу викликів та перспектив, що стоять перед освітянською галуззю та науково-педагогічною спільнотою.

У виданні було здійснено аналіз сучасних освітніх парадигм та концепцій, а також узагальнено досвід навчання і виховання у різних типах навчальних закладів та напрями розвитку зарубіжних освітніх систем. Окрему увагу приділено навчальним закладам різних рівнів освіти, авторським школам та окремим інноваційним навчальним закладам, відомих своїми здобутками, а також підготовлено статті про сучасні заклади вищої освіти, які мають статус національних.

Пізнавальними для читачього загалу є статті про персоналії організаторів освіти з висвітленням їх педагогічної спадщини й освітньої діяльності та видатних діячів педагогічної і психологічної наук. В «Енциклопедії освіти» читач має можливість знайти не тільки персоніфіковану ін-

формацію про педагогів та громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні, а й інформацію про суміжні галузі науки, які мають вагоме значення для розвитку сучасної освіти.

Автори видання – переважно науковці установ Академії педагогічних наук України – включили до енциклопедії наукові відомості з різних галузей знань (педагогіки, психології, філософії, історії, економіки, етики, теорії управління, мистецтва, медицини, бібліотекознавства тощо) та намагалися представити українську освіту у світовому контексті. Чільне місце в «Енциклопедії освіти» приділено особливостям розвитку сучасних освітніх систем розвинених країн світу, зокрема репрезентовано відомості щодо загальних основ побудови зарубіжних освітніх систем із використанням термінології Європейського тезаурусу освіти, про міжнародні довідникові видання та організації, які опікуються проблемами освіти, тощо.

У перше десятиріччя XXI століття в Україні вийшло друком кілька цікавих енциклопедичних видань з загальних освітніх проблем: «Енциклопедичний словник з дистанційного навчання»⁷⁷, «Тлумачний словник-довідник понять і термінів з педагогіки креативності»⁷⁸, «Словник-довідник з професійної орієнтації учнів»⁷⁹, «Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування»⁸⁰, «Словник термінів педагогічного маркетингу»⁸¹, «Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій»⁸² тощо.

Вітчизняними педагогами підготовлено також кілька довідкових видань з дошкільної освіти, в яких висвітлено основні терміни цієї галузі⁸³. Починаючи від 2000 р. в Україні вийшли друком ґрунтовні енциклопедичні роботи з проблем розвитку професійної освіти: «Професійна освіта: словник»⁸⁴, «Енциклопедія професійно-технічної освіти України»⁸⁵, «Профтехосвіта України ХХ – початок ХХІ століть: енциклопедичне видання»⁸⁶, «Словник термінів з професійної освіти»⁸⁷ та ін.

Серед найоригінальніших довідкових енциклопедичних видань останніх років з освітянської проблематики вартують уваги, на наш погляд, роботи М. Вовк, І. Машкової⁸⁸ та І. Серебрянської⁸⁹. Так, у словнику «Українознавча освіта в Україні і Канаді» (М. Вовк, І. Машкова) представлено основні дефініції понять, які розкривають особливості розвитку українознавчої освіти, пріоритети становлення українознавчої думки в Україні та Канаді. Автори дали стислу характеристику результатам наукової, педагогічної діяльності викладачів, методистів, науковців, учителів-українознавців, які обґрунтували теоретичні основи українознавчої освіти, сприяли цілісному усвідомленню досягнень теорії і практики ви-

кладання українознавчих дисциплін в українському і канадському науково-освітньому просторі. У «Словнику-довіднику лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність» І. Серебрянською систематизовано актуальну освітню лексику з урахуванням специфіки її функціонування в текстах традиційних та новітніх засобів масової інформації. Авторка, поєднавши термінологічний й прагматичний аспекти, репрезентувала сучасні тенденції, усталені традиції та національно-європейську ідентичність вітчизняної освіти.

Посібник складається з двох основних частин («Глосарій термінів», «Прагматичний аспект функціонування лексичних одиниць»), які репрезентують вітчизняну освіту крізь призму мови й містять термінологічний та експресивно-образний лексичний матеріал. У глосарії містяться найбільш вживані та затребувані терміни, серед яких багато таких, що до цього часу не були зафіксовані в жодному словнику (домашнє навчання, змішане навчання, інклюзивна освіта, інтердисциплінарність, медіаосвіта, опорний заклад освіти, освітній кластер, смарт-освіта, steam-освіта та ін.). Лексика другої частини видання («Неологізми», «Жаргонізми», «Композити», «Перифрази», «Фразеологізми», «Метафори», «Оксюморон») структурована за тематичними групами «Освіта», «Освітній процес», «Освітній менеджмент», «Здобувачі освіти», «Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники», «Заклади освіти». Словник-довідник І. Серебрянської цікавий за змістом, має оригінальну авторську форму подачі матеріалу, а головне – робота зі словником дозволяє простежувати специфіку тлумачення того чи іншого освітнього явища на термінологічному й стилістичному рівнях, забезпечує можливість самостійного аналізу та індивідуальної інтерпретації кожного поняття, а також власних висновків щодо національної та європейської ідентичності вітчизняної освіти в цілому, і вищої освіти зокрема.

Важливе місце у педагогічній енциклопедистиці посідають біографічні видання⁹⁰ та енциклопедичні видання, в яких висвітлюються різні аспекти становлення і функціонування системи освіти в окремих регіонах України. Так, зокрема, в «Енциклопедії освіти Хмельниччини» – першому виданні про освітянську галузь регіону – комплексно висвітлено історію розвитку системи освіти у краї від початку ХХ століття до сьогодення. В Енциклопедії подано цілісну картину розвитку освітньої галузі краю в інституціях, відображено сучасні погляди на історичні події та постаті в освітній царині, здійснено аналіз досягнень, проблем і перспектив освітніх процесів у Хмельницькій області⁹¹.

За нашим спостереженням, найбільша кількість довідкових та енциклопедичних видань вийшла друком із соціальної педагогіки⁹² та соціальної роботи⁹³. Ці видання містять основні поняття і терміни, які розкривають сутність і зміст теорії та практики соціальної педагогіки і соціальної роботи як інтегрованих галузей знань у трьох їх парадигмах: науковій, освітній, практичній.

Таким чином, наукова розвідка щодо стану підготовки в незалежній Україні енциклопедичних видань з освітньої проблематики дає нам підстави для таких висновків. По-перше, у педагогічній енциклопедистиці переважають видання термінологічного та довідково-інформаційного характеру, що пояснюється становленням сучасної освітянської термінології, адекватної світовій педагогічній теорії та практиці, а також реакцією на реформи освітньої галузі в Україні. По-друге, сьогодні на часі видання оновленої «Енциклопедії освіти», яка б враховувала зміни та інновації в освітній галузі України та світу останнього десятиріччя. По-третє, суспільно затребуваною справою є підготовка та видання регіональних енциклопедій освіти, які б містили інформацію про історію розвитку освіти, освітні заклади, педагогічний досвід та інновації, видатних педагогів, організаторів та сподвижників освітньої справи в регіонах або областях України. Звісно, реалізація цих проектів потребує не тільки інтелектуальних зусиль ентузіастів, а й організаційної та фінансової підтримки цієї роботи з боку органів державної влади. Маємо сподівання, що педагогічна енциклопедистка в Україні матиме свій подальший розвиток у наступних комплексних виданнях, які стануть важливою складовою розвитку вітчизняної освіти і науки.

3.2. Вища освіта України в енциклопедичному форматі

Євроінтеграційні устремління України та приєднання нашої держави у 2005 році до Болонського процесу обумовили початок нового раунду реформаційних заходів у національній системі вищої освіти. Про виклики, перспективи, досягнення і проблеми «болонізації» університетської освіти упродовж останніх десяти років українськими дослідниками (педагогами, філософами, соціологами, економістами, юристами, фахівцями з державного управління та ін.) написано чимало наукових праць, у т. ч й автором цього розділу¹. Метою наукової розвідки є узагальнення та аналіз тематичних енциклопедичних видань з проблем розвитку вищої освіти України в контексті входження до європейського освітнього простору.

Початок входження національної системи вищої освіти до європейського освітнього простору розпочинався неоднозначно: нормативно-правова база не відповідала новим завданням, фінансове та інституційне забезпечення нової реформи були лише декларацією, а переважна більшість науково-педагогічної спільноти, не маючи належної роз'яснювальної, правової, організаційної та фінансової підтримки, ставилася до чергових модернізаційних заходів в царині університетської освіти з обережною і недовірою. Окремі довідково-інформаційні видання та навчальні посібники (не енциклопедичного характеру), в яких було викладено первинну інформацію про мету та завдання Болонського процесу вийшли друком ще у 2003–2004 роках², проте їх наклад був незначним, а у відкритому доступі в мережі Інтернет вони з'явилися лише через кілька років.

Першим кроком на шляху поширення інформації щодо специфіки організації навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи став вихід друком тематичних словників-довідників. Одним із перших з'явився довідкове видання Європейського університету, в якому були представлені основні поняття та принципи європейського простору вищої освіти, європейської кредитно-трансферної системи та особливостей організації навчального процесу за кредитно-модульною системою³. Започаткування в Україні з 2007/2008 навчального року освітнього процесу у всіх вищих навчальних закладах за новими правилами кредитно-модульної системи організації навчального процесу, здобуття вузівською громадою певного досвіду в цій царині обумовили вихід друком аналогічних видань у багатьох університетах (зокрема «Глосарію Європейського простору вищої освіти»⁴).

Безумовно, одним із найповніших і найактуальніших видань енциклопедичного характеру є довідкове видання «Національний освітній глосарій: вища освіта», який вперше вийшов друком у 2011 році. Метою розроблення фахівцями Інституту вищої освіти НАПН України першого видання національного глосарію вищої освіти було системне визначення ключових понять і відповідних термінів, що описують її організацію, функціонування, розвиток в умовах глобалізації та євроінтеграції і надають можливість здійснювати фахову комунікацію, розуміти міжнародну, європейську термінологію вищої школи⁵. Друге видання «Національного освітнього глосарію: вища освіта»⁶ обумовлено низкою причин міжнародного та національного характеру. Так, у 2011 році відбулося оновлення Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО), а 2013 року виокремлення з неї «МСКО: галузі освіти та підготовки». Цими

документами було уточнено освітній глосарій відповідно до більш повного і точного розуміння освіти та її концептуального опису. У новій МСКО було прийнято Болонську циклову (рівневу) організацію вищої освіти. Крім того, в Європейському просторі вищої освіти утвердилася нова парадигма вищої освіти, продовжувалася реалізація проекту ЄС «Налаштування освітніх структур в Європі» (Тюнінг), спрямованого на впровадження компетентнісно-результатного підходу у вищій освіті. Європейський Союз трансформував освітні програми, інтегрувавши їх, у тому числі Темпус, у нову Програму Еразмус+, а 7-му Рамкову Програму – в дослідницьку Програму Горизонт 2020.

В Україні Кабінетом Міністрів України в 2011 році було затверджено Національну рамку кваліфікацій, включаючи відповідний глосарій до цього документу. 2014 року набув чинності новий Закон України «Про вищу освіту», яким було унормовано визначення низки актуальних для вищої освіти понять. Того ж року підписано Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, схвалено Програму діяльності Уряду, яка має євроінтеграційну спрямованість, підготовлено «Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Як зазначають упорядники глосарію, «ці та інші реформаторські кроки, що стосуються освіти взагалі, вищої освіти зокрема, спонукали до уточнення та доповнення «Національного освітнього глосарію: вища освіта», виданого на початку 2011 року. У зв'язку з цим, перероблене нове видання глосарію приведенне у відповідність до вищезазначених документів, насамперед до Закону України «Про вищу освіту»»⁷.

У довідковому виданні «Національний освітній глосарій: вища освіта» здійснено узагальнення поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти, який використовується міжнародною, європейською, українською фаховою спільнотою, насамперед при реалізації Міжнародної стандартної класифікації освіти та розвитку Європейського простору вищої освіти. Структура 172 статей містить визначення терміну, що відображає його сутнісні характеристики та контекстуальну основу застосування. Власне, це видання можна назвати однією із найновіших та найактуальніших довідкових робіт енциклопедичного характеру в галузі вищої освіти на сьогоднішній день.

Окреме місце в педагогічній енциклопедистиці посідає підготовка довідкових видань з проблем освіти дорослих як важливої складової неперервної освіти. Реалії українського сьогодення актуалізували необхідність розширення сфери освітніх послуг, що надаються дорослому насе-

ленню, та здійснення андрагогічно орієнтованих спеціальних досліджень: 1) необхідністю врахування потреб ринку праці та зростаючих вимог роботодавців до рівня професійної компетентності дорослих працівників; 2) відсутністю комплексної науково обґрунтованої системи організації та сучасних технологій професійної підготовки та перепідготовки дорослих громадян; 3) суперечністю між об'єктивною потребою розвитку навчання дорослих у системі формальної, неформальної (у т. ч. дистанційної) й інформальної освіти та відсутністю належного науково-методичного, нормативно-правового, організаційного забезпечення; 4) зростанням освітньо-культурних потреб, мотиваційних, ціннісних орієнтацій дорослих громадян щодо професійної й особистісної самореалізації.

Актуальність створення довідкового видання «Освіта дорослих: короткий термінологічний словник»⁸ зумовлена необхідністю розвитку освіти дорослих в Україні та її науково-педагогічного забезпечення, а також недостатньою розробленістю науково-термінологічного апарату андрагогіки. У вказаному термінологічному словнику, який є міждисциплінарним виданням, упорядниками запропоновано терміносистеми, терміносполуки, терміни і поняття з андрагогіки, психології, філософії, соціології, медицини та ін. Особливу увагу авторами приділено поняттєво-термінологічному апарату проблем формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих, дистанційної освіти, післядипломного навчання, освіти людей третього віку, технологіям навчання дорослих. Для зручності користування у словнику наведено список використаної літератури, подано індекс термінів і термінологічних виразів.

Інше видання – енциклопедичний словник «Освіта дорослих» є довідковим виданням, що не має аналогів на теренах України, містить понад 1000 термінів, які використовуються у різних сферах теорії і практики освіти дорослих⁹. Зміст словника спрямований на актуалізацію проблем освіти дорослих, яка у цьому виданні розглядається системно через призму базових понять, організаційних, процесуальних, змістових та інституційних характеристик. Значну увагу у словнику приділено суб'єктам освіти дорослих, її психологічному супроводу, формуванню та реалізації освітньої політики в цій сфері, а також відповідним науковим дослідженням і розробкам.

«Освіта дорослих: енциклопедичний словник» є результатом систематизації досліджень у галузі багатьох наук: педагогіки, психології, державного управління, менеджменту, соціології та філософії, що дозволяє сформувати понятійно-категоріальний апарат освіти дорослих на основі

міждисциплінарного підходу. Водночас це видання дозволяє здійснювати дослідження та узагальнювати міжнародний досвід з питань освіти дорослих і можливостей його використання в Україні. Спираючись на аналіз відповідного нормативно-правового забезпечення, інституцій, програм, проєктів, особливостей організації та впровадження освіти дорослих в різних країнах світу реальною можливістю видається виокремлення ймовірних проблем та вироблення дієвих шляхів їхнього подолання на практиці.

Важлива увага в українській освітній енциклопедистиці приділяється довідковим та біобібліографічним виданням, присвяченим окремим вищим навчальним закладам, видатним вченим, науковим школам. Зазвичай, такі видання видаються у паперовій формі і мають обмежений тираж. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та використання глобальної мережі Інтернет оприлюднення таких видань набуває потужних можливостей, оскільки стає доступним для широкої читацької аудиторії. Електронна версія будь-якого енциклопедичного видання, що стає доступною у відкритому доступі в мережі інтернет, має великий попит у користувачів, а вплив достовірної, науково-обґрунтованої енциклопедичної електронної продукції складно переоцінити.

У цьому контексті, вартує уваги, на наш погляд, портална версія Енциклопедії Київського національного університету імені Тараса Шевченка¹⁰, яка є науково-двідковим виданням, метою якого є презентація за персоналіїним та тематичним принципами історії Київського університету від заснування Університету Св. Володимира до 2018 року – уже як Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Концепція «Енциклопедії Київського університету» є унікальною, оскільки вона передбачає висвітлення різнобічних та маловідомих аспектів його діяльності. На веб-ресурсі подано інформацію про викладачів, науковців і видатних випускників, а також про навчальні й наукові підрозділи, наукові школи та видання університету, його інфраструктуру тощо. До реалізації порталної версії Енциклопедії університету долучилося понад 3 тисячі авторів-упорядників з усіх факультетів, інститутів та інших підрозділів КНУ імені Тараса Шевченка. Результатом наполегливої праці авторів-упорядників постала достатньо інформативна, науково-обґрунтована, зручна у користуванні портална версія Енциклопедії Київського національного університету.

На сьогодні всі заклади вищої освіти мають свої офіційні сайти, на яких міститься актуальна інформація для абітурієнтів, студентів, науково-

педагогічних працівників тощо. Структура та зміст сайтів вітчизняних університетів різняться, але переважна більшість освітніх закладів розміщує інформацію про історію становлення, напрями діяльності, адміністративний та професорсько-викладацький склад, наукові школи, видатних випускників цього закладу вищої освіти. Звісно, підготовка енциклопедії будь-якого університету потребує певних витрат: інтелектуальних, часових, матеріальних, адміністративних тощо. Проте саме розвиток університетської освіти і науки є показником інтелектуального потенціалу нації та важливим чинником суспільного поступу, а їх популяризація шляхом створення енциклопедичних видань на сайтах університетів є важливою складовою входження у глобальний інформаційний простір та піднесення ролі вітчизняної освітньо-наукової галузі.

Унікальним проектом, який об'єднав постаті, наукові школи та етапи становлення академічної традиції в Львівському національному університеті імені Івана Франка є «Енциклопедія Львівського університету» у двох томах. Історія Львівського національного університету є складовою освітньої, наукової та культурної спадщини не лише України, а й Австрії та Польщі. Вихід друком обох томів став знаковою подією: перший том (2011 рік) було приурочено 350-річчю від заснування Львівського університету, другий том (2014) – 230-річчю відновлення діяльності закладу 1784 року. Енциклопедію Львівського університету готували близько десяти років. Це видання створено за взірцем класичних українських енциклопедій, воно містить 5454 статті, 4571 ілюстрація, 3 карти, 5 таблиць, 1691 сторінку, які своєю множинністю демонструють досягнення і відкриття, що упродовж багатьох століть творили дискурс української науки та які своєю множинністю демонструють єдність вітчизняної університетської спільноти¹¹. Популяризація історії Львівського університету, яку започаткував цей проект, обумовила науковий інтерес до історії навчального закладу в багатьох напрямках. Нині на основі цих досліджень захищено кілька кандидатських дисертацій, видано десятки наукових та науково-популярних праць.

Свої енциклопедійні літописи мають й інші українські університети: Острозька академія^{12 13}, Львівський державний університет фізичної культури¹⁴, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського¹⁵ та інші заклади вищої освіти.

Вища освіта України в сучасній енциклопедистиці представлена також біографічними, бібліографічними довідниками, покажчиками, словниками. Так, серед перших видань, присвячених освітянам вищої школи

Харкова, було видання Народної Української Академії «Видатні педагоги вищої школи м. Харкова»¹⁶. Узагальненим виданням, в якому були представлені вузівські працівники всіх регіонів України, став довідник «Кращі науково-педагогічні працівники ВНЗ України»¹⁷.

Історію розвитку наукових шкіл в університетах України розкривають бібліографічні видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка¹⁸, Національного технічного університету «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»¹⁹, Національного університету «Києво-Могилянська академія»²⁰, Національного медичного університету імені О. О. Богомольця²¹, Львівського національного університету імені Івана Франка²², Національного університету «Львівська політехніка»²³, Львівського національного медичного університету імені Данила Гальцького²⁴, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова²⁵, Одеського медичного університету імені М. І. Пирогова²⁶, інших одеських закладів вищої освіти²⁷, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка²⁸, Національної металургійної академії України²⁹, Української фармацевтичної академії³⁰, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна³¹ та інших університетів України.

Зокрема, в енциклопедичному виданні «Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.» зібрано й систематизовано багатий матеріал з історії одного з найстаріших українських навчальних закладів крізь призму персоналій. В енциклопедії представлено близько 1500 імен. У додатках є карти, на яких зображені навчальні, культурно-освітні заклади, друкарні, шпиталі, музеї, хорові капели, монастирі та школи, засновані вихідцями з Києво-Могилянської академії в Україні, Росії, Білорусії, Молдові. Автори статей – доктори та кандидати наук, професори, доценти, викладачі, аспіранти, студенти НаУКМА та інших закладів вищої освіти, які опрацювали широкий масив архівних документів та монографій, продемонструвавши ґрунтовний фаховий підхід до підготовки та написання енциклопедичних статей. Це видання фактично започаткувало в Україні підготовку енциклопедій, присвячених навчальним закладам³².

Першим в історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зведеним енциклопедично-довідковим виданням про його вихованців став енциклопедичний словник «Випускники Одеського (Новоросійського) національного університету ім. І. І. Мечникова»³³. У цьому виданні містяться біографічні статті про багатьох славних вихованців за всю історію ОНУ (1865–2005), чії імена є яскравою сторінкою в літописі вітчизняної науки: О. В. Богатського, О. О. Богомольця, В. І. Григорови-

ча, Д. К. Заболотного, І. М. Занчевського, М. Д. Зелінського, О. О. Ковалевського, М. Г. Крейна, А. М. Криштофовича, В. І. Липського, О. І. Ляпунова, І. І. Мечникова, Л. В. Писаржевського І. М. Сеченова, М. Є. Слабченка, Д. К. Третякова, М. О. Умова, Ф. І. Успенського, В. П. Цесевича, Н. Ф. Шведова та багатьох інших.

Енциклопедія «Острозька академія XVI–XVII століття»³⁴ – про історію найстарішої в Україні науково-освітньої установи, яка пройшла тернистий шлях від спеціалізованого навчального закладу, який перебував під опікою Києво-Могилянської академії, до повноцінного університету, який сьогодні має статус національного та самоврядного дослідницького закладу вищої освіти. Переважна більшість матеріалів в енциклопедії присвячена безпосередній діяльності Острозької академії XVI–XVII ст., діячам, які були пов'язані з нею. Енциклопедичні статті структуровані за змістовним принципом: оглядові статті про Острозьку академію і соціокультурний контекст, у якому вона функціонувала; біографічні статті про викладачів і вихованців академії, діячів культури XVI–XVII ст., причетних до неї; статті про Острозьку друкарню та її продукцію; статті про вчєних XIX–XX ст., які досліджували історію Острога та Острозької академії, а також історіографічний огляд острогіани, у якому висвітлено також наукові розвідки сучасних дослідників; статті про окремих діячів та інституції, які сприяли збереженню історичної пам'яті про Острозьку академію. За змістом, обсягом, формою подачі статті у цьому виданні різняться, в залежності від теми, стану наукової розробки питання, джерельної бази, авторського бачення тощо. Використання авторами енциклопедії археографічних джерел, архівних збірок та новітніх наукових досліджень засвідчує високий професійний рівень та комплексний науковий підхід дописувачів. Важливе наукове і пізнавальне значення в цій енциклопедії мають ілюстративні додатки – репродукції гравюру і портретів, старовинних ікон і скульптур, кольорові і чорно-білі фотографії, карти тощо.

Окрім енциклопедичних видань, присвячених окремим університетам, освітянами вищої школи підготовлено кілька довідкових видань з історії розвитку окремих галузей університетської освіти – педагогічної, економічної³⁵, мистецької³⁶ та окремих напрямів діяльності закладу вищої освіти³⁷. Так, метою видання «Енциклопедія педагогічної освіти»³⁸ було висвітлення стану і тенденцій розвитку педагогічної освіти, презентація в повному обсязі закладів вищої педагогічної освіти України, різнобічне розкриття історії кожного педагогічного університету – від їх створення до сьогодення. У цій енциклопедії висвітлюються структура, напрями

діяльності, спеціальності педагогічного вузу. Окрема увага приділяється презентації викладацького складу та фахівців освітянської галузі – випускників педагогічних вузів, які своєю науково-педагогічною, освітньою діяльністю зробили вагомий внесок у реалізацію національної доктрини розвитку освіти в Україні. Подана в енциклопедичному виданні інформація про педагогічні навчальні заклади – данина скромним працюючим освітянам, які незважаючи на складний період становлення незалежної держави, зберегли і продовжують розвивати надбання української освіти – навчати і виховувати молоде покоління.

Актуальним і своєчасним є видання «Термінологічного словника з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти», який є одним з перших в історії педагогіки України системним викладом дефініцій з актуальної проблеми – формування нової генерації вчених, покликаних забезпечити державі стале відтворення інноваційних педагогічних технологій, генерування сміливих, спрямованих у майбутнє ідей, продукування конкурентоспроможної на світовому освітньому просторі наукової продукції. Словник дає змогу найповніше представити понятійний апарат, вживаний дослідниками у першій чверті ХХІ століття³⁹.

Таким чином, здійснене дослідження енциклопедичних видань в галузі вищої освіти свідчить про підготовку науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти різнопланових довідкових, термінологічних, біографічних, бібліографічних робіт, які розкривають історію та окремі проблеми розвитку національної вищої освіти. Проте, не зважаючи на наявність названих у розділі видань та енциклопедій окремих університетів, в Україні не існує загальної, комплексної енциклопедії з вищої освіти, яка б містила не тільки окремі актуальні терміни, але й інформацію про заклади вищої освіти всіх форм власності, що готують фахівців різних спеціальностей, топ-менеджмент та видатних педагогів вищої школи, розвиток університетської науки, студентського самоврядування тощо. Не повною мірою використовуються закладами вищої освіти, на наш погляд, можливості інформаційно-комунікаційних технологій для створення, просування та популяризації здобутків, професійних надбань, наукових досягнень та розміщення енциклопедичних видань. Створення на сайтах вітчизняних університетів електронного ресурсу про провідних освітян і науковців України ХХ–ХХІ століть, на зразок «Енциклопедії Київського університету» не тільки репрезентує українському суспільству здобутки університетської освіти і науки, а сприятиме утвердженню іміджу України як високоосвіченої, високотех-

нологічної країни, яка має стати рівноправним членом європейської спільноти, зберігаючи при цьому свою національну самобутність.

3.3. Цикл праць «Гірнична енциклопедія» як термінологічна база в гірництві і геології

Стан термінологічної справи будь-якої держави значною мірою відображає рівень її освіти, науки й культури. Саме тому кожна держава дбає про стан фахової мови, відображеної в освітніх і галузевих стандартах, причому стандартизація термінології вважається важливим чинником утвердження державності країни.

Вже в перші роки становлення України як незалежної держави за наказами Міністерства освіти і Держстандарту на базі Національного університету «Львівська політехніка» був створений «Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології», який зробив багато корисного для розвитку й розповсюдження української фахової термінології, проте гірничий напрямок не отримав необхідного забезпечення. Окремі роботи вели вчені Національного гірничого університету, Івано-Франківського університету нафти і газу, Донецького національного технічного університету, Криворізького національного університету та ін., однак ці праці не набули системного характеру й значного поширення, значна частина фахівців і студентів, особливо на сході країни, зберігала орієнтацію на російську термінологічну базу й навчальну літературу.

Модернізація змісту гірничої освіти потребує сучасної термінологічної системи та оновленої інформаційної бази енциклопедичного рівня, яка охоплює широкий реєстр понять і термінів, що відображають гірництво й геологію як цілісний феномен, що розвивається. Здобутки науки й техніки повинні постійно та своєчасно входити в освітній простір, забезпечуючи «кругове навчання» (дослівний переклад терміну «енциклопедія»), тобто – системний широкий погляд на пов'язані галузі діяльності. Особливо це актуально для гірництва, де «коло наук» відрізняється надзвичайно великим розмаїттям і потребує акумуляції сучасних знань і досягнень.

Мета Циклу праць «Гірнична енциклопедія» полягає в створенні термінологічної бази даних та енциклопедичної систематизації сучасних знань у природничих науках про Землю та прикладних гірничих науках, що повинно забезпечити підвищення якості гірничої освіти та перехід освітніх процесів вищої школи (зокрема, викладання гірничо-геологічних дисциплін і створення відповідної навчальної літератури) від російської до української понятійно-термінологічної системи.

Серед завдань Циклу праць зазначимо наступні:

1) сприяння оновленню змісту гірничої й геологічної освіти та підвищенню якості навчальної й методичної літератури шляхом створення й застосування найбільш повної й сучасної енциклопедичної інформаційної системи;

2) гуманітаризація гірничотехнічної освіти й сприяння єдності інженерних і гуманітарних знань завдяки насиченню Циклу праць численними матеріалами з історії гірництва й геологічної науки, геологічного та гірничого законодавства, охорони праці й охорони геологічного довілля під час експлуатації надр;

3) покращення доступу до іноземних освітніх і наукових джерел, розвиток понятійної комунікації між науковцями різних країн, уможливлення міжнародної уніфікації освітніх і наукових процесів у природничих і гірничотехнічних галузях шляхом адаптації створеної термінологічної бази даних до англійських, німецьких і російських аналогів (наведення відповідників до кожного українського терміну);

4) відродження української фахової мови в галузі гірництва та геології завдяки використанню питомо українських понять і термінів, врахуванню змін в реаліях мовної практики й науки в Україні.

Цикл «Гірнична енциклопедія» – комплексна, міждисциплінарна праця, що систематизує знання у природничих науках про Землю, зокрема, геології, мінералогії, петрографії, гідрогеології, геохімії, геофізики, географії, екології; прикладних технічних науках з видобування та первинної переробки твердих, рідинних і газоподібних корисних копалин, шахтного та підземного будівництва, маркшейдерії та геодезії, а також показує сучасний стан та історію гірничо-геологічної науки й освіти в країнах світу. Крім того, у Циклі праць розкрито актуальні питання геологічного та гірничого законодавства, охорони праці й охорони геологічного довілля при експлуатації надр. «Гірнична енциклопедія» не має вітчизняних аналогів і випереджає за кількістю статей подібні видання слов'янськими мовами. Цикл праць «Гірнична енциклопедія» включає 6 книг на 3832 сторінках формату А4, обсягом 658 друкованих аркушів, які складають два фундаментальних енциклопедичних видання:

1. «Гірничий енциклопедичний словник» (ГЕС). Донецьк: «Східний видавничий дім», тт. I–III. Том I – 2001. 512 с.; том II – 2002. 632 с.; том III – 2004. 752 с.

Формат А4. Загалом I–III том містить 1896 сторінок; 281,4 друк. аркушів.

2. «Мала гірнича енциклопедія» (МГЕ). Том I – 2004. 640 с.; т. II – 2007. 652 с.; т. III – 2013. 644 с. – Донецьк: «Донбас» (тт. I і II); «Східний видавничий дім» (т. III). Формат А4. Загалом I–III том містить 1936 сторінок; 371,2 друк. аркушів.

«Гірничий енциклопедичний словник» містить 12700, а «Мала гірнича енциклопедія» – 17 350 термінологічних та номенклатурних одиниць (частина яких введена у мовний обіг вперше). Статті складаються зі слова–заголовка, після якого наводяться відповідники російською, англійською та німецькою мовами. Статті в стислій, зручній для користування формі вміщують найсучаснішу наукову й науково-технічну інформацію, висвітлюють різні аспекти геологічних наук, розвідки, видобування та первинної переробки корисних копалин, знайомлять з методами наукового пошуку й інженерного проектування, популяризують світові й українські досягнення в зазначених галузях. Цикл включає понад 1,5 тис. ілюстрацій (рисуноків, схем, фотографій), чим суттєво покращує розуміння й засвоєння матеріалу. Авторський і редакційний колектив – це понад 100 провідних науковців і практиків у галузі гірництва з більше ніж 30 університетів, науково-дослідних інститутів, наукових спілок і організацій України, Польщі й Росії.

ГЕС і МГЕ об'єднані в спільний цикл праць «Гірнична енциклопедія», оскільки ГЕС (тт. 1, 2) закладає основи термінологічної бази (стислі визначення, дефініції), що була значно збільшена й розвинена в енциклопедичні статті в МГЕ. Крім того, т. 3 ГЕС містить додаткові матеріали енциклопедичного характеру про країни, басейни, родовища, гірничі підприємства, компанії, інститути, університети, наглядові та громадські гірничі організації, які не потрапили до МГЕ. Таким чином обидва видання взаємопов'язані й доповнюють одне другого.

Під час роботи автори дотримувалися інтегральних принципів термінотворення, коли проблема номінування того чи іншого поняття вирішувалася індивідуально – з використанням потенціалу української мови або шляхом інтерпретації вже готового терміна з іншої мови, звідки поняття запозичалося і вводилося в національну терміносистему (через транскрибування, прямий переклад, калькування). При цьому також враховувалися традиції використання гірничих термінів в Україні, їх походження, а також ареал розповсюдження гірничих термінів-синонімів в Україні та світі.

«Гірнична енциклопедія» – піонерська робота, яка передбачала підготовку і видання ряду похідних видань (дочірні проекти), які знаходились

у взаємодії з основним проектом «Малої гірничої енциклопедії» й розвивали окремі напрямки гірничо-геологічних знань і технологій. Додатково авторським колективом було підготовлено та видано: 4 словники-довідники, 12 монографій, 4 підручники й 6 навчальних посібників з грифом МОН України.

Цикл праць «Гірнична енциклопедія» вперше створює збалансовану україномовну термінологічну систему, що нараховує 17 350 термінологічних та номенклатурних одиниць, адаптованих до англійської, німецької й російської термінологічних баз даних, і є основою для понятійної комунікації у геологічній та гірничій освіті, навчальній, методичній та науковій літературі, а також у періодичних наукових виданнях України й провідних країн світу. Це забезпечує потужний ресурс сприяння розвитку природничих, технічних і гуманітарних наук та істотно впливає на поліпшення підготовки майбутніх спеціалістів у гірничо-геологічних галузях.

Авторами узагальнено й суттєво розвинуто фахову українську мову, зокрема, геологічну, географічну, екологічну, гірничо-технологічну і гірничотехнічну термінологію. Введено низку нових термінів, причому поповнення термінологічної лексики гірників паралельно з освоєнням готових лексем (українських та іншомовних) здійснювалося за допомогою творення нових слів на ґрунті словотвірної системи сучасної української мови. Під час роботи над Циклом «Гірнична енциклопедія» напрацьовано засади творення гірничої терміносистеми, проведено аналіз її витоків і шляхів формування, семантичної диференціації та особливостей функціонування, що сприятиме розвиткові мовознавства в галузі термінології, подальшому унормуванню термінології гірництва та геології.

Концепція Циклу праць «Гірнична енциклопедія» враховує сучасні тенденції інтеграції галузей знань, зокрема інженерних і гуманітарних наук, що знайшло відображення у матеріалах, присвячених історії гірництва та геологічних наук, традиціям і культурній спадщині гірників, гірничому законодавству, охороні праці та навколишнього середовища тощо. Крім того, гуманітарний напрямок Циклу праць знайшов втілення у викладанні курсу сучасної української мови у вищих навчальних закладах (зокрема на спеціальних курсах і семінарах). Усе це є фактором гуманітаризації вітчизняної інженерної освіти й наближення її до європейських стандартів.

До виходу «Малої гірничої енциклопедії» фахівці України користувалися російськомовною «Горной энциклопедией», що вийшла в 1984–1991 рр. Українське видання відрізняється не тільки мовою, структурою й значно більшою кількістю статей (майже в 2 рази), а й відображує су-

тстві зміни, викликані науковими досягненнями і прогресом гірничої техніки й технологій за минулі десятиріччя. Таке якісне оновлення матеріалу робить МГЕ найбільш сучасною системною базою гірничо-геологічних знань серед подібних видань слов'янськими мовами.

Цикл праць «Гірнична енциклопедія» сьогодні активно використовується в кількох освітніх процесах:

1. Безпосередньо як навчальне видання при викладанні кількох десятків дисциплін для бакалаврів, спеціалістів і магістрів гірничих і геологічних спеціальностей.

2. Як базисне універсальне видання для підготовки підручників, посібників, курсів лекцій, навчально-методичної літератури в гірництві та суміжних галузях і науках, зокрема, геології, мінералогії, петрографії, гідрогеології, геохімії, геофізики, географії, екології, видобуванні та первинній переробці твердих, рідких і газоподібних корисних копалин, маркшейдерії та геодезії, шахтному та підземному будівництві, а також історії геологічної й гірничої науки та освіти.

3. Як розгалужена система сучасних знань для підвищення професійної кваліфікації викладачів гірничих, геологічних, екологічних та географічних дисциплін вищих навчальних закладів і як довідник для студентів.

4. Як ключ до англійської, німецької й російської термінологічних баз даних для покращення доступу до іноземних освітніх і наукових джерел, розвитку мобільності студентів і освітян у рамках Болонського процесу, уможливлення міжнародної уніфікації освітніх і наукових процесів у природничих і гірничотехнічних галузях.

В Україні «Мала гірнична енциклопедія» знаходиться у вільному доступі на декількох інформаційних порталах, зокрема на престижному experts.in.ua (<http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/gorE.pdf>), де вже зафіксовано декілька тисяч звернень. Вона виставлена також на польському гірничому порталі teberia.pl, який є одним з найбільш авторитетних гірничих сайтів Європейського Союзу.

Крім того, Цикл праць «Гірнична енциклопедія» неодноразово презентувався, обговорювався і отримав схвальну оцінку на багатьох міжнародних конференціях, зокрема на: XXI Всесвітньому гірничому конгресі (Краків, 2008 р.); Польській «Школі експлуатації підземній» (2005–2011 рр., Краків); Українській «Школі підземної розробки» (2009–2014 рр., Гаспра, Бердянськ); Форумі гірників (Національний гірничий університет, Дніпро, 2013 р.); VI Міжнародній науково-технічній конференції «Енергетика. Екологія. Людина» (НТУУ «Київський політехнічний

інститут», Київ, 2013 р.); зустрічах зі студентами й викладачами в Національному гірничому університеті (м. Дніпро), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Донецькому національному технічному університеті, Донбаському державному технічному університеті (м. Алчевськ), Криворізькому національному університеті, Києво-Могилянській академії, Полтавському національному технічному університеті імені Юрія Кондратюка, Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу та в інших університетах України.

Інформація щодо Циклу праць «Гірнична енциклопедія» подана в авторитетних фахових і спеціалізованих виданнях, широко розповсюджена в мережі Інтернет, зокрема у Вікіпедії (українська, німецька, польська, російська й грузинська версії).

«Мала гірнична енциклопедія» вийшла друком на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за Програмою випуску соціально-значимих видань накладом 1000 примірників і доведена державним коштом до більшості міських бібліотек України та бібліотек наукових і освітніх закладів, що підкреслює високу державну оцінку даного видавничого проекту.

Таким чином, Цикл праць «Гірнична енциклопедія» позитивно впливає на розвиток вітчизняної гірничої та геологічної освіти та науки й утверджує її високий авторитет у світі. Вперше створена термінологічна база даних у геології та гірництві, що нараховує 17 350 термінологічних та нomenклатурних одиниць та адаптована до англійської, німецької й російської термінологічних баз даних. Цикл праць «Гірнична енциклопедія» широко використовується в освітніх процесах вищої школи України, виконує свою мету й призначення, зокрема, відроджує українську фахову мову в галузі гірництва й геології та забезпечує перехід освітніх процесів до української понятійно-термінологічної системи, сприяє оновленню змісту гірничої й геологічної освіти та підвищенню якості навчальної й методичної літератури, робить внесок у наукове забезпечення процесу інтеграції вітчизняної вищої освіти в європейський та світовий освітній простір.

3.4. Культурологія: критерії відбору гасел до «Великої української енциклопедії»

Гасла з культурології – важлива складова гуманітарного блоку «Великої української енциклопедії», адже культурологія досліджує культуру – одне із найважливіших і найскладніших для розуміння явищ суспільного буття. Культуру як об'єкт вивчає багато наук, але зазвичай вони дослід-

жують її фрагментарно. Культурологія ж вивчає культуру як системну цілість, як специфічну програму, що визначає соціальне буття людей. У цьому сенсі культурологічний підхід до вивчення культури унікальний.

У пошуках *summa culturologiae* на ниві енциклопедистики укладачі «Великої української енциклопедії» зіштовхнулися з огромом довідкових (насамперед словникових видань) із культурології та різних модифікацій історії культури. Водночас ці видання не можуть претендувати на універсальність, оскільки в більшості слугують потребам викладання культурології в конкретному закладі вищої освіти. На думку Р. Демчука, «наразі інституалізація культурології не лише як наукової дисципліни, а й цілої спеціальності випереджає рефлексію щодо неї»⁹⁴. У дещо іншому ракурсі на цьому акцентує увагу О. Маланчук-Рибак: за роки незалежності в Україні з'явилася значна кількість підручників і посібників із культурології та історії культури, однак їх публікація передувала глибоким і всебічним науковим дослідженням, тому якість цих видань не висока⁹⁵.

Як зазначає П. Герчанівська, складність укладання термінологічного словника з культурології полягає також у тому, що «термінологічний комплекс культурології є відкритою системою, а її розвиток – прогресивним кумулятивним процесом»⁹⁶. Термінологічний інструментарій культурології, зокрема постмодерністський, перебуває у процесі становлення, не уніфікований, деякі з понять представлені лише західноєвропейською науковою літературою.

Мета наукової розвідки – визначити базові критерії відбору гасел із культурології до «Великої української енциклопедії». Мета зумовила такі дослідницькі завдання:

- 1) визначитися з парадигмою культурології, яка буде покладена в основу відбору гасел;
- 2) визначитися зі структурою культурологічного знання;
- 3) підібрати критерії відбору гасел відповідно до обраної парадигми та структури.

Попри те, що культурологія як наука вже має певну історію, однією з найважливіших проблем є її неусталеність. Труднощі становлення культурології викликані насамперед складністю, багатоплановістю поняття «культура». На думку Р. Демчука, «якщо взяти за мету вкласти культурологію у “прокрустове ложе” академічних дефініцій, то одразу виникають протиріччя, зумовлені, як вже було зазначено, невизначеністю базової категорії “культура”»⁹⁷. М. Попович пропонує послуговатися декларацією Всесвітньої конференції з культурної політики, проведеною

під егідою ЮНЕСКО (1982 р.), в якій культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різноманітні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань⁹⁸. Це визначення культури імпонує укладачам енциклопедії.

Варто також наголосити на наявності різних парадигм культурології: західної (у значенні: культурна й соціальна антропологія, культурні студії) і пострадянської. Досліджуючи відмінності двох парадигм (на матеріалах праць Леслі Вайта та Михайла Епштейна), К. Пашков зазначає, що в західному розумінні (Л. Вайт) культурологія – це «наука про культуру», у той час як пізнєрадянське (додамо почасти і пострадянське) бачення (М. Епштейн) передбачає трактування культурології як «способу буття людини»⁹⁹. Виникає спокуса поєднати дві парадигми на сторінках енциклопедії, однак О. Маланчук-Рибак наголошує на тому, що при виборі моделі розвитку для української культурології «важливо оминати спокусу прийняти якийсь гібридний варіант (потрошки з кожної моделі)»¹⁰⁰. Дослідниця стверджує, що до подальшої реалізації можна взяти пострадянську модель, а саме «російський» різновид внутрішнього структурування культурології¹⁰¹. Хоча такої думки дотримуються далеко не всі дослідники. Так, К. Пашков вважає за можливе створити одну «широку» теоретичну програму культурологічних досліджень, що виконуватиме певні «санітарні» функції: відбракуватиме від культурології все те, що її не стосується; не тільки надасть культурології ознак науковості, а й «захистить її від падіння в тенети редукціонізму чи зневаги до класичних гуманітарних дискурсів»¹⁰².

Залишається актуальною і проблема розмежування культурології та мистецтвознавства. Укладачами «Великої української енциклопедії» заплановано вихід окремих реєстрів гасел, попри те, що «окремі автори вважають інтеграцію мистецтвознавства і культурології однією з найбільш вдалих і перспективних, а культурологію трактують як “мистецтвознавство без імен”»¹⁰³. Окрім мистецтвознавства культурологія послуговується термінологічним інструментарієм філософії, соціології, історії, філології, психології тощо. Цей інструментарій заплановано висвітлити або вже відображено у відповідних тематичних реєстрах, він не дублюватиметься в реєстрі гасел із культурології. Найбільша кількість гасел продубльована в реєстрах із культурології та релігієзнавства. Ці гасла стосуються міфології (заплановано, що вони будуть охоплювати всі регіони й історичні періоди). Критерії відбору гасел:

міф (узагальнююча стаття); терміни на позначення міфологічних уявлень про простір і час; пантеони богів; міфічні істоти; культурні герої¹⁰⁴.

Вироблення критеріїв відбору гасел до «Великої української енциклопедії» з напрямку «Культурологія» базоване на використанні досвіду української та зарубіжної енциклопедистики. Зокрема, досліджено висвітлення культурознавчої тематики в «Українській радянській енциклопедії», сучасних українських енциклопедіях – «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) та «Універсальному словнику-енциклопедії» (УСЕ)¹⁰⁵. Залучено численні спеціалізовані видання¹⁰⁶. Враховано досвід укладачів «Британіки» («Encyclopedia Britannica») та «Енциклопедії Ларусс» («Encyclopédie Larousse»)¹⁰⁷. Значну увагу (через близькість у трактуванні культурології) приділено російським виданням¹⁰⁸.

Думка О. Маланчук-Рибак про нежиттєздатність гібридної моделі культурології видається слушною. Тому за основу відбору гасел було взято пострадянську парадигму культурології та загальну структуру культурології, як її визначив російський дослідник А.Я. Флієр¹⁰⁹:

А) Культурологічна наука (вивчає культуру, суспільство та людину):

- теоретична культурологія;
- історична культурологія;
- прикладна культурологія;
- соціальна культурологія;
- культурна семантика та семіотика;
- психологічна культурологія;
- комунікативна культурологія;
- наукові засади культурної політики;

– галузева культурологія (наприклад, культурологія релігії, культурологія мистецтва).

Б) Рефлексія культурологічного знання (вивчає культурологію):

- теорія і методологія культурологічних досліджень;
- історія культурології.

В) Культуро-охоронна діяльність.

Г) Відтворення культурологічних кадрів.

Відповідно до запропонованої структури культурології гасла ВУЕ будуть охоплювати таку проблематику:

А) Сутність культури, її морфологію та соціальні функції; культурогенетику, історичну динаміку культури, історичну типологію культур; культурологічну експертизу, культурологічну аналітику, діагностику та

прогностику; культурну антропологію, культурологію традиційної культури, культурологію масової культури, культурологію еліт, культурологію організацій; культурологію знака, культурологію тексту; культурологію ментальностей та архетипів свідомості, культурологію міфу, культурологію ідентичностей і репрезентацій; культурологію міжкультурних комунікацій і діалогу, когнітивну культурологію, культурологію конфлікту; законодавство в галузі культури, проектування, програмування і планування культурного розвитку; галузеві культурології.

Б) Цільове, предметне і проблемне самовизначення культурології; структуру культурологічного знання; методологію культурології; історію культурологічного знання, культурологічну персонологію.

Критерії відбору персоналій: значимість (за формальними ознаками та на думку експертів), згадуваність або цитованість, наявність премій і нагород за діяльність (найпрестижніші на світовому й національному рівнях відзнаки). Зокрема критерієм відбору є наявність Премії НАН України імені Федора Івановича Шміта, яка присуджується за видатні наукові досягнення в галузі мистецтва і культурології (заснована 2007 р., уперше присуджена в 2009 р.).

Формальними критеріями, за наявності яких науковці включаються до словника автоматично, є: членство в НАН України і державних галузевих академіях України, членство в НТШ (до 1939 р.). Станом на 2018 р. обрано лише одного академіка НАН України у галузі культурології – Олексія Семеновича Онищенка (1997 р.). Автоматично включаються директори Інституту культурології Національної академії мистецтв України, а також очільники Української асоціації культурологів (УАК) (заснована в 2010 р.). Передбачено довідки про культурологів та істориків культури, які започаткували або зробили значний внесок у розвиток культурологічної науки, насамперед про засновників та очільників культурологічних шкіл. Можливі різні трактування поняття «наукова школа» (відповідно «культурологічна школа»). З-поміж найпоширеніших доцільно згадати такі:

- неформальна, творча співдружність, добровільне об'єднання науковців;
- формальне об'єднання наукових зусиль учених (науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, факультети, кафедри, відділи, творчі лабораторії, майстерні тощо);
- постійно/тимчасово діючий науково-творчий колектив, створений для обґрунтування нової наукової галузі, напряду або вирішення важливої проблеми;

– напрям у науці, що передбачає об'єднання наукових інтересів багатьох поколінь і груп дослідників¹¹⁰.

Укладачі енциклопедії вирішили не обирати базову дефініцію для відбору гасел і трактувати поняття «культурологічна школа» якнайширше.

В) Охорону: культурної матеріальної спадщини, художньої спадщини, текстової та документальної спадщини, історичних звичаїв і ритуалів, традиційних виробництв життєзабезпечення, а також культуру пам'яті.

Формальні критерії відбору гасел, що стосуються культурно-охоронної діяльності:

1) ЮНЕСКО (розлога стаття), статті про Постійне представництво України при ЮНЕСКО, Національну комісію у справах ЮНЕСКО;

2) Світова спадщина ЮНЕСКО (узагальнююча стаття);

3) об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО: станом на 2017 р. у переліку значаться 1073 об'єкти, із них – 832 культурних, 206 природних і 35 змішаних. Реєстр із культурології охоплює культурні і змішані об'єкти. Ці об'єкти різнопланові: зокрема, міста (Бразилія, Венеція з лагуною); історичні центри міст (Львова, Варшави); археологічні заповідники (Дельфи); окремі архітектурні споруди й ансамблі (Акрополь, Херсонес) тощо;

4) сім чудес світу (сім чудес стародавнього світу);

5) пам'ятки національного значення в Україні: за основу відбору взято Державний реєстр нерухомих пам'яток України: реєстр пам'яток національного значення, Державний реєстр національного культурного надбання, Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання;

6) історико-культурні заповідники України;

7) музеї (узагальнююча стаття);

8) музеї світу (за основу відбору взято міжнародні рейтинги, зокрема «Список найвідвідуваніших художніх музеїв світу» (2014 р.) від міжнародного часопису «The Art Newspaper» («Мистецька газета»), «Рейтинг найвідвідуваніших музеїв світу» від американського веб-сайту TripAdvisor (2018 р.));

9) музеї України, насамперед музеї зі статусом національний (також враховано «Рейтинг українських музеїв: версія користувачів Facebook» (2012 р.).

Г) Культурологічну освіту.

Передбачається, що термінологічний словник постане як «проекція актуальних проблем культурології на матрицю її понятійного апарату».

Запропоновані критерії добору гасел в цілому дозволяють досягти поставлену мету. Водночас вони мають рекомендаційний характер і можуть коригуватися у процесі роботи над підготовкою енциклопедії. Критерії добору гасел можуть і повинні стати предметом фахової дискусії.

3.5. Стратегія розвитку та проблеми сучасної української медичної енциклопедистики

Медична енциклопедія може бути віднесена до галузевих, які мають не просто охоплювати коло питань та визначень, а створювати цілісну, наближену до повної систему дефініцій, детермінацій, логічних зв'язків тощо. Так само, як і універсальні, галузеві енциклопедії, у тому числі і медичні, мають велике соціальне, науково-інформаційне, культурно-просвітне та світоглядно-орієнтовне значення, яке відображає, фіксує і закріплює рівень знань свого часу, свого народу, суспільства, держави, світової цивілізації в цілому¹¹². На нашу думку, швидкість оновлення енциклопедичного змісту часто не встигає за розвитком науки, а галузеві енциклопедії сьогодні є не тільки засобом поширення чи уніфікації наукових досягнень, а й фундаментом подальшого розвитку освіти і медичної науки у цілому та за окремими напрямками. Тому питання створення універсальних та галузевих енциклопедичних видань є стратегічним напрямком завоювання державою Україною свого належного місця у системі світових наукових, інформаційних, культурних, світоглядних цінностей. Окреслимо стратегії розвитку та проблем сучасної української медичної енциклопедистики з використанням логістичних описових та порівняльних методів.

Універсальні та галузеві енциклопедії, що створені й видані в Україні у різний час, становлять не лише історичну та джерелознавчу цінність, але й почасти залишаються актуальними в науковому та інформаційному плані¹¹³. На перший погляд, галузь «медицина» не була обділена увагою медиків-науковців та енциклопедистів. Так, за даними Книжкової Палати України, у 2004–2009 рр. видавництва України випустили біля 570 найменувань книжкових видань, що марковані як енциклопедії чи енциклопедичні словники/довідники¹¹⁴. Не з меншою продуктивністю цей процес продовжується і сьогодні. Отже, за кількістю виглядає більш ніж достатньо, адже перелік видань медичного напрямку є досить значним¹¹⁵. Однак, якщо з нього виокремити словники та довідники, навчальні посібники для студентів, видання з народної, нетрадиційної та домашньої терапії (що окреслюють незначне коло досить вузькоспеціалізованих

термінів та дефініцій) (табл. 1), то кількість медичних реально енциклопедичних видань постане не вельми численною.

Таблиця 1. Українські енциклопедично-довідкові медичні видання

Назва видання, автор(и), редактор(и)	Видавництво, рік
Енциклопедії	
<ul style="list-style-type: none"> • Фармацевтична енциклопедія / голова ред. ради та автор передмови В.П. Черних ; Нац. фармац. ун-т України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. • Мала студентська енциклопедія з акушерства та гінекології: навч. посіб. для студ. вищих мед. навч. закл. III–IV рівнів акредитації /Л. Б. Маркін, О. В. Шахова, О. М. Жемела та ін. • Здоров'я матері і дитини: енциклопедія / За ред. О. М. Лук'янової. • Медична енциклопедія / П. І. Червяк; Нац. акад. мед. наук України. – Вид. 3-є, допов. • Сімейна медицина: енциклопедія: У 5 т. / ред. Є. Х. Заремба. <p>Т. 1, кн.1: Внутрішні хвороби: У 2 кн. ; Хвороби органів кровообігу. Ревматичні хвороби. Хвороби органів дихання. Хвороби ендокринної системи / Є. Х. Заремба та ін; Т. 1, кн. 2: Внутрішні хвороби: у 2 кн., Хвороби органів травлення. Хвороби нирок і сечових шляхів. Хвороби органів кровотворення. Експертиза працездатності при патології внутрішніх органів / Є. Х. Заремба та ін. ; Т. 2: Дитячі хвороби. Інфекційні хвороби. Основні принципи лікування хворих / О. Ю. Барнет та ін.</p> <p>Т. 3: Хірургічні хвороби. Ортопедія і травматологія. Неврологія і нейрохірургія. Нетрадиційні методи лікування / О. Біляєва та ін.</p> <p>Т. 4: Онкологія. Акушерство та гінекологія. Сексопатологія. Проктологія. Туберкульоз / Б. Т. Білинський та ін.; Т. 5: Державне управління сімейною медициною. Офтальмологія. Шкірні ознаки внутрішніх та інфекційних хвороб / Є. Х. Заремба та ін.</p>	<p>Київ : МОРІОН, 2010. – 1632 с., 16 арк. іл.</p> <p>Дрогобич: Посвіт, 2014. – 204 с.</p> <p>К.: Українська енциклопедія, 1992. – 702 с.: іл.</p> <p>К. : Просвіта, 2012. – 1503 с.</p> <p>[Б. м.]: [б.в.], 2005-2012.</p>

Назва видання, автор(и), редактор(и)	Видавництво, рік
Енциклопедії	
<ul style="list-style-type: none"> • Енциклопедія народної медицини: у 3-х т. / Укладач і відп. редактор О. В. Михайлевський. – Березани: НВО «Медицина» ; Т. 1: Описи захворювань, рецепти / Березани: НВО «Медицина» ; Т. 2: Характеристика лікар. рослин та їх застосування / Березани: НВО «Медицина» ; Львів: Сполом, 2006. – 1169 с. Т. 3: Характеристика грибів та їх застосування, рецепти народної медицини / НВО «Медицина». – Березани: ПП Михайлевська А. О., 2009. – 1198 с. • Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку / упоряд. К. Л. Крутій ; Запорізький обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Кафедра дошкільної освіти. • Мала енциклопедія фізичної реабілітації: навч.-метод. посіб. / А. Й. Григор'єв, М. М. Балан, А. Б. Рацул. • Енциклопедія фізичної реабілітації: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / авт. проекту і голов. ред. А. Й. Григор'єв ; Т. 1 : 2008. – 712 с. ; Т. 2 : Анатомо-фізіологічні та біохімічні основи фізичної реабілітації. 2008. – 920 с. ;Т. 3 : Психологічні основи фізичної реабілітації / упоряд. Г. О. Горська. – 2009. – 744 с. ; Т. 4 : Лікувальна фізична культура / Григор'єв А. Й., Турчак А. Л. – 2009. – 896 с.; Т. 5 : Масаж: унік. досвід світ. масажу / А. Й. Григор'єв та ін. – Вид. 2-ге. – 2012. – 778 с. • Домашня медична енциклопедія / Л. Карасовська, В. Карасовський. 	<p>Львів: Сполом, 2005–2009.</p> <p>Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД. – 2006.</p> <p>Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 514 с.</p> <p>Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. – 2012.</p> <p>Луцьк ; Ковель: Надстир'я, 2015. – 153 с.</p>
Енциклопедичні словники та довідники	
<ul style="list-style-type: none"> • Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Кн 1.: Естафета поколінь національного відродження / П. Пундій. 	<p>Львів-Чикаго, 1994. – 327 с.</p>

Назва видання, автор(и), редактор(и)	Видавництво, рік
Енциклопедії	
<ul style="list-style-type: none"> • Хто є хто в охороні здоров'я і медицині України. • Словник медичних термінів для зубних техніків / Гороховська О. М., Назар С. Л. • Довідник онколога / ред.: Я. В. Шпарик; Львів, держ. мед. ун-т ім. Д. Галицького. – 2-е вид., доповн., переробл. • Загальна гігієна: словник-довідник / І. І. Даценко, В. Г. Бардов, Г. П. Степаненко та ін. • Ілюстрований медичний словник Дорланда. – у 2-х т. • Медицина в Україні: бібліогр. словник. Додатк. вип. XVIII – перша половина XIX ст. / М-во охорони здоров'я України, Держ. наук. мед. б-ка. • Медицина в Україні: бібліогр. словник. Вип. 2. Друга половина XIX. Літери А–К / М-во охорони здоров'я України, Держ. наук. мед. б-ка. • Тлумачний словник поширених медичних термінів. Навчальний посібник / Крупін В. П., Зіменковський А. Б., Регада М. С. та ін. • Мікробіологія, вірусологія, імунологія, інфекційні хвороби : словник / уклад. Г. К. Палій [та ін.] ; ред. Г. К. Палій, В. Г. Палій. – 2. вид., перероб. і доп. • Судова психіатрія: термінологічний словник-довідник / Укл. Бачеріков А. М., Білецький Є. М., Хоміцька З. М. • Геронтологія: словник-довідник / Е. В. Крайніков. • Словник-довідник психіатричних термінів: навчальний посібник для студентів медичних вищих навчальних закладів IV рівня акредитації / Г. М. Кожина, Г. О. Самардакова, В. І. Коростій та ін. • Енциклопедичний довідник з фітотерапії / Укладач і відп. редактор О. В. Михайлевський. – Бережани: ПП Михайлевська А. О. 	<p>К.: Три І, 1998. Вип. 1. – 306 с.</p> <p>Львів: Новий світ-2000, 2016.–158с.</p> <p>Л.: Гал. вид. спілка, 2001. – 127 с.</p> <p>Л.: Афіша, 2001. – 244 с.</p> <p>Львів: Наутілус, 2002.</p> <p>К. : Телеоптик, 2002. – 136 с.</p> <p>К. : Фітосоціоцентр, 2005. – 616 с.</p> <p>Львів: Ліга-Прес, 2004. – 414 с.</p> <p>К. : Здоров'я, 2004. – 296 с.</p> <p>Х.: ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 213 с.</p> <p>К.: Вид. Паливода А.В., 2010.-351 с.</p> <p>Х.: ХНМУ, 2012. – 162 с.</p> <p>2013. – 1084 с.</p>

Назва видання, автор(и), редактор(и)	Видавництво, рік
Енциклопедії	
<ul style="list-style-type: none"> • Тлумачний словник-довідник з анатомії, фізіології, патології дітей з основами генетики: навч. посіб. для студ. пед. ф-тів ун-тів / уклад.: О. А. Біда, Л. І. Прокопенко, Г. В. Луценко та ін. • Термінологічний словник: Епідеміологія. Біологічна безпека: навчальний посібник (I–IV р. а.) / Н. О. Виноград. • Медична біологія: енциклопедичний довідник. Вид. 2-ге / Смірнов О. Ю. • Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : слов.-довід. для працівників правоохор. органів / уклад.: В. Ю. Шепітько [та ін.]. • Нефрологія: Термінологічно-тлумачний словник / Іванов Д. Д., Кушніренко С. В., Пиріг Л. А., Ротова С. О., Таран О. І. 	<p>Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 170 с.</p> <p>К.: Медицина, 2016. – 136 с.</p> <p>К.: «Видавництво Ліра», 2016. – 506 с.</p> <p>Харків : Апостіль, 2016. – 402 с.</p> <p>К.: Вид. Заславский А. Ю., 2017. – 116 с.</p>
Словники-перекладачі	
<ul style="list-style-type: none"> • Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник. Т. 1:А–Д / Созанський О. М. та ін. ; уклад.: Л. Петрух, І.Головко; Т. 2:Е–Н / Созанський О. М. та ін. ; уклад.: Л. Петрух, І. Головко; Т. 3, уклад.: Л. Петрух, І. Головко • Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів) : 20 000 слів / М. Присяжнюк. • Українсько-російський та російсько-український термінологічний словник з дерматовенерології / [уклад.: О. Б. Петрова, А. М. Дашук]. • Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: укр.-латин.-рос.-англ. / Нац. фармацевт. ун-т; Уклад. І. М. Перцев, Є. І. Світлична, О. А. Рубан; За ред. В. П. Черних. 	<p>К. : Akademia, 1995. – 512 с.</p> <p>Харків: [б.в.], 2013. – 74с.</p> <p>Вінниця: Нова книга, 2014.– 820 с.</p> <p>Л., 2012-2013. – 700 с., 741 с., Київ: Медицина, 2015. – 966 с</p>

Досить малопредставницькою виглядає медична галузь у порівнянні з іншими¹¹⁶. Відтак привертає увагу «Медична енциклопедія», складена

П. Червяком (перше видання обсягом 1022 сторінки 2001 р., третє – 1503 с. у 2012 р.¹¹⁷). Навіть на побіжний погляд стає зрозумілим, що такий обсяг не може являти собою детальний виклад усіх навіть основних понять медицини та їх дефініцій. Енциклопедія є по суті медичним енциклопедичним словником-довідником з певним переліком понять, термінів та їх визначенням. Окремо представлено видатних лікарів та вчених-медиків України (92 сторінки)¹¹⁸, що збільшує цінність видання в довідниковому історичному контексті. Тобто, можна стверджувати, що академічні українські енциклопедичні видання галузі «медицина» на сьогодні практично відсутні. Відтак їх створення залишається стратегічною метою профільної наукової галузі. По друге, неакадемізм сучасних медичних енциклопедичних видань та невідповідність основними вимогам до енциклопедичних видань можна вважати реальною проблемою галузевої медичної енциклопедистики. Видання, що постулюють себе як енциклопедії, часто такими не є. У медичній галузі проблемними з точки зору академічної науки – енциклопедистики – є медичні енциклопедії, створені за окремими галузями медицини (див. табл. 1 – акушерство/гінекологія, сімейна та народна медицина, фізична реабілітація), які переважно за змістом, структурою, наповненням, стилями викладу, відсутністю специфічного енциклопедичного апарату рідко відповідають енциклопедії, часто є компілятивними за характером, містять неперевірену інформацію, часто з невідомих сайтів, що викликає цілком закономірне занепокоєння¹¹⁹.

П'ятитомна «Сімейна медицина: енциклопедія»¹²⁰ по суті є підручником новоствореної спеціальності – для лікаря загальної практики-сімейної медицини, а не енциклопедією. Тому одним зі шляхів подолання цієї проблеми ми вважаємо налагодження співпраці між спеціалістами та енциклопедистами і підвищення рівня обізнаності медиків у засадах створення медичних енциклопедичних видань. Зокрема вагомим для усвідомлення окремих питань енциклопедистики є видання «Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій»¹²¹, яке містить нариси історії енциклопедистики, засади формування словника, опис інструментарію енциклопедичного видання, принципи створення електронних енциклопедій та виклад досвіду окремих науковців.

Поширеність і доступність інформації з різноманітних сайтів мережі інтернету, на жаль, доволі часто не є достовірною, створює хибні уявлення і причинно-наслідкові зв'язки, що спричиняє не просто формування помилкових уявлень, а може мати негативні наслідки у практичній діяльності.

Таким чином, важливим постає завдання створення якісних академічних ґрунтовних та універсальних енциклопедичних видань для підтримки адекватного рівня медичної освіти, яка зараз інтегрується у світовий простір та реформується. Стратегічним напрямком для України сьогодні є створення медичного універсального енциклопедичного видання у співпраці з науковцями-енциклопедистами Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» та ін. Першим кроком на цьому шляху є реєстр медичних гасел до «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) у друкованій та онлайн-версіях, яка повільно але невпинно народжується як якісний енциклопедичний продукт за усіма засадами та принципами науки.

На думку О. Орешко, в історичному аспекті увиразнюється п'ять етапів розвитку української медичної термінології (донауковий, друга половина ХІХ – початок ХХ століття, 20-30 роки ХХ століття, 50–80 роки ХХ століття, від 90-х років ХХ століття)¹²². Як стверджує Н. Місник, сучасний етап розвитку медичного термінознавства характеризується передусім практичним аспектом удосконалення термінології, що виступає необхідною передумовою ефективного розвитку наукових досліджень, активації міжнародної кооперації, видання наукової та довідкової літератури, у тому числі і енциклопедичних видань¹²³. Очевидно до сучасної медичної української термінології на сьогоднішній день є дуже багато дискусійних питань, які вимагають сумісної праці філологів та медиків для виокремлення не тільки русизмів, але й діалектів чи надміру термінів чи чужоземних слів¹²⁴. Медичній термінології притаманні певні специфічні особливості, серед яких Терлецька І. М., Кобильченко М. О., Шеке-ра Н. С. виділяють такі: основу складають запозичені греко-латинські або створені штучно з греко-латинських терміноелементів терміни; більшість медичних термінів є інтернаціональними; медичні терміни мають високий ступінь вмотивованості і є семантично прозорими, широке використання епонімічних термінів (епонім – назва явища, поняття або методу по імені першовідкривача чи того, хто вперше або описав їх), які використовують від двох (54,4 %) до п'яти (2,3 %) слів, а також терміни – міфологізми (від античності), біблеїзми (від середньовіччя), терміни з астрології і хіромантії (від епохи Відродження), з історії минулих епох та інших сфер людської культури¹²⁵.

До значущих проблем професійної медичної лексики належить багатозначність (полісемність) термінів та словосполучень, для зменшення якої потрібна координувана співпраця медиків та філологів. Для сього-

дення притаманне стихійне, практично некероване збільшення медичного термінологічного фонду із його засміченням неповноцінними, невмотивованими термінами, а також зростання синонімії, що зменшує точність і зумовлює непотрібну багатозначність медичної наукової лексики¹²⁶. Зазначеним процесам сприяють також певні економічні, політичні та соціальні обставини, в яких сьогодні існує Україна. У цьому контексті не втрачають своєї актуальності публікації метрів львівської медицини, присвячених проблемі правильного використання мови у цілому, української медичної термінології¹²⁷ та комп'ютерного перекладу зокрема¹²⁸. Крім того, до проблем медичної термінології можна віднести метафоричне використання медичних термінів чи словосполучень у непрофесійній сфері, русифікація (російщення) медичної термінології зокрема та наукової лексики в цілому, ігнорування / використання літери «г» у медичних текстах та розмовах, а також надмір запозичень з англійської мови завдяки сучасним цифровим технологіям¹²⁹. Для подолання окреслених проблем з академічної медичної термінології важливого значення набувають ґрунтовні академічні енциклопедичні видання, створені за усіма канонами сучасної науки – енциклопедистики, які не лише формують сучасний лексичний склад, а й сприяють моносемності термінів та нормам граматики. Сучасним прикладом такого видання є «Велика українська енциклопедія», зокрема гасла з напрямку «Медицина».

Особливо гостро постає проблема оптимізації та поширення медичної термінології за новими напрямками/галузями, які широко почали розвиватись впродовж останнього десятиріччя чи виникли на помежів'ї різних наук (наприклад, гена інженерія, молекулярна біологія, фізика руху частинок в рідинах тощо). Сучасний лікар, оцінюючи доцільність використання того чи іншого фармацевтичного препарату, повинен мати можливість отримати інформацію про молекулярні механізми його дії та особливості метаболізму. Наприклад, чим відрізняються ензими «циклооксигеназа-I» і «циклооксигеназа-II», які препарати їх пригнічують, які ефекти можна отримати за умов активації чи пригнічення тощо¹³⁰. Важливими також залишаються сучасні дані, про субстратну специфічність ізоензимів цитохрому P-450, що беруть участь у детоксикації ендогенних субстратів і значної кількості фармакологічних препаратів, про інгібітори і активатори цитохрому P-450 і практичні наслідки використання таких препаратів. Використання в медичній практиці цитокінів в якості ліків, що розпочалось нещодавно, зумовлює необхідність висвітлення у медичній енциклопедії термінів не тільки «інтерлейкіни», а й конкретно

характеристику, властивості, ефекти інтерлейкінів 1, 2, 4, 12 та інших, дія яких ще продовжує вивчатись.

Окрім того, у сучасних вітчизняних енциклопедичних медичних виданнях відображено недостатньо термінів, які розкривають, описують та дозволяють зрозуміти молекулярні механізми поділу клітин та їх регуляцію в нормі та зокрема при онкологічних хворобах (наприклад, термін «фарнезилування»). Описи наявних термінів не дозволяють створити цілісну картину знань з тієї чи іншої галузі медицини чи науки у цілому (наприклад, недостатньо інформації про некоферментні функції водорозчинних вітамінів, таких як нікотинамідаденіндинуклеотид, тіамінмонофосфати і тіамінтрифосфати; гормональну функцію жиророзчинних вітамінів, вітаміни – синергісти та вітаміни – антагоністи).

Не менш важливою проблемою медичної енциклопедистики є оптимізація української професійної медичної мови. Хоча це і не стосується безпосередньо предмету (української професійної медичної мови). Доволі парадоксально, що за 27 років існування незалежної української держави не відбулося впровадження української мови в усі сфери (і в медицину зокрема), а задекларовані законодавчо обов'язкові вимоги до знання англійської мови викладачами та науковцями, на жаль, не супроводжуються вимогами до знання державної української мови. Проте, не виникає сумнівів, що лікар чи викладач вищого медичного закладу мають вільно володіти лексиною та семантикою, граматиною, пунктуацією та стилістикою української мови загалом, а не тільки професійної медичної¹³¹. У 2015 р. була затверджена Українська національна комісія з 15 осіб з питань правопису за керівництвом Міністерства освіти та науки України та Національної академії наук України, з яких 14 за згодою. Однак дотепер у медичній галузі нічого не змінилось, адже без тісної взаємодії філологів та медиків-науковців покращення ситуації непередбачається.

Проведений історіографічний аналіз показав, що усі публікації висвітлюють лише одну точку зору – або філологічну, або вузьку спеціальну, а у професійних наукових медичних виданнях практично відсутні наукові публікації суміжних наук щодо оптимізації української професійної медичної мови. На жаль, не проводяться спільні наукові конференції (наукові міждисциплінарні конференції, круглі столи, вебінари), не оприлюднюються для широкого загалу погоджувальні документи чи рекомендації. Відсутність такої співпраці призводить до того, що в окремих мовознавчих публікаціях зустрічаються не зовсім точні, формальні трактування, що не сприймаються спеціалістами і яких можна було б уник-

нути за умов обговорення з професіоналами. Загострює проблему й те, що стрімкий розвиток науки із застосуванням нових цифрових технологій не супроводжується таким же стрімким розвитком професійної медичної мови чи термінології. У вирішенні чи хоча би зменшенні окресленої проблеми вагому роль мають відігравати академічні енциклопедичні видання, роль яких у поширенні та розвитку української академічної мови професійного спрямування «медицина» не можна недооцінювати.

Українська професійна мова не існує відокремлено від інших мов світу, а сучасні особливості політичного та економічного стану України, впровадження цифрових технологій висуває на перший план взаємодію з англійською мовою. Медицина є край широкою, терміномісткою та різнобічною галуззю для лінгвістичних праць та досліджень, а під час перекладів з однієї мови на іншу необхідні вміння свідомо аналізувати текст, здатність розбиратися в його формах, ролі порядку слів, значеннях слів, володіти їх адекватними еквівалентами, що знімає потребу здогадок та інтуїтивних речень у науковій мові та попереджує помилки перекладу¹³².

Створення медичних енциклопедичних видань залишається перспективним завданням, що може бути реалізоване лише у співпраці з науковцями-енциклопедистами. Прикладом такої співпраці є реалізація проекту «Велика українська енциклопедія» (ВУЕ). Однак загалом кількість та якість наразі існуючих видань загалом є недостатніми та незадовільними. Керівними тактичними напрямками є постійна наполеглива праця ентузіастів-науковців – філологів, енциклопедистів, медиків – над оптимізацією академічної медичної термінології та української медичної професійної мови зокрема.

3.6. Біологічний контент енциклопедії: поєднання класичних й сучасних поглядів в систематиці і таксономії

Одним з найскладніших питань формування біологічного контенту будь-якої енциклопедії (універсальне чи вузькофахове видання) є необхідність встановлення паритетних засад в питаннях систематики груп живих організмів. Йдеться про вирішення питань: яку систему органічного світу відображати в енциклопедичному виданні (класичну чи сучасну); робити вибір на користь однієї системи живого, чи об'єднувати в одному виданні різні погляди і підходи до систематики; які таксономічні групи варто включати до переліку гасел, і чи працює формалізація підходу при відборі таксономічних назв?

Концепція біологічного контенту «Великої української енциклопедії» формулюється як «Життя та його складові», що передбачає уважне ставлення до критеріїв відбору цих «складових», в тому числі і тоді, коли мова йде про систематику органічного світу. Це особливо є нагальним з огляду на той факт, що систематика належить до числа біологічних наук, що бурхливо розвиваються, оскільки оперує зростаючою кількістю нових методів: молекулярна діагностика – порівняльний аналіз ДНК і РНК або білків (зокрема, алозимна мінливість), аналіз ультраструктури клітинних компартментів, залучення математичної статистики, комп'ютерний аналіз даних, тощо.

Вже на рівні глобального розподілу живого на найбільші угруповання виникає питання про пріоритет тієї чи іншої системи. Або широко прийнятої системи Воуз, що пропонує тридоменний розподіл світу на Археї (Archaea), Бактерії (Bacteria) і Еукаріоти (Eukaryota)¹³³. Або пріоритет системи живих організмів, яку пропонувала шкільна програма з біології аж до останніх років, і яка сформувала уявлення про устрій живого світу в переважній більшості читачів енциклопедії. Згідно з цією системою клітинне життя поділяється на дві імперії (або надцарства): Еукаріоти (Eukaryota) і Прокаріоти (Prokaryota), що включає Археї і Еубактерії. Або ж пріоритет альтернативної системи п'яти царств, які не підлягають подальшому об'єднанню: Прокаріоти (Prokaryota, або Monera), Найпростіші (Protista), Гриби (Fungi), Рослини (Plantae) і Тварини (Animalia)¹³⁴.

Прийнято, щоб, по можливості, класифікація дотримувалася принципів еволюціонізму – саме такою є розроблена на основі робіт Вілья Хенніга кладистики, що розглядає систему таксонів як еволюційне дерево – кладограму, реконструює родинні стосунки між таксонами, формалізуючи процедуру з'ясування предкового таксона¹³⁵.

Кладистичний підхід до системи живого світу демонструє як еволюцію таксона, так і його родинні зв'язки з іншими таксонами. Проте, в сучасному світі молекулярних технологій кладистика, філогенетичний підхід може призводити до формування таксонів, які не тільки неприйнятні для непідготовленого читача, але й не мають систематичних ознак, що уможливили б опис таксона на основі спільності морфологічних особливостей¹³⁶. Прикладом такого таксона може бути клада Кито-парнокопитні (Cetartiodactyla) – монофілетичне угруповання, яке об'єднує китоподібних і парнокопитних. Таксон був виокремлений на підставі молекулярно-генетичних даних. Хоча знахідки таких викопних організмів як індохіус, підтвердили близьку спорідненість китів з олене-

подібними предками, об'єднання в єдине систематичне угруповання настільки морфологічно несхожих тварин як китоподібні і парнокопитні – безумовно, стає складнішою для сприйняття читачеві неспеціалізованої енциклопедії

Ще одним прикладом таксона, для якого неможливо застосовувати опис загальних морфологічних особливостей, може служити надряд Лавразіотерії (Laurasiatheria), виділений в результаті молекулярно-генетичних досліджень¹³⁷. Об'єднання ссавців в цей таксон ґрунтується не на спільності систематичних ознак, а на спільності походження тварин з колишнього північного суперконтиненту Лавразія.

Просвітницька функція енциклопедичного видання передбачає відображення сучасного стану науки, в тому числі і систематики. Відтак включення в перелік термінів тих таксонів, визначення яких уможливлене завдяки методам молекулярної філогенії, є виправданим і необхідним. Однак, найчастіше опис таких «нових» таксонів в загальнонауковій енциклопедії слід обмежувати простою дефініцією. По-перше, глибини молекулярної еволюції більшості угруповань органічного світу не є предметом енциклопедії, що адресується широкомузагалу. По-друге, новизна назв цих таксонів або відсутність українських назв зовсім (замінюється транслітерацією латини) обумовлюють досить обмежене число пошукових запитів подібної інформації. З іншого боку, назви багатьох таксонів, що сьогодні вважаються застарілими, будуть користуватися набагато більшим пошуковим попитом у читачів енциклопедії.

Приклад – пошуковий запит «Джгутикові», які, відповідно до сучасних систематичних уявлень, втратили ранг таксона. Проте термін «Джгутикові» знайомий читачеві з шкільного курсу біології. Отже, такий пошуковий запит не поступиться, а то і перевершить за кількістю звернень пошукові запити «Альвеолобійонти» або «Екскавати». До них (за сучасною системою класифікації) належать ті джгутиконосні форми найпростіших, що їх неспеціаліст шукає в енциклопедичному виданні за запитом «Джгутикові». Очевидно, що зміст біологічного контенту енциклопедичного видання має об'єднувати як класичні (нехай навіть і застарілі) назви таксонів, так і сучасне бачення системи життя.

Як протилежність філогенетичному підходу до систематики можна розглядати сформовану Р. Сокемом і П. Снітом¹³⁸ так звану нумерологічну систематику. Суть її зводиться до того, що таксони визначаються не на підставі філогенії, а на підставі математичного аналізу максимально великої кількості рівнозначних ознак.

Особливе місце в проблематиці відображення систематичних одиниць в біологічному контенті енциклопедії займає нерозробленість системи українських назв і відсутність більшості назв новоутворених груп в будь-яких мовах крім латині. Транслітерація як спосіб передачі назв україномовному читачеві універсальна, однак виникає питання: чи буде читач такі назви шукати, чи сформулює саме такий пошуковий запит?

Аналіз сучасного стану систематики як науки, з огляду на її сучасний швидкий розвиток і мінливість, привів до включення в контент енциклопедії пулу термінів, що відображають сучасні молекулярно-генетичні дані. Для прикладу: на рівні високих таксонів (імперія, домен, царство, тип, клас тощо) такими «сучасними» таксонами в біологічному контенті «Великої української енциклопедії» можна вважати:

Альвеолобійонти (Alveolata) – надтип найпростіших, що об'єднує інфузорій, споровиків і динофлагеллят;

Архонти (Archonta) – надряд тварин класу ссавців;

Афроінсектофіли (Afroinsectiphilia) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссавців;

Афротерії (Afrotheria) – за сучасною молекулярною систематикою, група тварин класу ссавців;

Бореоеутерії (Boreoeutheria) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссавців;

Евархонти (Euarchonta) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссавців;

Евархонтогліри (Euarchontoglires) – за сучасною молекулярною систематикою, група тварин класу ссавців;

Завропсиди, зауропсиди (Sauropsida) – велика група (клада) чотириногих тварин, яка об'єднує плазунів та птахів;

Зооамата (Zooamata) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссавців;

Китопарнокопитні (Cetartiodactyla) – за сучасною молекулярною систематикою, угруповання ссавців, класифікується як ряд або надряд, і до якого відносяться представники двох загальноновизнаних рядів: китоподібних та парнокопитних;

Лавразіотерії (Laurasiatheria) – за сучасною молекулярною систематикою, група тварин класу ссавців;

Ооміцети, оомікоти (Oomycetes або Oomycota) – парафілетичне угруповання (за іншою систематикою – клас або відділ) еукаріотичних організмів,

вегетативне тіло яких представлено багатоядерним розгалуженим неклітинним міцелієм і яких раніше відносили до грибів;

Пегасофери (Pegasoferae) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссівців;

Пенунгулята, пенунгуляти (Paenungulata) – група ссавців, до якої, за певними особливостями будови скелета і зубів, об'єднали даманоподібних, хоботних і сирен;

Унгуляти (Ungulata) – надряд тварин класу ссавців;

Фери (Ferae) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссівців;

Хижокопитні (Ferungulata) – за сучасною молекулярною систематикою, клада тварин класу ссівців;

Хромісти Chromista – царство живих організмів, які побудовані з двох еукаріотичних клітин, одна з яких розташована всередині іншої і включає хлоропласт; інші таксономічні угруповання, сформовані на основі сучасних молекулярно-генетичних методів.

Особливо слід сказати про ботанічну систематику і таксономію. Вибудовуючи систему ботанічного контенту, неможливо не спиратися на дослідження групи філогенії покритонасінних (Angiosperm Phylogeny Group, APG), що працює над системою класифікації квіткових (покритонасінних) рослин, заснованою на молекулярному аналізі ДНК. До початку роботи APG загальноприйнятими системами класифікації вважалися системи Кронквіста (1981), Тахтаджяна (1997) і Торна (1992 і 2001). Таксономічні групи цих систем класифікації складають звичну для читача систему покритонасінних рослин¹³⁹.

Кардинально переглянута система порядків і родин квіткових рослин. Зрозуміло, що саме квіткові рослини (до яких належить більшість декоративних і сільськогосподарських культур) становлять найбільший інтерес для читача і, відповідно, повинні бути широко представлені в енциклопедичному виданні, тому системі квіткових рослин слід приділити особливу увагу. Деякі порядки і родини, назви яких звичні для читача, скасовані, введені нові таксономічні групи, що не мають адекватних українських назв. Найскладнішим у відображенні сучасної ботанічної систематики є надзвичайна швидкість змін. Результати роботи Angiosperm Phylogeny Group були опубліковані в 1998, 2003, 2009 і 2016 роках як системи класифікації APG I, APG II, APG III і APG IV відповідно – кожна з них вносила свої корективи у бачення таксономії квіткових рослин, переглядаючи в якихось питаннях попередню систему¹⁴⁰. Очевидно, що

опубліковані дані в світлі безперервних досліджень будуть дуже швидко застарівати. В цьому відношенні велику перевагу набуває електронна онлайн-енциклопедія, що дозволяє вносити в статті корективи і зміни в режимі нон-стоп¹⁴¹.

На підставі вищевикладеного концептуальним виявилось рішення про введення в енциклопедичне видання класичних систематичних одиниць – тих таксонів, назви яких знайомі широкому колу читачів і затребувані як пошукові запити у неспеціалістів. Одночасно прийнято рішення про розширення контенту енциклопедії за рахунок нових таксонів, які, в залежності від значущості й доступності, розкриваються або як дефініції, або як повнорозмірні статті (лонгріди). Поєднання класичних й сучасних поглядів в систематиці і таксономії, вибір між наведеними варіантами – це той елемент наукового пошуку, який відрізняє від інших областей знання енциклопедистику як науку.

¹ Калінічева Г. І. Євроінтеграційний поступ системи вищої освіти України: нові можливості чи нові проблеми? // Віче. – 2009. – № 16. – С. 16–19.; Калінічева Г. І. Європейська система забезпечення якості вищої освіти та механізми її імплементації в Україні // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2009. – С. 380–395; Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти // Вища освіта України. – Додаток 4, том 1(19) – 2010. – Тематичний вип. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – С. 143–154.; Калінічева Г. І. Вища освіта як чинник формування людського капіталу в умовах глобалізації: світові та українські реалії // Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор д. і. н., проф. А. І. Кудряченко. – К.: Фенікс, 2014. – С. 303–318.; Калінічева Г. І. Євроінтеграційний поступ України: історіографічний аспект // Історико-політичні студії. Зб. наук. пр., КНЕУ. – 2016. – № 1 (5). – С. 62–74.; Калінічева Г. І. Проблеми збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті інтернаціоналізації // «Історико – політологічні студії». Зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Інститут історії українського суспільства. – 2017. – № 2 (8) – С. 76–90.; Калінічева Г. І. Європейська інтернаціоналізація вищої освіти: проблеми та виклики для України // Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості: Зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26–27 березня 2018 р.). – К.: Українська асоціація викладачів і дослідників європейської інтеграції. – 2018. – С. 198–210.

² Болонський процес у фактах і документах / Упорядники Степко М. Ф., Болбош Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І. – К. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.; Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2003. – 200 с.; Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського про-

цесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / За ред. В. Г. Кременя, авт. кол. Степко В. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабін І. І. – К. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.; Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В. Г. Кременя, Авт. кол. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. В. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабін. – К. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 384 с.

³ Тимошенко З. І. Болонський процес в дії [Текст] : словник-довідник осн. термінів і понять з організації навч. процесу у ВНЗ / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко ; Європейський ун-т. – К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2006. – 57 с.

⁴ Глосарій Європейського простору вищої освіти / [авт.-уклад.: І. І. Бабін, В. А. Ликова, І. Г. Павлова, М. В. Яковлева ; за заг. ред. О. Я. Чебікіна]. – Одеса : Видавець М. П. Черкасов, 2011. – 212 с.

⁵ Національний освітній глосарій: вища освіта / М-во освіти і науки України, НАПН України ; [авт.-уклад.: І. І. Бабін, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін. ; за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя]. – К. : Плеяди, 2011. – 99 с.

²⁶ Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. – К. : Плеяди, 2014. – 100 с.

⁷ Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / Авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. – К. : Плеяди, 2014. – С. 5.

⁸ Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / Авт.-упор. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. – 108 с.

⁹ Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка; [упоряд.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. При Президенті України [та ін.]. – К. : Основа, 2014. – 496 с.

¹⁰ Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/#undefined>

¹¹ Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. 1 : А–К. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 716 с.; Т. 2 : Л–Я. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 764 с.

¹² Острозька академія: Енциклопедичне видання (2008). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oa.edu.ua/ua/important/akademija_encyklopedija.

¹³ Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія / Ред. колегія: І. Пасічник, П. Кралюк, А. Атаманенко та ін. Національний університет «Острозька академія». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 512 с.

¹⁴ Львівський державний університет фізичної культури (1946–2016) [Текст] : [попул. енциклопедія] / [упоряд. О. Борис ; за заг. ред. Є. Приступи]. – Львів : ЛДУФК, 2016. – 483 с.

¹⁵ Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, 1917–2017 : мала енциклопедія : у двох томах / [редакційна колегія Т. Б. Веркіна ... [та ін.] ; редактор-

упорядник Л. В. Русакова]; Міністерство культури України. – Харків : Водний спектр Джі-Ем-Пі, 2017. – 2 т.

¹⁶ Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова: Биогр. словарь / В. И. Астахова, К. В. Астахова, А. О. Тайков; Харьковский гуманитарный ин-т «Народная украинская академия». – Х.: Глобус, 1998. – 732 с.

¹⁷ Кращі науково-педагогічні працівники ВНЗ України / Автор-упорядн. Болгов В. В. – К.: Вид-во «Болгов Медіа Центр», 2006. – 128 с.

¹⁸ Професори Київського університету : біограф. довід. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; гол. редкол. Л. В. Губерський. – Київ : Київ. ун-т, 2014. – 591 с.

¹⁹ Хто є хто: Професори національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут": Довідник / Редкол.: О. В. Іванченко, Р. Г. Лук'янов та ін. – К.: Освіта, 1998. – 160 с.

²⁰ Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст. : Енциклопедичне видання / За ред. В. С. Брюховецького – К.: Києво-Могилянська академія, 2001. – 736 с.

²¹ Москаленко В. Ф. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (1841–2006) [Текст] / В. Ф. Москаленко, І. М. Полякова. – Вид. 3-є, виправл. і допов. – К. : Книга плюс, 2006. – 303 с.; Москаленко В.Ф. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів від медичного факультету Університету Св. Володимира до Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, 1841–2011 [Текст] : у 2 кн. / [В. Ф. Москаленко, Я. В. Цехмістер, І. М. Полякова ; за ред. В. Ф. Москаленка]. – Вид. 4-те, оновл. та доопрац. – К.: Авіцена, 2011; Кн. 1 : Вчені медичного факультету Університету Св. Володимира – засновники вітчизняної медицини та вищої медичної школи, 1841-1919 : корот. біогр. нариси та бібліогр. – 2011. – 249 с.; Кн. 2 : Національний медичний університет імені О. О. Богомольця: традиції розвитку, 1921–2011 : біогр. слов. – 2011. – 332 с. ; Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів [Текст] : наук.-біогр. вид. з іст. нарисом : у 2 т. – Київ : Авіцена, 2016 . Т. 1 : Медичний факультет університету св. Володимира, 1841–1919 / І.М. Полякова [та ін.]; за ред. К. М. Амосової, Я. В. Цехмістера. – Вид. 5-є, оновл. та доопрац. – 2016. – 190 с.

²² Вчені кафедри слов'янської філології / Упоряд. Л. М. Панів; М-во освіти України, Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка. – Л.: Вид-во ЛДУ, 1998. – 124 с.

²³ Відомі вчені Державного Університету «Львівська політехніка» (1844–1994): Біогр. довідник / Буцко М. І. – Л.: Вид-во Держ. Ун-ту «Львів. Політехніка», 1994. – 255 с.; Белоус І. О. Бібліографічний покажчик. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 100 с.; Історія радіотехнічної освіти і науки у Львівській політехніці (1952–2012) / За ред. І. Н. Прудюса, О. В. Шишки. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 324 с.

²⁴ Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784–2009. – Вид. 2-є, доп. і випр. / Зіменковський Б. С., Гжегоцький М. Р., Луцик О. Д. – Львів, Наутілус, 2009. – 472 с., 618 іл.

²⁵ Золоті імена Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (1865–2015) : наук. довідник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; наук. ред., авт. вступ. ст. І. М. Коваль ; упоряд. : М. О. Подрезова, В. В. Самодурова ; бібліогр. ред. А. П. Бахчиванжи. – Одеса, 2015. – 108 с.; Випускники Одеського (Новоросійського) університету: у 2 т. Вип. 1 : енциклопедичний словник / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова ; Відп. ред.

- В. А. Сминтина ; Упоряд., ред. М. О. Подрезова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса: АстроПринт, 2005. – 264 с.; Випускники Одеського (Новоросійського) університету: у 2 т. Вип. 2: енциклопедичний словник / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Наукова бібліотека ; Наук. ред. В. А. Сминтина ; Відп. ред. М. О. Подрезова; Упоряд., ред. В. П. Пружина, В. В. Самодурова, В. С. Єлпатьївська. – Одеса: АстроПринт, 2010. – 230 с.
- ²⁶ Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института им. Н. И. Пирогова (1900–1990 гг.) / А. Е. Золотарев, И. И. Ильин, Л. Г. Луки. – О.: Маяк, 1992. – 324 с.
- ²⁷ Вчені вузів Одеси: Біобібліогр. довідник / М-во культури України, Одеська держ. наук. 6-ка ім. М. Горького. – О., 1994–1995. Вип.1: Природничі науки. 1865–1945; ч. 1: Геологи. Географи / Упоряд. Л. М. Бур'ян. – 1994. – 96 с.; ч. 2: Математики. Механіки / Упоряд. І. Є. Рикун. – 1995. – 176 с.; ч.3: Хіміки / Упоряд. Т. І. Олейникова. – 1995. – 108 с.
- ²⁸ Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідк.-бібліогр. вид. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; уклад.: І. М. Конет, В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський (Хмельниц. обл.): Абетка-Світ: Зволейко Д. Г., 2013. – 511 с.
- ²⁹ Національна металургійна академія України в іменах: енциклопедичний довідник / робоча група вид. Л. М. Клімашевський [та ін.]; голова ред. кол. О. Г. Величко. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2008. – 320 с
- ³⁰ Хто є хто в Українській фармацевтичній академії: Бібліогр. збірник / Укладачі: В. П. Черних, О. І. Тихонов, І. А. Зупанець та ін.; М-во охорони здоров'я України, Укр. фармацевтична акад. – Х.: Основа, 1998. – 323 с.
- ³¹ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Біобібліографічний словник учених Харківського університету [Текст] / голов. ред. В. С. Бакіров. – Х. : Бізнес Інформ, 2001. Т. 2 : Історики: 1905–1920 рр. (ч. 1); 1933–2000 рр. (ч. 2) / уклад. Б. П. Зайцев [та ін.]. – Х. : [б.в.], 2001. – 328с.
- ³² Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / За ред. В. С. Брюховецького. – К., 2001. – 736 с.
- ³³ Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник. Вип. 1. – Одеса, 2005. – 264 с.
- ³⁴ Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедія. / Гол. ред. І. Пасічник. – Острог, 2011.
- ³⁵ Енциклопедія економічної освіти України / Упоряд. В. В. Болгов ; Укр. конфедерація журналістів, Ін-т біогр. дослідж. – Київ: Ін-т біогр. дослідж., 2013. – 166 с.
- ³⁶ Шмагало Р. Т. Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта : бібліографія, документи, теорія : [4000 джерел бібліогр., 300 фотодок., 1000 термінів] / Ростислав Шмагало. – Л. : ЛНАМ, 2013. – 518 с.
- ³⁷ Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
- ³⁸ Енциклопедія педагогічної освіти України / Авт.-упоряд. В. Болгов ; Над вид. працювали Д. Васильчук, О. Денесюк, А. Загоруйко, О. Загребельна. – Київ: Українська конфедерація журналістів, : Інститут біографічних досліджень, 2010. – 371 с.

- ³⁹ Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.]; за наук. ред. Є. Р. Чернишової; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». – К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. – 230 с.
- ⁴⁰ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К., 2015. – 252 с.; Енциклопедичний простір України // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. Вип. 12. – К.: Академперіодика, 2015. – 243 с.
- ⁴¹ Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.
- ⁴² Українська енциклопедистика: Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Г. Железняка; НАН України, Ін-т енциклопедичних досліджень. – Київ, 2014. – 112 с.; Українська енциклопедистика. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Г. Железняка; НАН України, Ін-т енциклопедичних досліджень. – Київ, 2014. – 282 с.; Українська енциклопедистика. Регіональний аспект: Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / За ред. М. Г. Железняка; НАН України, Ін-т енциклопедичних досліджень. – Київ, 2017. – 112 с.
- ⁴³ Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с.
- ⁴⁴ Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань: посібник / НАН України; Ін-т енциклопедичних досліджень. – Київ: Академперіодика, 2015. – 252 с.; Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.; Редакторська підготовка текстів e-ВУЕ – портальної версії «Великої української енциклопедії»: методичні рекомендації / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М.; відп. за вип. д. н. соц. ком. Крайнікова Т. С. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 124 с.
- ⁴⁵ Черниш Н. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Львів: Фенікс, 1998.; Черниш Н. І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи. – К., 2009; Черниш Н. Нариси з історії української енциклопедичної справи. – Львів: Піраміда, 2018.
- ⁴⁶ Железняк М. Г. Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. – Вип. 10. – К., 2009.
- ⁴⁷ Киридон А. М. Велика українська енциклопедія як національний проект: поступ ініціації. // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с. – С. 7–14; Киридон А. Етос енциклопедистики в умовах інформаційного розвитку суспільства // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с. – С. 62–76.

⁴⁸ Любовець О. Принципи формування словника Великої Української енциклопедії // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с. – С. 21–27; Любовець О. Науково-концептуальні засади формування тематичних словників із окремих галузей знань // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с. – С. 165–173.

⁴⁹ Березовський О. Велика українська енциклопедія та вітчизняна енциклопедистика // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с. – С. 14–20.; Березовський О. Енциклопедичні студії в українській науці: минуле і сьогодення // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с. – С. 7–18.

⁵⁰ Крайнікова Т. Редакційний стиль е-ВУЕ та формування екосистеми бренду «Великої української енциклопедії» // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с. – С. 251–261.

⁵¹ Борчук С. Українська енциклопедистична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження. – Івано-Франківськ, 2014.

⁵² Т. І. Березюк, О. С Іщенко, Р. В. Пилипчук, О. В. Савченко, Н. М. Фещенко, А. І. Шушківський. Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристика найважливіших видань // Наука України в світовому інформаційному просторі, 2015, 12: 9-114. – Режим доступу: http://akademperiodyka.org.ua/uk/books/science_ukraine_gis/12. ; Березюк Т. І., Іщенко О. С., Пилипчук Р. В., Савченко О. В., Фещенко Н. М., Шушківський А. І. Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристика найважливіших видань / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016 – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2016_12/2_Berezyk_12.pdf

⁵³ Борзяк Г., Палакін Г. Відкриті гуманітарні енциклопедичні ресурси в Інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: зб. наук. праць. Ч. 21. – К., 2013. С. 73–89; Борзяк Г., Смолій В. «Енциклопедія історії України» та сучасна українська енциклопедистика // Український історичний журнал. – 2014. – № 4 (517). – С. 4–16.

⁵⁴ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К., 2015. – С. 111–119.

⁵⁵ Борзяк Г., Палакін Г. Відкриті гуманітарні енциклопедичні ресурси в Інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: зб. наук. праць. Число 21. Київ, 2013. – С. 73–89.

⁵⁶ Черниш Н. До питання про сучасну типологію енциклопедій // Вісник книжкової палати – 2015 – № 4. – С. 3–8; Черниш Н. І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. – Львів, 2015. – 235 с.

- ⁵⁷ Освіта в Україні [Текст] : словник термінів нормативно-правових актів / авт.-упоряд. Є. І. Бородин. – Д. : Герда, 2003. – 452 с.
- ⁵⁸ Жилияев І. Б. Словник-довідник основних понять та визначень українського освітнього законодавства [Текст] / Жилияев І. Б., Чижевський Б. Г. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 108 с.
- ⁵⁹ Жилияев І. Б. Словник-довідник основних понять та визначень українського освітнього законодавства [Текст] / Жилияев І. Б., Чижевський Б. Г. – К. : Нора-Друк, 2011. – 112 с.
- ⁶⁰ Гончарук Ю. В. Педагогічна терміносистема: проблеми та шляхи їх розв'язання // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. – 2009. – Т. 112. Вип. 99. – С. 65.
- ⁶¹ Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів / [за ред. І. Г. Тараненко, Б. Ф. Мельниченка, Г. В. Степенко]. – К. : ІСДО, 1995. – 68 с.
- ⁶² Український педагогічний словник / Гончаренко С.У. Гол. ред. С. Головка. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
- ⁶³ Педагогічний словник / Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки ; редкол.: М. Д. Ярмаченко, І. А. Зязюн, С. І. Коваленко [та ін.]; за ред. Ярмаченка М. Д. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
- ⁶⁴ Скрипченко О. В. Довідник з педагогіки та психології : навч. посіб. для викладачів, аспірантів та студ. пед. навч. закладів. Ч. 1. / О. В. Скрипченко, Т. М. Лисянська, Л. О. Скрипченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 216 с.
- ⁶⁵ Основні поняття і терміни педагогічної соціології / Ін-т педагогіки АПН України, Лаб. пед. соціології ; [над словником працювали: Т. Ф. Бірюкова, В. С. Болгаріна, О. І. Бондарчук ; заг. ред. С. М. Коломоєць]. – К. : [б. в.], 1995. – 80 с.
- ⁶⁶ Соціолого-педагогічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [уклад.: С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін. ; за ред. В. В. Радула.]. – К. : ЕксОб, 2004. – 304 с.
- ⁶⁷ Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / В. М. Глазіріна, Т. М. Десятов, А. І. Кузьмінський та ін.; за ред. А. І. – Черкаси: Видавництво ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 112 с.
- ⁶⁸ Словник термінології з педагогічної майстерності / Н. Г. Базилевич, Д. Г. Білоконь та ін., / гол. ред. Н. М. Тарасевич. – Полтава: «Полтава», 1995. – 64 с.
- ⁶⁹ Словник-довідник термінів з конфліктології / за ред. М. І. Пірен, Г. В. Ложкіна. – Чернівці ; К.: Чернівецький держ. ун-т, 1995. – 332 с.
- ⁷⁰ Словник основних термінів і понять з превентивного виховання / Акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання ; [уклад.: В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко, Л. І. Габора та ін.]. – Тернопіль : Терно-граф, 2007. – 197 с.
- ⁷¹ Усі шкільні терміни: словник-довідник / уклад. Т. К. Співак. – Харків: ФОП Співак В. Л. : Весна, 2010. – 588 с.
- ⁷² Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.

- ⁷³ Глоссарий современного образования [Текст]: [термин. словарь-справочник] / Народная украинская академия; сост. В. И. Астахова [и др.]; общ. ред. Е. Ю. Усик. – Х. : Издательство НУА, 2007. – 524 с.
- ⁷⁴ Глоссарий современного образования [Текст] : [терминолог. слов.-справ. по проблемам соврем. образования] / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. канд. филос. наук Е. Ю. Усик ; [сост.: Астахова В. И. и др.]. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Харьков : Изд-во НУА, 2014. – 531 с.
- ⁷⁵ Глоссарий экономики образования [Текст] / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. канд. экон. наук, доц. Комир Л. И. ; [сост.: Астахова Е. В. и др.]. – Харьков : НУА, 2015. – 75 с. ; Глоссарий экономики образования [Текст]. – Харьков : НУА, 2017. – 118 с.
- ⁷⁶ Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.
- ⁷⁷ Енциклопедичний словник з дистанційного навчання / В. М. Олексенко. – Харків: Б. в., 2004. – 163 с.
- ⁷⁸ Тлумачний словник-довідник понять і термінів з педагогіки креативності / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 190 с.
- ⁷⁹ Словник-довідник з професійної орієнтації учнів /Укладачі: В. В.Синявський, О. В.Мельник. – К.: Мегапринт, 2007. – 119 с.
- ⁸⁰ Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування / НАН України, Ін-т енциклопедичних дослідж. НАН України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень, 2008. – 112 с.
- ⁸¹ Флегонтова Н. М. Словник-довідник термінів педагогічного маркетингу. – К.: Освіта України, 2008. – 80 с.
- ⁸² Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
- ⁸³ Дошкільна освіта : словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. – Запоріжжя : ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2010. – 324 с.; Дошкільна лінгводидактика : словник-довідник : понад 600 термінів, понять та назв / [упоряд.: Богуш А. М., Крутій К. Л.]. – Запоріжжя : ЛІПС, 2014. – 198 с.
- ⁸⁴ Професійна освіта : словник: Навч. посіб. для учнів і пед. працівників проф.–техн. навч. закл. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти ; уклад. С. У. Гончаренко [та ін.]; ред. Н. Г. Нічкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
- ⁸⁵ Енциклопедія професійно-технічної освіти України / Укл. В. В. Болгов. – К.: Інститут біографічних досліджень, 2012. – 625 с.
- ⁸⁶ Профтехосвіта України ХХ – початок ХХІ століть: енциклопедичне вид. / Нестерова Любов Володимирівна, Стременко Людмила Олексіївна ; ред. Колодій Л. В. ; обкл. Резніков П. В. ; Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. – К.: Педагогічна думка, 2012. –124 с.
- ⁸⁷ Словник термінів з професійної освіти [Текст] / [Шапран О.І. та ін.; за заг. ред. О. І. Шапран]; Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : КСВ, 2013. – 275 с.

⁸⁸ Вовк М., Машкова І. Українознавча освіта в Україні і Канаді: поняттєво-персоналогічний словник / Мирослава Вовк, Інна Машкова ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К. Талком, 2018. – 107 с.

⁸⁹ Серебрянська І. М. Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність [Текст] : навч. посіб. / І. М. Серебрянська ; Сум. держ. ун-т. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2018. – 340 с.

⁹⁰ Відомі педагоги Прикарпаття (до 1939 року): Біогр. довідник / В. Полек, Д. Дзвінчук, Ю. Угорчак; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаніка; Худож. О. Боса. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997–1999; Золоті імена на ниві освіти: Енциклопедичний довідник / Укл. Г. Ф. Крикун. – Очаків, 2003. – 216 с.; Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. Кн. 1.: X-XIX ст. – 621 с.; Кн. 2.: XX століття. – 552 с.; Педагогічний Олімп Одещини: біографічна енциклопедія / В.о. Одес. обл. держ. адм., Одес. ін-т удосконалення вчителів; Упоряд. Д. М. Демченко, Н. В. Савельєва, Л. І. Фурсенко. – Вид. 2-ге. – Одеса: Одеський інститут удосконалення вчителів: СМІЛ, 2008. – 336 с.; Українська лінгводидактика в іменах. Словник-довідник. / Кочан І., Захлопана Н. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011 – 238 с.

⁹¹ Енциклопедія освіти Хмельниччини – Хмельницький, ФОП Мельник А. А., 2017. – 459с.

⁹² Соціолого-педагогічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [уклад.: С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін. ; за ред. В. В. Радула]. – К.: ЕксОб, 2004. – 304 с.; Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.; Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер – 2009. – 542 с.; Соціальна педагогіка : словник-довідник / АПН України, Ін-т проблем виховання ; [авт. кол.: Т. Ф. Алексєєнко, Ю. М. Жданович та ін. ; наук. і заг. редактування Т. Ф. Алексєєнко]. – К.: Планер, 2009. – 542 с. Технології соціально-педагогічної діяльності: Термінологічний словник-довідник / Теслюк В. М. – К.: НАКККіМ, 2011. – 145 с.; Словник із соціальної педагогіки [Текст] / Ніна Гордієнко, Тетяна Логвиненко ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. – 223 с.; Понятійно-термінологічний білінгвальний словник: соціальна педагогіка = Terminology bilingual dictionary: social pedagogy / авт.-уклад.: С. М. Ситняківська, І. В. Літяга ; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 186 с.; Соціолого-педагогічний словник / уклад.: В. В. Радул, Я. В. Галета, Т. Я. Довга та ін. ; відп. ред. В. В. Радул. – 2-ге вид. – Х. : [Мачулін], 2015. – 444 с.

⁹³ Соціальна робота. Кн.4 : Короткий енциклопедичний словник / Державний центр соціальних служб для молоді, В. П. Бех, В. А. Башкірев, М. Д. Вовканич ; Кер. авт. колективу В. П. Андрущенко. – К.: ДЦССМ, 2002. – 533 с.; Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К.: Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.; Все про соціальну роботу: навчальний енциклопедичний словник-довідник / Ред.-уклад. В. М. Піча ; Уклад. Н. М. Гайдук, Л. Є. Клос, О. Я. Бік. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – 617 с.; Словник-довідник із соціальної роботи : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Київ. славіст. ун-т ; уклад.: М.М. Букач, Н.В. Клименюк, В.В. Горлачук ; ред. М.М. Букач. – Миколаїв : ФОП Швець В. Д., 2015. – 384 с.; Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. – 2-ге вид., оновл. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 232 с.

⁹⁴ Демчук Р. В. Ідентифікаційні поняття культурології / Р. В. Демчук // Культурологія: Могиланська школа: колект. моногр. / під ред. М. О. Собуцького, Д. О. Короля, Ю. В. Джуляя. – К.: Видавць Олег Філок, 2018. – С. 9.

- ⁹⁵ Маланчук-Рибак О. Культурологія і мистецтвознавство: наукові статуси та взаємовпливи / О. Маланчук-Рибак // Вісник ЛНАМ. Сер. «Культурологія». – 2016. – Вип. 29. – С. 63.
- ⁹⁶ Герчанівська П. Е. Культурологія: термін. словник / П. Е. Герчанівська. – К.: НАКККіМ, 2015. – С. 4.
- ⁹⁷ Демчук Р. В. Вказ. праця. – С. 10.
- ⁹⁸ Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: «АртЕк», 1998. – С. 3.
- ⁹⁹ Пашков К. В. Самовизначення культурології: західна та пізньорадянська парадигми (на матеріалі праць Леслі Вайта та Михайла Епштейна) / К. В. Пашков // Культура України: зб. наук. пр. – Харків, 2009. – Вип. 27. – С. 57.
- ¹⁰⁰ Маланчук-Рибак О. Вказ. праця. – С. 67.
- ¹⁰¹ Там само.
- ¹⁰² Пашков К. В. Вказ. праця. – С. 62.
- ¹⁰³ Маланчук-Рибак О. Вказ. праця. – С. 66.
- ¹⁰⁴ Останнім часом з'явилася значна кількість довідкових видань, що стосуються української міфології в цілому чи її локальних варіантів, наприклад: Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 216 с.; Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – Велес, 2009. – 240 с.
- ¹⁰⁵ Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. П. Бажан. – К.: УРЕ. – Т. 1: А – Богунці, 1959. – 640 с.; Енциклопедія сучасної України / [НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України; редкол.: Дзюба І. М. та ін.]. – К.: Координац. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України. – Т. 1: А. – 2001. – 824 с.; Універсальний словник-енциклопедія. УСЕ / Керівник проекту: О. Коваль; [ред. рада: М. Попович, І. Дзюба, Н. Корнієнко, Н. Мазепа, Н. Яковенко]. – Львів, 2006. – 1432 с.
- ¹⁰⁶ Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.; Стеценко В. І. Культура в термінах від «А» до «Я» / В. І. Стеценко. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 208 с.; Антофійчук В. І. Культурологія: термінологічний словник / В. І. Антофійчук. – 2-ге вид., випр. і доп. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 159 с.; Зотов В. М., Клімачова А. В., Таран В. О. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.; Попович М. Культура. Ілюстрована енциклопедія України / М. Попович. – К.: Балгія-Друк, 2009. – 184 с.; Кроскультурні терміни: словник / За ред. А. К. Солодкої; укл. Т. О. Мороз. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 251 с.; Герчанівська П. Е. Культурологія: термінологічний словник / П. Е. Герчанівська. – К.: НАКККіМ, 2015. – 439 с.; Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. – 912 с.
- ¹⁰⁷ Encyclopedia Britannica. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/>; Encyclopedie Larousse. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.larousse.fr/.
- ¹⁰⁸ Культурологія. ХХ век. Енциклопедія / Под ред. С. Я. Левит. В 2-х тт. – СПб: Университетская книга; ООО «Алетейя», 1998. – 447 с. + 448 с.; Бачинин В. А. Культурологія: эн-

циклопедический словарь / В. А. Бачинин. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 285 с.; Summa culturologiae. Энциклопедия. Электронное издание / Под ред. С. Я. Левит. В 2-х тт. – М.: СПб: Центр гуманитарных инициатив, 2017. – 1392 с. + 1184 с. – (Сер. «Summa culturologiae»); Энциклопедия Брокгауза Ф. А. и Ефрона И. А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.brockhaus.ru/.

¹⁰⁹ Флиер А. Я. Культурологическое знание (опыт составления системного представления / А. Я. Флиер // Вестник МГУКИ. – 2015. – № 2 (64). – С. 30–31.

¹¹⁰ Детальніше див.: Шейко В., Канистратенко М., Кушнаренко Н. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю: постановка проблеми / В. Шейко, М. Канистратенко, Н. Кушнаренко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 8. – С. 1–3.

¹¹¹ Герчанівська П. Е. Вказ. праця. – С. 5.

¹¹² Киридон А. М. Велика Українська енциклопедія як національний проект: поступ ініціації // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій. – К., 2015. – С. 7–14.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Желєзняк М. Г. Слово головного редактора // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – № 1. – С. 3.

¹¹⁵ Українські енциклопедично-довідкові видання // Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki>

¹¹⁶ Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристики найважливіших видань / Березюк Т. І., Іщенко О. С., Пилипчик Р. В. та ін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2016_12/2_Berezyk_12.pdf.

¹¹⁷ Медична енциклопедія / П. І. Червяк; Нац. акад. мед. наук України. – Вид. 3-є, допов. – К.: Просвіта, 2012. – 1503 с.

¹¹⁸ Пиріг Л. Медицина в українських енциклопедіях // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – №1. – С. 34–38.

¹¹⁹ Желєзняк М.Г. Слово головного редактора // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – № 1. – С. 3; Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристики найважливіших видань / Березюк Т. І., Іщенко О. С., Пилипчик Р. В. та ін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2016_12/2_Berezyk_12.pdf

¹²⁰ Сімейна медицина: енциклопедія: у 5 т. / ред. Є. Х. Заремба. – [Б. м.]: [б.в.], 2005-2012.

¹²¹ Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій / За ред. д.і.н., проф. Киридон А.М. – К.: ДНУ «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.

¹²² Oreshko O. Українська медична термінологія (розвиток і сучасний стан) – 2010. – Електр. ресурс: https://is.muni.cz/th/110609/ff_m/diplom00.pdf

¹²³ Місник Н. Нормативний аспект терміносфери медичного тексту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1058>

- ¹²⁴ Радченко О., Філіпюк А., Макаренко Т. Оптимізація української медичної лексики і роль енциклопедичних видань у ній // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі (колект. моногр., розділ 4.5). – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 291–298.
- ¹²⁵ Терлецька І. М., Кобильченко М. О., Шекера Н. С. Особливості сучасної медичної термінології / Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2012. – Вип. 10. – С. 291–298.
- ¹²⁶ Ткач А. В. Принципи організації української медичної термінології на лексико-семантичному рівні // Філологічні студії. – 2015. – Вип.13. – С. 218–224.
- ¹²⁷ Павловський М. П. Про необхідність упорядкування наукової мови медичних текстів // Acta Medica Leopoliensia. – 2001. – №3. – С. 13–18.
- ¹²⁸ Кіцера О. «Кулак вовкохода» або Витівки комп'ютерного перекладача / О. Кіцера // Alma Mater. – 2017 (лютий). – С. 10-11.
- ¹²⁹ Радченко О., Філіпюк А., Макаренко Т. Оптимізація української медичної лексики і роль енциклопедичних видань у ній // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі (колект. моногр., розділ 4.5). – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 291–298.
- ¹³⁰ Cyclooxygenase-2 and Akt mediate multiple growth-factor-induced epithelial-mesenchymal transition in human hepatocellular carcinoma/ Ogunwobi O.O., Wang T., Zhang L., Liu C. // Journal of Gastroenterology and Hepatology.–2012. – № 27(3). – P.566–758.
- ¹³¹ Радченко О., Філіпюк А., Макаренко Т. Оптимізація української медичної лексики і роль енциклопедичних видань у ній // Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі (колект. моногр., розділ 4.5). – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 291–298.
- ¹³² Терлецька І. М., Кобильченко М. О., Шекера Н. С. Особливості сучасної медичної термінології / Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2012. – Вип. 10. – С. 291–298.
- ¹³³ Woese C. R. The genetic code: The molecular basis for genetic expression. – New York: Harper & Row, 1967. – 186 p.
- ¹³⁴ Павлинов И. Я. (ред.). Современная систематика: методологические аспекты // Труды Зоологического музея МГУ. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – Т. 34.
- ¹³⁵ Шипунов А. Б. Основы теории систематики. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 56 с.
- ¹³⁶ Шипунов А. Б. Основы теории систематики: Учебное пособие. – М.: Открытый лицей ВЗМШ, Диалог-МГУ, 1999. – 56 с.
- ¹³⁷ Bininda-Emonds ORP, Cardillo M., Jones KE, MacPhee RDE, Beck RMD, Grenyer R., Price SA, Vos RA, Gittleman JL, Purvis A. The delayed rise of present-day mammals // Nature. – 2007. – Vol. 446 (7135). – P. 507–512; Zhou Xuming, Xu Shixia, Xu Junxiao, Chen Bingyao, Zhou Kaiya, Yang Guang. Phylogenomic Analysis Resolves the Interordinal Relationships and Rapid Diversification of the Laurasiatherian Mammals // Systematic Biology. – 2011. – Vol. 61 (1). – P. 150–164.
- ¹³⁸ Sokal R. R., Sneath P. H. A. Principles of Numerical Taxonomy. – San Francisco, USA; London, UK: Freeman, 1963. – 359 p.

¹³⁹ Шипунов А. Б. Система квіткових рослин: синтез традиційних і молекулярно-генетичних підходів // Журн. заг. біол. – 2003. – № 64 (6). – С. 499–507.

¹⁴⁰ An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: Angiosperm Phylogeny Group (APG II) // *Botanical Journal of the Linnean Society*. – London, 2003. – Vol. 141. – № 4. – P. 399–436; An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: Angiosperm Phylogeny Group (APG III) // *Botanical Journal of the Linnean Society*. – London, 2009. – Vol. 161. – № 2. – P. 105–121.

¹⁴¹ Soltis, DE. *Phylogeny and Evolution of Angiosperms*. – Sunderland, Massachusetts: Sinauer, 2005. – P. 237–248.

РОЗДІЛ 4. ІНФОРМАЦІЙНІ ТА МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В СТВОРЕННІ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

4.1. Сучасні вікі-технології як основа керування знаннями в електронних енциклопедичних виданнях

Розвиток енциклопедичних видань безпосередньо пов'язаний з їх представленням в Web. Саме онлайніві версії енциклопедій є найдоступнішими для найширших кіл користувачів, вони можуть постійно оновлюватися та містити актуальні факти. Крім того, використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій дозволяє підключати різноманітні мультимедійні ресурси, безпосередньо посилатися на першоджерела та на пов'язані статті. Це значно полегшує сприйняття інформації та зменшує час на її пошук.

На жаль, навіть найрозвиненіші та популярні онлайніві енциклопедії¹ практично не використовують методи та засоби подання знань, які вже стали фактично стандартом для інтелектуальних Web-застосувань. Прикладом, широко відома Вікіпедія не використовує семантичне розширення Вікі-технологій. Внаслідок цього знання, що містяться в таких інформаційних ресурсах (IP), не можуть оброблятися сучасними засобами аналізу даних. Це значно звужує як функціонал самих енциклопедичних видань, так і сферу їх використання.

Тому доцільно у розробці енциклопедичних видань використовувати онтологічне подання знань та технологічні засоби, орієнтовані на їх підтримку. Саме тому при розробці порталіві версії Великої української енциклопедії (e-BUE) використовується семантичне розширення Вікі-технології Semantic MediaWiki (SMW)², що дозволяє взаємодіяти з відповідними онтологіями предметних областей (ПрО), які використовуються як основа семантичної розмітки Вікі-сторінок.

Semantic MediaWiki. SMW – надбудова над інструментальним засобом побудови Wiki-сайту MediaWiki³. Переваги SMW – це обробка інформації на семантичному рівні, наявність засобів групового керування знаннями, відносно висока виразна потужність, надійна реалізація і зручний інтерфейс користувачів, наявність документації та спільнот користувачів⁴. Для

організації знань в SMW використовуються такі механізми, як категорії, семантичні властивості та семантичні запити.

Семантичні властивості мають тип, назву і значення. Кожній властивості відповідає окрема Вікі-сторінка в спеціальному просторі імен, що дозволяє задавати тип властивості, визначати її положення в ієрархії властивостей, а також документувати її використання. Семантичні запити дозволяють інтегрувати інформацію з різних Вікі-сторінок, здійснюючи пошук на рівні знань. Як параметри запитів використовуються не тільки категорії, але й семантичні властивості та їх значення (рис. 1). Це значно розширює можливості таких запитів, зменшує час на створення сторінок та забезпечує цілісність та актуальність інформації.

Рис. 1. Семантичний запит в e-VUE

Щоб забезпечити функціонування e-VUE як розподіленої бази знань, що є джерелом корисної та перевіреної інформації як для людей, так і для інтелектуальних програмних засобів, необхідно створити та практично застосувати онтологічну модель знань енциклопедичного видання. Ця модель має задовольняти вимогам з боку засобів аналізу знань і відповідати специфічним обмеженням предметної області, коректно відображаючи його базові закономірності. Використання цієї моделі як основи семантичної розмітки потребує формування та програмної реалізації відповідного набору ієрархічно пов'язаних категорій, шаблонів типових інформаційних об'єктів, їх семантичних властивостей та запитів, що їх використовують. Наявність формальної моделі дозволить запобігти неоднозначній інтерпретації знань різними розробниками та користувачами e-VUE.

Типові інформаційні об'єкти в e-VUE. Для побудови інформаційної системи основним етапом її розробки є визначення тих типових інфор-

маційних об'єктів, які ця система обробляє. Інформаційний об'єкт (ІО)⁵ – це інформаційна модель об'єкта певної ПрО, яка формалізує його структуру, параметри, їх типи та можливі значення, відношення з іншими ІО тощо. Створення системи ІО, релевантних ПрО, є предметом системного аналізу, а відображення цієї системи у вигляді онтологічної структури – предметом онтологічного аналізу. Слід відмітити, що створення таких моделей може базуватися як на навичках інженера зі знань та досвіді експертів ПрО, так і на засобах Data Mining, що використовують методи машинного навчання.

Категорії та семантичні властивості гасел е-ВУЕ. Кожне гасло е-ВУЕ може бути віднесено до довільної кількості категорій. Засоби Wiki-середовища дозволяють явно вказувати ієрархічні («є підкатегорією») зв'язки між такими категоріями. Жодних зовнішніх обмежень на такі зв'язки в Semantic MediaWiki немає. Такі категорії можуть відображати різні аспекти, за якими можна класифікувати гасла енциклопедії. Деякі з них відображають специфіку предметної області енциклопедистики, інші можуть стосуватися, приміром, умов публікації та використання матеріалу. Усі повністю завершені гасла на порталі е-ВУЕ віднесено до прихованої категорії «е-ВУЕ», яка використовується в семантичних запитах і дозволяє не брати до розгляду та аналізу технічні й допоміжні сторінки. Усі інші категорії доцільно подавати як підкатегорії «е-ВУЕ».

З точки зору користувачів найвищим рівнем класифікації в ієрархії категорій є поділ гасел на три категорії, що не перетинаються: «Персоналії», «Цивілізація» та «Природа». Доступ до цих категорій надає головна сторінка е-ВУЕ (рис. 2).

Рис. 2. Навігація в е-ВУЕ за категоріями верхнього рівня.

У кожній з цих категорій є відповідні підкатегорії. Приміром, для категорії «Персоналії» – це «Вчені», «Лауреати Нобелівської премії» тощо, для категорії «Галузь знань» – це «Архітектура», «Географічні науки» тощо (рис.3). Для кожної ПрО, в тому числі для енциклопедії, можна виділити типові ІО – об’єкти з подібною структурою та однаковим набором семантичних властивостей. Для таких ІО доцільно будувати спеціальні шаблони, які спрощують їх побудову та ідентифікують візуалізацію контенту на відповідних Wiki-сторінках. Досить часто такі шаблони відповідають одній або кільком категоріям або входять до складу сторінок певних категорій.

Шаблони підкатегорій можуть конкретизувати шаблони для категорій більш високого рівня через додавання семантичних властивостей, характерних тільки для цих підкатегорій. У деяких випадках доцільно будувати універсальні шаблони, а значення їх семантичних властивостей заповнювати (або не заповнювати) відповідно до специфіки ІО – середовище Semantic MediaWiki надає такі можливості.

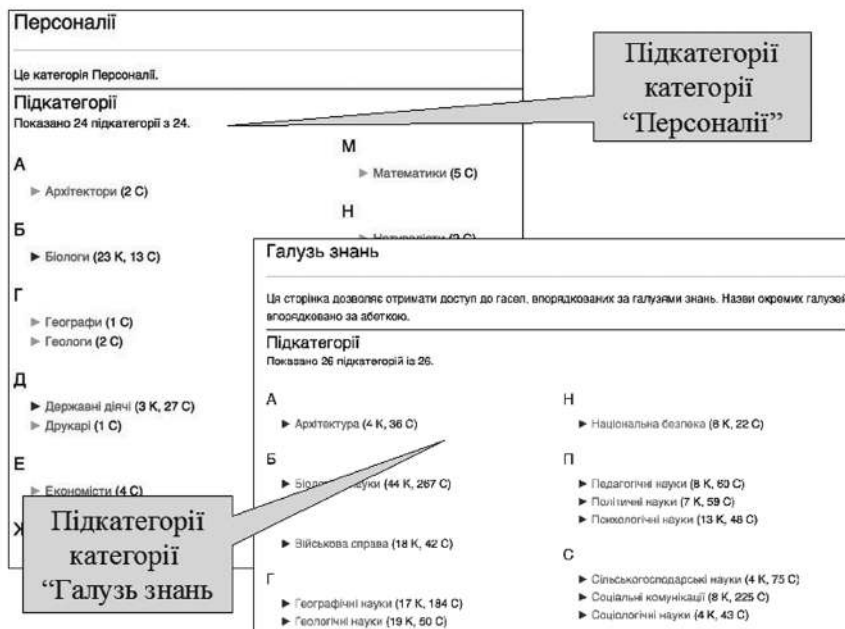

Рис. 3. Підкатегорії основних категорій е-ВУЕ..

Зараз в е-ВУЕ використовуються такі шаблони типових ІО:

Шаблон	Категорія	Є конкретизацією
Автор_ВУЕ	Автори ВУЕ	
Адміністративно-територіальна одиниця	Адміністративно-територіальні одиниці	
Битва	Битви	Історичні події
Відзнаки	Персоналії	
Війна	Війни	Історичні події
Група осіб	Групи осіб	
Історична подія	Історичні події	
Книжкове видання	Книжкове видання	
Країна	Країни	
Материк_континент	Материки, Континенти	
Мінерал	Мінерал	
Місто	Міста	
Море	Моря	Рельєф
Музичний гурт	Музичні гурти	Групи осіб
Озеро	Озера	Рельєф
Океан	Океани	Рельєф
Олімпійські_ігри	Олімпійські_ігри	
Організація	Організації	
Періодичне видання	Періодичне видання	
Персоналія	Персоналії	

Шаблон	Категорія	Є конкретизацією
Рельєф	Рельєф	
Річка	Річки	Рельєф
СМТ	СМТ	

Табл. 1. Шаблони типових ІО в е-ВУЕ.

Кожен з цих шаблонів містить набір для представлення семантичних властивостей, характерних для даного типу ІО. Приміром, шаблон «Персоналія», що використовується в гаслах е-ВУЕ категорії «Персоналії», містить такі семантичні властивості:

```

{{Персоналія
|Прізвище=
|Ім'я=
|По батькові=
|Прізвище та ім'я мовою оригіналу=
|Псевдонім=
|Справжнє ім'я=
|Справжнє прізвище=
|Рік народження=
|Місце народження=
|Рік смерті=
|Місце смерті=
|Місце поховання=
|Alma mater=
|Місце діяльності=
|Напрями діяльності=
|Традиція/школа=
|Відзнака=
}}
```

Частина цих властивостей візуалізуються на сторінці гасла е-ВУЕ – як правило, у вигляді таблиці, а інші використовуються для семантичних запитів.

Використання онтологій в е-ВУЕ. Онтології – це бази знань (БЗ) спеціального виду із семантичною інформацією. Компоненти, з яких складаються конкретні онтології, залежать від парадигми представлення, але практично всі моделі онтологій містять класи та їх екземпляри, властивості класів, відношення між класами та екземплярами класів і обмеження їх використання. Онтології базуються на фундаментальному теоретичному базисі дескриптивних логік.

Особливий інтерес становить використання онтологічного аналізу як основи для обробки розподілених знань. Одним із важливих напрямів таких досліджень є інтеграція онтологій з іншими інформаційними ресурсами Web, а саме – із семантичними Вікі-ресурсами.

Проект Semantic Web⁹, спрямований на перетворення усієї сукупності інформаційних ресурсів Web на глобальну БЗ, значну увагу приділив створенню стандартів, мов і програмних засобів для онтологій. Основна ідея цього проекту полягає в розробці відповідних для обробки IP на семантичному рівні¹⁰. Завдяки Semantic Web створено формальну мову подання онтологій OWL¹¹ та мову опису метаданих RDF¹².

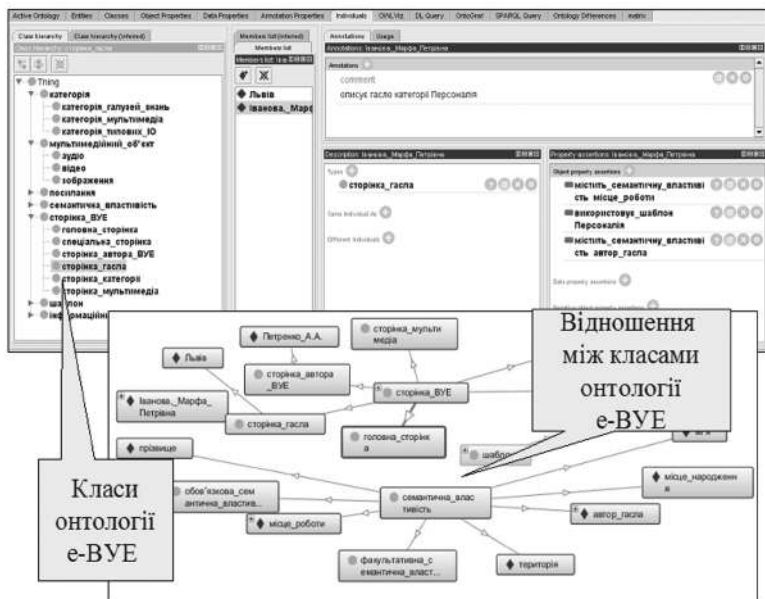

Рис. 5. Візуалізація онтології е-ВУЕ

За допомогою онтологій можна явно визначити семантику типових ІО е-ВУЕ – їх семантичні властивості та відношення з іншими ІО, що відповідають типовим схемам статей е-ВУЕ з різних напрямів знань¹³. Така онтологія дозволяє визначити:

1. Ієрархію категорій е-ВУЕ;
2. Семантичні властивості Вікі-сторінок кожної з цих категорій, що відображають змістовні відношення між різними сторінками енциклопедії;
3. Екземпляри – категоризовані гасла е-ВУЕ.

Важливо, що таке онтологічне представлення дозволяє виявляти та вирішувати неоднозначні інтерпретації та некоректне використання термінів, пов'язаних з описом ІО¹⁴. Приміром, це дозволяє розв'язати проблему уніфікації назв семантичних властивостей та категорій, які використовують різні розробники.

Е-ВУЕ та машинне навчання. Доступність онтологій, що є основою для семантичної розмітки Wiki-ресурсу, дозволяє ефективніше застосовувати до цих ресурсів методи інтелектуального аналізу даних (Data Mining)¹⁵ та отримувати нові знання за допомогою машинного навчання. Тому актуалізуються питання створення та підтримки різноманітних довідників та енциклопедій, що базуються на технології Wiki (одним з найвідоміших прикладів є Вікіпедія), та напрямки семантизації цих ресурсів. Крім того, онтології дозволяють пов'язувати ці ресурси зі вже існуючими базами знань (БЗ). Онтологія дозволяє запобігти неоднозначного розуміння базових термінів порталу, надає основу для семантичної розмітки та забезпечує взаємодію з іншими інтелектуальними застосуваннями, що базуються на технологіях Semantic Web. Використання онтологічного підходу застосовується для формалізації та інтероперабельності системи знань е-ВУЕ.

4.2. Створення онлайн-версії «Великої української енциклопедії»

Створення «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) в 2017–2018 рр. передбачало розробку дизайну, методичну підтримку, налаштування сервера й програмного забезпечення.

Створено базу даних та форму для заповнення скороченого варіанту «Анкети автора ВУЕ» – <https://airtable.com/shr79GmC1nPXPfbsC>, а також розширений варіант цієї анкети – <https://airtable.com/shrMi0ZiGO29nnVc7>. Саме посилання на форму розміщено на головній сторінці порталу (<http://vue.gov.ua>). Це дозволило сформувати дієвий механізм для майбутнього залучення авторів – фахівців в окремих галузях знань.

На самому порталі ВУЕ (і на дублюючих тестових платформах) було спочатку створено тестові статті, над якими здійснювались ряд операцій, після чого було розроблено алгоритми та інструкції для співробітників, що скеровували їх роботу.

Також було розроблено XML-розмітку для імпорту статей на портал, щоб можна було опрацювати статті в більш ефективний та менш витратний за часом спосіб. Для наочності наведемо приклад «спрощеного» варіанту XML-розмітки для здійснення імпорту короткої статті «Акламація» із соціологічних наук:

```
<page>
<title>Акламація</title>
<ns>0</ns>
<id>4925</id>
<revision>
<id>155397</id>
<parentid>155396</parentid>
<contributor>
<username>Encyclopedia</username>
<id>1</id>
</contributor>
<minor/>
<comment>added [[Category:Загальні соціологічні поняття]] using
[[Help:Gadget-HotCat|HotCat]]</comment>
<model>wikitext</model>
<format>text/x-wiki</format>
<text xml:space="preserve" bytes="1393">
```

«Акламація» (лат. *acclamatio*, букв. – вигук) – 1) Спрощений порядок прийняття або відхилення будь-якого рішення на основі реакції учасників у формі безпосереднього висловлення своєї думки. 2) Ухвалення чи спростування зборами певної [[пропозиція|пропозиції]] без підрахунку голосів на основі реакції учасників даного зібрання, що виявляється у їх вигуках, репліках, аплодисментах тощо. Інколи прийняття рішень у порядку акламації проводиться від противного, тобто рішення вважається прийнятим, якщо в перебігу його обговорення не висловлено жодних заперечень.

== Автор ВУЕ ==

* [[Автор ВУЕ::Туленков М. В.|М. В. Туленков]]

[[Категорія:Поняття]]

[[Категорія:e-ВУЕ]]

[[Категорія:ВУЕ]]

[[Категорія:Соціологічні науки]]

[[Категорія:Теорія та історія соціології]]

[[Категорія:Загальні соціологічні поняття]]</text>

</revision>

</page>

Відповідно, імпорт статей на робочий портал і його тестові платформи здійснено в таких обсягах: 1) 1800 статей 1-го тому ВУЕ; 2) 170 статей для Е-ВУЕ, 3) інші статті та файли.

У зв'язку з тим, що після імпорту статей виникла необхідність залучення більшої кількості співробітників установи, було розроблено алгоритм обробки статей на порталі після їх імпорту. Але спочатку зроблено тестування імпорту та експорту статей, шаблонів і категорій із робочого порталу на тестові платформи і навпаки.

В свою чергу, додавання статей на портал, їх редагування, а також обробка даних із паспортів статей, потребували кропіткої і тривалої роботи із вставки категорій, вікіфікації, оформлення, рубрикації, вставка ілюстрацій, таблиць тощо. Тому було розроблено інструкції з обробки статей на порталі: 1) інструкція про додавання категорій в статті;

2) інструкція про редагування та оформлення статей, в т. ч. їх вікіфікація, рубрикація, оформлення літератури тощо;

3) інструкція про додавання ілюстрацій та їх описів, ліцензій тощо.

З огляду на наповненість штату установи (відсутність фахівців, які були б відповідним чином навчені роботі з порталом), довелося розподілити на кілька етапів виконання цих операцій співробітниками. В подальшому (наприклад, для 2-го тому ВУЕ) всі ці операції будуть виконані в інший спосіб та за іншим алгоритмом (економнішим стосовно витрат часу – коли всі статті будуть оброблятися одночасно всіма співробітниками).

У процесі роботи виникла потреба в розробці й упровадженні «типів інформаційних об'єктів», які, фактично, отримали назву категорій, але за суттю є тегами / ключовими словами. Відповідно було розроблено додатки до паспортів статей (Персоналії, Група осіб, Організації, Таксони тощо).

Ряд питань стосувався технічної сторони справи, що потребувало оновлення базового дизайну, встановлення mail-сервера, оновлення ПЗ на сервері тощо. Ці питання вирішували спільно з колегами з Інституту програмних систем НАН України.

Додатково на порталі було:

- Озвучено тестові тексти статей для додавання в статті аудіо-відео файлів у вигляді вбудованих посилань на сервіс відео-хостінгу Youtube.
- Розроблено й упроваджено семантичні властивості (Семантична Wiki).
- Розроблено й упроваджено шаблони, а також імпорт вже розроблених сторонніх вікі-шаблонів.

Проміжним результатом роботи з розробки portalу ВУЕ, наприклад, стала презентація його базових можливостей (рис. 1–12) для членів Головної редколегії «Великої української енциклопедії», яка відбулася 29 листопада 2017 р.

Стосовно перспектив онлайн версії ВУЕ можна сказати, що, незважаючи на численні інституційні перешкоди, слабе фінансування, відсутність реальної підтримки громадськості, цей проект стане знаковим явищем для України як великої держави, він змінить «песимістичні» настрої багатьох на «оптимізм». Саме «запуск» portalу ВУЕ приверне увагу суспільства до необхідності підготовки національної енциклопедії, для могутнього поштовху в розповсюдженні знань, для формування україноцентричного світогляду нації. Бо «Велика українська енциклопедія» – національний продукт, проект державної ваги.

Платформа portalу

Рис. 1.

Зміст portalу

Рис. 2.

Головна сторінка порталу

Рис. 3.

Типова стаття

Рис. 4.

Типова стаття з рубрикацією

Рис. 5.

Типова стаття

Назва рубрики → **Автор ВУЕ** (редактор)

Автор статті → **Автор ВУЕ** (редактор)
• Г. П. Платова

Категорії → Категорії (+) **Дієслівна форма** (-) (0) (1) (1) **Дієслівна форма** (-) (0) (1) (1) (+)
Приводові категорії: **E-ВУЕ** (-) (1) (1) (1) **ВУЕ** (-) (1) (1) (1) **Повітря** (-) (0) (1) (1) (+)

Аудіозапис статті → **Audio online.com**

Рис. 6.

Стаття з інфографікою

Аберації хромосом

Аберації хромосом (від лат. aberratio — відхилення, віддалення), мутації хромосом, хромосомні перебудови — порушення структури (структурна перебудова) хромосом (хроматид), що супроводжується їхнім розривом, після якого завдяки розриву кінці з'єднуються у нових подвійних (кожнахих). Аберації хромосом призводять до переміщення генетичного матеріалу та до зміни структури хромосоми у певній клітині. Виникають спонтанно або піддаються дією мутагенних факторів. Аберації хромосом можуть відбуватися як у мейозі однієї хромосоми, так і між хромосомами і міжгомотимними хромосомами. Відносно до цього критерію виділяють аберації внутрішньохромосомні і міжхромосомні.

Внутрішньохромосомні перебудови — це делеції (втрата ділянки хромосоми, що не йде за темпом), дуплікації (подвійні або підвищені ділянки хромосоми), інверсії (зміна порядку розташування гнів на ділянці хромосоми на зворотній полюсі; появився на 1879). Міжхромосомні перебудови включають транслокації (перенесення ділянки однієї хромосоми на іншу, не гомологічну їй). Транслокації та інверсії — зміни локалізації певних ділянок генетичного матеріалу (співвідносно нульові), що вловилі самі або дитинця ліву. Транслокації можуть відбуватися як між гомологічними

Інфографіка → **Хромосомні перебудови**

Класифікація хромосомних перебудов

- Внутрішньохромосомні
 - Делеції
 - Дуплікації
 - Інверсії
 - Транслокації
- Міжхромосомні
 - Транслокації

Рис. 7.

Відео

Особливості творчості (редактор)

На формування іміджевого стилю R.E.M. вплинули такі групи як «The Beach Boys», «The Beatles», «Smile» та «The Velvet Underground». «The Robbing Stakes» став рив на початку 1990-х років і став одним з найкращих і найважливіших — кардинал, на брив його творчість.

R.E.M. відомі у своїй творчості елементами фолк-року, нон-рив, рок, панк-року, джазового.

1991 Північ був одним з найкращих R.E.M. — найкраща творчість, середній топ, середній емоційний фолк, найкращий рок-баллада рив. **Битлів Девід Капел** зробив свій внесок у Мейку Свійтс — свого готичного, вродив вокаліста. На початку створив Свійтс величезну «бульбашку», який часто робив для певної перебудови. Багатою критикою критикою вказували створили Північ Бей, не найбільш популярною особливостю групи R.E.M.

Дискографія (редактор)

Дискографія R.E.M.
• 15 студійних альбомів

Відеокліп гурту «R.E.M.»

Рис. 8.

Шаблон для персоналії

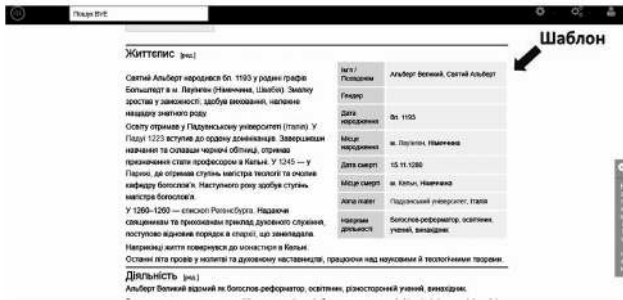

Рис. 9.

Шаблон для організації чи установи

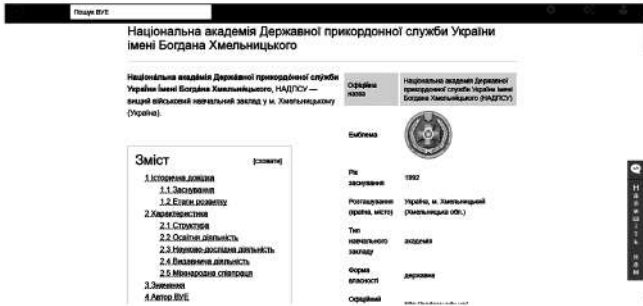

Рис. 10.

Семантична MediaWiki

Рис. 11.

Семантична MediaWiki

Виведення даних
у структурованому
вигляді

Інформація про організації ^[en]				
Крім того, в е-БУЕ представлена інформація про організації та установи різних типів				
	Рік створення	Регіон	Історичний період	
Академія сродотних віток венеційана Петра Сабандино	1699	Україна	19 ст.	20 ст. 21 ст. Незалежна Україна

Інформація щодо продуктів діяльності ^[en]				
Розглянути й ранжувати продукти людської діяльності в різних сферах				
	Рік створення	Регіон	Відноситься до	Кількість населення
Абу-Дабі (місто)	1790	Азія Південно-західна Азія Перська затока	Об'єднані Арабські Емірати	1148тис. осіб

Рис. 12.

4.3. Адаптація технологічних засад Semantic MediaWiki до потреби онлайн-версії «Великої української енциклопедії»

Вікі-технологія наразі займає впевнену піонерську позицію в галузі подання та поширення знань в Web. Подальші розробки та розвиток вікі-технології спрямовані на семантизацію поданої інформації для надання можливості повторного використання цієї інформації не тільки людиною, але й програмними доданками: інтелектуальними сервісами, програмними агентами, тощо.

Використання вікі-середовища надає такі важливі можливості, як спільне редагування контенту, відслідковування версій з боротьбою з вандалізмом, гнучка система прав користувачів, масштабованість, орієнтованість на роботу в Web¹⁶. Окрім загальновідомої Вікіпедії¹⁷ та її національних версій¹⁸, яка вже стала важливим елементом інформаційного суспільства¹⁹, створено багато комерційних та некомерційних проєктів, корпоративних сайтів, які використовують технологію Вікі для упорядкування та подання своїх знань. Семантизація цього середовища²⁰ забезпечує можливість категоризації та встановлення семантичних зв'язків між об'єктами, узгодженість контенту, інтеграцію з сучасними інтелектуальними технологіями обробки розподіленої інформації²¹ та стандартами Semantic Web²², що дозволяє включення в світову мережу пов'язаних знань Linked Data.

Ці технології дозволяють створювати та ефективно використовувати різноманітні онлайн-енциклопедії та довідники, перетворюючи їх на розподілені бази знань, придатні для використання як людиною, так і програмними застосунками.

Портальна версія «Великої української енциклопедії». Від 2013 р. в Україні активно розгортається процес зі створення «Великої української енциклопедії». Її публікація запланована на 2013–2026 роки згідно з Указами Президента України № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію» та № 7/2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії» через Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво». Одним з результатів цієї роботи має стати портальна версія «Великої української енциклопедії» (e-BUE)²³. Для створення цього інноваційного інформаційного ресурсу, що не має аналогів в Україні, на базі сучасних знання-орієнтованих технологій та оригінальних розробок, проводиться дослідження відповідних моделей, методів подання та обробки інформації, здійснюється їх програмна реалізація. У разі необхідності розробляються оригінальні програмні рішення, що базуються на сучасному науковому підґрунті.

Онлайн-версія e-BUE має низку особливостей:

- e-BUE є рецензованим науковим виданням з високою репутацією, яке подає експертні знання в вигляді авторських статей та надає перевірені сталі факти;

- при підготовці інформації для публікації задіяно багато виконавців, які географічно розташовані в різних місцях;

- підготовка статей до публікації займає певний час і має чіткий технологічний алгоритм переходів стану статті.

- інформація, подана на сторінках, здебільшого унікальна та має певні ліцензії з прав використання;

- окрім тексту, сторінки можуть містити різні типи контенту (зображення, мапи, відео, аудіо тощо) та посилання на інші довірені джерела;

- e-BUE повинна використовувати найсучасніші технології та наукові досягнення в галузі керування знаннями, Big Data, штучного інтелекту, онтологічного аналізу, інтелектуального пошуку та Semantic Web.

Проаналізовані можливості Semantic MediaWiki дають підстави вважати доцільним використання семантичної Вікі-технології для створення e-BUE.

Загальні поняття вікі-технології. *Вікі-технологія* – це технологія побудови веб-сайту, що дозволяє відвідувачам брати участь у редагуванні його вмісту – виправленні помилок, додаванні нових матеріалів, без необхідності використання спеціальних програм, реєстрації на сервері і знання HTML. Найважливішим є те, що інформація в Вікі-ресурсах динамічна й змінюється децентралізовано (центрального органу контролю за контентом вікі немає).

Програмне забезпечення й контент, що міститься на Вікі-сторінках, найчастіше використовують ліцензію вільного розповсюдження документації – GNU Free Documentation License (GFDL), що гарантує сумісність ліцензії з існуючою сукупністю тексту GFDL. Це дає можливість мати одну Вікі зі сторінками, що мають різну ліцензію.

Платформа Вікі реалізувала одну з базових концепцій Бернерса Лі, надавши користувачам можливості бачити відповідний код й вільно редагувати контент сторінок, які вони бачать. Зміни у контенті, внесені користувачами, одразу набувають чинності. При цьому обов'язково підтримуються функції, що дозволяють користувачам переглядати зміни та в разі необхідності повертатися до попередніх версій.

Усі виправлення статей на Вікі-сайтах, зберігаються в базі даних. У будь-який момент кожен користувач може запросити будь-який попередній варіант статті чи проглянути відмінності між будь-якими двома минулими варіантами статей, що дозволяє легко і швидко відстежувати випадки вандалізму.

Формат Вікі-сторінок (Wiki-text) – це спрощена мова розмітки, яка використовується для того, щоб вказати або виділити в тексті різні структурні та візуальні елементи. Кожна Вікі-система має власний стиль та синтаксис залежно від реалізації. У багатьох (але не в усіх) реалізаціях Вікі гіперпосилання показується таким, яким воно є насправді, на відміну від HTML, де невидиме гіперпосилання може мати довільний видимий текст або зображення. Вікі містять не тільки текст, а й завантажуванні файли, особливо зображення й мультимедійний контент, хоча, як правило, ця можливість не є головною. Всі функції, описані нижче, також можливі й для такого «розширеного» контенту.

Вікі сьогодні є популярними інструментами для спільної роботи в Web, і багато активних онлайн-спільнот використовують її для обміну знаннями. Для більшості Вікі – як публічних, так і приватних – головними цілями є організація збору знань та публікація-популяризація цієї інформації. Вікі зазвичай розглядаються як інструменти для простого і швидкого онлайн-управління контентом – редагування за допомогою простого синтаксису, відомого як Вікі-текст. Це в основному текст, що містить невеликий набір елементів розмітки.

Водночас Вікі-системи мають ряд серйозних проблем:

Узгодженість контенту. Часто одна й та ж інформація зустрічається на багатьох сторінках. Необхідно мати можливість забезпечити узгодженість цих даних: якщо інформація змінюється на одній зі сторінок, вона повинна автоматично змінюватися й на інших сторінках.

Доступ до знань. Великі Вікі-системи мають велику кількість сторінок. Пошук та порівняння інформації, що знаходиться на різних сторінках, є нагальною задачею, і виконання такого завдання потребує багато часу. Пошук за ключовими словами для цього не завжди можна застосовувати. Тому необхідно підтримувати складніші запити та надавати досконаліші засоби навігації з використанням знань.

Повторне використання знань. Контент класичних Вікі може використовуватися тільки людиною-користувачем безпосередньо з самої Вікі-системи. Значно корисніше надавати доступ до інформації з інших програмних застосунків як їх користувачам, так і програмним агентам. Крім того, доцільно експортувати не тільки самі Вікі-сторінки, але й здобуті з них структуровані знання, представлені у зручних для використання форматах.

Основні напрямки семантизації вікі-технології. Семантична MediaWiki (SMW)²⁴ є подальшим розвитком загальновідомої системи MediaWiki і дозволяє користувачам анотувати контент Вікі шляхом введення машино-оброблювальної семантичної інформації (семантичної розмітки).

SMW ґрунтується на простому механізмі семантичної розмітки контенту Вікі-сторінок, яка використовується для створення та виконання семантичних запитів. Крім того, SMW надає різні інтерфейси доступу до даних і інструментів Semantic Web²⁵. Формальні описи в OWL/RDF-форматі для однієї або більше статей можуть бути отримані з веб-інтерфейсу, що надає можливість зовнішнього використання. Можна також імпортувати дані з онтологій OWL, відображати Вікі-анотації на існуючі словники (такі як FOAF). Оскільки SMW суворо дотримується стандарту OWL DL, експортована інформація може бути повторно використана в різних застосуваннях. Крім того, на сьогодні існує велика кількість різних методів зіставлення Вікі-ресурсів із онтологіями предметних областей.

Надамо перелік основних термінів, що використовуються в SMW, та визначимо їх відповідність базовим термінам зі сфери керування знаннями²⁶.

Категорії є найпростішою формою анотації, яка дозволяє користувачам класифікувати сторінки; використовуються не тільки в семантичних, але й у звичайних Вікі-ресурсах. Вони дозволяють групувати сторінки з подібною тематикою, структурою або іншими спільними характеристиками. З точки зору онтологічного аналізу категорії відповідають класам онтології та описують базові поняття предметної області. Наприклад,

для того, щоб вказати, що стаття «УкрПрог-2018» належить категорії «Конференції», треба просто написати всередині статті про УкрПрог-2018: [[Category: Конференції]].

Семантичні відношення описують зв'язки між двома статтями за допомогою присвоєння анотацій до існуючих посилань. Наприклад, є зв'язок між статтею «УкрПрог-2018» та статтею «Інститут програмних систем НАНУ». Для того, щоб визначити семантику цього зв'язку, користувачеві треба використати відповідну назву семантичної властивості, замінивши на Вікі-сторінці «УкрПрог-2018» звичайне посилання [[Інститут програмних систем НАНУ]] на [[Організатор конференції: Інститут програмних систем НАНУ]]. Щоб така інформація інтерпретувалася коректно, треба спочатку створити семантичні відношення «є організатором» та вказати, що тип «Сторінка».

Атрибути дозволяють користувачам визначити взаємовідношення статей до сутностей, які не є статтями, явно визначивши семантику таких сутностей. Наприклад, можна повідомити, що датою початку УкрПрог-2018 є 22 травня 2018 року, вказавши в тексті Вікі-сторінці «УкрПрог-2018» [[дата початку::22 травня 2018 року]], а датою закінчення УкрПрог-2018 – 24 травня 2018 року, вказавши в тексті вікі-сторінки «УкрПрог-2018» [[дата закінчення::24 травня 2018 року]]. Щоб така інформація інтерпретувалася коректно, треба спочатку створити семантичні відношення «дата початку» та «дата закінчення» та вказати, що вони мають тип «Дата».

Головною перевагою для користувачів у семантизації Вікі є можливість використовувати семантичні запити, які значно спрощують навігацію у ресурсі та зменшують час отримання потрібної інформації.

Для запитів використовують просту мову запитів, в якій умови запитів задаються за допомогою категорій, семантичних властивостей та їх значень. Такі запити можна вбудовувати у Вікі-сторінки. Для того, щоб зробити це, необхідно просто запит, написаний як Вікі-текст, помістити в теги <ask> і </ask>. Стаття (сторінка) з таким запитом в місці, де стоять теги, буде показувати результати запиту. Синтаксис запитів передбачає можливість робити нові твердження над результатом запиту для відображення подальших властивостей отриманих результатів і для зміни форми відображення всередині сторінки.

З точки зору онтологічного аналізу, кожна Вікі-сторінка становить онтологічний елемент, тобто елемент одного з RDF-класів – Thing, Class, ObjectProperty, DatatypeProperty, AnnotationProperty. Крім того, кожна

стаття має власний URI, який дозволяє уникнути плутанини між поняттями і HTML-сторінками. Зазвичай, статті є екземплярами класів онтології OWL, категорії – класами, а відношення – об'єктними властивостями онтології.

Виходячи з цього, для будь-якої сторінки SMW за запитом може генерувати відповідний OWL/RDF-файл. Найпростіший спосіб отримати цей RDF – просто використати посилання «Переглянути як RDF» («View as RDF»), що знаходиться в нижній частині кожної анотованої сторінки. Ця сторінка може виступати в якості кінцевої точки (endpoint) для зовнішніх сервісів (зовнішньої точки доступу), які хочуть отримати доступ до семантичних даних SMW. На жаль, ця функція реалізована дуже невдало та підтримує надто мало опцій.

Оскільки SMW сумісна з моделлю знань OWL DL, то існує можливість використання в вікі існуючих онтологій. Це можливо здійснити двома шляхами: імпорт онтології дозволяє створювати і модифікувати сторінки в вікі для подання відношень, заданих в деякому існуючому OWL DL-документі; а повторне використання словника дозволяє користувачам відображати (задавати відповідності) вікі-сторінки на елементи існуючих онтологій.

Функція імпорту онтології для читання RDF-документів використовує інструментарій RAP toolkit. Він витягує RDF-твердження, які можуть бути представлені у вікі. Найменування статей імпортованих елементів витягуються з їх міток (labels), або, в разі відсутності мітки, з ідентифікатора розділу їх URI. Основною метою імпорту є ініціалізація (первинне автоматичне завантаження) основи-шаблону для заповнення вікі. Крім того, імпорт онтології вставляє спеціальні анотації, які генерують еквівалентні твердження в експорт OWL (тобто. owl:sameAs, owl:equivalentClass, або owl:equivalentProperty). Імпорт онтологій дозволений тільки для адміністраторів сайту, оскільки це може бути використано для спаму вікі тисячами нових статей.

Імпорт словника дозволяє користувачам ідентифікувати елементи вікі вказавши зв'язок з елементами існуючих онтологій. Наприклад, Category:Person в нашому прикладі безпосередньо експортується в клас foaf:Person словника Friend-Of-A-Friend. Вікі-користувачі можуть вирішувати, які сторінки вікі повинні мати зовнішню семантику, проте набір наявних зовнішніх елементів управляється тільки адміністраторами. Вводячи в словник вікі деякий новий елемент, вони повинні упевнитися в тому, що повторне використання словника співвідноситься з типами

обмежень OWL DL. Наприклад, зовнішні класи, такі, як foaf:Person, не можуть бути імпортовані в відношення.

Експорт в OWL/RDF є засобом забезпечення зовнішнього повторного використання даних з Вікі, але тільки практичне застосування цієї функції може показати якість згенерованого RDF. З цією метою для видачі RDF, розробники системи використовували ряд інструментів Semantic Web. SMW добре співпрацювало з найбільш відтестованими застосуваннями, такими, як FOAF Explorer, Tabulator RDF browser, або розширенням браузеру Piggy Bank RDF.

Крім того, SMW надає сервіс для підтримки SPARQL запитів. Система базується на автономному (stand-alone) RDF сервері Joseki, який синхронізований з семантичним контентом вікі. Синхронізація полягає в генерації RSS-фіду зі звітом про останні зміни, що відбулися у вікі, для того, щоб швидко перезавантажити змінені статті. Таким чином, SPARQL-точка доступу (endpoint) демонструє можливість дзеркально відобразити RDF-контент вікі за допомогою невеликих покрокових оновлень, і пропонує точку доступу для семантичних технологій, які повторно використовують ці дані.

Особливості розробки концепції інтерфейсу онлайн-версії енциклопедичного видання. Стандартна сторінка MediaWiki за замовчуванням містить певний обмежений набір компонентів (рис. 1):

- Елементи персональних інструментів та налаштування для зареєстрованого користувача;
- Меню набору дій, які можливо робити з сторінкою (редагувати, обговорення, перегляд історії, тощо);
- Форма пошуку по сайту;
- Системні повідомлення (site notice);
- Гасло сторінки;
- Рядок сторінки, вищої за таксономічним поділом та джерело перепосилання (redirected from);
- Блок контенту сторінки, який може містити текст, мультимедійну інформацію, формули, таблиці, підзаголовки, блок змісту. Контент сторінки може розділятися на частини, кожна частина може редагуватися окремо, для чого з'являється елемент «Редагувати» над кожною виділеною частиною.
- Блок категорій, до яких відноситься сторінка;
- Нижній колонтитул з піктограмами та посиланнями;
- Ліва бічна панель (sidebar), яка містить посилання на певні головні

сторінки, сторінки довідок, блок посилань на інструменти та блок посилань на версії сторінки іншими мовами;
– Індикатор статусу сторінки.

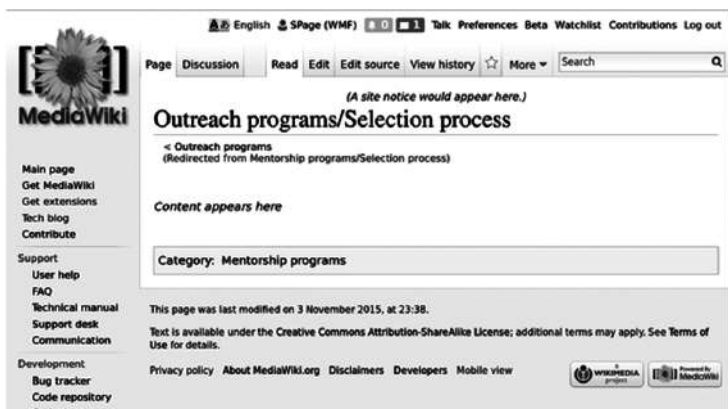

Рис. 1. Елементи вікі-сторінки

Набір стилів оформлення (так звані *skin*) дозволяють користувачам модифікувати зовнішнє оформлення MediaWiki. Зазвичай базовий комплект програмного забезпечення містить 4 базових набори: Vector, Monobook, Cologne Blue та Modern. Стиль, встановлюваний за замовчуванням – Vector. Деякі набори стилів не підтримують мобільної версії. Додаткові компоненти, такі як JavaScript, також функціонують тільки в певних наборах стилів.

Набір стилів задає стиль оформлення сторінок (з використанням CSS та JavaScript), а саме:

– розташування елементів навігації, інформаційних блоків, кнопок, тощо;

- фон сторінок та фон елементів сторінки;
- типи та розміри шрифтів для різних типів абзаців;
- розміри відступів від блоків та елементів сторінки.

Набір стилів оформлення розроблюється і задається один раз і поширюється на всі сторінки.

Для розуміння відмінності видання e-BUE від широко відомої Вікіпедії наведемо структурний склад статті e-BUE, розглядаючи її як опис певного інформаційного об'єкту (IO):

- Текст (опис інформаційного об'єкту).
- Медіа-файли (зображення, відео, графічна інформація, аудіо). Містять текстовий опис та гіперпосилання на файл.
- Стандартна вікі-розмітка (виділення текстів, таблиці, формули, тексти іноземною мовою, тощо).
- Відношення вікі-статті до категорій.
- Гіперпосилання (пара «гіперпосилання – відображений текст»).
- Семантична розмітка. Для практичної розробки е-ВУЕ необхідно скласти перелік семантичних тегів в залежності від типу інформаційного об'єкту: рік народження, місце народження, кількість населення, площа району-поверхні, тип водного об'єкту (ріка, озеро і т. п.) і т. п., за якими в подальшому може знадобитися робити запити, сумувати, створювати узагальнюючі сторінки, тощо. Перелік семантичних властивостей залежить від типу об'єкту, який описується в статті. Формально це пара «властивість – значення».
- Географічні координати для інформаційних об'єктів відповідного типу та обробка геолокації.
- Простір назв.
- Назва статті та підзаголовки.
- Використовувані шаблони.
- Автор статті та відомості про автора на окремій сторінці за гіперпосиланням

З точки зору пошуку, в електронній версії е-ВУЕ треба виділити декілька додаткових навігаційних можливостей, а саме:

- Звичайний пошук статей за підрядком.
- Пошук статей за відношенням до певної категорії.
- Пошук статей за приналежності до типу інформаційного об'єкту (персоналія, географічний об'єкт, тощо)
- Пошук за галуззю знань.
- Пошук статей за автором.
- Пошук медіа-інформації за текстовим описом та певними характеристиками (пошук аудіо або відео, пошук за автором, тощо).

Окрім більш звичайної інформації, он-лайн версія е-ВУЕ буде мати історично важливу інформацію, а саме:

- електронний архів відсканованих паперових видань енциклопедичного та історичного значення,
- мультимедійну бібліотеку оцифрованого аудіо, фото та відео історичних пам'яток.

Оскільки онлайн-версія енциклопедичного видання e-BUE унікальна та має додаткові функціональні можливості та особливості, а саме – розширений семантичний пошук, авторське рефероване подання інформації, спеціальний режим доступу та розподіл прав, специфічний технологічний процес підготовки і подання публікацій, додатковий набір інформаційних сторінок (про проект, авторські сторінки, ліцензії та умови публікації та використання, тощо), дизайн сторінок потребує певної зміни стандартного для вікіпедії формату відображення.

На даний час прийнятий для використання в якості базового додатковий набір стилів оформлення Foreground, який фокусується на виділенні контенту, підтримує адаптивні макети та має спеціальні заздалегідь визначені класи для підтримки функціоналу Semantic MediaWiki. Цей набір побудовано на Zurb's Foundation Framework (v4.3.2), який орієнтований в першу чергу на підтримку мобільних пристроїв та розширеного адаптивного фронт-енд фреймворку.

Зазвичай веб-сторінка може мати стандартний набір зон: *навігаційний блок* зверху, *зони меню* та навігації ліворуч та праворуч, *основний зміст* сторінки в середині, і *внизу* сторінки – *зона підвалу* (рис. 2).

Рис. 2. Загальний базовий структурний склад веб-сторінки

Набір стилів оформлення Foreground повністю змінює макет зовнішнього відображення вікі-сторінки (рис. 3) та дозволяє додавати нові елементи інтерфейсу. Всі *функціональні меню* перенесені в горизонтальний навігаційний рядок в вигляді випадаючих меню, що знаходиться у верхній частині сторінки.

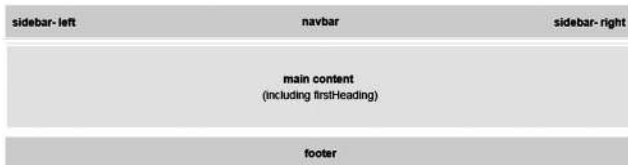

Рис. 3. Структура сторінки набору стилів оформлення Foreground

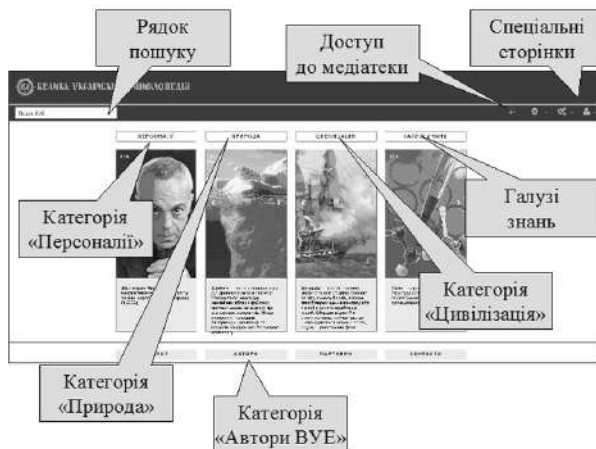

Рис. 4. Перша сторінка е-ВУЕ.

Оскільки он-лайн версія е-ВУЕ має багато зазначених вище відмінностей від інших вікі-ресурсів, наприклад, від Вікіпедії: такі переваги, як пошукові вподобання (пошук за напрямками, типами, навігаційними елементами тощо)²⁷, розподіл інформації за відношенням до категорій, типів інформаційних об'єктів тощо, такі навігаційні (а по суті – функціональні) відмінності повинні бути винесені на першу сторінку. Тому було прийнято рішення розробити для першої сторінки окремий дизайн, що відрізняється від дизайну інших сторінок та спрямований на підтримку різних видів навігації усередині вікі-ресурсу (рис. 4).

Концептуально перша сторінка повинна інформувати користувача про всі можливі навігаційні та функціональні можливості сайту та надавати доступ до них.

Для виділення певних груп функцій були спроектовані та додані елементи піктограм та пункти меню верхнього рядка головного меню, додано рядок категорійного поділу інформації, змінений дизайн інформаційного блоку в відповідності до цього поділу на чотири стовпчики, додані навігаційні елементи доступу до архіву та медіатеки, переходу між мобільним виглядом та звичайним.

Навігація за галузями знань та іншими таксономіями та фолксономіями, реалізованими за допомогою механізму категорій, представляє собою перехід по таксономічному дереву, що потребує підключення додаткового функціоналу (рис. 5).

Окрім традиційних для вікі елементів, інформаційна сторінка е-ВУЕ повинна мати специфічні для енциклопедичного видання елементи: посилення на автора тексту сторінки; шаблон, відповідний до типу інформаційного об'єкту; семантичну розмітку; гіперпосилання на певні мультимедійні об'єкти; структурний розподіл тексту на семантично пов'язані фрагменти тощо.

За допомогою можливостей відображення (css-стилі) та елементів програмування (використання певних функцій), а також підключення розширених плагінів, вдалося розробити оригінальний дизайн вікі-сторінок, який, з одного боку, задовольняє усім наведеним вище вимогам, а з другого – є інтуїтивно зрозумілим для користувачів та розробників е-ВУЕ. Такі висновки були отримані в результаті тестування різних типів вікі-сторінок різними типами користувачів, а також на основі співставлення з онлайн-версіями інших широко відомих енциклопедій.

Висновки. Проведене дослідження базових можливостей вікі-технології та її семантичного розширення показало:

Використання розширених функціональних можливостей, пов'язаних із навігацією та пошуком інформації всередині вікі-ресурсу, потребує як встановлення додаткового програмного забезпечення, а саме – плагінів, шаблонів тощо, так і ретельної категоризації інформації, що подається, а також розробки відповідних до типу інформаційного об'єкту шаблонів.

Вибір серед великого списку можливих плагінів, які надають можливість використовувати різні типи даних та додатковий функціонал, ускладнюється великою кількістю залежностей між цими плагінами та від базової версії MediaWiki. Це потребує детального покрокового тестування їх сумісності та коректної роботи і обґрунтування рівня важливості для проекту тих плагінів, які неприпустимо використовувати одночасно. Для адекватного подання інформації недостатньо використовувати вже розроблені стандартні типи даних (незважаючи на те, що у вікі існує доволі широкий перелік різних типів, більшість з яких вбудовані, що дозволяє користувачам їх вільно використовувати), необхідно розробляти специфічні для енциклопедичних видань типи даних та методи їх представлення та використання. Забезпечення зручної навігації та пошуку потребують розробки оригінального дизайну сторінок, пов'язаних із цими функціями, та створення відповідної системи типів інформаційних об'єктів, типових для е-ВУЕ, що супроводжуються відповідними шаблонами для подання та інтеграції даних.

Таким чином, відсутність узгодженості версій, готового стандартного автоматизованого комплексу для інсталяції, щоб при встановлюванні користувач міг обирати необхідні опції, та різноманітність синтаксису ви-кликають великі проблеми у користувачів та потребує спеціальних знань при налаштуванні MediaWiki та відповідних плагінів. Однак потужні можливості повторного використання даних, що редагуються людьми, велика кількість цих даних, відкритий програмний код, широке використання базового набору функцій і легкість базового синтаксису, велика відкрита спільнота, яка займається розробкою семантичних можливостей, мають більший вплив на подальший розвиток та перспективи використання цієї технології.

4.4. «Велика українська енциклопедія» як бренд

Упродовж останніх десятиліть енциклопедії стали неодмінним атрибутом, візитівкою та вагомим елементом престижу й авторитету держави, цивілізаційного рівня нації. Як слушно зауважив М. Бажан: «Енциклопедія – це не лише довідкове видання. Це – конденсоване відбиття історії культури того чи іншого народу, його портрет, змальований найголовнішими рисами, його узагальнений упорядкований підсумок»²⁸.

У сучасних умовах інформаційного розвитку суспільства, де основним ресурсом нового суспільного порядку є інформація, енциклопедії «набувають особливого значення як форма інтелектуальної адаптації до світового життя й концентроване вираження власного творчого потенціалу»²⁹. Вони є джерелом комплексних, різнобічних відомостей, викладених у зручній для читача компактній формі. Проте ризикують загубитися в інформаційному океані, що наразі лише продовжує зростати та розширюватися. Тож перед Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво» постає проблема із просуванням «Великої української енциклопедії» (ВУЕ), упізнаваністю її на ринку.

Маркетинг і промоцію досліджували Дж. Р. Еванс та Б. Берман, а також Ф. Котлер, М. Ньюмеєр, Т. Гед, О. Філановський, О. Штовба, О. Мороз, С. Анхолт, В. Беляєв та інші. Маркетинг у книговиданні досліджувався П. Форсайтом, В. Теремком, І. Копистинською, А. Бессараб, О. Скібан і іншими дослідниками. Проте тема брендингу енциклопедичних видань не входить у коло наукових інтересів як закордонних, так і вітчизняних дослідників.

«Бренд – це маркетинговий інструмент підприємства, який одночасно є цінним фінансовим активом, оскільки спонукає споживачів купувати,

під впливом цілеспрямовано сформованого у них сильного асоціативного сприйняття сутності товару»³⁰. Однак, таке сприйняття у споживачів виникає не спонтанно, підприємство цілеспрямовано формує його. Цей процес отримав назву «брендинг». Найчастіше в академічних виданнях уживається визначення брендингу як «маркетингового процесу створення бренду, його реєстрація та управління ним»³¹. Бренд – надзвичайно важливий елемент процесу будівництва відносин зі споживачами. Він є запорукою впізнаваності на ринку.

Брендинг допомагає виокремити видання серед інших і підвищити на нього попит. Адже цінність бренду полягає в тому, що з часом він стає знаком якості. А це є ключовим для енциклопедичних видань, тому що зазвичай вони є продовжуваними. Тож не дивно, що деякі світові енциклопедичні бренди мають довгу історію. Наприклад, англійська енциклопедія «Britannica» видавалася від 1771 до 2012. Видання постійно оновлювалося та розширялося протягом понад 200 років. Упродовж цього часу тексти для енциклопедії писали авторитетні науковці, що відразу забезпечило популярність виданню. Його перекладали багатьма мовами світу. Матеріали видання ставали частиною інших енциклопедій, наприклад, перша енциклопедія, видана в незалежних Сполучених Штатах Америки «Dobson's Encyclopædia» (1789–1798), була репринтом третього видання «Britannica» (1788–1797) з доповненнями щодо американської географії та історії. Енциклопедія й сьогодні залишається якісним джерелом інформації.

«Britannica» створила попит на універсальні національні енциклопедії, тож з часом кожна нація почала випускати власні енциклопедичні видання. Так, упродовж 1809–1811 світ побачила німецька «Brockhaus Enzyklopädie». За 200 років для багатьох інших енциклопедій німецькомовне довідкове видання стало прикладом для наслідування. Причиною цього є підхід енциклопедії «Brockhaus» до створення матеріалів, адже в них викладено останні досягнення науки в простій і доступній формі без зайвої деталізації. Наприклад, енциклопедія «Americana», що є однією з найбільших універсальних американських енциклопедичних праць, була спершу перекладом сьомого видання «Brockhaus Enzyklopeddie», який згодом розширили та доповнили, і воно перетворилося на самостійне видання. Тринадцяте ж видання німецької енциклопедії лягло в основу російської універсальної енциклопедії «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона». За зразком «Brockhaus» було створено голландське («Winkler Prins Genllustreerde Encyclopaedie») і шведське («Svenskt Konversations-Lexicon») енциклопедичні видання.

Ще одним енциклопедичним брендом з довгою історією є видання П'єра Ларусса, які сьогодні виходять у однойменному видавництві, що спеціалізується на випуску довідкової літератури. Словники Ларусса є тими виданнями, які не втрачають своєї ваги та популярності. Дещо новим, порівняно з попередніми виданнями, є бренд «World Book Encyclopedia». Енциклопедія вперше побачила світ в 1917 і з того часу постійно оновлюється. На відміну від енциклопедій «Brockhaus» та «Britannica» видання друкується кожного року, наступне вийде друком 2019.

Отже, видання стають брендами тоді, коли їхня компетентність і якість перевіряється часом. Бренд повинен вміти підлаштовуватися під зміни, що відбуваються в суспільстві, а у випадку енциклопедичних видань, і в науці. Хоча історія бренду ВУЕ не може похвалитися такими ж великими проміжками часу, як бренди «Britannica» та «Brockhaus», проте він має гарні перспективи прожити так само довго.

Історія бренду почалася ще за довго до його фізичного втілення. Адже ВУЕ випускає Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», яка є наступницею Головної редакції «Української радянської енциклопедії», що займалася випуском фундаментальних довідкових праць від 1950-х. У 1959 вона почала випускати першу універсальну республіканську енциклопедію в СРСР – «Українську радянську енциклопедію» (УРЕ), яка складалася з 17-ти томів і містила більше 45 000 статей. Це видання, як і його головний редактор Микола Платонович Бажан, посіло гідне місце в історії української енциклопедистики. Тому проведення паралелей між УРЕ та ВУЕ йде на користь останній, адже читач певним чином асоціює перше видання з другим і переносить свої враження від однієї енциклопедії на іншу.

Сучасна історія бренду почалася з Указу Президента України від 2 січня 2013 «Про Велику українську енциклопедію». Було створено Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво», одним із пріоритетних завдань якої стала підготовка «Великої української енциклопедії» – національного широкомасштабного видавничого проекту, покликаного систематизувати і сприяти поширенню наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію й культуру. 2015 було видано Словник ВУЕ, у якому містився перелік (реєстр) понять і термінів, які будуть включені до довідкового видання. Він містив 48 000 гасел, що засвідчило серйозність і вагомість проекту. Наразі реєстр продовжує поновлюватися і збагачуватися новими гаслами. Тож вже зараз можна сказати про цінність і значимість проекту, який повинен стати окрасою

української нації. 2017 було презентовано лише перший том ВУЕ, який містив 1 700 гасел. Отже, бренд ще продовжує своє формування.

Створення та розвиток бренду – це досить тривалий та трудомісткий процес, який складається з кількох етапів:

Перший етап – створення концепції енциклопедичного видання. На цьому етапі, визначається читацька аудиторія, закладається здатність бренду створювати попит та нові потреби. Згідно з концепцією ВУЕ: «Велика українська енциклопедія – сучасний довідковий онлайн-сервіс і водночас багатотомне видання, підготовку якого було розпочато в січні 2013 спільними зусиллями співробітників Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» та спільноти авторів з усієї України – материкової й діаспорної. Проект розрахований на максимально широку аудиторію, зокрема такі її сегменти, як широка громадськість, фахівці-практики та науковці, студенти, школярі. Для кожної з цих цільових аудиторій «Велика українська енциклопедія» готує спеціальні пропозиції». Відповідно до цього стиль майбутніх матеріалів відходить від суто наукового й тяжіє до науково-популярного.

Відповідно до потреб сучасного читача матеріали ВУЕ трансформуються у текст для читання з екрану, перехресні посилання перетворюються в клікабельні гіперпосилання, з'являється можливість доповнення тексту не лише друкованими ілюстраціями й картами, а й аудіо-, відеоматеріалами та анімацією. Крім того, перехід в онлайн дозволив забезпечити оновлюваність уміщених в енциклопедії знань, перетворивши її з монументального джерела знань про наукову картину світу в конкретний момент у динамічну оновлювану систему, що відповідає запитам і потребам епохи.

Другий етап – вивчення запитів та цінностей, сформованих у споживачів, а також ступінь задоволення цих потреб потенційними конкурентами.

До ВУЕ в незалежній Україні не існувало сучасних універсальних енциклопедичних видань. Найбільшим конкурентом ВУЕ наразі можна назвати багатотомне енциклопедичне видання про Україну – «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ). Проте на відміну від ВУЕ, ЕСУ подає інформацію лише про сучасні здобутки української науки, вітчизняну історію та культуру. До того ж електронна версія енциклопедії є ідентичною до друкованої. Статті важкі для сприймання, адже містять усі скорочення, що й паперова версія. У статтях відсутні гіперпосилання, які би створювали зв'язки між матеріалами. Поки що ВУЕ є єдиною універсальною енциклопедією, що має дві версії (паперову та електронну), які різняться

між собою і містять відомості з різних галузей знань про різні галузі знань, нації та культури.

Третій етап – розробка ключових ідей та відмінностей майбутнього видання.

ВУЕ має офлайн- і онлайн-версії. Перевага останньої полягає в тому, що кількість статей може виходити за межі 30-томної паперової версії. До того ж статті на е-ВУЕ є розлогішими. Електронний формат дозволяє до тексту статті додавати відео- та фотоматеріали. Передбачена також можливість озвучення статей для людей із порушенням зору. Паперова ж версія обмеженіша, проте містить квінтесенцію всього того, що буде оприєвнено на порталі. Електронна версія видання міститиме рубрикованілонгріди (понад 2000 знаків), а паперова – основні відомості з них (до 2000 знаків).

Четвертий етап – комплексна ідентифікація брєнда. Комплекс засобів по забезпеченню ідентифікації, складає систему ідентичності брєнду:

- Комунікативна ідентифікація – назва енциклопедії, слоган, правила написання текстів та загальний формат усної комунікації.

Назва – «Велика українська енциклопедія». Слоган перебуває на стадії розробки.

Вимоги до текстів:

- об’єктивність (настанова на вивчення сутності речей);
- достовірність, обґрунтованість, доказовість;
- динамічність (настанова на відтворення змін у світі та його розвиток);
- систематичність (подання уявлень про світ у систематизованій формі, з урахуванням закономірностей, взаємозв’язків та взаємообумовленості речей і явищ).

- Візуальний складник брєнда: знак, корпоративний стиль, правила їх застосування.

Логотип ВУЕ: сині літери на жовтому фоні у вигляді сонечка.

Корпоративний стиль: мінімалістичний, без зайвих деталей, основна увага приділяється тексту, кольори спокійні, неяскраві.

- Сенсорний складник брєнда: звуковий логотип, фірмова музика тощо.

У ВУЕ станом на 2018 немає звукового логотипу.

- Динамічна ідентифікація бренда: ключові складові анімації знаку, принципи побудови інтерфейсів, основні складові анімації для відеороликів, презентації тощо.

Портал е-ВУЕ – вікі-ресурс, що функціонує на основі MediaWiki. Це програмне забезпечення дає змогу, використовуючи вікі-розмітку, створювати вікі-сторінки та посилання між ними, а також шукати й проглядати ці сторінки. Більшість додаткових можливостей на е-ВУЕ досягається підключенням плагінів, зокрема, плагіна Semantic Media Wiki (SMW), який дає змогу перетворити е-ВУЕ на розподілену базу знань.

Дизайн е-ВУЕ полягає в естетичному та ергономічному об'єднанні текстових, зображальних, аудіо- та відеоелементів у просторі екрану. Тож його основним завданням є візуалізувати, оформити мультимедійну інформацію та представити її як цілісну історію. Стиль е-ВУЕ, з одного боку, співвіднесений зі стилем друкованого видання «Велика українська енциклопедія», а з другого – своєрідний, зумовлений особливостями інформування та читання в онлайні. Головними характеристиками дизайну е-ВУЕ є композиційна зрозумілість, стримана колірна гама, читабельні шрифти, якісні зображення. Дизайнерські рішення е-ВУЕ асоційовані з відповідним технічним забезпеченням ресурсу, що гарантує якісне відтворення всіх елементів веб-сторінок.

П'ятий етап – створення документації бренда:

- Книга бренда (brandbook) – мотивуюча книга, яка розповідає про бренд неспеціалістам. Функція книги бренда – справити враження на споживача та висвітлити бренд з найкращої сторони.

Книгою бренда у випадку ВУЕ можна назвати методичні рекомендації, підготовлені колективом Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» в 2015 р. та 2017 р. Також до цього можна віднести монографію «Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі» (2017). Зазначені видання призначені для ознайомлення як фахівців, так і не спеціалістів. Видання розкривають «кухню» видавництва та особливості створення національної енциклопедії.

- Книга маркетолога (brandmarketingguidelines) – збірник законів та правил, що дозволяють побудувати правильну комунікацію бренда на весь період його існування. Складається для маркетологів, уміщує основні результати досліджень, детальний опис концепції бренда, техніки просування бренда тощо.

Концепцію бренда ВУЕ викладено на сайті видавництва, на порталі е-ВУЕ у розіді «Проект» та у «Методичних рекомендаціях з підготовки,

редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії»³³.

- Книга дизайнера брэнда (branddesignguidelines) – збірник стандартів, законів та правил, що детально описують процес розробки дизайну для брэнда. Включає побудову знака, кольорової палітри, підбір шрифтів, побудову макетів у різноманітних площинах та розмірах.

У згаданих методичних рекомендаціях викладено особливості дизайну друкованої та електронної версій енциклопедії.

Шостий етап – розробка стратегії виведення брэнду на ринок.

Через те, що наклад ВУЕ не продавався, а поширювався через бібліотеки, пріоритетним завданням ДНУ «Енциклопедичне видавництво» стала промоція е-ВУЕ, яка здійснюється за рахунок круглих столів, презентацій, соціальних мереж і сайту видавництва.

Зокрема, колективом Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» було створено сайт установи, мережева адреса якого – ev.vue.gov.ua. Сайт містить останні новини як про установу, так і видання. Наприклад, на сайті є окремих розділ «Концепція «Великої української енциклопедії», у якому викладено суть, мету, функції та завдання ВУЕ. Також окремо восени 2017 було створено сторінку ВУЕ у Facebook – [@vue.gov.ua](https://www.facebook.com/ev.vue.gov.ua), де тричі на день публікуються пости за декількома рубриками³⁴.

Дописи з хештегами #ВУЕ_наука, #ВУЕ_техніка, #ВУЕ_культура мають найбільшу кількість слів від 150 до 300. У них наявні останні відомості зі світу науки та техніки, а також української чи закордонної культур. Щоп'ятниці на сторінці публікується допис з хештегом #ВУЕ_енциклопедистика. У ньому висвітлюються відомі енциклопедії (як закордонні, так українські).

Допис із хештегом # УЕ_СловоДня або #ВУЕ_ПерсоналіяДня містить відомості з ВУЕ, здебільшого у скороченому вигляді, що зумовлено споживанням контенту користувачами соціальної мережі. У ньому пояснено цікаве слово або міститься біографія людини, яка народилася в той день, коли публікується допис. У дописі з хештегом #ВУЕ_цікаве найменша кількість слів – в межах 100. Він містить посилання на відео-контент. Тематика цього допису залежить або від попереднього, або від того, наскільки цікавий той чи інший факт для підписників сторінки. Загалом дописи одного дня здебільшого пов'язані однією темою.

Сьомий етап – процес побудови постійних комунікацій з реципієнтами.

Комунікації з реципієнтами будуються за рахунок міжособистісного спілкування: дирекція установи активно співпрацює з українським науковим

товариством. Зокрема, кожного року колектив ДНУ організовує наукові конференції та круглі столи, на яких науковці долучаються до обговорення проблем української енциклопедистики та перспектив подальшого випуску ВУЕ. Також до комунікаційного процесу залучаються онлайн-інструменти: пошта видавництва та соціальні мережі.

Формування основної ідеї бренда повинно здійснюватися з урахуванням таких важливих його складових:

- Сутність бренда (brandentity, brandessence) – центральна ідея бренда в максимально короткому вираженні.

- «Велика українська енциклопедія» – сучасний довідковий онлайн-сервіс і водночас багатотомне видання.

- Драйвер бренда (branddriver) – ключовий мотиватор, що спонукає споживачів взаємодіяти з брендом.

ВУЕ – перша універсальна енциклопедія незалежної України. Вона покликана стати джерелом ідей для розвитку природничих, технічних, суспільних наук, сприяти освітньому й культурному поступу українського суспільства й популяризувати здобутки вітчизняної науки в Україні й світі. Онлайн-версія ВУЕ стане ефективним навчальним ресурсом для онлайн-освіти як форми дистанційного навчання. Заохочуючи своїх читачів до наукового пошуку, вона створить додаткові можливості для освіти, дослідницької діяльності студентів, науковців, широкої громадськості, сприятиме згуртуванню наукових спільнот, активнішому обміну інформацією й досвідом, збільшенню кількості й покращенню якості міждисциплінарних досліджень.

- Місія бренда (brandmission) – «велика ідея» бренда по відношенню до світу, що виводить бренд на високий соціальний рівень. Фактично, місія бренда – це глобальне соціальне виправдання ринкових амбіцій.

- «Мета ВУЕ – адекватно представити сучасну наукову картину світу в усій її повноті й різноманітті, відобразити загальний рівень цивілізаційного розвитку країн і націй, представити персоналії, що вплинули на духовний розвиток людства й рухали прогрес.

ВУЕ надає масовому читачеві достовірну, повну, структуровану інформацію в доступній для розуміння формі. Акумуляуючи й систематизуючи знання, ВУЕ та е-ВУЕ виконує інформаційно-довідкову, науково-освітню, регулятивну функції в суспільстві.

ВУЕ – капітальна енциклопедична праця, викладена державною мовою. Енциклопедія є чинником розвитку й поширення української мови, знань про Україну, її культурну спадщину, сучасні набутки. Вона

працює на об'єднання суспільства та його розвиток на духовній інтелектуальній основі»³⁵.

- Легенда брэнда (brandlegend, brandstory) – стосується лише деяких торгових марок, існування чи виникнення яких описується за допомогою випадків, вигаданих автором.

Історія брэнда ВУЕ починається зі створення «Української радянської енциклопедії», яку було видано упродовж 1959–1965 в Києві. Випуском видання займалася Головна редакція УРЕ, яку в 1989 було реорганізовано у видавництво «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана (діяло від 1989 по 2013). Наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України № 114 від 1 червня 2013 створено Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво», яка є правонаступницею цих видавництв.

- Характеристики відмінностей брэнду (branddifferentiation) – сукупність суттєвих параметрів, за якими споживачі можуть виокремити та розпізнати брэнд.

- ВУЕ – продукт національної ваги, загальна універсальна українська енциклопедія, що стане конкурентом українській Вікіпедії, адже містить статті, написані професіоналами.

- Матеріали е-ВУЕ перебувають у вільному доступі.

- Будь-який науковець може долучитися до написання статей енциклопедії. Водночас творити енциклопедію може будь-хто. На порталі передбачена можливість реєстрації та створення власного кабінету, що дозволить пересічному читачу долучитися до пошуку аудіо-, відео- та фотоматеріалів, цитат тощо.

- Статті видання рецензуються та проходять перевірку на антиплагіат.

- На порталі розроблена гнучка система гіперпосилань і можливість швидкого пошуку потрібних матеріалів. Статті в е-ВУЕ озвучуються і містять мультимедійний контент.

- Позичіонування брэнда (brandpositioning) – заявка на місце в свідомості споживача. Чітке викладення позицій, якостей та відмінностей брэнда, розраховане на те, що споживач визнає та запам'ятає даний брэнд.

Заохочуючи своїх читачів до наукового пошуку, «Велика українська енциклопедія» створює додаткові можливості для розвитку освіти, дослідницької діяльності науковців, поінформованості широкої громадськості, сприяє згуртуванню наукових спільнот, активному обміну інформацією та досвідом, збільшенню кількості якісних міждисциплінарних досліджень.

- Характер брэнда (brandcharacter) – опис поведінки брэнда по аналогії з поведінкою людини, у ключових ситуаціях комунікації та взаємодії зі споживачем.

Бренд ВУЕ – зібраний, спокійний, працює на перспективу, відкритий усьому новому, проте не забуває про здобутки минулого.

- Причини для довіри (RTB) – сукупність раціональних та емоційних причин, через які споживач довіряє обіцянкам брэнда³⁶. За чотири роки було створено словник енциклопедії, випущено том 1, декілька методичних рекомендацій, монографію, запущено портал і підготовлено до друку другий том. Бренд ВУЕ постійно звучить у дискурсі через комплекс публічних заходів і соціальних мереж. Установа співпрацює з різними інститутами, університетами, науковими державними установами та Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. Вона активно демонструє власні здобутки та внутрішню кухню, ділиться з читачами проблемами та перемогами.

«Велика українська енциклопедія» є частиною національної інформаційної інфраструктури. Через неї реалізується доступ до інформації, адже вона акумулює знання і поширює їх. Тому важливо формувати та популяризувати енциклопедичний бренд ВУЕ, адже таке видання є візитівкою країни. Кожна нація має власну енциклопедію, деякі з них з роками стають відомими за межами однієї країни. ВУЕ також має всі можливості стати голосом України та української науки.

4.5. Правові проблеми створення мультимедійних енциклопедій

Сучасний науковий дискурс безупинно поповнюється новими розвідками і міркуваннями щодо наслідків впливу інформаційно-комунікаційних технологій на різні сфери суспільного буття і людської діяльності. Не стала винятком і світова та вітчизняна енциклопедистика. Творення за лічені десятиліття глобального інформаційного простору, із його унікальними можливостями збереження, накопичення, трансферу інформації, технологіями її використання та упорядкування, визначило новий етап історії енциклопедичної справи, а отже, новий формат, якість і спосіб буття енциклопедичних творів.

Електронні енциклопедії вже стали невід’ємною й незамінною частиною глобального інформаційного простору, а за наявними і потенційними інформаційними можливостями подолали друкованих попередниць та аналогинь настільки, що навіть самий термін «енциклопедія» уже видається недостатнім (тож на оці активний ужиток нових концептів:

«енциклопедичний ресурс», «енциклопедичний віртуально-інтерактивний простір», «енциклопедичний портал», «енциклопедична платформа» тощо). А поряд із цим, наповнення Інтернет-мережі електронними енциклопедичними виданнями (як онлайн-виданнями, так і цифровими копіями друкованих видань, а найбільше – просування мультимедійних енциклопедичних продуктів), породжує нові запити на їх теоретичне обмислення і нові виклики щодо їх технологічного забезпечення та масового користування.

В останні роки сформувалася ціла когорта вітчизняних дослідників електронних енциклопедій (методологічних засад їх створення, принципів формування контенту, інформаційного, програмного і функціонального забезпечення тощо), об'єднана переважно довкола двох провідних наукових установ – Інституту енциклопедичних досліджень НАН України та Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»³⁷. Окрім того, сучасні мультимедійні об'єкти активно досліджуються як культурне явище, як жанр сучасного мистецтва, як чинник психічного й психологічного впливу, як сучасна освітня технологія, але вони надто мало досліджені як об'єкти правового регулювання і предмет юридичної науки і практики. І це – проблема не тільки вітчизняної, а й світової юриспруденції⁴³⁸.

Процес створення електронних енциклопедій – спершу цифрових копій друкованих видань на електронних носіях (CD або DVD), потім онлайн енциклопедій (доступних для користування в Інтернет-мережі) і мультимедійних енциклопедій – налічує менше трьох десятиліть, але обсяги виробництва продуктів «енциклопедичного змісту» наростають неймовірними темпами. Після нетривалої конкуренції частка електронних енциклопедій, створених у вигляді самостійних і самоцінних мережевих ресурсів, швидко перевищила частку мультимедійних аналогів друкованих видань, і цей розрив очевидно стає неподоланим.

Вітчизняна енциклопедистика традиційно веде відлік мультимедійних енциклопедичних видань від 1992–1993 рр., коли корпорація «Майкрософт» викупила права на видання «Енциклопедії Фанка і Вагнеллса» («Funkand Wagnalls Encyclopedia») і розмістила її у доповненому й відредагованому вигляді під назвою «Encarta» на електронних носіях³⁹ (щоправда, у 2009 р. проект був закритий). Натомість зарубіжні колеги віддають першість іншому електронному виданню – «Мультимедійній Енциклопедії Комптона» («Compton's Multimedia Encyclopedia»), поширеної на CD-ROM ще в 1989 році, де вперше були поєднані різні способи

подачі інформації. Вже через два роки цей інноваційний для того часу мультимедійний енциклопедичний продукт отримує вищий приз Асоціації видавників програмного забезпечення за кращу навчальну програму (Excellence in Software Award for Best Education Program). Невдовзі права власності на нього отримала Британська Енциклопедія; від 1994 року, поглинувши кілька енциклопедичних баз, «Britannica» теж почала тиражуватися на електронних носіях, а з 2012 р. остаточно відмовилася від друкованої версії на користь мультимедійного формату. Наразі налічують близько 190 популярних онлайн-енциклопедій універсального типу, які мають глобальну аудиторію, і понад 7100 галузевих, тематичних, спеціалізованих енциклопедій вільного Інтернет-доступу.

Дійсно, Україна доволі швидко запозичила зарубіжний досвід: електронна «Веб-енциклопедія Києва» стала доступною для користувачів вже з 1998 року. На лютий 2018 р. перелік українських онлайн-енциклопедій налічував 91 назву, з яких 35 є онлайн-версіями книгодруків, здебільшого їх оцифрованими аналогами, а 56 – суто мережеві енциклопедичні проекти. Недосяжним лідером серед них лишається українська «Вікіпедія». Попри суперечливе ставлення до «Вікіпедії», особливо з боку наукової спільноти, вона стала одним із найуспішніших національних проектів, який відкрив Україну світові (майже 860 тис. статей вивели український сегмент онлайн ресурсу на 16-те місце серед усіх мовних розділів⁴⁰) та започаткувала нову еру вітчизняної енциклопедистики.

Утім активне обговорення правових проблем, пов'язаних зі створенням, поширенням, використанням мультимедійних продуктів назагал, і енциклопедій зокрема, починається в Україні лише від 2011 року, разом із змінами до чинного Закону «Про інформацію» та активним насиченням інформаційного простору вітчизняними мультимедійними творами. А в цьому Україна відстала від світової практики не менше, ніж на десятиліття.

Узагальнюючи досвід правознавчих дискусій, виділимо низку найактуальніших проблем, що постали в сфері правового забезпечення процесів створення та функціонування мультимедійних енциклопедичних видань.

По-перше, спеціального законодавчого опрацювання потребує самий термін «електронна» чи «мультимедійна енциклопедія». Це питання жваво обговорюється в європейському правознавчому дискурсі, бо спільним упущенням Державних стандартів, чинних законодавчих актів різних країн є відсутність поняття «електронної/мультимедійної енциклопедії» чи «електронного енциклопедичного видання».

Так, Державний стандарт України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» містить чітке визначення поняття «електронне видання» (як електронного документу, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження у незмінному вигляді), а також понять «багатотомне електронне видання», «електронний аналог друкованого видання», «мережне електронне видання» і навіть «мультимедійне електронне видання» (як електронне видання, в якому рівнозначно та взаємопов'язано за допомогою відповідних програмних засобів існує текстова, звукова, графічна та інша інформація). Крім того, за цільовим призначенням серед електронних видань виділене окремим рядком «довідкове»⁴¹. Однак спеціальних відомостей про електронні (мультимедійні) енциклопедичні видання, які б враховували специфіку їх цільового призначення, контенту, інтерактивних технологій, гіпертекстуальності не подано, чітких відмінностей між мультимедійними та іншими електронними виданнями не проведено.

Цивільний кодекс України, відповідно до ст. 420, також не виділяє мультимедійні продукти серед об'єктів права інтелектуальної власності; а чіткі визначення термінів «мультимедіа», «мультимедійний» у нормативно-правових актах відсутні. До того ж поняття інтерактивності – однієї із сутнісних якостей мультимедійних продуктів – теж не визначене чинним законодавством, хоча і вживається у десятках нормативних актів.

Відтак постає питання про правову природу мультимедійних творів. Скажімо, у Міжнародних правових документах зазначено, що мультимедійні продукти можуть юридично охоронятися як *комп'ютерні програми*, а також як *кінематографічні твори* (напр., в Японії), *аудіовізуальні твори* (США), *твори літератури, мистецтва чи науки в електронній формі* (Чехія), *фільми* (Австралія, ЮАР), як *бази даних* – зрозуміло, що всі ці підходи недостатні, але спільне бачення правової природи мультимедійного об'єкта в міжнародному праві відсутнє в принципі.

Інтегруючи у собі складники різної природи, мультимедійна енциклопедія постає як унікальний об'єкт правового регулювання, але наразі, з урахуванням лакун вітчизняного законодавства, – як об'єкт із невизначеним правовим статусом. Як наслідок, відсутні чітко прописані правові норми, ширше – правовий інститут, призначений регулювати правовідносини в галузі створення та використання мультимедійних енциклопедичних видань.

До слова, поняття мультимедійної енциклопедії недостатньо опрацьоване й науковцями, що теж гальмує його переведення у площину законо-

давчих приписів. Пропоновані дефініції здебільшого описові й поверхові (наприклад, як «упорядковане зібрання текстової, графічної, відео та аудіо– інформації», що аж ніяк не відображає сутності енциклопедії як компендіуму накопичених людських знань, високо-творчого продукту із віртуально-інтерактивним способом функціонування), або занадто перевантажені й розлогі. Віддаючи належне плідним і системним напрацюванням в цій галузі професорки Н. Черниш, мусимо визнати, що запропоноване нею визначення електронної енциклопедії на підставі синтезу понять «енциклопедія» та «електронне видання» утворило багаторядковий конструкт («електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи усіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо- та відеоматеріали, а також має зручну (спрощену) систему пошуку й дає змогу переходити від однієї статті до іншої за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщена на електронному носії інформації або в мережі Інтернет»⁴²), що прагне поєднати і типологічні ознаки енциклопедії, і особливості матеріальних носіїв, і способи подання та організації інформації, і вказівку на технології мультимедійності, та все одно нездатне вмістити усю складність, гібридність, інтерактивність віртуального дискурсу.

Щоправда, серед правознавців існує позиція, згідно з якою законодавче опрацювання термінів, які визначають різні типи мультимедійної продукції, є не тільки завданням складним, а й наразі непотрібним або передчасним – через бурхливий розвиток інформаційних технологій, котрі призводять до постійної зміни концепції мультимедійних творів⁴³. Тим паче, мультимедійних енциклопедій, які нині, ймовірно, є лише прообразом інтегрованих мережево-інформаційних систем майбутнього.

Однак практичні потреби правового регулювання вимагають термінологічної і нормативної чіткості. Не зайве додати, що питання стандартизації та унормування правовідносин актуалізувалося разом із відкриттям окремої спеціальності «Технології електронних мультимедійних видань» у переліку спеціальностей підготовки бакалаврів і магістерських програм та формуванням відповідної соціо професійної групи.

По-друге. Наступною проблемою, що спричинила гострі дискусії в юриспруденції, є проблема авторських прав на мультимедійний енциклопедичний продукт. Насправді це – цілий комплекс взаємопов'язаних проблем, які стосуються різних аспектів створення, використання та захисту мультимедійних творів.

Система законодавства України про авторське право і суміжні права, інтегруючи сукупність вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів, містить перелік творів, які охороняються авторським правом. Утім, самі правознавці визнають, що такий перелік є невичерпним і включає тільки найважливіші об'єкти авторського права. Дійсно, енциклопедії й енциклопедичні словники вказані серед тих об'єктів (без вказівки на електронний, мультимедійний спосіб функціонування), і встановлені загальні принципи регулювання правовідносин: видавцям енциклопедій належать виключні права на використання таких видань у цілому, авторам творів, включених до видання – виключні права на використання своїх творів незалежно від видання в цілому, якщо інше не передбачене авторським договором⁴⁴.

Однак, у випадку сучасних мультимедійних енциклопедій отримуємо творчий результат колективної праці надто різного типу, що в підсумку набуває оригінальної форми і здатен до постійного оновлення та модифікації, існуючи у віртуально-інтерактивному просторі. А це висуває цілу низку запитань: хто є правовласником окремих статей? Які саме права мають автори щодо своїх дописів? Як бути, коли автор не погоджується на періодичне оновлення допису, чи більше не хоче відповідати за таке оновлення? Хто нестиме відповідальність за отримання дозволу на демонстрацію фотографій, малюнків? Як відшкодувати автору у разі випадкового вилучення чи пошкодження його допису, електронного вандалізму? Яким чином, в умовах появи інтерактивних технологій, за можливості не просто споживати інформацію, а й доповнювати, редагувати, змінювати контент чи вільно його відтворювати, протидіяти масовому порушенню авторських прав у глобальній мережі? А поряд із тим: як захистити інтереси видавця в умовах безконтрольного розповсюдження авторських матеріалів? І як узгодити захист права авторів із одночасним додержанням інтересів користувачів мультимедійного продукту? Не кажучи вже про болючі для науковців питання щодо непевності авторських цитат: як бути у разі, якщо цитований матеріал вже змінений, видалений чи оновлений?

По суті, постало питання про вироблення спеціальної практики ліцензійних угод, за якими автори Енциклопедії надавали б їй – в цілому або частково – вічне, невичерпне право на копіювання, розповсюдження, передачу, переклад тощо свого внеску та всі похідні роботи з модифікації оригінального допису, у всіх медіа-засобах, відомих зараз або винайдених у майбутньому.

Поза тим, є інша категорія проблем, пов'язана із застосуванням норм авторського і суміжних прав, патентного, промислового права. Як вже зазначалося, створення та спосіб існування мультимедійних енциклопедій є результатом сукупної, колективної творчої та винахідницької праці, складовими якої є не тільки формування текстового, візуального, аудіо– тощо контенту, а й науково-дослідницька праця, технічне забезпечення, технологічне винахідництво, упорядкування баз даних, веб-дизайн, інформаційний захист та ін. Комплексність мультимедійних творів є справжнім викликом для юридичної науки і правозастосовчої практики. У більшості випадків мультимедійний продукт розглядається як складений твір, сукупність різнорідних і самостійних об'єктів інтелектуальної власності, кожен із яких має власне значення і є самостійним об'єктом авторських прав, що мають бути захищені. Меншість правознавців наполягають на тому, що стосовно мультимедійних творів недоцільно застосовувати поняття складеного твору і принцип суми авторських прав, адже вони існують винятково як певна цілісність – *спрямована на єдиний результат* спільна творча праця, що набуває оригінальної форми.

Окрема складність – це регулювання правовідносин між правовласником створеного мультимедійного продукту і власником серверів, сайту, електронної платформи. Нерідко це стає причиною певних колізій у міжнародному праві й правозахисній практиці. Наприклад, глобально поширена «Вікіпедія», між тим, підпадає під регулювання законами авторського права, чинними у штаті Флорида (США), де знаходяться сервери «Вікіпедії», та нормами редакційної політики, котрі можуть суперечити національним законодавствам про авторське та суміжні права.

Отже, враховуючи те, що концепція мультимедіа не вписується в жодну з існуючих категорій творів, було б доцільніше, закріпивши термін «мультимедіа» на законодавчому рівні, чітко визначити особливості авторського права на мультимедійні продукти. Наразі, хоча ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» і доповнена в 2017 році давно назрілими визначеннями термінів «веб-сайт», «веб-сторінка», «власник веб-сайту» і «власник веб-сторінки», «електронна інформація», це помітно не вплинуло на перелік об'єктів авторського права, де мультимедійні твори не згадуються⁴⁵.

Набуває популярності й альтернативна позиція, що пророкує чергову «авторську революцію», котра не залишить бодай камінця від сучасного

інституту охорони авторських прав, прискорюючи перехід будь-яких авторських робіт у publicdomain та змінюючи свідомість авторів і споживачів інформації. За словами Д. Поста, нам варто підготуватися жити в світі, де охорона авторських прав, принаймні в Мережі, стане недоречною.

По-третє, правового виміру набуваєпроблема відповідальності за адекватність та достовірність інформації, поданої головню у неакадемічних мультимедійних енциклопедіях, і ширше – відповідності самопрезентації мультимедійного продукту його реальному змістові. Адже позиціонувати як енциклопедію можна будь-який довідковий продукт («Студопедія», «Школопедія», «Енциклопедія Драматика» абощо), який насправді таким не є, бо не відповідає вимогам і очікуванням, що висувають до енциклопедичних видань.

Енциклопедію, як відомо, вважають взірцем найповнішого та найавторитетнішого подання накопиченої інформації з широкого кола питань, еталоном знання, віддзеркаленням рівня розвитку суспільної науки, культури, набутого соціального досвіду. Сучасні мультимедійні енциклопедії стають репрезентатором не окремишньо-національної (чи державної) соціокультурної спадщини, а досягнутого рівня вселюдської свідомості і культури.

Якщо кожна стаття, що потрапляє в Енциклопедію «Britannica» проходить через фільтри експертної оцінки, то більшість неакадемічних мультимедійних енциклопедій не тільки не включають процедуру експертизи, а й можуть поповнюватися чи редагуватися просто з облікового запису учасника, ба навіть і без реєстрації на проєкті (скажімо, «Вікіпедія» містить менше10 тисяч статей А-класу з-понад 5 млн). А відтак не гарантують ані достовірності ні актуальності свого змісту і, зрештою, не несуть відповідальності за поширення в глобальній мережі недостовірного матеріалу (який, серед іншого, може шкодити іміджу тієї чи іншої держави, спотворювати історичні події та їх політичні наслідки, втілювати замовлені пропагандистські стратегії та ін.).

У цьому контексті варто звернути увагу на тиражовані останнім часом дефініції електронних (онлайн, мультимедійних) енциклопедій, де щоразу рідше міститься вказівка на те, що даний твір є джерелом не тільки «систематизованої», «упорядкованої», «найповнішої» інформації з однієї або декількох галузей знань, але інформації достовірної, об'єктивної, науково-вивіреної.

По-четверте. Ще однією проблемою функціонування мультимедійних енциклопедій, яка останнім часом привертає все більшу увагу правознавців,

став електронний вандалізм – зумисно скоєне шкідницьке доповнення, видалення чи спотворення електронного контенту.

Інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, поряд із неймовірними можливостями для розростання і насичення інформаційного простору, одночасно породжує і високоефективні засоби псування і знищення інформації та нові практики її девіантного використання. Ця амбівалентність технологічного прогресу повною мірою відбилася на функціонуванні мультимедійних продуктів, зокрема й енциклопедій. Як відомо, однією з найпопулярніших, найуживаніших і найдоступніших систем для створення електронних мережевих енциклопедій стала технологія MediaWiki. Вона уможливила створення енциклопедій, статті яких формуються безпосередньо в онлайн-режимі шляхом інтерактивного наповнення енциклопедичного ресурсу необмеженою кількістю користувачів. А разом із тим, віртуальний простір став об'єктом найрізноманітніших форм вандалізму – від спаму, очищення сторінок, додавання графіті – до редиректу на сумнівні сайти чи діфейсменту (спотворення веб-сторінок), здатного скомпрометувати імідж мультимедійного продукту та зашкодити споживанню інформації. Так само різноманітною може бути й мотивація електронного вандалізму (помста, конкуренція, цікавість, нудьга, депресія, злість, ненависть, соціофобії), схожа в багатьох випадках на позакорисливу мотивацію злочинної поведінки. Поширені випадки, коли вандали діють в інтересах третіх осіб, виконуючи певне замовлення, особливо в умовах сучасних гібридних воєн, де електронний вандалізм стає одним із засобів атаки на інформаційний простір супротивника.

По-н'яте, серед кола проблем, дотичних до створення і розповсюдження мультимедійних продуктів, не можна обійти увагою й таку – *правові наслідки від зіткнення різних* ментальних, політичних і культурних світів. Проблема, яка традиційно обговорювалася в колах філософів і культурологів, внаслідок транскордонного поширення мультимедійних продуктів (зокрема, найпопулярніших серед користувачів енциклопедій) набула й міжнародно-правових конотацій. Про що йдеться? Ті статті і веб-сторінки енциклопедії, які є прийнятними, легальними, звичними для одного сегменту аудиторії (припустимо, європейської) можуть поставати небажаними, образливими, а то й незаконними для іншого сегменту. Згадаємо хоча б такі резонансні факти, коли «Вікіпедія» відхилила масовий онлайн-протест проти включення зображення пророка Мухаммеда в її англійський розділ (2008 р.), посиляючись на свою редакційну політику;

або конфлікт навколо зображення обкладинки музичного альбому групи «Scorpions», сприйнятого як порнографічне; або повну чи часткову блокаду з політичних причин доступу до «Вікіпедії» та «Енкарти» в КНР для китайських користувачів, який і досі лишається ненадійним.

По-шосте. Окремим блоком правових проблем є розміщення реклами в онлайн продукції. Практика рекламодавства, слабо контрольована і відстежувана в Мережі, щодалі актуалізує цілий спектр питань стосовно правомірності розміщення агресивної, недостовірної, недобросовісної, дискредитуючої, прихованої реклами; правомірності використання в рекламі об'єктів інтелектуальної власності; правової відповідальності замовників реклами та розповсюджувачів рекламної продукції, власників Інтернет-сайтів; правових обмежень у рекламуванні лікарських засобів, тютюнових виробів, алкогольних напоїв; не кажучи вже про етико-моральнісні аспекти реклами, останнім часом відсунуті на маргінесі⁴⁶. І знов на оці правова лакуна: ухвалено чимало національних законів, які регулюють рекламну діяльність у ЗМІ, пресі, телебаченні, радіомовленні (Закони України «Про рекламу», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист інформації в автоматизованих системах», про Захист авторських прав у рекламі, «Положення про електронні освітні ресурси», окремі закони про товарні знаки тощо), і обмаль норм, застосовних для мультимедійної продукції вільного доступу.

Традиційні правові норми виявляються не вповні придатними для ефективного регулювання Інтернет-реклами з цілої низки причин: ці норми не розмежовують поняття «Інтернет-реклама», «електронна реклама», «мобільна реклама», із уточненням їх специфічних характеристик; не враховують наймодерніші технічні особливості Мережі та інтерактивних мультимедіа; не дозволяють в умовах функціонування багатомовного і транскордонного онлайн ресурсу відкритого доступу чітко визначити правову юрисдикцію (під юрисдикцію якої держави підпадає конкретне рекламне повідомлення, та які нормативні вимоги будуть застосовуватися до його змісту); нарешті, через технічні особливості інформаційних технологій, важко контролювати і притягти до відповідальності правопорушників серед виробників реклами і рекламодавців. Спеціалізоване унормування Інтернет-рекламної діяльності, судячи зі змін національного та міжнародного законодавства, почалося близько п'ятнадцяти років тому, а правова практика головно стосувалася проблем,

пов'язаних із порушенням патентів на технології і механізми онлайн реклами, визначення критеріїв сфери дії національного законодавства про рекламу.

Більшої уваги останнім часом набуває проблема зловживань персональними даними споживачів, що стали вразливими внаслідок масового доступу до мультимедійних продуктів Інтернет-мережі (у т.ч. використання даних для бездозвільного поширення реклами).

Нарешті, *по-сьоме*, питання створення і функціонування мультимедійних енциклопедій виявляється прямо дотичним до питань правового забезпечення інформаційної безпеки. Широка аудиторія мультимедійних енциклопедій, які орієнтовані на споживачів різного віку, фаху, рівня освіти та інтересів тощо, дешевизна і зручність користування, їх інтерактивні можливості, витіснення на «периферію масового користування» паперових довідкових видань – робить ці мультимедійні продукти потенційною зброєю в умовах інформаційних воєн.

Йдеться про різні виміри безпеки: від власне інформаційної безпеки мультимедійної продукції (захищеності систем обробки і зберігання даних, доступності й цілісності інформації, захищеності від несанкціонованого доступу тощо) – до інформаційної безпеки держави від загрозливих, дестабілізаційних, деструктивних інформаційних впливів, що суперечать інтересам країни та безпеці особистості (у т.ч. від шкідливих дезінформаційних та психологічних впливів, маніпуляції поведінкою чи обмеження свободи вибору). Доречно відіслати до російськомовного сегменту «Вікіпедии», з його одіозним викладом української історії та культури, що його споживає широке коло співвітчизників (і який, по суті, є складовою системної стратегії впливу на український інформаційний простір). Але й примітний сегмент україномовної «Вікіпедії» потребує дуже серйозної – що важливо, і правової – оцінки, бо є підстави для сумніву, чи справді і якою мірою він є національним продуктом (а не трансляцією чужої ідеології і прихованої пропаганди).

Таким чином, створення якісного електронного українського продукту, який відповідав би високим вимогам компендіуму людських знань, передбачає не тільки співпрацю фахівців з інформаційних технологій та провідних вчених з різних галузей науки, а й вагому і багатопрофільну юридичну підтримку. Мультимедіа-енциклопедії вимагають для забезпечення правового захисту комплексного використання норм різних правових інститутів: і норм патентного права на винахід (апаратні засоби та прилади), і норм законодавства про промислову власність (корисні моделі,

промислові взірці, товарні знаки, бренди), і норм про авторське право та інтелектуальну власність, і норм договірному права (що регулюють відносини між автором і роботодавцем, з одного боку, та відносини між усіма учасниками в сфері створення та використання мультимедіа об'єктів – з іншого), і норм майнового та митного права, і норм інформаційної безпеки тощо.

¹ Encyclopaedia Britannica. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com>

² Semantic MediaWiki. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.semantic-mediawiki.org/wiki/Semantic_MediaWiki

³ MediaWiki. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mediawiki.org/wiki/MediaWiki>

⁴ Рогушина Ю. В., Прийма С. М., Строкань О. В. Створення та використання семантичних Вікі-ресурсів: навчальний довідник. – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2017. – 169 с.

⁵ Rogushina J. V. The Use of Ontological Knowledge for Semantic Search of Complex Information Objects // Матер. VII междунар. науч.-технич. конф. «Открытые семантические технологии проектирования интеллектуальных систем» OSTIS-2017. – Минск: БГУИР, 2017. – С. 127–132.

⁶ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії» / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.

⁷ Uschold M., & Grñinger M. Ontologies: Principles, Methods and Applications. Knowledge Engineering Review. – 11(2), 93–155, 1996.

⁸ Guarino N. Formal Ontology in Information Systems. Formal Ontology in Information Systems. Proceedings of FOIS'98, 3-15, 1998.

⁹ W3C Semantic Web Activity. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.w3.org/2001/sw/Activity/>

¹⁰ Warren P. Knowledge Management and the Semantic Web: From Scenario to Technology. IEEE Intelligent Systems. 21, 1, 53–59, 2006.

¹¹ OWL Web Ontology Language Semantics and Abstract Syntax. Section 2. Abstract Syntax. – <http://www.w3.org/TR/owl-semantics/syntax.html>.

¹² Lassila O., Swick R. Resource Description Framework (RDF) Model and Syntax Specification, W3C Recommendation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.w3.org/TR/REC-rdf-syntax>.

¹³ Рогушина Ю.В. Використання семантичних властивостей вікі-ресурсів для розширення функціональних можливостей «Великої української енциклопедії» // Енциклопедичні

видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – С. 104–115.

¹⁴ Rogushina J. Analysis of Automated Matching of the Semantic Wiki Resources with Elements of Domain Ontologies // International Journal of Mathematical Sciences and Computing (IJMSC). – 2017. – Vol.3. – No 3. – P. 50. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mecs-press.org/ijmsc/ijmsc-v3-n3/IJMSC-V3-N3-5.pdf>.

¹⁵ Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Data Mining: пошук знань в даних. – К.: ТОВ «ВД АДЕФ-Україна», 2016. – 452 с.

¹⁶ Wagner C. Wiki: A technology for conversational knowledge management and group collaboration // The Communications of the Association for Information Systems. – 2004. – Vol.13(1). – P. 264–289.

¹⁷ Wikipedia. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wikipedia.org>.

¹⁸ Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка.

¹⁹ Грінченко, В., Грінченко, Т. Т. Вікіпедія як елемент культури інформаційного суспільства. Вісник Національної академії наук України. – 2010. – №(10). – С. 54–63.

²⁰ Глибовец А. Н., Глибовец Н. Н., Покопцев Д. Е., Сидоренко М. О. Семантическая паутина и Wiki-системы // Проблемы програмування, 2013. – №1. – С. 45–67.

²¹ Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Семантичні технології: принципи та практики. – К.: ТОВ «ВД "АДЕФ-Україна"», 2016. – 308 с.

²² W3C Semantic Web Activity. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.w3.org/2001/sw/Activity/>.

²³ Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.

²⁴ Krötzsch, M., Vrandečić, D. (2011). Semantic mediawiki // Foundations for the Web of Information and Services (pp. 311–326). Springer Berlin Heidelberg.

²⁵ Gruber T. R. Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing. International Journal of Human-Computer Studies. – 1995. – Vol. 43. – Issues 5–6. P. 907–928.

²⁶ Davies J. Towards the Semantic Web: Ontology-driven knowledge management / Davies J., Fensel D., van Harmelen F. – John Wiley & Sons Ltd, England, 2002. — 288 p.

²⁷ Grishanova, I. Y. (2016). Analytical review on information retrieval methods and applications in the Semantic Web. Problems in Programming, (1), 51–72.

²⁸ Кудрицький А., Сарана Ф. Україна енциклопедична / А. Кудрицький, Ф. Сарана // Літературна Україна. – 1988. – 21 січ. – №3. – С. 4.

²⁹ Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії [Електронний ресурс] / І. Дзюба. – URL: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf>

- ³⁰ Шульгіна Л. Брендинг: теорія та практика (на прикладі об'єктів комерційної нерухомості) : монографія / Л. М. Шульгіна, М. В. Лео ; Нац. техн. ун-т України «КПІ», Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, Європейський ун-т. – К.–Тернопіль : Астон, 2011. – 266 с.
- ³¹ Карпова, С. Брендинг : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / С. В. Карпова, И. К. Захаренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 439 с.
- ³² Концепція [Електронний ресурс] // Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» [сайт]. – 2013. – URL: <http://ev.vue.gov.ua/conceptia/>
- ³³ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.
- ³⁴ Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с.
- ³⁵ Редакторська підготовка текстів е-ВУЕ – портальної версії «Великої української енциклопедії»: методичні рекомендації / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М.; відп. за вип. д. н. соц. ком. Крайнікова Т. С. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 124 с.
- ³⁶ Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : монографія / В. І. Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328 с.
- ³⁷ Див.: Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К. : Академперіодика, 2015. – 252 с.; Методичні засади створення паперових і електронних і енциклопедичних видань: посібник / НАН України, Ін-т енциклопедичних досліджень. – К. : Академперіодика, 2015. – 252 с.; Енциклопедичний простір України // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. – Вип. 12. – К. : Академперіодика, 243 с.; Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.; Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. – 312 с.
- ³⁸ Див.: Copyright and Multimedia Law for Webbuilders and Multimedia Authors. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bailiwick.lib.uiowa.edu/journalism/mediaLaw/copyright.html>
- ³⁹ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К. : Академперіодика, 2015. – С. 188.
- ⁴⁰ Вікіпедія: Статистика. Найбільші мовні розділи Вікіпедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікіпедія:Статистика#Місце_Української_Вікіпедії_серед_інших
- ⁴¹ Див.: Видання електронні: Основні види та вихідні відомості. ДСТУ 7157:2010. – Видання офіційне. – К. : Держспоживстандарт України 2010. – С. 2–3.

⁴² Черниш Н. І. Електронні енциклопедії в Україні / Н. І. Черниш // Соціальні комунікації. – 2016. – № 1(71). – С. 169–170.

⁴³ Див. : Ващинець І. І. Деякі питання визначення правового статусу творів мультимедіа. – [Електронний ресурс] / І. І. Ващинець // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 4. – С. 98–104. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_4_18

⁴⁴ Детальніше див.: Бондаренко С. В. Авторське право та суміжні права. Курс лекцій / С. В. Бондаренко. – К.: Ін-т інтелект. власності і права, 2008. – С. 58–69.

⁴⁵ Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>

⁴⁶ Питанням реклами в мережі присвятили свої праці А. Владимирський, Д. Дідух, Л. Капінус, А. Левченко, В. Потапенко та ін.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Арістова Алла Вадимівна, доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник відділу філософії та історії релігії Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Білецький Володимир Стефанович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри видобування нафти, газу і конденсату Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Борисенко Катерина Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент, науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Гайко Геннадій Іванович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри геоінженерії Інституту енергозбереження і енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гірік Сергій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Головченко Ніна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Гришанова Ірина Юріївна, науковий співробітник Інституту програмних систем НАН України

Калінічева Галина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-методичної роботи ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

- Крайнікова Тетяна Степанівна**, доктор соціальних комунікацій, доцент, професор кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Купрісінко Сергій Анатолійович**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
- Литвинюк Людмила Вікторівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського
- Макаренко Тетяна Миколаївна**, кандидат біологічних наук, доцент, доцент Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
- Межжеріна Ярослава Олександрівна**, науковий співробітник відділу природничих наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
- Панчук Дар'я Миколаївна**, коректор редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
- Прушковська Ірина Віталіївна**, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри тюркології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка
- Радченко Олена Мирославівна**, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
- Різник Олександр Олександрович**, незалежний дослідник, кандидат мистецтвознавства
- Рогущина Юлія Віталіївна**, кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту програмних систем НАН України
- Старовойт Світлана Володимирівна**, кандидат історичних наук, завідувач відділу археографії Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
- Тищенко Андрій Олександрович**, науковий співробітник бібліографічного відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
- Троян Сергій Станіславович**, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету
- Федотова Оксана Олегівна**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор Київського національного університету культури і мистецтв

Філіпюк Анжеліка Левонівна, кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Черниш Наталія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри медіакомунікацій Української академії друкарства

Чікарькова Марія Юріївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шліхта Ірина Василівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Наукове видання

**ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ КОНЦЕПТИ
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ**

Авторський колектив:

Киридон А. М., д. і. н., проф. (керівник авторського колективу);

Абрамович С. Д., д. філол. н., проф.; Арістова А. В., д. філос. н., проф., Білецький В. С., д. т. н., проф.; Борисенко К. Г., к. філол. н., доц.; Гайко Г. І., д. т. н., проф.; Гірік С. І., к. і. н.; Головченко Н. І., к. пед. н., доц.; Гришанова І. Ю.; Калінічева Г. І., к. і. н., доц.; Крайнікова Т. С., д. соц. комунікацій, доц.; Купрієнко С. А., к. і. н.; Литвинюк Л. В., к. пед. н.; Макаренко Т. М., к. б. н., доц.; Межжеріна Я. О.; Панчук Д. М.; Прушковська І. В., д. філол. н., доц.; Радченко О. М., д. мед. н., проф.; Різник О. О., музикознавець, канд. мистецтвознавства; Рогушина Ю. В., к. ф.-м. н., доц.; Старовойт С. В., к. і. н.; Тищенко А. О.; Троян С. С., д. і. н., проф.; Федотова О. О., д. і. н., с. н. с.; Філіпюк А. Л., к. мед. н., доц.; Черниш Н. І., к. філол. н., доц.; Чікарькова М. Ю., д. філос. н., проф.; Шліхта І. В., к. і. н., доц.

Комп'ютерне верстання

Кочубей О. Є.

Традиції та сучасні концепти енциклопедичної справи в Україні: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. – 280 с.

Підписано до друку 03.12.2018 р.

Формат 60Ч84/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11

Наклад 100 пр. Зам. №

ТОВ «ДІА»

03022, м. Київ, вул. Васильківська, 45

тел./факс: +38 (044) 2669843

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1149 від 12.12.2002